

**A RÁDAY
GYŰJTEMÉNY
ÉVKÖNYVE**

VIII.

Budapest, 1997.

ESTÁBLEDIDA

Magyar puritán szerzők műveinek, a puritanizmus és a művészeti viszonya a magyar

A RÁDAY GYŰJTEMÉNY ÉVKÖNYVE

VIII.

Budapest, 1997.

Szerkesztette

FÜR LAJOS
SZABÓ ANDRÁS
BERECZ ÁGNES

VIII.

ISSN 0237-0921

*A Ráday Gyűjtemény Évkönyve VIII. kötetének megjelenését támogatta:
Országos Takarékpénztár és Kereskedelmi Bank Rt.*

Készült:

a Dunamelléki Református Egyházkerület

Ráday Nyomdájában

1997-ben, 31,5 A/5 ív terjedelemben

Felelős vezető: Demeter Levente

Magyar puritán szerzők mint művészek, a puritanizmus és a művészetek viszonya a magyar szakirodalomban

Tanulmányomban a címben megjelölt kérdés kidolgozottságát (igen gyakran pedig kidolgozatlanságát-mellőzöttségét) kívánom megvizsgálni a hazai értékelők-elemzők munkáiban. Az áttekintés – bármilyen iskolásnak is látsszék ez a módszer – kizárólag időrendi lehet. Csakis így érzékeltethető ugyanis, hogy nem mindig a régen élt kutatók voltak a puritánok írásművészeti eredményeit mellőzők, észre nem vevők, illetve hogy nem törvényszerűen a maiak azok, akik felismerik egy-egy puritán szerzőben az íróembert

Az egyház-tájias csötlátástól joggal félő, olykor el-elcsüggedő mai kutató nagy öröme már a 18. század első felében született egy olyan összefoglaló munka, amelyben a Medgyesi Pál *Praxis Pietatis*-ára alkalmazott két, ellentétes jelentéstartalmú jelző érzékelteti: a könyv szerzője tudatában van annak, hogy Medgyesi műve nem csupán prédikatori, hanem szépírói teljesítmény is: „Liber asceticus, elegans”, azaz „askétikus, elegáns könyv” az érintett két minősítés. Ebből az askézis a prédikátor Medgyesinek kijáró jelző, míg a hozzá képest nagyon is világiás „elegáns” egyértelműen az írói erényekre utal.¹

Folytassuk a vizsgálódást a századforduló egyik sokat publikáló, szlovák származású, elsősorban Comenius-kutatóként jeleskedő egyéniségével, Kvac sala Jánossal. Egy későromantikus hevületű kisebb publikációja legfeljebb páto szával érzékelteti: a puritanizmus, a puritán szerzők bokrainak megette ott lapulhat a művészet is: „...a protestánsok szemei ismét a Szigetország felé fordultak... Ám sokkal nagyobb hódító erőt gyakorolt az angol szellem az egész művelt világ előtt, bámulatos fellendülésével.”²

¹ Friedrich Adolf LAMPE – DEBRECENI EMBER Pál, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht 1728. 716.

² KVACSALA János, *Az angol-magyar érintkezések történetéhez*, Századok 1892. 709.

Bár korántsem volt nagy stílusművész, s szaktudományába, az egyháztörténetbe meglehetősen bezárkózott teológusnak tűnik majdnem száz év távlatából, Pokoly József mégis meglepően sok figyelmet szentelt az egyházszerkezeti kérdések mellett az irodalmiaknak is. Alábbi gondolata mindmáig érvényesnek mondható: „Az irodalom mindenha a szellemi élet üdesége, ereje és szabadsága arányában szokott megnyilatkozni: felvirágozni, vagy ellanyhulni... Nagy szellemek, irányadó és környezetükben tevékenyen ható egyéniségek tisztos száma mellett is lehetséges lanyha irodalmi élet, ha a viszonyok nyomasztók; de a kedvező körülmények között ugyancsak annál magasabb fokra képesek azt emelni. Erdélyi református egyházunk theológiai irodalma is ezt bizonyítja.”³ Márpedig a 17. századi erdélyi diákok egyetemjárása (lásd erről bővebben Tonk Sándor tanulmányait!) pontosan ilyen kedvező körülményeket teremtett. Csakúgy, mint Északkelet-Magyarországon, itt is megszűntek (vagy legalábbis szüneteltek!) az ortodox felekezeti önbezárás rigorózumai; az egyházhoz kötődő tollforgatók alkotói szabadsága megnövekedett. Ahogy Pokoly írja: „A szabad textusok és alkalmi egyházi beszédek hódítása a prédikáció irodalom kifejlődését nagyban előmozdította. Számos kitűnő szónokkal dicsekedhetett az erdélyi református egyház, kiket épen ezen szabad tárgyválasztásnak az egyéniség kifejlődésére alkalmas volta szült híres prédikátorokká.”⁴ A továbbiakban Pokoly ugyan kizárólag a kegyesség-emelés eszközeiként értékeli az erdélyi puritán szerzőket, s pusztá felsorolásuknál nem jut messzebb; a szabad tárgyválasztás és az írói egyéniség fejlődésének összefüggése ellenben új gondolatnak számított könyve megírásakor, azaz a század elején, amikor is az „alkotó írás” tanítása még csupán szigorú sémák másoltatását jelentette világszerte

Két évvel később az evangélikus Zsilinszky Mihály „a művelt közönség számára” írott terjedelmes kézikönyvében a puritanizmus évtizedeinek irodalmából egyedül a polemikus műveket emeli ki. Ezen nincs mit csodálkoznunk: 1907-ben Zsilinszky még jól emlékezhetett arra az időszakra, amikor protestánsnak lenni egyenlő volt a másodrendű állampolgári státussal, így természetes, hogy egyháztörténeti könyvében a hitvitázó irodalom került az első helyre, mint a triumfálás ritka alkalmainak egyike a katolikus egyeduralom felett.⁵

³ POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története*, Bp. 1905. 323.

⁴ POKOLY József i.m. 349.

⁵ ZSILINSZKY Mihály, *A magyarhoni protestáns egyház története*, Bp. 1907.

Zoványi Jenő mindmáig meghatározó jelentőségű könyve lapjain egyetlen célt tartott szem előtt: in statu nascendi ábrázolni a magyar puritán mozgalmakat: elemzésének középpontjában Tolnai Dali János „szelet vető, vihart arató” egyénisége, a korabeli zsinatok története, a presbitériumokért vívott harc fordulói álltak. Jellemző, hogy Medgyesi nagyszámú művéből csak és kizárólag a *Doce nos orare*-t és a *Dialogus politico-ecclesiasticus*-t említi, s annak is kizárólag presbitériumtörténeti vonatkozásait. A stilsztikatörténeti szempontból unikumnak számító előszóra nem szán többet, mint egy elmarasztaló jelzőt: „terjedelmes”.⁶

Pongrácz Józsefnek a pápai Jókai Körben felolvasott előadása azért számít ritkaságnak, mert a szerző dunántúli, s mint ilyen, nem a puritanizmus-érintette egyházkerületben élt és kutatott. Igaz ugyan, hogy sikerült felderítenie egy jóval később, 1749-ben Oxfordban diákoskodó pápai (pontosabban, tapolcafői!) teológust, Kalmár Györgyöt, ez azonban számunkra majdnem közömbös adat. Ami viszont lényeges: a korszakot tárgyaló szakirodalomban ő említi először az erdélyi Ádám János 1670-ben írott, majd angolra is lefordított London-dicsérő versét, illetve Szilágyi György 1671-es keltezésű költeményét, amelyet az oxfordi egyetem dícséretére szerzett.⁷ E két versről a modern szakirodalomban gyakorta szó esik majd.

Fest Sándor a témának szentelt első munkája, bár rövid terjedelmű, s kevés helyet-figyelmet fordít a 17. századi részletkérdésekre, a maga nemében iskolateremtő vállalkozás. Fest igen fontos alakja az anglisztika mint tudományág magyarországi művelésének; a harmincas évek végén Debrecenben ő volt az első vidéki angol intézet tanszékvezető professzora, s az első, aki az angol irodalmi minták hazai hatását tartotta fő kutatási területének. Mivel azonban ő – mint mondtam – elsősorban az anglisztika elkötelezettje volt, az angol mintára született magyar művek vizsgálatával egyáltalán nem foglalkozott.⁸

Incze Gábor liturgiátörténeti értekezésében ugyancsak inkább érzelmektől fűtötten, mintsem elemző módon jellemzi a magyar puritán szerzőket: „A XVI. és XVII. század református magyarja... telítve volt az Írás igazságaival, képeivel, szólamaival, (itt: szóhasználatával!) benne élt otthon... Csudálatos módon ötvöződött össze nyelvében az imádság és a

⁶ ZOVÁNYI Jenő, *A puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*, Bp. 1911. 254–257, 249.

⁷ PONGRÁ CZ József, *Magyar diákok Angliában*, Pápa 1914. 5.

⁸ FEST Sándor, *Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi fellépéséig*, Bp. 1917.

hétköznapi, az erkölcs és a hazafiság, a vallásosság és a keresztyéni cselekvés... a XVI. és XVII. század nyelvgazdagságának orgonája is felzúg előttünk munkáikból.”⁹

Témánk szempontjából komoly előrelépés tapasztalható a negyvenes évek kutatójának, Bodonhelyi Józsefnek munkásságában. Ő már a puritanizmus részletkérdéseinek szentelt, mindmáig gyakran idézett könyve előszavában jelzi, hogy vizsgálódásaiban a teológiai túlmutató szempontokat is figyelembe veszi, amikor az angol forrásból fordított-átírt műveket „népies, gyakorlati használatra szánt értekezések”-nek nevezi.¹⁰ Az általam olvasott szakirodalomban ez az első eset, amikor egy szerző a magyar puritán írások népies jellegét hangsúlyozza. Még inkább közeledünk a puritán írások és a művészet összefüggéseinek felismeréséhez, amikor a magyar szerzők egyik legfontosabb angol mintájáról, Amesiusról így ír: „Amesius a lelki életet művészetnek (ars) nevezi, amelyben az embernek gyakorolnia kell magát.”¹¹ A továbbiakban Bodonhelyi kifejti, hogy az angol puritánok számára is oly fontos Ramustól (Pierre Ramée) származik a vallási individualizmusnak, a hívő egyén fontosságának hangsúlyozása. Amikor Amesius művészetnek nevezi a lelki életet, maga is Ramus kései tanítványának bizonyul. Könyvének van egy olyan részlete, amelyben *expressis verbis* nem esik ugyan említés irodalomról, szerzőkről, fordítókról, mégis közelebb visz bennünket ahhoz, hogy teljes értékű íróembert tisztelhessünk a magyar puritanizmus tollforgatóiban. Bodonhelyi értelmezése arra ad magyarázatot, miért érezzük olvasás közben oly gyakran eredeti műveknek ezeket a többnyire fordított-átfogalmazott munkákat: „Nem idegen hatás... pusztán átvételéről van szó, hanem a már meglévő szükséglet kielégítéséről. Nem az angol kegyességnek a magyarra való rákényszerítéséről, annak utánzásáról, hanem élő kegyesség utáni belső vágyról, amely örömmel használta fel mindazt, amit lelki élete építésére alkalmasnak és jónak talált. Így nem lehet magában a magyar puritanizmusban sem lelki importot látni, hanem egy olyan legbelső lényege szerint magyar egyházi törekvést, amely az angol

---

⁹ INCZE Gábor, *A magyar református imádság a XVI. és XVII. században*, Debrecen 1931. 194.

¹⁰ BODONHELYI József, *Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai*, Debrecen 1942. 3.

¹¹ BODONHELYI József i.m. 10.

puritánus mozgalmak hatására vált tudatossá és érvényesült.”¹² Más szóval: az angol puritanizmus egyfajta katalizátora volt a 17. századi magyar hitépítő művek létrejöttének. Az angol szerzők művei tehát nem kizárólag irodalmi-kegyességi minták, hanem a magyar körülmények között is megérlelődött írói-léleképítői szándékokat meggyorsító tényezők.

Berg Pál, Fest Sándor kiváló tanítványa, a negyvenes évek anglistikai kutatásainak egyik vezető tudósa csekély időbeni különbséggel két művet is szentelt az angol-magyar puritán kapcsolatoknak. Két könyve közül az elsőben, amely csak egy füzet terjedelmű „nyitány”, még csak a pedagógiatörténeti szempontok érdeklik, vizsgálódásainak középpontjában Komáromi Csipkés György ős-nyelvkönyve, az *Anglicum Spicilegium* (1664) áll, illetve Warmer Kristóf poliglott nyelvkönyve, a *Gazophylacium Decem Linguarum* (1691). Az angol nyelvtanulás korántsem elsődlegesen írói-műfordítói, sokkal inkább missziói indítékait Berg így foglalja össze, a *Spicilegium* bevezetője nyomán: „Komáromi szavai felfedik előttünk 17. századbeli angol nyelvtanításunk egyik indítóokát: fő célja volt a kiválónak elismert angol bibliafordítások és az angol hitvédő irodalom tanulmányozásának lehetővé tétele a magyar hitélet elmélyítése érdekében.”¹³

Mielőtt Berg Pál második, közvetlenül a háború után megjelent idevágó munkáját ismertetném, az időrendi következetesség kedvéért feltétlenül meg kell említenem Trócsányi Berta dolgozatát, amely az ún. „Yolland Emlékkönyvben” jelent meg, a hungaromán angol, Arthur Yolland tiszteletére.¹⁴ E dolgozat az első részletes – ha nem is teljes – diáknévsor a szigetország korabeli magyar diákjairól, s a kapcsolattörténeti tanulmányok mindmáig fontos, bár azóta többek által kiegészített forrása. Az oxfordi Brasenose College-ban Robert Evans professzornál Ph.D. fokozatot szerzett G. Murdock, aki egy ideig Erdélyben is tanult, s kiválóan tud magyarul, az egyike azoknak, akik elmélyítették Trócsányi kutatásait.

A második Berg-mű már jóval közelebb visz bennünket jelen témánkhoz. Egyik erőssége a lélektani szempontok figyelembe vétele. Ő az első, aki a különböző „conduct book”-ok és magyar rokonaik közt az

¹² BODONHELYI József i.m. 17.

¹³ BERG Pál, *Az angol nyelvtanítás útja hazánkban*, Bp. 1943. 4–12.

¹⁴ TRÓCSÁNYI Berta, *Református teológusok Angliában a XVI. és XVII. században*, Angol Filológiai Tanulmányok V–VI. (1944) 115–146.

üdvkeresés mellett más szempontokat, írói szándékokat is figyelembe vesz. Igaz, ugyancsak ő az, aki az angol és magyar szerzők hírnév-eredetiségre egyaránt semleges, vagy legalábbis annak látszó írói attitűdjét hangsúlyozza: „A 17. századbeli Európa szellemiségére a vallásos életérzés sűti rá a megkülönböztető bélyeget és ugyanennek az érzésnek a hevében formálódik a magyar lélek is... Az európai helyzetet talán úgy lehetne jellemezni, hogy a 17. században megint erőt vett az embereken a nagy-nagy vágyódás a világ megértésére és az abban való elhelyezkedésre... A 17. század embere rádöbben arra, hogy valójában csak sietős, idegen utas ezen a földön, akinek útja másfelé vezet... úgy cselekszik, mint R. Baxter, aki ezt írja saját megtéréséről: »Egyszerre holt tetemnek láttam a világot, amelyben nem volt sem élet, sem szépség. Elszállt belőlem az irodalmi hírnév vágya, ami gyerekkorom bűne volt...Elkezdtem keresni Isten országát és az Ő igazságosságát, nem törődtem csak azzal az Eggyel, ami szükséges és igyekeztem mindenekelőtt végső céloimat meghatározni...«”¹⁵

Az írói becsvágyat bűnként feltüntető fenti Baxter-idézettől már egyenes út vezet Berg alábbi következtetéséig: „Az eredetiségre való törekvés még nem olyan alapvető fontosságú e korszak literátorai számára, mint napjaink íróinál... a 17. századi íróember is elsősorban embertársai lelkiüdvösségét kívánja szolgálni és gondolkodás nélkül veszi mondanivalóját onnan, ahol legjobban keze ügyében találja: »Ha pedig valakinek írásában valami jót találok, enyémnek mondom« – írja Nógrádi Mátyás püspök.”¹⁶

Fontos Berg Pálnak az a mindmáig érvényes megállapítása is, hogy a magyar irodalom – elsősorban természetesen a próza – fejlődéséhez az angol szerzők közül elsősorban a világirodalmi szempontból marginális helyzetű, a mai brit irodalmi lexikonokból is száműzött szerzők járultak hozzá: „Ezekkel a munkákkal (ti. a világirodalmi szempontból outsiderskével! – P.É.) íróink az angol szellem akkor legnagyobb hatású erjesztőjét vegyítik el a magyar irodalomban... Ez a meglepő nyelvismeret és irodalmi hatás elsősorban a protestánsoknál érzékelhető...”¹⁷

Majd csak 1675-ben törik meg a „hozott anyagból” írás rítusa, – írja Berg – amikor Adámi János megjelenteti *The renowned City of London*

¹⁵ BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkba*, Bp. 1946. 20–21.

¹⁶ BERG Pál i.m. 35.

¹⁷ BERG Pál i.m. 45.

(London megújult városa) című költeményét. És egészen 1700-ig el kell jutnunk, hogy egy kései puritán műben, Pataki Balog János traktátusában végre igazán világirodalmi rangú mintával, John Donne néhány motívumával találkozassunk.¹⁸

Berg Pál irodalomcentrikusságához képest úgyszólván a Zsilinszky-féle, csak a történeti szempontokra összpontosító egyoldalúságig lép vissza egy 1949-ben megjelent kézikönyv. Igaz, e korban nem is lett volna tanácsos a Bergéhez hasonlóan lelkes és emocionális megközelítés.¹⁹ E könyv gyakori apológiái és felekezeti önvádjai már megelőlegezik Makkai László e tárgyban évekre meghatározó jelentőségű munkáját.²⁰ Ebben Makkai pontosan-részletesen áttekinti a témában azidáig publikált szakmunkákat, s természetesen nem feledkezik meg a fontosabb puritán művek felsorolásáról sem. A korszellemnek megfelelően ő elsősorban inkább plebejus társadalmi, mintsem spirituális mozgalomként értékelte ezt az Erdélyre, a Részekre és hét felsőtiszavidéki vármegyére korlátozódott szellemi-lelki áramlatot. Könyve irodalmi témát – a legfontosabb művek már említett enumerációján kívül – mindössze kétszer érint. Először Samuel Hartlib, e sok szempontból Kazinczyt megelőlegező személyiség, irodalomszervezői-könyvkiadói tevékenységéről és levelezéséről szólván,²¹ másodízben pedig akkor, amikor Medgyesi Pállal kapcsolatban egy tiszántúli egyházi jegyzőkönyvből az alábbi, irodalmi vonzatúnak is tekinthető jelzöt idézi: „Ambitiosus”.²²

Ezek után meglepő fordulat, hogy 1958-as megjelenési évű, az előbbiekkal rokon témájú angol nyelvű munkájában milyen hangsúlyos helyre kerül az irodalom, az írói mesterség fejlődése: „After the dry »orthodox« dogmatic tracts and complicated religious discussions this Puritan literature, written in an easy style and dealing with spiritual and moral problems of the individual, was eagerly read by preachers, laymen etc. Medgyesi and his co-translators desired to write for people of all

---

¹⁸ PATAKI BALOG János, *Lelki igazgatás betegségben és az halál árnyékában*, Utrecht 1700.

¹⁹ BÍRÓ Sándor – SZILÁGYI István (szerk.), *A magyar református egyház története*, Kossuth Könyvkiadó Bp. 1949.

²⁰ MAKKAI László *A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen*, Akadémiai Kiadó Bp. 1952.

²¹ MAKKAI László i.m. 55

²² MAKKAI László i.m.

walks of life, and they employed a style and orthography understandable to all.”²³ Azaz: „A száraz ortodox dogmatikai traktátusok és bonyolult vallásos vitairatok után ezt a puritán irodalmat, amely könnyed stílusban íródott, s amely az egyén lelki és erkölcsi problémáival foglalkozik, a prédikátorok és a laikusok egyaránt buzgón olvasták. Medgyesi és fordító társai írásaikban minden rendű és rangú emberhez kívántak szólni, s helyesírásuk és stílusuk egyaránt közérthető volt.”

Hogy pedig egy másik művészeti ág, a festészet korabeli állapotába is betekintsünk valamelyest, arra Garas Klárának a magyar nyelvű Makkai-tanulmánykötettel csaknem egy időben keletkezett áttekintése ad módot. A művészettörténész szerző reálisan látja a képzőművészetek másodrangú, kevésbé jelentős helyét a 17. században, legalábbis az irodalomhoz képest: „Világnézetük (tudniillik a protestáns kegyesség! P.É.) kifejezésének a legfőbb eszköze a szó, az írás, mely mozgékonyabb, s könnyebben fejleszthető, mint a képzőművészet. Valóban jelentőset, előremutatót épp e téren alkottak... A protestáns tudósok, lelkészek, tanítók külföldön képezték magukat, Hollandiából, Németországból (Anglia, mint „túl-nyugati”, kimaradt ebből az óvatos felsorolásból!) komoly tudást hoztak magukkal. A festők azonban tudatlan helyi képíróknál inaskodtak, legfeljebb csak rövid vándorútra lépték át az ország határát...”²⁴ Garas Klára, az ötvenes évek vezető művészettörténésze ezúttal – szerencsés módon – nem zárkózott be saját mesterségébe, s észrevette a művészeti ágak között kínálkozó párhuzamokat. Az a mód, ahogyan a 17. századi építáriumokat (egy-egy jeles halottat ábrázoló festményeket, olykor szobrászi munkákat!) jellemzi, voltaképpen a korszak protestáns irodalmát is minősíti: „A jellemzés és környezetrajz... igen gyakran eleven és sikerült... A XVII. századi magyar építáriumok festészetünkben körülbelül azt a szerepet töltik be, s azt a művészi színvonalat képviselik, mint korabeli irodalmunkban a népszerű gyászversek, temetési prédikációk.”²⁵ Végül, amikor kimondja: „Bebizonyosodott, hogy a XVII. század nem hézag hazai művészetünk történetében”,²⁶ voltaképpen nem csupán a

²³ MAKKAI László, *The Hungarian Puritans and the English Revolution*, Akadémiai Kiadó Bp. 1958. 22.

²⁴ GARAS Klára, *Magyarországi festészet a XVII. században*, Akadémiai Kiadó Bp. 1953. 38.

²⁵ GARAS Klára i.m. 81.

²⁶ GARAS Klára i.m. 93.

képzőművészet, de az irodalom védelmében is szól. Szemléletének nyitottságát bizonyítja továbbá, hogy könyvében egy átlagos művészettörténeti munkához képest gyakran tesz említést literátorokról, lelkipásztorokról, nemegyszer eredeti témájához kapcsolódva is. Például ott, ahol így ír Komáromi Csipkés György testamentumáról: „Az építáfiumok veszélyeztetettségére vonatkozóan idézhetjük Komáromi Csipkés György debreceni prédikátor 1663. évi végrendeletét, amelyben meghagyja, hogy ne csinálhassanak neki építáfiumot, hogy „a sok változatokban következhető állapotok miatt vagy bálványozóktul vagy egyebektül testem ki ne hányattassék.”²⁷

Esze Tamás missziói szempontokat előtérbe helyező cikkének egy rövidke bekezdése lehet érdekes számunkra; az, amely közvetlen magyarázatot ad a puritán kegyességi művekben felhalmozott „reáliák”-ra, azaz, a korra jellemző valóságanyag-halmozásra: „Sokan emlegették, különösen a racionalizmus korában, a református kegyesség józanságát: nincs forrósága, nincsenek nagy megrendülései és váradalmi. El kell fogadnunk ezt a megállapítást, de általánosítanunk sem szabad, mert ha ezt tennénk, meg kellene tagadnunk a református kegyesség nagy misztikusát, egyházunk vallásos zsenijét, Árva Bethlen Katát. De az átlagos református emberre, különösen a föld népére, igazán ráillik Schweitzer Albert megfigyelése: a természeti emberben egy erkölcsi racionalista szunnyad.”²⁸

Amilyen hasznos a fenti részletben a valóságelemek fontosságának hangsúlyozása, ugyanannyira érthetetlen, miért fosztja meg a 17. századot egyébként oly jól ismerő szerző e kort attól a két jellemzőjétől, amely tőle valójában elválaszthatatlan, a forróságtól, vagyis a szenvedélyes érveléstől és a misztikától. Hogy a harmadikról, a megrendülések és váradalmak állandó jelenlétéről már ne is beszéljünk, továbbá a kor két, egyáltalán nem „reális” kulcsszaváról, az eszkatológiáról és a chiliazmusról. Márpedig a puritán művek azért is oly életteliak, mert állandó halálvárásban születtek. Danse macabre ez is, mindössze külsőségeiben különbözik a középkortól. Csak Árva Bethlen Katában látni a protestáns misztikát: érthetetlen szűkítés.

Ugyancsak Esze Tamástól a *Praxis Pietatis*-hoz kapcsolódó értekezésének, amely lényegét és műfaját tekintve inkább könyvtörténeti-

---

²⁷ GARAS Klára i.m. 156.

²⁸ ESZE Tamás, *A református kegyesség múltja*, Református Egyház 1957. 178–182.

kiadástörténeti áttekintés, s magával a fordítással nem sokat foglalkozik; itt és most azt a néhány megállapítását idézem, amely Medgyesit mint írórt méltatja: „Olvasói – ti. Medgyesi Pálé – szép és szemléletes magyar stílusát élvezték, s ez a stílus tette lehetővé, hogy könyve eljutott a nép fiainak kezébe is. Csakhamar eljutott a családok és gyülekezetek körébe, – s kitűnő pszichológiai módszerével nagy hatást gyakorolt annak az erkölcsi magatartásnak a kialakítására, amelyet a puritanizmus kívánt a református emberektől.”²⁹ E tanulmány angol nyelvű összefoglalója érzékelteti: a Medgyesi-féle verzió az idő tájt szokatlanul magas színvonalának köszönhető, hogy Bayly műve sehol nem hatott oly mélyen és sokáig – Angliát kivéve – mint Magyarországon: „It is a remarkable fact that this important work by bishop Bayly had nowhere exerted such a profound and lasting influence – except England – as in Hungary.”³⁰

Trócsányi Zoltánt különös nyomatékkal kell megemlítenünk, mivel ő nyelvészként és irodalmárként is behatóan foglalkozott a magyar puritán szerzőkkel. E kétfajúsága teszi indokolttá, hogy egyik munkája kedvéért ezúttal megtörjük a kronológiai sorrendet. Elsősorban egy, a régi magyar irodalomnak szentelt gyűjteménye érdemel figyelmet, amelyben – úgy is, mint a magyar puritanizmus egyik fellegvárának, Sárospataknak neveltje – egyfajta kedves tudósi gyermekeséggel és elfogultsággal egyenesen „bedtime reading”-nek, azaz elalvás előtti olvasmánynak ajánlja irodalmunk rég mellőzött alakjait. Trócsányi egyébként nem téved abban, hogy ezek a művek több száz év után is lélekvédelmi célokat képesek szolgálni. Természetesen, nem úgy, hogy bárkiből puritánt faragnának, de úgy, hogy képesek az olvasót kikapcsolni materiális világunkból: „Az olvasóközönség téved, ha azt hiszi, hogy itthon nem találhatja meg azt az enyhülést, amit a külföldi írók műveitől remél. A magyar irodalom történetének számos elfeledett, könyvtárakban elásott olyan drága kincse van, amely alkalmas arra, hogy pihenőóráink szórakozását kellemessé tegye... a régi XV–XVII. századbeli magyar munkákra gondolok, amelyek a nagyközönség számára igen sok rejtett gyöngyöt foglalnak be. Ezek nem regények, nem novellák, de hol van az megírva, hogy csak a regény, a novella és a vers az az irodalmi termék, melyben a nagyközönség gyönyörködni tud?...

²⁹ ESZE Tamás, *A Magyar Praxis Pietatis*, Könyv és Könyvtár III (1963) 45.

³⁰ ESZE Tamás i.m. 79.

Nekem a régi magyar vallásos irodalomnak néhány könyve a legkedvesebb olvasmányom. Ha el akarok menekülni a jelenből, nem a fantasztikumok világába merülök, ahol érzem, hogy el akarnak bolondítani, meg akarnak csalni, hanem egy másik való világba, amely azonban nem a jelen, – a múlt, de való, igaz múlt, igaz történet, az én múltam, az én történetem, melyet átéltem őseimben.”³¹

Lukácsy Sándor e könyvhöz írott utószavát azért idézem, mert egyfajta, az újabb bölcsészgenerációt legalább valamelyest e „kitagadott” íróink felé fordító értékfelmutatásra vállalkozik: „Trócsányi Zoltán tudta jól, hogy a régi magyar írókat kevesen olvassák; nem is csoda, hiszen a régies nyelv, az avított tárgy, a terjengős terjedelem valóban nehézségei vagy akadályai az elolvasásnak. Trócsányi Zoltán tudta a módját, hogyan kell a régi magyar irodalom gyakran kedvetlen és elfakult matériájában föllelni az érdekes zárványokat, a csillogó gyöngyszemeket...”³²

Trócsányi – mint már említettem – nyelvészként is elemezte a XVII. század íróit, amikor rámutatott: e szerzők „nyelve nem alkalmazkodik a közszokáshoz, hanem a maguk otthon megszokott nyelvjárását viszik be irodalmi művükbe, de már nem a maga tisztaságában, hanem a másképpen beszélőkkel való érintkezés következtében megromlott nyelvjáráson... Ahogy nyelvük egyéni hangtanilag – teszi hozzá – úgy egyéni stilisztikailag is.”³³

Bár elsősorban ugyancsak nyelvészeti szempontúak, mégis a magyar irodalom fejlődéstörténetének tökéletesebb megértését teszik lehetővé Bárczi Géza vizsgálódásai. Tankönyvként is használt nyelvtörténeti alapművében egy egész fejezetet kap az írott nyelvi norma kérdése a 17–18. században. E cikkében Bárczi hangsúlyozza: a 17. század irodalmi emlékei nyelvjárásiasabb jellegűek, mint a 16. század utolsó évtizedeiből származók.³⁴ Amiben nem érthetünk egyet a jeles nyelvtörténésszel: szerinte a nyelvjárásiaság, ha úgy tetszik, nyelvi parlagiasság csak a „csekélyebb műveltségű írástudók” sajátja ez idő tájt. Korántsem. A Hollandiát-Angliát járt prédikátor szerzők munkái is bővelkednek

---

³¹ TRÓCSÁNYI Zoltán, *Magyar régiségek és furcsaságok*, Magyar Helikon Bp. 1987. 74.

³² LUKÁCSY Sándor utószava, in TRÓCSÁNYI Zoltán i.m. oldalszám nélkül

³³ TRÓCSÁNYI Zoltán, *Írók egyéni nyelve a XVII–XVIII. században*, in *Dolgozatok a magyar irodalmi nyelv és stílus történetéből*, szerk. PAIS Dezső, Akadémiai Kiadó Bp. 1960, 41.

³⁴ BÁRCZI Géza, *A magyar nyelv életrajza*, Gondolat Kiadó Bp. 1963. 233.

regionális elemekben. A továbbiakban egyik célom éppen az lesz, hogy az egyéni – nemegyszer tájnyelvi – szóhasználat legszebb példáit kifejtssem az ún. „kánaáni nyelv”, a papos-kegyes szóhasználat sallangjai közül.

Maradékitalanul igaz ellenben mindaz, amit Bárczi a 17. századi szerzők lényegesen megnőtt nyelvi öntudatáról, olykor már-már nyelvi sovinizmusáról ír.³⁵ Ugyanakkor elismerően szól Medgyesi Pálról, mint tudatos nyelvművelőről, aki szembeszállt a Geleji Katona-féle merev nyelvi normákkal.³⁶ Helyenként jelzi azt is, hogy az egyes puritán szerzők melyik tájegység nyelvi normáit követték. Eszerint a nyugat-magyarországi normát követte Csepregi Turkovics Mihály (1648) és Mikolai Hegedűs János, Gyöngyösi István pedig az északkeleti nyelvváltozatot. Bárczi végkövetkeztetése szerint: „A XVII. században tehát a norma tovább él, s lassan fejlődik, de a szövegek egyáltalán nem mentesek a nyelvi alakoktól, s a nyelvi eszmény számos ponton enged még kettős változatokat. De fölmerül kifejezetten az az óhaj, hogy a »Felföldismus, Alföldismus és Erdélyismus« öszvebékeltessék.”³⁷

A puritán írók értékelésében, munkásságuk elemzésében döntő változást hozott a Herepei János muzeológus heroikus gyűjtőmunkájára támaszkodó, háromkötetes *Adattár*.³⁸ E gyűjteményben a korábbi publikációk elsősorban egyháztörténeti, művelődéstörténeti szempontjai mellett már az irodalomtörténetiek is fontossá válnak; gyakori például az egy-egy jeles puritán szerző személyét kipellengérező gúnyversek (Komáromi Szvertán István, Tarpai András, Enyedi Sámuel, Nagyari Benedek etc.) közlése, amelyek huszadik századi olvasatban már egyértelműen méltatásnak tekinthetők. Vannak az összegyűjtött, nagyon impozáns anyag-tengerben természetszerű és elkerülhetetlen átfedések, ismétlések is, az Enyedi Sámuelről írott versezetről például a II. kötet 97. és a III. kötet 425. oldalán is szó esik, az I. kötet Medgyesi-értékelése pedig voltaképpen a Császár-féle monográfia nagyon gondos kivonatolása.³⁹

---

³⁵ BÁRCZI Géza i.m. 234–235.

³⁶ BÁRCZI Géza i.m. 237.

³⁷ BÁRCZI Géza i.m. 241–242.

³⁸ *Adattár a XVII. századi szellemi mozgalmak történetéhez*, I–III. kötet, szerk. KESERŰ Bálint, Bp.–Szeged 1965, 1966, 1971.

³⁹ CSÁSZÁR Károly, *Medgyesi Pál élete és működése*, Bp. 1911.

Ám – mivel Herepei forrásainak nagy része kis példányszámú, vagy kéziratos, vagy ritkaságszámba menő munka (az említett Császármonográfia Budapesten például csak az OSZK-ban hozzáférhető) az újabb kutatások megindításához az *Adattár* egyedülállóan fontos segéd- illetve háttéranyagot kínál. Herepei, illetve a gazdag szellemi örökségét feldolgozó szegedi bölcsész-munkaközösség érdeme az is, hogy a nagyváradi nyomdász-literátor, Szenci Kertész Ábrahám működéséről, illetve köréről szólván a puritán szellemű munkák megjelentetésén túl irodalmi érdemeik is hangsúlyt kapnak. Többek között az, hogy sajtó alá rendezői voltak Balassi és Rimay versei első „rendezett” kiadásának.⁴⁰

Benedek Sándor ausztriai magyar egyháztörténész könyve ismét az egyházi szempontokat helyezi előtérbe; műfaja szerint liturgiátörténet. Ám amit az imádságokról, mint „prae- és postliturgikus munkák”-ról ír,⁴¹ az valamelyest magyarázattal szolgál a hitépítő munkák gyakori „önhatástalanító” terjengősségére nézve is: „A liturgia megtisztításában sokat segített a puritán mozgalom, mely az Igét és ennek hirdetését helyezte az istentisztelet középpontjába, s eléje és utána sorakoztatta az imádságokat, de az egyszerűséget annyira vitte, hogy a lélekből jövő hosszadalmas és terjengős szabad imádságok által ezt az egyszerű formát is még hatástalanabbá tette.”⁴²

Benedek Sándor a továbbiakban részletesen kifejti, hogy az irodalmárként- nyelvművelőként is értékelt Geleji Katona István *Egyházi Kánon*-jaiban hogyan próbált gátat vetni e nemcsak a puritanizmust, de az ún. „élmény-keresztyénség” minden formáját jellemző szószátyárságnak. Geleji Katona a maga ortodoxiájában természetesen ott és akkor is tilt, amikor ez nem indokolt. A LXXVI. kánonban például egyértelműen haszontalannak és károsnak ítéli bármely versbetétek megtűrését az imádságban és a liturgiában: „...kivéve azokat a haszontalan verseléseket, melyeket örökre eltörlöttünk.”⁴³ Szerencsénkre a puritán tollforgatók zöme vers-ügyekben (sem) engedelmeskedett a *Kánonok*-nak, így – ha lírai remekléseket nem is – verses kordokumentumokat szép számmal olvashatunk ebből az időszakból.

---

⁴⁰ *Adattár*, II. kötet, 135–136.

⁴¹ BENEDEK Sándor, *A magyarországi református egyház istentiszteletének múltja*, Órisziget 1971. 8.

⁴² BENEDEK Sándor i.m. 31.

⁴³ GELEJI KATONA István, *Egyházi kánonok*, magyar nyelvre fordította KISS Áron, hely és év nélkül, 40.

Bán Imre professzor helye-szerepe a magyar puritán szerzők „íróvá fogadásában” olyannyira közismert, hogy itt csupán *A magyar barokk próza változatai* című tanulmányából szeretnék idézni: „Megállapíthatjuk, hogy a XVII. és XVIII. század számos és nem is jelentéktelen prózai alkotásában, vallásos és tudományos művekben nem fedezhetünk fel magasabb művészi törekvéseket, nem beszélhetünk velük kapcsolatban barokk vagy manierista stílusról.”⁴⁴ Ez az idézet csupán látszólag mond ellent annak, amit Bán Imrének a puritán szerzőket „íróvá rehabilitáló” tevékenységéről mondtam, hiszen egy ilyen gyökeres szemléletbeli változáshoz-változtatáshoz csakis így, ilyen tárgyilagossággal lehetett hozzáfogni. Ami témánk szempontjából különösen fontos, az Bán professzor naturalizmus- és magyarosságtézise: „A kettő gyakorta érintkezik régi magyar prózánkban, hiszen a barokk stílus naturalista elemei rendszeresen a köznyelv alantasabb rétegének szókészletét igénylik, tehát közel állnak ahhoz, amit ma népiesnek érzünk. Egészen természetes, hogy nem modern értelemben vett irodalmi népiességről van szó, noha a köznépi-magyaros szóhasználatot, a szólásmódok, köznyelvi fordulatok keresését alighanem irodalmi minta, Erasmus adagiumainak hatása indította meg.”⁴⁵ Hasonlóképpen fontos tanulmányának az a szakasza is, amelyben mintegy visszahelyezi az őt megillető rangra, a magyar barokk próza „imperátoraként” számon tartott Pázmány Péter mellé Medgyesi Pált: „A XVII. század derekának a nemzeti sorssal vívódó nagy egyénisége Medgyesi Pál, a reformátori magatartás örököse. Mint a puritán eszmék sokszor üldözött bajnoka, szinte előre érzi azokat a veszedelmeket, amelyek az öreg Rákóczi György halála után a nemzetre várnak, az 1657–58-as esztendőik tragikus megpróbáltatásait senki nem siratta oly megkapóan, mint ő. Neki köszönhetjük a mulandóság barokk életérzésének egyik, szinte Pázmányhoz méltó megfogalmazását 1652-ből, Rákóczi Zsigmond felett mondott beszédében: »Változásokkal, elegyes óh sok változásokkal, nyomorult rövid élet, melynek ha mi kicsiny méze, annyi a mérge; ha mi kis jó íz benne, még meg se kóstolhattad, keserű epével fordul fel. Állhatatlan vízi buborék, levegő pára, mely egy kevéssé tetszik s meg hamar elmúlik... Igazán komédia, melyben egy kevés idő alatt nagy hatalmas világi dolgok végben mennek; míg ez tart, nagy

⁴⁴ BÁN IMRE, *A magyar barokk próza változatai*, in Uő., *Eszmék és stílusok*, Akadémiai Kiadó Bp. 1976. 187.

⁴⁵ BÁN Imre i.m. 195.

figyelmességgel és buzdultsággal nézi minden, elmúlván, olyá tetszik, mintha nem is lőtt volna.»⁴⁶

Kathona Géza dolgozata voltaképpen egy, Trócsányi Berta már röviden ismertetett kutatásain alapuló, azt valamelyest kiegészítő diáknévsor, amelyben a peregrinusok írói tevékenységéről – például a Jászberényi Pál vezetésével 1665-ben készült Zrínyi-gyászversek gyűjteményéről – csak egy-egy félmondat erejéig esik említés.⁴⁷

Kovács Sándor Iván Szenci Molnár-tanulmánya nem puritán témájú ugyan, de amit a Szenci Molnár Albert-féle *Psalterium* szélesebb körű befogadásáról ír, a 17. századi puritán írók legjavának nem-egyházi értékelésére is maradéktalanul jellemző: „A zsoltár (és a vallásos értekező próza! – P.É.) mindenkor »aktuális«, több évszázados teológiai vértetéten mai irodalmi fogalmaink szerint is költészet (próza esetében: költői nyelvezet vagy az egyéni nyelvhasználat ereje!) tör át. A *Psalterium Ungaricum* darabjait a régiség irodalmi tudata természetesen istenes éneknek tekintette, az idők során azonban mindenekelőtt azok a fordítások népszerűsödtek leginkább, (így lesz ez két-három évtizeddel később az angol forrásból táplálkozó puritán munkák esetében is! - P.É.) amelyeket művészi erő és személyesség is áthévítt.”⁴⁸ A fentieket követő megállapítással ellenben, egyoldalú ideológiai beállítottsága miatt, nem érthetünk egyet: „Molnár Albert számos kiadást megért zsoltárgyűjteménye éppen amiatt nevezhető a legsikeresebb régi magyar verseskönyvnek, mert megítélésében a teológiai szempont mindinkább átadta – a költői, a művészi maradandósága következtében átadhatta – helyét a világi, az esztétikai természetű befogadásnak.” Mindehhez még csak annyit: e műveket, Szenci Molnárét csakúgy, mint a puritán szerzőkét, a művészi maradandóság mellett épp a világnézeti maradandóság, a hitéleti folytonosság védte-védhette meg a feledéstől.

Bobrovsky Ida munkájának – bár művészettörténeti alaplumú – néhány gondolata a korszak irodalmára is érvényes, ezért idézek belőle: „Debrecen a 17. században az Alföld természetes művészeti központja..., ahol formát kapott az a sajátos parasztpolgári-mezővárosi kultúra, amelyről Balogh István találóan állapítja meg, hogy az nem más, mint a

⁴⁶ BÁN Imre i. m. 198.

⁴⁷ KATHONA Géza, *A debreceni és sárospataki peregrinusok részvétele a hollandiai és angliai peregrinációban, 1623-tól 1711-ig*, Theologiai Szemle 1979. 89–94.

⁴⁸ KOVÁCS Sándor Iván, *Szenci Molnár Albert: XXIX. zsoltár*, in *A régi magyar vers*, szerk. KOMLOVSZKI Tibor, Akadémiai Kiadó Bp. 1979. 216.

népi kultúra és a magas városi kultúra szintézise.” (Továbbá, tegyük hozzá, a népi és a minden ízében idegen – esetünkben angolszász – kultúra szintézise is!)

A magyar puritán prédikátor-irodalmat jobbára csak egyháztörténeti-történelmi szempontok szerint vizsgáló dolgozatok áradata után áttörésnek számított *A magyar kritika évszázadai* első kötetének megjelenése. Az irodalomelmélet az egyházak kezelésében e könyv rövid, ám annál fontosabb fejezete. Elsőként említi ugyanis a vallási argumentációval jelentkező népművelési szándékokat, illetve azt, hogy a korszak egyházi írói-fordítói általánosan felismerik és fájlalják nyelvünk „szűk” (sokak szóhasználatában: „vékony”! – P. É.) voltát. Márpedig épp ez a fájdalmas felismerés ragadhatta ki a korszak legerőteljesebb írói egyéniségeit (Medgyesit, Mikolai Hegedúst, Pápai Páriz Imrét) a csak-evangelizálni akarás szűkös keretei közül, hogy azután képessé váljanak a térítésen túli írói feladatokra is. Arra, hogy műveikkel hiteles dokumentumokat kínáljanak egy nem csupán hit-újlásban, de történelmi fordulópontokban is gazdag korszakról, annak köz- és jeles napjairól. Ez az irodalom a maga „szegény, megnyomorodott haza”-képzetével – nem csupán a kuruc költészet, de a magyar nagyepika csíráit is hordozta már, józanságában a realizmust, erőteljes metaforáiban a romantikát.⁴⁹

Negyven évi „tetszhalál” után, a nyolcvanas évek közepén, a Ráday Gyűjtemény kiadásában látott napvilágot Nagy Géza munkája. A tudós kolozsvári teológus, a bázeli egyetem honoris causa doktora elsősorban egyháztörténész, könyvének mégis fontos fejezete az *Egyházépítés irodalmi eszközeivel*. Ebben Nagy Géza hangsúlyozza: a 17. század első évtizedei nem kedveznek az irodalmi munkásságnak, elsősorban a szerzők egzisztenciális nyomorúsága, a patrónusoktól való függés és az egyházkormányzati viszályok miatt. A Medgyesitől Debreceni Ember Pálig felsorolt literátor-lelkipásztorok értékelésekor Nagy elsősorban e szerzők pietásbéli és pasztoralizáló erényeit hangsúlyozza, a *Praxis Pietatis*-sal kapcsolatban például „egyháztörténeti, patrisztikai készültség”-ről és „megkapó, kiváló rendszerező képesség”-ről beszél, szépírói erényekről azonban nem. Figyelemre méltó ellenben az, amit Mikolai Hegedús János előszavainak közös gondolatáról ír: arról, hogy Mikolai Hegedús életcélja nem disputációk, nem elméleti fejtegetések,

⁴⁹ *A magyar kritika évszázadai. Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig*, írta és összeállította: TARNAI Andor és CSETRI Lajos, Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1981. 141.

hanem populáris művek írása volt, abból a célból, hogy „az együgyű gyengéknek, az apróknak lelki növéseket” mozdítsa elő. Pápai Páriz Imre *Keskeny út*-ját ismertetve pedig a mű egy nem-teológiai értékére is felhívja a figyelmet: „Az akkori népelet közmondásait és szállóigéit is felhasználja, ezért felbecsülhetetlen anyagot nyújt a művelődéstörténethez.” Nagy Géza egyébként nem csak Mikolai Hegedüssel kapcsolatban, de általános jelenségként is kiemeli az elő- és utószavak komoly, a mai olvasó számára sokszor a tárgyalt munkánál magánál is fontosabb, értékeit: „Literátus papjaink pedig sokszor könyveik elő- vagy utószavában, esetleg egyházaik anyakönyvében jegyezgetik fel a szolgálatok alatt történt fontosabb eseményeket.”⁵⁰ Hogy egy-egy írásmű hangvételében és tartalmában legszemélyesebb rétegeit miért utalják maguk a szerzők marginális helyzetbe, arra pillanatnyilag legfeljebb a puritán etika írott és íratlan szabályai közt találhatunk választ. A legfontosabbak egyike az „ars est celare artem” - elv, a művészet elrejtésének művészete, mindennapossá tétele az írói gyakorlatban, az íráskészség ancilláris mivoltának sokszor önszuggestíván ható ismételtetése. E sajátos körülmények között szerzőink minden „furor poeticus”-a, egészséges alkotói dühe egy helyre korlátozódott: az illetéknéppen elkerülhetetlenül „sűrű szövésű”, gazdag ornamentikájú, az írói teljesítmény szempontjából gyakran a hosszú alapszövegeknél értékesebb, maradandóbb és íróibb kísérő textusokba.

Bár nem tudományos kiadónál jelent meg, s nem is igazán filológiai igényű kiadvány, mégis elismeréssel kell szólnunk a *Monda nekik egy példázatot* című protestáns exemplum-gyűjteményről. A rövid *Előszó* számos lényeges kérdésről tesz említést; többek között arról, hogy a prédikátor-írók „önkorlátozó” magatartása nemegyszer védekezés volt, az „ellentábor”, elsősorban a jezsuiták vádjaival szemben. A tendenciózus és szerencsére nem mindig sikeres önszürkítés voltaképpen az írói önvédelem egyik eszköze volt tehát. Szerzőink abban reménykedtek, hogy a „világiás” szövegrészek csökkentése csökkenti a támadási felületet is: „A protestáns lelkipásztor számára létkérdés volt, hogy ráfigyeljenek és a hit igazságait szívesen hallgassák, olvassák. Ezt az igényt kellett kielégítenie még akkor is, ha katolikus részről bírálat érte.,,hogy beszédében, írásában, fordításában helyt ad »külső

---

⁵⁰ NAGY Géza, *Fejezetek a magyar református egyház 17. századi történetéből*, Ráday Gyűjtemény Bp. 1985. 161–199.

históriáknak, szófia beszédeknek». Medgyesi Pál panaszolja 1649-ben Lorántffy Zsuzsannának, hogy a református prédikátorokat a jezsuiták gúnyolják, amiért az igehirdetésbe, műveikbe a szent dolgok mellett „polyvát és ganajt” vegyítenek, értvén rajta az elbeszélésszerű részleteket.”⁵¹

A kötet kiadója, Szabó Lajos a továbbiakban hangsúlyozza: a prédikátorok egyszerre voltak a magyar irodalom és a világirodalom elkötelezettjei; továbbá egy személyben a tudatos nyelvművelés és a verbális néprajzi emlékek gyűjtésének fáradhatatlan munkásai⁵²: „A prédikátorok nagy szolgálatot tettek a népi művelődésnek azzal, hogy világirodalmi részleteket juttattak el a magyar néphez... A prédikátor volt e század »népi írója«, de magyar műfordító is... A külföldi irodalomból átvett szemelvényeket általában... szabad fordításban, gyakorta megkurtítva adták tovább... Sokszor meg is fűszerezték magyar szólásmondásokkal, »parasztpéldákkal«, hogy érthetőbbé, kívánatosabbá tegyék őket... néhány kiváló katolikus író, elsősorban Pázmány mellett ők őrizték meg a 17. századi magyar nyelv gazdag anyagát. Ennek még csak egy részét tárta fel nyelvünk történeti etimológiai kutatása (az óriási terjedelmű néprajzi hagyatéknak, mely a kor prédikációs műveiben rejtezik, a feltárása csak mostanában kezdődött meg...)”

Végül hadd idézzük ugyancsak Szabó Lajos nyomán Kosztolányi Dezső *Paraszi és népies* című tanulmányának néhány sorát, amelyben költői módon jellemzi a 17. század prédikátor-íróit: „Kik minden irodalmi becsvágy nélkül, szilaj indulatban feleselnek, és oly gorombán vagdossák egymáshoz a szókat, mint a parasztok a vasvillákat... Ők megőrizték számunkra a parasztnyelvet. Ezt a durva, szókimondó, izgatott, fehér izzásig hevített, szenvedélyektől fuldokló, zajgó magyarságot.”⁵³ Kosztolányi legfeljebb annyiban esik a „narrow reading”, a szűkítő olvasás hibájába, hogy a kor literatúrájából csak a polémiát veszi észre, a békés paraszti-mezővárosi hétköznapi beszédes puritán emblémákká⁵⁴ sűrítését már nem. Kosztolányi felfogása a népiről és a népiesről egyébként is meglehetősen urbánus szalon-okoskodásnak,

---

⁵¹ *Monda nekik egy példázatot*, válogatta, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította SZABÓ Lajos, Helikon Kiadó Bp. 1982. 6.

⁵² SZABÓ Lajos i.m. 9.

⁵³ SZABÓ Lajos i.m. 11.

⁵⁴ John. E. MARSHALL, *The Puritan Use of Allegory*, in *Light from John Bunyan and Other Puritans*, Westminster Conference London 1978. 67–84.

itt-ott egyenesen népszínmű-perspektívájúnak tűnhet egy folklórkutató szemében.

Darholcz Kristóf *Novissima tubá*-jának 1986-os kiadása volt a *Monda nékik egy példázatot* mellett az első sikeres kísérlet arra – a Trócsányi-féle szemelvénygyűjteményt, illetve a *Praxis pietatis* 1936-os jubileumi edícióját nem számítva – hogy egy puritán irodalmi alkotás, pontosabban, egy eredetileg latinul írott „ars bene moriendi” kutatói belügből közkinccsé legyen-lehessen.⁵⁵ A traktátus közönségsikerét mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy a szaksajtó mellett a napi- és képeslapokban is szép számmal jelentek meg róla recenziók.

Jóval szűkebb, egyértelműen filológus-olvasókat megcélzó munka Gömöri György két kapcsolattörténeti könyve. Az első, az *Angol-magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, a második az *Erdélyiek és angolok*. Vizsgálódásunk szempontjából csak az első Gömöri-könyv, azon belül is elsősorban az *Erdélyi költő a XVII. századbeli Londonban* című tanulmány lehet érdekes, amely Adami vagy Ádám János *The Renowned City of London* (Eredeti, latin címe: *Londinum Heroico Carmine Perlustratum*) városdicsérő költeményét, mint az akkoriban még újkeletű London-kultusz bizonyítékát elemzi: „London, amelyet addig a puritánok mint »bűnös várost« és (nem minden ok nélkül) a »dögvész fészket« ostromozták, hirtelen népszerű költői tárgy lett, szerencsétlenségében szánandó, újjászületésében dicsőítendő.”⁵⁶ Már most, előljáróban megjegyzem: a magyar puritán prédikátor-szerzők London-képeről, illetve Angliát magasztaló töredékeiről a továbbiakban magam is szólni fogok.

A Gömöri által idézett kapcsolattörténeti dokumentumok közt nyomatékkal kell megemlítenem Mezőlaki János peregrinus levelét, amelyet William Sancroft Canterbury érseknek írt. E levélben Mezőlaki ugyanis hamarabb mutatja be magát Musaiosként, azaz Múzsafiként (költőként), mint ároni család leszármazottjaként. A nyomatékosnak szánt záró mondatban nagyobb hangsúlyt kap költői mivolta, mint az, hogy apja püspök volt: „Nem kétlem, hogy főtiszteletű Atyaságod... a könyörgő Múzsáról (inkább Múzsafiról! – P.É.) meg fog emlékezni... az

---

⁵⁵ DARHOLCZ Kristóf, *Íteltre serkentő utolsó trombitaszó*, sajtó alá rendezte NÉMETH S. Katalin, az utószót írta JANKOVICS József, Európa Könyvkiadó Bp. 1986.

⁵⁶ GÖMÖRI György, *Angol-magyar kapcsolatok a XVI–XVII. században*, Akadémiai Kiadó Bp. 1989. 106.

egykor a saját földjén püspök atyától születettnek, alkalmas időben atyailag adakozni méltóztatik.”⁵⁷

A második, írásunk tárgyát nem érintő Gömöri-opusz, az *Erdélyiek és angolok*. Ez a könyv is a művelődés- és kapcsolattörténet műfajába tartozik, s elsősorban történelmünk nagy alakjainak szigetországi recepciója a témája, Hunyadi Jánostól Rákóczi Ferencig.⁵⁸

Mint az eddigi áttekintés is nyilvánvalóvá tette, a hazai puritanizmus-kutatás egyik mai központja épp e szellemi mozgalmak egykori spirituális-intellektuális centruma, Debrecen. A fiatalabb bölcsészgenerációból elsősorban Koltay Klára foglalkozott a korszak történetével, főként az angol egyházi szerzők magyarországi recepciójával, s a kapcsolattörténet legfontosabb állomásaival. Koltay dolgozatai még a megengedett határon belül sem populárisak; ahány közlemény, annyi pedánsan elrendezett adattömeg.

A Perkins és Ames magyarországi fogadtatásának szentelt tanulmány például szigorúan megmarad annak felsorolásánál, hogy e két „jámbor, bölcs, tudós anglus” melyik műve bukkan fel egy-egy magyar szerző teljes vagy részleges magyarításában. A főleg inkább könyvészeti adatokra, mintsem a művek ismeretére támaszkodó ismertetés azzal már nem foglalkozik, hogy William Perkins (1558–1602) és a Franekerben számos magyar teológust tanító William Ames (Amesius) munkái miként váltak nem csupán a magyar teológia- és könyvtörténet, de egyszersmind a magyar irodalom részeivé is.⁵⁹

A dolgozat második szerkezeti egységében – címe: *A magyar puritán mozgalmak kiadványai (1640–1660)* található néhány irodalomközelibb utalást is. Például arra vonatkozólag, hogy Komáromi Szvertán István Ames *Medullá*-jának alapján hangsúlyozza az anyanyelviség fontosságát, továbbá, hogy Medgyesi Pál *Doce nos orare* című homiletikai kézikönyvének is Amesius az egyik fő mintája, rá hivatkozik a „Históriák, Fabulák és emberi bizonyosságok” elhagyásának, azaz a prédikációkból való mellőzésének kérdésében.⁶⁰

Számunkra különösen a tanulmány záró mondata fontos, amely jelzi: a puritán traktátusok népkönyv-jellege rövid ideig tartott; a puritanizmus

⁵⁷ GÖMÖRI György i.m. 136. SZABÓ Géza fordítása

⁵⁸ GÖMÖRI György, *Erdélyiek és angolok*, Héttorony Kiadó Bp. dátum nélkül

⁵⁹ KOLTAY Klára, *Perkins és Ames recepciója Magyarországon 1660-ig*, Studia Litteraria (Debrecen) XXVIII (1991)

⁶⁰ KOLTAY Klára i.m. 103, 105.

visszaszorulásával hatásuk csökkent, illetve közvetetté vált: „Az 1660-as évekkel a puritanizmus, mint politikailag is színezett mozgalom megszűnt és bár a könyvek, melyeket hívei igyekeztek népszerűvé tenni, még évtizedekig nem tűntek el, szerepük megváltozott. Visszaszorultak a lelkészi dolgozószobák falai közé.”⁶¹ Itt szeretném még megjegyezni, hogy Koltay Klára kutatómunkájához többek között egy debreceni egyháztörténész, Barcza József vizsgálódásai adtak indítást; jelen dolgozatának egyik szakmai előzménye egy 1976-os Barcza cikk volt, amely rövid összefoglalást adott Amesius magyar tanítványairól. Ebben a szerző – a nem túl szerencsés „góc” kifejezést használva, mintha a puritanizmus „métely” lett volna – az alábbi várost, illetve megyéket nevezte meg, mint e mozgalmat be- és elfogadó területeket: Debrecen, Abaúj, Zemplén, Szatmár, Bihar és Erdély.⁶²

Csernák Béla nagyváradi kutató 1934-ben írott, s néhány évvel ezelőtt, a Varadinum-rendezvénysorozatra újra megjelent könyve elsősorban hely- és egyháztörténeti jellegű, a szerző egyetlen alkalommal mégis tesz egy irodalmi vonatkozású kitérőt. Az 1655-ös debreceni közzsínat eseményeit számba véve ugyanis vázlatosan ismerteti nem csupán a négy „váradi vádlott”, Szikra István, esperes, Nagyari Benedek, Kovásznai Péter és Rivulinus (Nagybányai) Ferenc ellen felhozott vádakot, hanem a róluk írott gúnyversekből is idéz. Jellemző, hogy a közülük legirodalmibb egyéniségnek számító Nagyari Benedeket poétai ambícióiért kárhoztatja a versezet nyilvánvalóan orthodox szemléletű szerzője: „Magyari/Nagyari Benedek basiliscus kígyó, / ki tekintetével sokakat megfojtó, / Jenőből, Tályáról kicsapták, mert költő, / Mérgei gonoszok, tudománya nem jó.”⁶³ Ilyen légkörben egy pillanatilag sem csodálkozhatunk azon, hogy a puritán szerzők olyan vehemensen igyekeztek bizonygatni nem-írói mivoltukat!

Dömötör Ákos toposzgyűjteményének elsősorban folklorisztikai szempontú bevezető tanulmányából az irodalomtörténeti vonatkozásokat idézem. A szerző nem használja ugyan sem a „tömörítés” sem az „embléma” szót, mégis e kategóriákat jellemzi, amikor ezt írja. „A 17. század közepén már virágzott a pietizmus, amely törekedett az

---

⁶¹ KOLTAY Klára i.m. 109.

⁶² BARCZA József, *A puritanizmus kutatásának újabb eredményei*, Theológiai Szemle 1976. 333–335.

⁶³ CSERNÁK Béla, *A Református Egyház Nagyváradon*, Királyhágómelléki Református Egyházkerület Nagyvárad 1992. 202–203.

intellektuális, érzelmi vallásosság elmélyítésére. A korábbi exemplumok elbeszélésjellegét megszüntette a pietista igehirdetés. A példák képekké alakultak.”⁶⁴ A fentiekhez legfeljebb annyit tennék hozzá: a képi látásmód nem csupán a pietizmus sajátja, már a század első felének egyértelműen puritán szerzőinél is megjelenik.

Fontos számunkra az is, amit Dömötör a 17. századi tanító szövegekben felbukkanó reáliákról ír.⁶⁵ E szakszó jelentését ugyan inkább sejtjük, mint tudjuk, nyilvánvaló azonban (ezt Küllös Imola folklórkutató is megerősítette!) hogy a realitásban, a kor paraszti-mezővárosi mindennapjaiban gyökerező képeket nevezi így. Ezt igazolják további állításai is: „A protestáns exemplumokból plasztikusan rajzolódott ki a természethez és a természetességhez közel álló életfelfogás és gondolatvilág.”⁶⁶ A továbbiakban Dömötör Ákos kifejti, a már említett „reáliákat”, pontosabban azok megalkotásának módszerét, amelyek egyben az exemplumok állományának bővítését is jelentették, épp a Nyugat-Európában (így Hollandiában, Angliában) járt teológusok hozták magukkal. Ugyanitt jelzi azt is: ezek nem csupán szövegdíszítő elemek, hanem – akárcsak az exemplumok – „egy önépítő közösség cselekvőképességének eszközei.”⁶⁷ Az exemplum – teszi hozzá Dömötör – „Biztosította az önmegfogalmazást és megvalósította az erkölcsi elvek képi ábrázolását”, ily módon „bensőségebbé tette a történelmet”, s – tegyük hozzá – az egyháztörténetet is. Végezetül érdemes szó szerint idéznünk, amit a szerző nem csupán az exemplum-technikáról, annak hatásáról etc. ír, de azon funkciójáról is, hogy életteliségük révén ezek a példázatok képesek voltak szerzőtárssá emelni az olvasót: „Az egyházi irodalomban a protestáns szentbeszédekben alkalmazott példák tömkelegét erkölcsi rejtvények tárához lehet hasonlítani. A viselkedésformák megítélése után rajzolódott ki a protestáns egyéniségeszmény. Az exemplum más szempontból nyelvi betét volt, előre elkészített illusztráció, amely az ötletteremtés folytonosságát biztosította. A prédikátor az exemplumokkal képzettársításokra ösztönző

⁶⁴ DÖMÖTÖR Ákos, *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*, MTA Néprajzi Kutatóintézet Bp. 1992. 8.

⁶⁵ DÖMÖTÖR Ákos i.m. 9.

⁶⁶ DÖMÖTÖR Ákos i.m. 10–11.

⁶⁷ DÖMÖTÖR Ákos i.m. 12.

gondolatcsírákat ültetett el hallgatóságában, amely az ötlet folytatásával kreatív részese lett az erkölcsi érték megteremtésében.”⁶⁸

Kósa László egyházzociológiai munkájában egy helyen említi a puritán szerzőket, *Az istenes, bibliaolvasó Bethlen Miklós* című tanulmányában. Ebben ír arról, hogy Medgyesi *Praxis pietatis*-a és Pápai Páriz Imre *Keskeny út*-ja a Biblia mellett Bethlen mindennapi olvasmányai voltak, „ezeknek vagy más hasonlóknak az ösztönzésére azonban csupán áttételesen következtethetünk, mert nem maradt róluk utalás.”⁶⁹

Molnár Attila műve egy Max Weber elméletéből kiinduló etikátörténet, amely a magyar puritán etika tárgyalására meglehetősen részletességgel vállalkozik. Fejtegetéseiben kevés az irodalmi vonatkozás; amit azonban a praxis-irodalomról ír, közvetett magyarázat ezeknek az életvezetési könyveknek a köznyelvi, sokhelyütt egyenesen népies stílusára nézve. Mindezek a szerzők tudatosan lettek-maradtak „alantjárók”, hogy el ne idegenítsék maguktól azokat, akiket meg akartak nyerni a puritán életelvek számára: „A hazai puritán irodalom »praxis-irodalom«. Egyrészt azért, mert a mindennapi életben, gyakorlatban is felmerülő kérdésekre akar válaszolni. Pápai Páriz Imre írja a *Keskeny út* című műve ajánlásában, hogy az in praxi jelentkező gondolatokra, kételkedésre akar válaszolni azok nyelvén, akikben ezek fölmerültek...”⁷⁰ Abban azonban Molnár Attilának egyáltalán nincs igaza, hogy „e művek nem is állnak másból, csak tanácsokból az élet helyes vezetésére.” Hosszan kisugárzó hatásukhoz, fel-feléledő kultuszukhoz ez és ennyi nem volna elegendő. Fontos és igaz ellenben – gondoljunk csak arra, hogyan növelte Medgyesi csaknem kétszeresére a Bayly-szöveg eredeti terjedelmét – az, amit Molnár a magyar puritanizmusnak az angolnál jóval kontemplatívabb jellegéről ír: „A kiadások alapján feltételezhetően legnépszerűbb könyv Medgyesi *Praxis pietatis*-a és Pápai Páriz *Keskeny út*-ja volt és az előbbit az aktivitás-kontempláció tengelyen inkább a kontemplációhoz közelebb kell elhelyeznünk, míg az utóbbit középen. Ebből arra következtethetünk, hogy a felkínált vallási tartalmakból inkább a kontemplatívoknak volt nagyobb sikere a könyvet olvasók és

---

⁶⁸ DÖMÖTÖR Ákos i.m. 12.

⁶⁹ KÓSA László, *Egyház, társadalom, hagyomány*, Debrecen 1993. 59. (Societas et ecclesia)

⁷⁰ MOLNÁR Attila, *A protestáns etika Magyarországon*, Debrecen 1994. 36. (Societas et ecclesia)

vásárlók között.”⁷¹ Magyarán: Medgyesi igazi írói „piacérzékenységről” tett tanúbizonyságot, amikor kontemplatív betétekkel „dúsította” Bayly gyakran „vékonynak” érzett szövegét.

Az elsősorban kegyességemelő célokat felvállaló Harmat Kiadónál jelent meg – nomen est omen – az *Ama kegyelemnek mennyei harmatja* című puritán szemelvénygyűjtemény. Az előszót Visky András kompilálta, ugyancsak korabeli idézetekből, a túlzó fokokban tobzódó utószót pedig a szövegeket is válogató Balogh Judit írta. Összegzésének első fele – az irodalmi színvonallal kapcsolatban mondottak – igaz ugyan, a protestáns misztika és a puritanizmus kizárólagosnak ható összekapcsolása azonban nem. A misztika nálunk ugyanis majd a pietizmus fellépésével kezd igazán jelentkezni, s korántsem a racionálisabb angol, inkább az érzelmesebb, már-már preromantikus német traktátusok hatására: „Medgyesi Pál, Köleséri Sámuel, vagy Bökényi Filep János annyira sajátjuknak érezték mindazt, amiről írtak, hogy az írás során gyakran eltértek az eredetitől, (Ez a *Praxis pietatis*-ra nem igaz: Medgyesi csak bővít, el azonban sehol nem tér az eredetitől! – P.É.) felhasználva a magyar nyelv adta gazdag lehetőségeket. Ezáltal az írások megtelnek elevenséggel és eredetiséggel, a nyelv és a stílus révén pedig sajátosan magyarrá is válnak, szerves részévé a XVII., XVIII. század kultúrájának. Az érzékletes hasonlatok révén a művek több részlete, esetleg egésze az irodalmi nyelv színvonalára emelkedik, érzelmi átfűtöttségük alapján pedig nem egy részletet méltán tarthatunk a »protestáns misztika« egy-egy darabjának.”⁷²

Szigeti Jenő a magyarországi adventisták egyik lelki-szellemi vezetője, „civilben” egyháztörténész ezidáig még nem publikált tanulmányában emlékezetes hatásvizsgálatot végzett. Ennek lényege: a népi vallásosság és a puritán kegyességi irodalom kapcsolata voltaképpen körforgásszerű, mert a magyar népnyelv és népelet elemeivel „honosított” – elsősorban angol forrásból származó – traktátusok a továbbiakban, nemegyszer népkönyvvé válva, ugyanezt a kegyességet gazdagították-mélyítették. Szigeti szerint még Baksay Sándor 1866-ban írott, *Patak banya* című kisregényének hitüktől-eltiltott, Mária Terézia korában élő szereplői is a *Praxis pietatis* és a *Keskeny út*, illetve a családi

⁷¹ MOLNÁR Attila i.m. 142.

⁷² BALOGH Judit, *Utószó*, in *Ama kegyelemnek mennyei harmatja*, Harmat Kiadó Bp. 1995. 197.

otthonokat kegyességi központoknak tekintő puritán gyakorlat modelljét követték.⁷³

Kecskeméti Gábor kandidátusi disszertációjában voltaképpen Tarnai és Csetri kritikátörténeti szöveggyűjteményének eredményeit, illetve Tarnai Andor későbbi kommunikációelméleti kutatásait viszi tovább. Tanulmányában gondosan és meggyőzően vizsgálja a „plain style” ramusi gyökerű alapelvét, s azt a már-már kultikus makacsságot, amellyel számos puritán szerző – olykor apológiába csúszva ugyan – önmaga hangsúlyozott egyszerűségét, s az „együgyűekhez” szólás morális parancsát hangsúlyozta. Kecskeméti ugyanakkor kiemeli, elsősorban Boulger nyomán: „Az alapjában funkcionális prózastílus... képes volt változatos erudíciós elemek és irodalmi módszerek alkalmazására, ha ez meggyőzés során szükségessé vált; a bibliai ihletésű egyszerű stíluson kívül további általános jellemzői az allegorikus vízió, a dialógus, az élénk képhasználat. A puritánus munkák olvasása nem az elképzelhető legizgalmasabb irodalmi élmény, de távolról sem olyan unalmas, mint azt sokan képzelik a puritán írásmóddal kapcsolatban elterjedt tévhitek alapján.”⁷⁴ Az egyszerűség már a korábbiakban említett kultuszával kapcsolatban Kecskeméti tesz egy irodalomszociológiai vonatkozású megállapítást is: hogy tudniillik a stílust nem elsősorban az antikvitástól örökölt retorikai minták, nem is a biblikus tárgy, hanem a befogadó közönség műveltségi foka határozta meg.⁷⁵ Más szóval: egy recepcióközpontú viszonylatrendszer alakult ki, elsősorban az „utile”-nek a „delectare”-val szembeni abszolút elsőbbségéből következően. „Ám mindezek ellenére – nemegyszer a szerzők deklaráltan ellentétes szándékot hangsúlyozó előljáró beszédei ellenére – igen gyakran művészi alkotások is születtek. A mai olvasó nem egyszer úgy érzi: anélkül, hogy maga az író ennek igazán tudatában lett volna. Ékes példa erre a korszak legismertebb irodalmi terméke, a már gyakran emlegetett *Praxis pietatis*. Medgyesi e műve ajánlásában kijelenti ugyan, hogy a fordítás egyszerű magyarosságra törekedett, nem »udvari piperére, hímezett-hámozott udvari beszédre«, ennek ellenére a magyar *Praxis* határozott művészi törekvéseket árul el; nem csak annyiban, hogy a retorikus stílus összes

---

⁷³ SZIGETI Jenő, *A puritán kegyességi irodalom hatása a népi vallásosságra*, (kéziratban), 2–3.

⁷⁴ KECSKEMÉTI Gábor, *A régi magyar halotti beszéd történeti kommunikációelméleti helyzete*, Bp. 1996. (kéziratban) 47.

⁷⁵ KECSKEMÉTI Gábor i.m. 52.

lehetőségeit (figurák, tropusok) kihasználja, hanem olykor megragadó leírásaival, szemléletes képeivel... Az igazán népszerű, itt-ott már népies puritánus stílust azonban Medgyesi későbbi műveiben, Mikolai Hegedűs Jánosnál, Diószegi Bónis Mátyásnál kell keresnünk.”⁷⁶

Medgyesi Pál szépírói ázsiójának van egy közvetett bizonyítéka is: egyre gyakrabban találkozunk elsősorban nagyhatású, drámai erejű *Jajjai*-nak mottóként való felhasználásával. Olyankor is – mint Imre Mihály *Magyarország panasza* című, a honi jeremiádok történetét számbavevő kötete élén⁷⁷ – amikor ezt maga a téma diktálja, de olyankor is, amikor az irodalomtörténeti konszenzus szerint „szépíróibb” szerzők citátumai is rendelkezésre állnának, például Szigeti Lajos Sándor *Evangelium és esztétikum* című tanulmánykötete esetében.⁷⁸

Összegezve e hosszadalmas, de talán nem haszontalan értékeléstörténeti áttekintést: igen sokféle kutatási szempont, sokféle elkötelezettségű kutató együttes munkájának eredményeként a magyar puritanizmus irodalmát nem tekinthetjük sem marginális, sem efemer jelenségnek, hanem irodalmi fejlődéstörténetünk egy – ritka pillanatait és néhány szerzőjét kivéve – nem látványos, de fontos állomásának. E mindössze néhány évtizedes korszak legmaradandóbb szerzői pedig azok, akiknél a hitbéli elkötelezettség mellett további szempontok, például az anyanyelvi patriotizmus, az írói tudatosság, önkontroll és igényesség is jelentkeznek.

---

⁷⁶ KECSKEMÉTI Gábor i.m. 51.

⁷⁷ IMRE Mihály, *Magyarország panasza*, Kossuth Egyetemi Kiadó Debrecen 1995.

⁷⁸ SZIGETI Lajos Sándor, *Evangelium és esztétikum*, Széphalom Könyvműhely Miskolc 1996.

Történeti vázlat egy ormánsági filia (Kemse) mindennapjaihoz (1550–1914)

1. A gyülekezet történeti gyökerei (16–17. század)

A feudalizmus kezdete óta az Ormánság területét nagybirtokosok uralták. Népei számára az uradalom volt az elsőfokú joghatóság és ennek kikerülését az állami hatóságok (járás, megye, helytartótanács), sőt a magasabb egyházi szervek sem engedték soha. Ez a magyarázata, hogy a történelem kedvező, vagy kedvezőtlen hatásai csak az uradalmakon keresztül érhették a falvak társadalmát, sőt az egyes embereket is.

Gyülekezetünk, Kemse a pécsi káptalan 7 községet magában foglaló Drávai Kerületében feküdt, megközelítően félúton Vajszló és a Dráva között. A Kerület településeit feltételezhetően a 13. század közepétől megerősödő nagybirtok, a szaporodó köznemesi familiák munkaerőigénye, vagy éppen a jobbágsors elől való menekülés ösztöne hozhatta létre.

Kemse nevének legkorábbi okleveles említésével Reuter Camillo szerint 1542, 1554 években találkozhatunk. Ekkor Kemsefalvának nevezték még, ezért valószínűsíthető, hogy az utolsó Árpádok, vagy az Anjouk idején keletkezett, mint a Szentlőrinc és Szigetvár között létrejött „fa”, korábban falva végű, köznemesi települések többsége.²

Szulejmán 1529. évi kőszegi hadjárata és Pécs 1543-ban történt elfoglalása után a kemseiek is egy rejtőzésre, de szükség esetén ártéri gazdálkodásra is alkalmas, vízjárta erdő mélyén találtak maguknak menedéket. Az elhagyott, de még el nem feledett bújóhelyet munkával köralakúra formált félszigetnek írta le 1748-ban a tiszttartó, amelyet minden oldalról a Malaka vizének mocsarai vettek körül. Aligha véletlen,

---

¹ A Drávai Kerület kialakulásához összefoglalóan: KISS Z. Géza, *Ormánsági változások. Fejezetek a 18-19. századi társadalom történetéből*, Akadémiai Kiadó Bp. 1991. 52–53.

² REUTER Camillo, *Történeti adatok az Árpád-kori Baranya megye növényföldrajzához*, Bp. 1963. 327. (Sokszorosítás.)

hogy vele kapcsolatban a leírás a rejtekhely (angulum) kifejezést használta, amelynek területén „nevezetes gazdagságban burjánzott a mocsári erdő.”³ Kemse népe is a táj többi községéhez hasonlóan uradalmi parancsra került mai helyére, a Vajszló-Zaláta között megnyíló út mellé, de itt is az ártéri környezethez és újjászerveződő régi uradalmához való igazodás határozta meg civilizációját.

1736.december 16-án hosszú belső harc után megtörtént a híres osztozkodás a pécsi püspökség és a káptalan között. Ettől az időtől kezdve Kemsén kívül Bogdását, Hiricset, Kisszentmártont, Lúzsokot, Piskót és Vejtit kell a pusztákkal együtt a Drávai Kerület tartozékának tekintenünk.⁴

a. Gyülekezet a törökvilág forrásaiban

A Dráva mellékéről nézve a törökvilág fájdalmas századaiban ellenségnek számított török, tatár és végvári katona, délszláv vagy magyar hajdú, ha ártó szándékkal érkezett az uraitól elhagyott településekre. A föld népének mindegy volt, ki égette fel hajlékait, hajtotta el jószágait, vitte el élelmiszerkészleteit, gyalázta meg aszonyait, lányait. Mostoha sorsukba előbb a magyar, majd a török források engednek némi bepillantást.

Először az 1542.évi összírásban szerepelt 208.szám alatt Kemsefalva, mint a pécsi káptalan tulajdona. Közvetlenül utána találjuk a szomszédos Baskit, amelynek neve egy a Siklósi családdal 1318-ban perlekedő nemes nevéből származott.⁵ Ebben az évben Geredistye 9, Kemsefalva 3 1/2, Baski 8 porta után adózott.⁶

Igen fontos információkat kínál Kemse és közvetlen környékének megismeréséhez Timár György lelkész 1989-ben megjelent kandidátusi disszertációja is, amely a szigeti várgazdaság 1546–1565 közötti

---

³ Pécsi káptalan magánlevéltára. (PKML) CDXLVI. Extract. 1748. Descriptio Terreni et Possessionis Kemse.

⁴ FRICSY Ádám, *A pécsi klérus javainak telepítésügyi összeírása 1733-ban*, Baranyai Helytörténetírás (Bhi) 1978. szerk. SZITA László, Pécs 1979. 152.

⁵ GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, III. kiad., Akadémia Kiadó Bp. 1987. 281.

⁶ HORVÁTH J.Gyula – TIMÁR György, *XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről*, Bhi 1972. 40.

gazdasági iratait dolgozta fel.⁷ Ennek alapján tudjuk hogy Kemsefalva 1553-ban Geredistyével együtt szerepelt a káptalan Drávai Kerületében fekvő birtokairól készült kimutatásban.

1554-ből Sabarin Miklósnak Geredistye bírójának köszönhetünk pontos összeírást a geredistyei várhoz tartozó falvak gazdáinak terméseredményeiről és terményadójáról. Megtudjuk belőle, hogy Kemsefalva 8 jobbágya 25 veder búza és 13 veder zab adót fizetett a szigeti várnak. Nemcsak ezek a gazdaságtörténeti adatok becsesek azonban, hanem a pontosan közölt családnevek is. Az utóbbiak azért értékesek számunkra, mert az 1554-ben szerepelt 8 családnév közül hat⁸ napjainkig sem esett ki az ormánsági névanyagból!⁹

Timár György 1557–1565 között még megtalálta a vármegyei, és a kamarai összeírásokban a Szigetvár körül fekvő magyar javak között Kemsefalvát. 1566, vagyis Szigetvár eleste után azonban a nyomai is megszűntek a magyar állam szuverenitásának Baranya felett és elnémulnak a magyar források.¹⁰ Kemse török időben megélt napjairól Káldy-Nagy Gyula professzor közöl két időmetszetben becses adatokat török defterekből. 1554-ben Kemse faluban a defterdár az alábbi 14 adózó nevét rögzítette: Bíró Miklós, Taró Miklós, Tód Matias, Nagy Benedik, Bozó Balázs, Szakál Alberd, Szabó István, Tód Mihál, Cserényes Petre, György Mihál, Foró Máti, Fürdő Benedik, Szakál Alberd, Kún Imre. 1571-ben már 17 név szerepelt az adófizetésre kötelezett családfejek listáján, mert ekkor költözött be: Józsa Imre, Síró András és Gál, valamint Sörös Imre.¹¹ A török kincstár földmonopóliumának megjelenéséről, az állami és földesúri adókról, valamint a természetbeni szolgáltatásokról ugyancsak tőle kapunk használható tájékoztatást.¹²

A kemsei egyház történetében is meghatározó szerepet játszott ugyan a török uralom, de lakói még a szigeti vár oltalma alatt éltek, amikor 1543-1551 között Sztárai Mihály és munkatársai az új hitre térítettéka Dráva-völgy magyar-horvát népességét. Bizonyosra kell

⁷ TÍMÁR György, *Királyi sziget. Szigetvár várgazdaságának iratai 1546–1565*, Pécs 1989.

⁸ Szabó, Szakál, Bazsó, Főző, Kudar, Mihó.

⁹ A még publikálatlan anyag Timár György szives közlése. Jelzete: OL Adóösszeírások, 1554. B/15. Fol.360. Processus Nicolai Sabaryn judicis de pertinentiis Geredysthye. – A forrás cubulusban adja meg adatait. 1 cubulus = 1 veder = 1–1.3 liter.

¹⁰ TÍMÁR György i.m. (1989.) 380, 209.

¹¹ KÁLDY-NAGY Gyula, *Baranya megye XVI.századi török összeírásai*, Bp. 1960. 90. (Kemse).

¹² KÁLDY-NAGY Gyula, *Harácszedők és ráják*. Bp. 1970. Passim.

vennünk, hogy a kemseiek szomszédaikkal egy időben és azonos körülmények között csatlakoztak a reformációhoz. Kemse nem játszott mérhető szerepet a reformációs folyamatban, de Sztárai-kérdés könyvtárat megtöltő adatai között az öt nyelven beszélő Gyöngyössy Benjámint, – a közeli Zaláta 1826–1832 között volt lelkésze – néhány fontos adattal gazdagítja a közvetlen környékre vonatkozó ismereteinket.¹³ Ő bizonyította be elsőként a hazai névadás korabeli gyakorlatára hivatkozva, hogy a franciskánus Mihály pap szülőfaluja csak a Baranya és Somogy megyék határán fekvő Sztára (ma Drávasztára) lehetett. Fontos érve az is, hogy Sztárat a török elől menekülő horvátok már a 15–16. század fordulójára kétnyelvűvé tették. Presbiterei gyakran emlegették, hogy Sztára eredetileg magyar lakói „az idők mostohasága miatt” hagyták el szülőföldjüket. Szélesebb körben is tudták a szomszédos falvakban lakó hittestvérek, hogy a község déli oldalán a 19. század elején is állott még „a régi magyarok temploma, amely különféle épületekre széjjel hordódott.” Sztárai bizonyítottan hazuról hozott kétnyelvűsége a Dráva mindkét oldalán nélkülözhetetlen előfeltétele volt a sikeres reformatori működésnek! 1543–1551 között magyarul és horvátul ugyancsak anyanyelvi szinten tudó munkatársaival, Eszéki (Zigerius) Imrével, a szlavóniai missziót befejező Szentantali Gergellyel és laskói utódával Szerémi Illéssel lehetett csak megnyerni a hagyományosan százhuszra becsült gyülekezetet a reformáció ügyének a Dráva két oldalán. Ezek közé tartozik Kemsével együtt a mai Ormánság valamennyi református egyháza.

A reformáció irányzatai közül Baranyában az 1570-es évek elejétől a kálvinisták és az unitáriusok folytatták ismert hitvitáikat. Részint a Dél-Magyarországon erősödő unitárius nyomás, részint a török térhódítás miatt hívták össze a fokozatosan kálvinistává váló egyház vezetői 1576. augusztus 16–17-re a hercegszőlősi zsinatot. Híres kánonjait itt azért kell említenem, mert aláírói között szerepelt egy Petrus Tsányi nevű lelkész, aki a Kemsefalvával határos néhai Zsen község gyülekezetének papja volt.¹⁴

Kemsének tudomásom szerint nem volt a középkorból örökölt kőtemploma, vagy szilárd anyagból emelt világi építménye, a közelebbi

---

¹³ GYÖNGYÖSSY Benjámint, Sztárai Mihály baranyai reformátornak apológiája, vagyis az új arianusok gyanúja alóli kimentése. Tudományos Gyűjtemény XIV. (1830) 5. köt. 55–101.

¹⁴ A hercegszőlősi kánonokat aláíró lelkészeink nevéhez: FÖLDVÁRY László, *Adalékok a dunamelléki református egyházkerület történetéhez*, Bp. 1898. I. 63.

és távolabbi szomszédság azonban megsínylette a törökök állandó építőanyag-hiányát. A sellyei bég parancsára a nyugati oldalról szomszédos Zsen és a délről határos Baski, valamint kissé távolabb Geréntfa és Gilice gyülekezeteinek tagjai saját kezükkel bontották, szekereiken, vagy kézről kézre adogatva szállították régi szentegyházaik köveit, tégláit Szigetvár falainak építéséhez. Emléküket ma már csak földrajzi nevek őrzik a kiscsányi, piskói, tésenfai, és kákicsi határban.¹⁵

Takács Sándor a hódoltsági terület egészére vetítve hangsúlyozhatja, hogy „A magyarországi törökök a hite miatt senkit sem bántottak.” Hatóságaik ahol lehetett, segítették még a protestáns lelkészutánpótlást is. Ennek egyik helyi bizonyítéka, hogy a Drávai Kerület központi községéből, Bogdásáról származott az a pap, aki Bogdásai András néven 1546-tól folytatott tanulmányokat a wittenbergi egyetemen, ahonnan pappá szentelése után a Drávai Kerület egy másik községébe, Hiricsre hozták lelkésznek.¹⁶

Töröknél-tatárnál nagyobb csapást jelentett az egész Dráva-völgyre Zrínyi Miklós eszéki hadjárata. 1664.január 25-én Belső-Somogy felprédálása után érkezett a német birodalmi csapatokkal kiegészült had Szigetvárra. Tovább indulva Baranyába, a felprédált Babócsa alól küldte szét Zrínyi az „égető seregeket”, amelyek először a jószágot szedték össze, majd az ingóságokat rakták szekérre, végül a kegyetlen hideg ellenére teljesen porrá égették a településeket. Nem a török miatt, hanem e kegyetlen hadjárat következtében tért át az igavonó állataitól is megfosztott Dráva-menti parasztnép a kenyérpótló vadnövények és a vadhús rendszeres fogyasztására.¹⁷ A 17. század végén a Drávai Kerületbe érkezett nemzetközi haderő már legtöbb helyütt csak üres falvakat talált, mert a lakosság az 1664 óta állandósuló rejtekhelyein várta indokolt bizalmatlansággal „felszabadítóit.”

---

¹⁵ A templomok anyagának hasznosításához: FÖLDVÁRY Antal, *A magyar református egyház és a török uralom*, Bp. 1940. 140.

¹⁶ A wittenbergi egyetemen tanultak a Dunamelléki Egyházkerületből 1532–1600 között: FÖLDVÁRY László i.m. 1898. I. 36–62. Passim.

¹⁷ A résztvevők véleményéhez bővebben is: BERKESZI István, *Gróf Zrínyi Miklós horvát bán téli hadjárata 1663/1664-ben. Forrásközlés*, Századok 1886. 253–259.

2. Másfél évszázad hányattatásai (1686-1846.)

Bár a reformáció korától kálvinisták lakták Kemsét, pontos és részletes egyháztörténeti adataink csak a 18. század végétől vannak. Ekkor még a vajszlói parókián anyakönyvezték a kemseieket egy olyan matrikulába, amelybe feljegyezték a filiát illető jövedelmeket, kiadásokat és a családi szerződéseket is. Egy alig olvasható inventáriumból tudom, hogy a kemsei gyülekezet tulajdonát képezte a 18. század elején „...egy könyves theka, az alatta való íróasztallal, egy búzatartó hombár, amely a szű és az idő prédája lett.” Itt említik özv. Halász Gáborné úraszonyság ajándékát, egy veres szélű slájer (fátyol) keszkenőt, Dávid András és felesége sárga virágú rojtos terítőjét, és egy ma már olvashatatlan nevű asszony úrasztalára szánt veres selyem kendőjét. A hivatalt egy pecsétnyomó, valamelyik ismeretlen lelkész házaspárt egy pár szolgálati bútorként használt nyoszolya idézi a múlt homályából¹⁸

Piskó, az anyaegyház

A pécsi káptalan birtokában lévő négy község nyomor-szülte, közös egyházi tevékenységét, illetve e szervezet szétválásának folyamatát így őrzi az 1817. évi püspöklátogatáskor írásban rögzített hagyomány: „A Piskói mater eklézsia kezdete az éltesebb hallgatók szerint 1724-re esik. Fatumai bizonytalanok, a lelkek száma 394. Míg a Tolerantia fel nem állott (1781-ben), távol a Helységtől, éppen a temető mellett, Baski pusztán volt egy fából csinált, szalmatetejű templom, s oda jártak ki a piskóiak a kemsei, lúzsoki és zalátai filialistákkal együtt. 1781 után Zaláta és Lúzsok különválván, 1782-ben Piskó és Kemse Piskón, a Töltés-soron közösen épített egy fatemplomot, paplakot, s abban egy iskolaszobát.” Ide jártak ezután hat évtizeden át a kemsei hívek templomba, a gyermekek iskolába. A piskói lelkész azonban hetenként kétszer kötelel volt Kemsén egy időről-időre bérelt szobában könyörgést tartani.

Ugyanebből a nagyon becses forrásból tudjuk, hogy már 1805-ben készült közös költséggel két bádognakna, egy bor-osztogató ónpohár és kenyeres tányér, valamint kereszte- léskor használt cintál és fedeles kancsó. Az úrasztalát rendszerint fehér abrosszal és selyemkendővel takarták le. Ekkor még a szertartásokhoz használt „szent” edényeket és

¹⁸ Baranya Megye Levéltára (BML), Filmtár, Vajszló. 18. sz. Passim.

textiliákat egyaránt a ládaszerűen kiképzett, egyszerű úrasztalának alsó részében tartották. Ide került két szövött vászonabrosz és egy beteghez hordani szokott, viseltes, félselyem kendő. Ezt a készletet egészítette ki a boroskanna alá való szőttes kendő, és egy veres szélű asztalkendő. A lelkész azt is közölte, hogy „Mindezek közösek a kemsei filialistákkal.”¹⁹

Kemse a filia.

Az 1817. évi jelentés XI. pontjában mutatta be a piskói lelkész filiáját, amelyben a lelkek száma mindössze 190. Temploma, iskolája nincs, a gyermekek a piskói iskolába járnak. Ebben a még nagyon természetes világban a két gyülekezet 27 gyermekét az egyház „lelkitanító”-ja, a piskói prédikátor tanította egyik „alkalmatos” szobájában. A gyermekek ugyan a jelentés szerint télen-nyáron feljártak, de mindenki tudta, hogy kikelettől lombhullásig csendesek az ormánsági iskolák. Legfeljebb néhány jómódú család engedhette meg magának, hogy gyermekeit a mezőgazdasági munkák idején is iskolába járassa.

A prédikátor minden héten kétszer látogatta meg filiáját, hogy reggeli könyörgést tartson. Kemsén csak halott felett prédikált, mert vásár- és ünnepnapok délelőttjén a filiálisták is a piskói templomban hallgatták ünnepi beszédét. A kemseiek érdekeit a piskói anyaegyház presbitériumában 2 presbiter és 2 kurátor képviselte. Volt Kemsén vizsgázott bába és az uradalom méretett számukra temetőt is, de nem árkolták fel időben, ezért a sírokat meggyalázó állatok miatt a piskói temetőbe, vagyis a „a materrel egybe” temetkeztek.²⁰ Ilyennek láttatja általában az egyháztörténet is az aprófalvas tájak gyülekezeti viszonyait. Aki azonban közelebb merészkedik, az meggyőződhet róla, hogy ez a kényszerű együttélés esetenként súlyos konfliktusoktól volt terhes. A Ráday Levéltár felsőbaranyai gyűjteményében máig is olvashatók mind a máter, mind a filiális eklézsia panaszai.²¹

Alig kezdődött el a két gyülekezet közös élete, amikor 1795. február 25-én Kemse előljárói már azt panaszolták az esperesnek, hogy a piskóiak nem szívesen engedik be őket templomukba és akadályozzák a

¹⁹ Ráday Levéltár. Püspöki Levéltár. Egyházlátogatási iratok 1817. Piskó. (Továbbiakban: RL PL 1817.)

²⁰ RL PL 1817. Kemse

²¹ RL Felsőbaranyai egyházmegye iratai /FEI/ 1795–1846.

lelkész rendszeres kijárását.²² 1796.február 22-én viszont a piskóiak iratják az egyházmegyét vezető esperesnek, hogy Kemse miatt jó prédikátort nem tarthatnak, mert aligha akad olyan lelkész, aki vállalna több napos szolgálatot a filiában. Minthogy pedig a kemseiek azt is elvárnák, hogy hetenként négyszer menjen ki hozzájuk a lelkész, ők is ragaszkodnak hozzá, hogy ugyanazokon a napokon náluk is legyen reggeli és esteli istentisztelet, ezen kívül tartson a lelkész minden kedden és pénteken délután bibliamagyarázatot a kondásaiknak, béreseiknek és tanítsa a két gyülekezet 20-30 fiú és leánygyermekét...

A legjobban általánosítható eleme ennek a forrásnak a konkrét anyagi érdekek szüntelen ütköztetése. A piskói mater eklézsia tagjai elismerik ugyan, hogy filialistáik fizetnek 96 nyolcada búzát a lelkésznek, de nyomban hozzáteszik, hogy ők is adnak 217 nyolcadát, és ugyanakkor a prédikátorháznál lévő két kert, továbbá a kender- és lenföld szántása; a kukorica kapálása, szedése, kendernek felnyívése, hazavitele, kikészítése; a réteknek kaszálása, gyűjtése, a széna behordása; a prédikátor számára való öröltetés, mind „a mater eklézsia által megyen véghez, Kemse minden segítsége nélkül.”

A kemseiek szüntelenül azt hangoztatták, hogy „A Baski-pusztában volt templomnak Piskóra vitele Kemse által eszközöltetett ki. „A piskói oratórium és prédikátorház felépítésében kézi munkával és költséggel „sorsukhoz képpeszt” ők is részt vettek, a lelkészt pedig fejszám szerint rendesen fizették. Már ekkor azzal fenyegetőztek, hogy ha nem teljesítik kívánságaikat, akkor elszakadnak a piskói egyháztól. Bár csak harmadát hordozták a közös terheknek, nem vállaltak alárendelt szerepet. Az egyháztörténet kutatója a reformáció kora óta gyakorolt községi kegyúri jog gögjét is kiolvashatja ezekből a forrásokból. Ez mondatta Benke István piskói bíróval a kemsei filialistáknak: „Le is út, meg alá is. Mehetnek a pokolba is, az enyém mind a pap, mind a templom”.

Nem tartozik a téma alapkérdéseihez, de egyháztörténeti műveltségünk szerény kiegészítője lehet annak bemutatása, hogy mi módon közelítette meg filiáját az anyaegyház lelkésze? Tudunk több felsőbaranyai esetet is, amikor fiatal prédikátor lóháton, megöregedvén kocsin látogatta filiáját. Az apró anyaeklézsiák lelkészei azonban nem egyszer piskói társukhoz hasonlóan gyalogszerrel („per pedes apostolorum”) keresték fel filiáikat. Komolyan veendő érvnek szánta

---

²² RL FEI Kemse 1795. február 25. Panasz Piskó ellen.

forrásunk fogalmazója az alábbi veretes mondatot: „Nyáron, vetések és rétek között a prédikátor ruhája néha harmat, néha az eső miatt hónajjáig is tsupa vízzé lészen. Ugy elfárad sokszor, hogy egyszeri által menetelbeli fáradsággal az anyaeklézsiában héten által is szolgálhatna.”²³

A piskói kérvény a mindenkori mater és filia hagyományos és kicsinyes mérkőzéseit a mater eklézsia nézőpontjából mutatta be az általánosítás lehetőségét sejtető módon. 1806. március 15-én viszont a kemseiek álltak elő azzal a nem ritka panasszal, hogy a templomi padok miatt három piskói előjáró Benke András és Samu, valamint Böbék István „vissza- vonást, villongást és háborúságot” támasztott. A háborgás azzal kezdődött, hogy a piskóiak az első székek egyikébe, amely „igaz jussal” a kemseieket illette volna, „beléjárták falutársukat, Kis Farkas Bálindot”. Ez a kérdés megoldódott ugyan, de a piskóiak „semmi elébbeni ususra nem vigyáztván, elfoglalták hatalommal azt a széket is..., amely a tiszteletes asszony háta mögött vagyon”. Erre a templom bejáratánál tumultuózus jelenetet kiváltó „hatalmas sérelemre” a kemseiek szerint azért kerülhetett sor, mert „Addig a mi kemsei fejérmépünk bé nem botsájtatott, míg a piskeiek (sic) el nem foglalták helyüket.” A palotaforradalomra emlékeztető leírásnak az volt a célja, hogy az esperes végre személyesen jelölje ki „harmados jussuk” szerint templomi székeiket.²⁴

Kemse már 1813-ban preoráns tanító tartásának engedélyezését kérte azzal, hogy ők nem hajlandók a piskóiak által tervezett közös tanító évi fizetéséhez hozzájárulni. „A maguk helyébe akarnak olyan mestert behozni, aki minden nap köztük volna, reggel-este könyörgést tenne és a gyermekeket keresztyén tudományokra és jó erkölcsökre tanítaná, hogy ne nevelkednének olyan tudatlanságban, mint a barmok.” Itt írják le ők maguk a korabeli falvak oktatási viszonyaira vonatkozó bírálatukat, amely szerint gyülekezetükben „a felnőttek között sincs senki, az ki tsak egy körüljáró levelet el tudna olvasni”. A helység vezetői megírták ekkor, hogy a fizető párok száma 60, a tanuló gyermekeké 20. Erősködtek, hogy ennek ellenére alkalmasak lennének preoráns tartására és tanítói lakás, valamint iskola felépítésére.

A vármegyének küldött kérelemre a Mitterpacher Ignác főbíróból, három lelkészből, a bogdásai és a lúzsoki ispánból álló bizottság 1813 januárjában nemleges választ adott, mert úgy látta, hogy a párszám

²³ RL FEI Piskó, 1796. február 22. Az anyaegyház kérelme a lelkész filiális szolgálatának csökkentése tárgyában.

²⁴ RL FEI Kemse, 1806. március 15. Filialista panasz a templomi ülésrend tárgyában.

szerinti fizetés nem elegendő a feltételek biztosítására, ezért az uradalom sem tartja indokoltnak iskolatelek kijelölését. A Bizottság abban látta a problémák megoldását, hogy a két helység a kölcsönös érintkezés biztosítása érdekében tartsa rendben azt a hidat, amelyen a kemseiek iskolába, templomba, a piskóiak pedig robotba járnak.²⁵

1819. március 30-án a piskóiak a toronyépítés iránti részvétlenség miatt panaszkodtak a kemseiekre. Nevükben a vajszlói nótárius megfogalmazta, hogy templomukat karral bővítették, tetejét zsindeleztezték, előkészítették a torony építését is, de a kemseiek nem hajlandók részt venni a közös költségekben. Az 1819. április 10-én kelt kemsei választ ugyanaz a vajszlói nótárius, Naszvadi Sámuel írta. Ebben diplomatikusan elismerték „a sendelezés és a karzatépítés” fontosságát, de megbotránkoztak azon, hogy Piskó kész helyzet elé állította őket. „Derekassan öszve szóllalkoztunk egymással a templom előtt – olvassuk tovább – de haranglábra (ha toronynak mondatik is az) éppen semmit nem költünk. Helységünkben vagyon harangunk és haranglábunk, a melyet magunk tartunk fenn.”²⁶

Az eklézsia önállósodásra irányuló törekvéseit kell látnunk a továbbiakban az önerővel emelt egyházi építményekben. Ebben a vonatkozásban a Drávai Kerület falvai között kezdettől fogva igen szerény szerepet játszott Kemse. Vesszőből és sárból épült az az oratórium (imaház) is, amelyet egy 1722. február 13-án kelt jelentés említ, de tényleges funkciójáról nem tudunk semmit.²⁷ Okként az egyházi- és világi hatósággal együtt csak azt említhetjük, hogy az 1820-as évek előtt a száz főt sem érte el a település lélekszáma. 1828-ban kezdte először tarthatatlannak érezni azt az állapotot a gyülekezet, hogy „...egy egy ágyakkal és ... az asszonyi munkákhoz, szövéshez, fonyáshoz való eszközökkel” zsúfolt szobában fogadják hetenként kétszer a Piskóról átjáró lelkészt, ahol nem imádkozhatják „az Ur Istent tsendességben és illendő figyelemmel.” Ezért kívántak ekkor teljes egyetértéssel „egy különös imádkozó házat ... együgyű módon felépíteni”, amelynek hossza 8, szélessége 3, magassága 1^{1/2} öl lenne. A felállítandó gerendák faragását, közüknek hajlékony vesszővel való befonását, sárral való tapasztását és a fedelezést ígéretük szerint maguk végeznék, csak „az asztalos-, lakatos- és az üvegesmunkákra fogadnának mestereket.”

²⁵ BML Közgy. ir. 472/1813.

²⁶ RL FEI Kemse, 1819.

²⁷ Pécsi Püspöki Levéltár (PPL) 88. 109.

1828. március 15-én kelt kérvényüket július 29-én Vajszlón bírálta el a Kádas Imre esperesből, Kossa László egyházmegyei főjegyzőből, Selle Ferenc piskói lelkészből és Csoka Imre lúzsoki ispánból álló bizottság. Első megállapítása az volt, hogy telekre és épületfára az uraságtól még csak ígéretük van. Ezt követően számba vette az építkezés céljára zacskóban elkülönített 454 váltóforint 12 krajcárból álló készpénzüket, majd a pénzeszacskót lepecsételve, visszatették a vasalt ládába. Megjegyezték azt is, hogy ezen kívül még 103 forint az eklézsia pénzéből „interessen kint vagyon”. A Bizottság megtekintette az uraság „Protocollumat” is. Ebben 1^{1,2} kemsei telket találtak 33 gazda használatában. A gazdacsaládok lélekszáma a zsellérekkel együtt 200 fő volt, kikből lukmát fizetett 66 házaspár. Azt is rögzítették, hogy „...a nemes Vármegyének semmivel sem restálnak”, vagyis állami adósságuk nincs. Kérelmüket ekkor a telekhiány miatt utasította el a megyei bizottság.²⁸

1834-ben épült fel végül is fatalpakon álló, vesszőből font, sárral tapasztott templomuk, és a mellette álló harangláb, 2 haranggal. A talpas technológiával készített teplom hossza a rendelkezésre álló gerendák mérete miatt 13.30, szélessége 7.6 méter lett. Berendezéséhez tartozott egy úrasztala, amely két zöldmázás boroskannát, egy cin kelyhet, két cin tányért, a kehelyhez egy kis csontkanalat, 1 piros szélű, aranyos rojtú, és két fehér asztalterítőt, két kis piros selyemkendőt, egy kenyérosztáshoz való kerek fatányért, hozzá illő kenyérvágó nagykest rejtett fiókjaiban. A Mózes-széken terjedelmes új zsoltár várta az igehirdető lelkészt, a halottakat pedig a bejárat közelében tartott Szent Mihály lova.

Az 1834. november 30-án történt oratóriumszentelésen az esperest Jeremiás Sámuel egyházmegyei főjegyző, Vajszló tudós papja helyettesítette. Beszámolójából tudjuk, hogy a kenyeret Szabó József sellyei, a szent poharat pedig Osvald Pál hídvégi prédikátor osztogatta. A vendégfogadás emlékét így őrzi a levél postscriptuma: „A kemsei elől járók egy nem pompás, de tisztességes ebéddel kínáltak meg bennünket. Szíves készségük és az alkalmas fogatok előállításában való pontosságuk szembetűnő.”

Az 1830-as évek második felében azután a későbbi tanítói belsőség felét a község az uradalomtól csere útján megszerezte, majd a telekre iskolaházat épített. Ezután már nem volt akadálya annak, hogy az 1846-i

---

²⁸ BML Közgy.ir.702/1830

egyházmegyei közgyűlésen preoránsi állás felállítására engedélyt kapjanak, és Piskótól különváljanak.

3. A filiális kapcsolatok kiteljesedése. A kemsei preorancia /1846-1914/

1846-ban Kemse viszonylagos önállósággal rendelkező preorancia lett. A korszak feldolgozásánál a kemsei gyülekezet 1846-tól gondosan és a folyamatosan vezetett jegyzőkönyve lesz megbízható támaszunk. Értékét megnöveli, hogy a polgári községre vonatkozóan is ez az egyetlen helyben keletkezett, folyamatos forrásunk.²⁹ Az új intézményrendszer feltételeit és szükségleteit létrehozó emberek cselekedeteinek és magatartásának bemutatása előtt egy pillantást kell vetnünk a korra, amely itt sem lehetett mentes a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet megpróbáltatásaitól.

Civilizációváltás és egyházi élet

A kálvinista gyülekezeteket a hercegszőlősi kánonok megjelenése (1576) óta szilárd erkölcsi és szervezeti rend oltalmazta meg a pusztulástól. Az 1848 előtt preventív erkölcsi felügyeletet ellátó kálvinista egyházak vezetői maguk hallgattatták el figyelmeztetéssel, dorgálással, szükség esetén bottal, korbáccsal a trágár beszédűeket. Ehhez általában elégséges volt a községi előjáróság támogatása. A szélesedő erkölcsi romlás egyik világi bizonyítéka a soproni főtörvényszék főügyészenek a siklósi járásbíróság ügyészehez 1851-ben küldött levele, amely arról tudósít hogy a bűnügyi aktákban „a köznép közt legistentelenebb káromkodások ocsmány bűne merül fel, és általában fenyték nélkül marad.”³⁰ A főügyész leiratában az istenkáromlást tartotta a legveszedelmesebbnek, mert tudta, hogy nyomában a kibontakozó civilizációváltás olyan tünetei találhatók, mint az összes családok felénél gyakorolt magzatelhajtás, a vagyoni helyzetet figyelembe venni nem akaró versengés az öltözködésben, az ízléstelen arcfestésben, a növekvő számú vadházasságokban. Ez a hivatalos adalék csak szerény

²⁹ Baranyai Egyházmegye Levéltára. A kemsei leányegyház jegyzőkönyve 1846–1911. (Továbbiakban: BEL Kjkv.)

³⁰ Baranya Megyei Levéltár/ BML/ A főtörvényszék 943/1851.jún.23. sz.utasítása.

utalás a mocskos káromkodásoknak és gorombaságoknak arra az áradatára, amely a század második felében Kemsén is betölt minden olyan helyet, ahol az emberek találkozni szoktak egymással.

Az egyházszervezet működési zavarai

A preorancia rendszerének kimunkálása idején a gondok annyira megszorodtak, hogy az emberek vonakodtak az egyházi funkciók vállalásától, vagy esetenként a szolgálati idő lejárta előtt visszaadták megbizátásukat. 1852 januárjában Kemsén leköszönt az egyik gondnok és a két presbiter, s ilyen körülmények között az egyedül maradt Punak Sámuel kulcsos gondnok sem volt hajlandó tovább szolgálni.³¹

Tovább nehezítette a szervezőmunkát a presbiterek választásának rendezetlensége. A siklósi szolgabírói hivatal beavatkozását is maga után vonó botrány keletkezett akkor, amikor a felsőbaranyai esperes utasítására a piskói anyaegyház lelkésze, Burgyán Sámuel nem a két előljáróság útján választotta meg a presbitereket, hanem csak a „a népnek eleji közül” hívott meg néhány tekintélyes kemsei polgárt. Ezek azután maguk közül „egy szívvel, szájjal Mihó Jónást kulcsos gondviselőnek, öreg Mihó Józsefet másodgondnoknak, Kis Kún Sámuel és Mihó Sámuel pedig presbitereknek megválasztották.” A kemsei gyülekezet törvénytelennek (valami oknál fogva előnytelennek) ítélte ezt az eltűnőben lévő választási gyakorlatot és a bíró kérésére Ország Lajos siklósi szolgabíró megsemmisítette a piskói döntést, majd a következő vasárnapra kitűzte az új választás időpontját. A kemsei vezetők pedig nem kis arroganciával meghívták a piskói lelkészt, hogy az általuk előkészített „törvényes választáson” jelenjen meg.³²

1860-ban Fejes János piskói lelkész „a népnek voxai”, vagyis a közgyűlés által szerette volna kijelöletni az egyházi tanácsba választandók személyét, de a község tehetős vezetői ezúttal azt kívánták, hogy a közgyűlés helyett a lelkész elnöklete alatt a belső és külső előljáróság jelöljön hat presbitert és ezek névsorát terjessze csak a gyülekezet elé jóváhagyásra. A közgyűlés csak egy jelöltet töröltetett az ajánlólistáról, aki nyíltan hangoztatta a másokban is érlelődő

³¹ BEL Kjkv. 1846–1911. 1852. január 4.

³² BEL Kjkv. 1846–1911. 1852. jan. 4.

elhatározást, hogy „...három esztendeig sem istennek, sem papnak, sem mesternek ingyen nem szolgál.”³³

A forrásokban korszakunk végéig változatlanul szereplő belső és külső tanács az ormánsági közösségekben századokon át harmonikusan látta el az erkölcsi ellenőrzés, illetve a praktikus ügyintézés ad hoc feladatait. Számtalan példán fogjuk látni, hogy a kor ezt az egyensúlyt is megbontotta. A konfrontálódás korai példajaként Kámán János kemsei bírót idézhetjük, aki egy belső tanács által tervezett feladat végrehajtásához nem volt hajlandó közmunkát elrendelni. Minthogy ekkor még a bírók mentesek voltak az egyházi gyalog- és szekeres szolgálattól, a presbiterek azzal fenyegették meg, hogy amennyiben nem hajlandó megtenni „az egynegyed óráig is alig tartó parantsolást...”, az egyház gondnokai a köznéppel egyetértve, mind gyalog, mind szekeres munkára kirendelik.”

Sok más ok mellett az ősi választott szervek belső fegyelmének bomlása, egymásközti konfrontálódása is elősegítette a civilizációváltás nyomán támadt erkölcsi és magatartásbeli torzulások elburjánzását. 1870-re már kemsei adalék is bizonyítja a szélesebb ormánsági gyakorlatot, amely szerint a hívek egy része úrvacsoraosztás alkalmával a templom előtti téren egymásnak esve botránkoztatta a lelkészt és a gyülekezet templomban maradt részét trágár beszédével. 1870 tavaszán ugyan még jegyzőkönyvileg is kötelezték a belső és a külső előjárókat, hogy mindenáron teremtsenek rendet, a botrányok száma azonban csak gyarapodott a múlt idővel.³⁴

A vallástalanság térhódítását nagyon elősegítette, hogy a modern közigazgatás szervei hatáskörükön kívülállónak tekintették a vallási ügyeket, sőt maguk is példát adtak az egyházi ünnepek meg nem tartására, a vasárnapi munkaszünet megszegésére. Az alispán 1903-ban Baranya vármegye valamennyi törvényhatóságának küldött körlevelében a különböző felekezetű lelkészek panaszaira hivatkozva, megrovásként írja, hogy az előjáróságok rendszerint vásár- és ünnepnapokon, az istentiszteletek idején üléseznek és a tárgyalást sok helyütt a parókia, (Kemse esetén az iskolaház) helyett a kocsmában folytatják. A körlevél tiltó részéből tudjuk meg, hogy 15 évet be nem töltött gyermekek már a

³³ A presbitériumok szerveződéséhez és tevékenységéhez bővebben: KISS Géza, *Az ormánsági református gyülekezetek Báthory Gábor püspök egyházlátogatása tükrében. 1817*, Ráday Gyűjtemény Évkönyve, VI. Bp. 1989. 55–84. Passim.

³⁴ BEL Kjkv 1846–1911. 1870. április 18.

századfordulón kocs máztak, táncmulatságokra jártak és valósággal veszélyeztették a közrendet és közerkölcsiséget.³⁵ A századforduló egykés generációinak azonban már nem tudott parancsolni sem bíró, sem pap, sem szülő. Tekintélyes részük nem is akarta zavarni a dédelgetett fiatalok szórakozását.

A preorancia kiépítése

Ilyen történeti közegben kellett Kemsén megteremteni a preorancia intézményrendszerét. Első lépésként az oktatást és templomi szolgálatot egyaránt végző „preorans” tanítónak 1846 áprilisában az egyházmegyei gyűlés jóváhagyásával Zákány Mihály mecskei tanítót hívták meg. A beiktatást május 3-án a szomszédos gyülekezetek lelkészeinek, tanítóinak, valamint Radics András uradalmi ispánnak és sok vidéki vendégnek a jelenlétében Nagy Sándor piskóli lelkész végezte. Szolgálati lakást az iskolaház kopott épületében kapott, jövedelmét pedig az 1813-ban készült díjlevelek szellemében szabták meg.³⁶ Ezt követően május 17-én a kemsei gyülekezet hivatalosan is elvált volt anyaegyházától, amellyel mintegy 6 évtizeden keresztül élt együtt jóban, rosszban. Az egész közösség (tota Communitas) gazdasági ügyeit intéző elöljárók Pósa Márton kemsei bíróval az élükön „minden közös épületekre, szent edényekre és pénzre nézve barátságos egyezséget kötöttek” Piskó világi és egyházi vezetőivel. A piskóliak azonnal ki is fizettek a közös pénztárból a kemseieket illető harmad fejében 52 forintot, az úrasztali edények váltságába 12 forint 30 krajcárt, a templom és paplak árában, valamint az ácsszekercével faragott, ősi szolgálati bútorok (ágyak, asztalok, székek, tékák stb.) váltságában 170 forintot.³⁷

Zákány Mihálynak és munkatársainak nem kis erőfeszítésébe telt, hogy megteremtsék a preorancia működtetéséhez nélkülözhetetlen gazdasági és tárgyi feltételeket. A nehézségek fő oka az volt, hogy a 19. század fordulójára Kemsén is halványodott már a napjainkig nosztalgikusan emlegetett áldozatkészség. A hívekre támaszkodó régi gyakorlat ugyanis csak természetes szinten volt elegendő az egyházi

³⁵ 9806/1903. sz. alispáni körrendelet, Baranya Vármegye Hivatalos Lapja (BHL) 1903. 254.

³⁶ Függelék. Kemsei preorans fizetése: 1846. április 19.

³⁷ BEL Kjkv. 1846–1911. 1846. május 17.

intézmények létesítéséhez és működtetéséhez. Azok a gyülekezetek, amelyeknek nem voltak piaci lehetőségeik, vagy dúsan termő szőlőhegyeik, egyre nehezebb helyzetbe jutottak.

A preorans mindenekelőtt a templom környékét szerette volna rendbe hozatni. Ennek megfelelően 1847. szeptember 19-én meg is született a presbitérium határozata, hogy minden családfő annyi kocsi földet hordasson a templom környékén lévő gödrök betemetésére, ahány házaspár él a fennhatósága alatt. Az 1848. február 6-i bejegyzésből azután azt is megtudjuk, hogy a templom tetején befolyt a csapadékvíz, kerítése pedig dűledezett, s eddig még kapu sem volt rajta. A kerítésnek való fát régen kiadta már az uradalom, de a faragáshoz kitűnően érő kemsei férfiak maguk helyett pénzen fogadott mesterrel akarták elvégeztetni ezeket a munkákat. Tudtak készíteni az épületek fedéséhez használt „lércöt”, sőt faszindelyt is, mégis Leitner János pécsi ácsmesternek adtak 250 forintot, hogy a lyukas tetejű templom fedelezéséhez Kákicson vásárolja meg a szükséges anyagot.³⁸

Mintahogy Zákány Mihály nős ember volt, szükségessé vált a tanítói lakház megfelelő átalakítása és kiegészítése gazdasági épületekkel, a gazdálkodásra alkalmas kerített udvarral és veteményes kerttel. Ennek a munkának az eredményeit és nehézségeit az 1849. június 14-i presbitériumi gyűlés összegezte. A jegyzőkönyvet vezető preorans rögzítette, hogy az előljárók a „Deráván” előnyös áron 400 szál deszkát vettek 158 váltóforintért egy karinthiai tutajostól. Ezután Zalátán szereztek 130 váltóforinton egy négy öles istállót, amelyben egy három rekeszből álló hombár is volt. A vételár ellenében az eladó, Punak János a talpas technológiával készült épületet szétszedve, Kemsére szállította, a tanítóház udvarán felállította. Ugyanakkor állapotok meg a zalátai előljárósággal, hogy embereik a kemsei tanító számára készítsenek egy négy öles pajtát is 73 forint és három akó bor ellenében. More patrio a megszolgált készpénz a zalátai közpénztárba került, a bor pedig a társadalmi munkások szomját oltotta. Ezeket a számlákat akár kemsei specialitásnak is tekinthetjük, hiszen közismert, hogy sok más ormánsági község éppen talpas épületek javításával, készítésével, sőt más községekbe való szállításával egészítette ki

---

³⁸ A templom környékének rendbehozásához BEL Kjkv. 1846–1911. 1847. szept. 19 és 1848. február 6.

a mindig szűkös jövedelmeit. A viszonylag sok jó lovat tartó kemseiek azonban csak ritkán vállaltak ingyen fuvar³⁹.

Három éven keresztül olvashatunk adatokat a jegyzőkönyvben a tanítói lakáshoz nélkülözhetetlen téglapince építéséről. Fontosságát ugyan már 1846-ban is elismerik, de magát a munkát hol a pénz, hol az idő hiányára hivatkozva halogatják. 1849. szeptember 24-én már a nemzeti történelmet is beépítik érvrendszerükbe. Ezúttal azzal mentegétoznek, hogy a nyáron át uralkodó zürzavar és a baranyai nemzetörök Bácskába járása miatt nem tudták az uradalom által kedvezményes áron felkinált téglát hazaszállítani a közeli Lúzsokról. Minthogy dolguk is sok volt, csak azt vállalták, hogy az őszi munkák elvégzése után készítenek majd egy fapincét.⁴⁰

Korjelző értéke van a tanítói kút készítésének is. A 18–19. század fordulójától az uradalmak és a középületek kútjai már kő vagy téglabéléssel készültek. Itt pénz hiányában a Punak Sámuel gazda a háza előtt készen fekvő, bodonynak nevezett kivájt belsejű fatörzset kérték kölcsön. Nagyvonalúan megígérték gazdatársuknak, hogy ha neki szüksége lesz bodonyra, akkor az egyház azonnal rendelkezésére bocsát egy másik példányt, sőt még munkást is ad a kút megásásához.

A 19. század derekán már anakronisztikusnak számíthatott a veteményeskert születése is. Minthogy csak a tanítói fundus egy része volt adott kert céljára, de nem volt pénz megfelelő faanyag vásárlására, elhatározták a presbiterek, „hogy jelenleg egy darab rész tsak vesszővel fog bekeríttetni, amely kevésbe kerül, a többi rész elkészítése (pedig) boldogabb időre hagyatik.” Ekkorra azonban elfogyott a preoráns türelme és maga vette kezébe az iskolaház formálását. Már 1850-ben két ablakot vágatott a tanítói lakás kisebbik szobájára, azokat beüvegezte, és Pécssett vásárolt kályhával gondoskodott a megfelelő fűtésről. Az így rendbehozott szobát kínálta fel kevés tanítványának. Amikor azonban azt kérte, hogy a korábbi tantermet a konyhával összekötve csináltassák meg a tanító számára lakószobának, azt a választ kapta, hogy „Várjon, amíg pénz lesz!”

A preorancia-szervezés eddigi gondjainak eredményeit így summázta 1859-ben a gyülekezetet meglátogató esperes: „A szent edények a templomban, az úrasztalában, zár alatt tartatnak. A templom rendben van, de a tanítói lakás teteje rossz, az iskolapadok roskadozó állapotban vannak.” A követelményeknek megfelelő iskolaépület biztosítása továbbra

³⁹ BEL Kjkv. 1846–1911. Az iskolaudvar gazdasági épületeinek történetéhez: 1849. június 14. Folyamatos bejegyzések.

⁴⁰ BEL Kjkv. 1846–1911. A pinceépítés bonyodalmai: 1849. szeptember 24.

is sok gondot okozott a szerény erőforrásokkal rendelkező gyülekezetnek. 1861 februárjában hiába javítgatta a tetejét egy felfogadott nádaszester, s tavasz közeledtével egy cigányasszony meszelője sem erősíthette meg dűledező falait. Mindenki egyetértett az esperessel, aki két évtizeddel a pre-orancia születése után, 1866 februárjától már szüntelenül ösztönözte a gyülekezet vezetőit, hogy „az avulásnak és nagyszabású rogyásnak indult tanítói lak” helyére újat építsenek...

1868-ban megjelent a népiskolai törvény és a tanügyi hatóság ösztönözte a gyülekezet vezetőit, hogy 1000 forint államsegély ellenében adják át iskolájukat a községnek. Annak egyházi és világi vezetősége bízott az ígéletben, és hozzáfogott egy aránytalanul nagy terhet jelentő építkezéshez. 1870. április 18-án döntöttek az átadásról s 1871. november 23-án választották meg a kemsei községi iskolaszék kilenc tagját. A hivatalos másolatban megmaradt birtokátadási szerződésben kötelezték magukat az előljárók, hogy a tanító szolgálati lakását is magában foglaló iskolaházat minden melléképületével, valamint a volt felekezeti tanító teljes fizetésével együtt átengedik Kemse községnek iskola céljára. Ebben a dokumentumban rögzítették a tanítói díjlevélben szereplő jövedelemforrások elidegenítésének tilalmát és szigorúan kikötötték, „hogya ha ... az iskola valamikor ismét felekezetivé változnék, akkor a község a most átengedett javakat és jövedelmeket köteles lesz az egyház birtokába visszabocsátani.”

A kemseiek első nekibuzdulásukban már 1869 márciusában szerződést kötöttek 40000 téglára építésére Szabó Elek téglászesterrel. A munka megkezdésének időpontját, kivitelezőjét, a felhasznált társadalmi munka mennyiségét nem ismerjük. A jegyzőkönyv többször is említi az 1000 forintos államsegély elmaradásából származó gondokat, amelyek pótlására 1872 végén a hívek személyes garanciája mellett kellett felvenni 600 forint kölcsönt. A pénzügyi gondok ellenére azonban 1872–1874 között a 180 lélekből álló kis gyülekezet mégiscsak felépítette 3800 forinton, szilárd anyagokból a díszes iskolaházat. Ennek történetéhez már csak egy részlet a presbitérium 1880. október 17-én kelt nyilatkozatából: „az 1872 óta községi nevet viselő, de mégis általunk fenntartott iskolánkat szíves örömmel visszafogadjuk”.⁴¹

⁴¹ RL Felsőbaranyai Egyházmegye ir. Kemse, III. Az iskola iratai.

Hetessy Károly az 1875. április 22-i presbiteri gyűlés döntése alapján került Nagyvátyról Kemsére. Nevéhez fűződik a gyülekezet és a község virágkora, bár a szegénységből származó korlátokat ő sem tudta ledönteni. Az egyház bonyolult pénzügyi helyzete miatt már 1876 januárjában népgyűlést hívott egybe, amelyen a két előljáróság tagjain kívül tizenhét tekintélyes polgár is részt vett. A résztvevők egyhangú ajánlatára ekkor választották meg gondnokoknak Pósa Mihályt és Mihó Jánost. A következő év tavaszán pedig a meghívott községi lakosok választották a presbiterek sorába Soós Józsefet és Mikó Sámuel.⁴²

Miután Hetessy megbízható és energikus munkatársakat gyűjtött maga köré, megkezdte a gyülekezet szanálását. Az egyház által különböző helyekről kölcsönvett 1000 forint visszafizetésére minden lélekre 5 forint 50 krajcárt vettetett ki. A felnőttekéhez hasonló összegű, de négy részletben fizetendő adót vetett ki valláskülönbségre való tekintet nélkül az 1877 és 1878 májusa között született gyermekekre, valamint a községbe települt más vallású felnőttekre is. Kivételt csak néhány árvát nevelő asszonnyal tettek, és azokkal a pásztorokkal, kik „csakis bérükből kénytelenek élni.”

Miközben az iskolaépítés teljesen kimerítette a pénztárat, rozszant állapotba került a templom tetőzete. Ennek rendbehozására az előljáróság minden lélekre további 1 forint különadót vetett ki, két részbeni fizetéssel. Az első eredmények között olvashatjuk a jegyzőkönyvben, hogy 1881-ben Kemsén az iskolás gyermekeknek tankönyveket vásároltak, a mulasztó gyermekek szüleit megbüntették, az iskola számára pedig pecsétet rendeltek. Az a nemes terv azonban, hogy az uradalomban „birtokaránylag” végzendő munka jövedelméből iskolapénztárat létesítenek, az 1880-as években Kemsén már nem számíthatott társadalmi támogatásra.

Hetessy szervező képességének akkor adta leglátványosabb bizonyítékát, amikor egy háromtagú bizottság elnökeként, 1886 szeptemberében megszervezte, majd a jegyzőkönyvben is megörökítette Szász Károly dunamelléki püspök és hivatalos kísérete fogadását. A színes leírást olvasva első megállapításunk az, hogy az egyházlátogatás koreográfiáját központilag javasolhatták, mert kemsei lefolyása csak méreteiben különbözik a többszörösen nagyobb anyaegyházakétól. 1886. szeptember 20-án Kemsén 24 tagú lovasbandérium fogadta a határon a

⁴² Hetessy népgyűlése az összefogás megteremtésére BEL Kjkv. 1846–1911. 1876.január.

Zaláta felől érkező vendégeket, majd harangzúgás mellett kísérte fogataikat a templomig. Ott a piskói lelkész, Hetessy Károly preoráns, Kemse presbitériuma, világi előljátsága és az ünneplőben szorongó iskolások csapata fogadta őket. Kölcsönös üdvözlések után a tanítói lakban vendégelték meg a püspököt és kíséretét. Ezután vette kezdetét a gyülekezeti élet főbb mutatóit tartalmazó előzetes jelentés alapján a gyülekezet anyagi és erkölcsi állapotának részletes vizsgálata. A látogatás záróakkordjaként tartott istentiszteleten, feldíszített úrasztala mellett beszélt a püspök a díszes iskolaházról és megígérte, hogy a Közalaptól segílyt eszközöl ki a kemseiek számára, ha tovább folytatják egyházuk építését.⁴³

További szívós harcainak eredményeként 1888. január 18-án zárult először 470 forint aktívummal a kemsei egyház költségvetése. Ennek ellenére mégis csak 1899. március 8-án tartott ülésen vihette a templomépítés ügyét a presbitérium elé, mert közben kétszeri jégverés, sertésvész, kényszerű telekvásárlás csökkentette a gyülekezet teherbíróképességét. Tovább várni azonban nem lehetett, mert az ismétlődő zivatarok megrongálták a templom falait, tetőzetét, valamint a mellette álló roskadozó haranglábat.

A gyülekezet eddigi sikereinek áttekintése után terjesztette elő a hagyományos és modern pénzszerzési lehetőségeket ötvöző terveit a presbitérium elé.⁴⁴ A jelenlévők nyíltan magukévá is tették a nemes ügyet, de Mihó Sámuel bíró izgatása nyomán a községben akkora felzúdulás keletkezett, hogy mindössze 29 gazda maradt a kemsei gyülekezetben. Annak azonnali elhagyására izgatott a bíró fiával társult egyik gondnok is... A bíró pedig egy alkalommal Hetessy füle hallatára ezt kiabálta: „Ti kúdosok egy disznóolat sem bírtok építeni és ti akartok templomot?” A jegyzőkönyv szerint a preoráns 1900. január 7-én vette tudomásul, hogy ellenfelei maguk mellé állítva a gyülekezet többségét, halomra döntötték mindazt, amiért negyedszázadon át harcolt.⁴⁵

Egy évszázad távlatából a mai kutató már tudja, hogy a sok közteher mellett, a dráguló világ körülményei között a kemseiek Hetessy merész terveit nem vállalhatták. Ekkorra ugyanis már a legmódosabb gazdák is csak szigorú születésszabályozással tudták biztosítani családjuk életszínvonalát. Nem szabad azonban megtorpanásukat a gyülekezet

⁴³ BEL Kjkv. 1846–1911. 1886. szeptember 20. Püspöklátogatás Kemsén.

⁴⁴ BEL Kjkv. 1846–1911. 1899. március 8. Az új templom építésének terve a presbitérium előtt.

⁴⁵ BEL Kjkv. 1846–1911. 1900. január 7. Hetessy templomépítő tervének megíiusulása.

filiális méreteivel sem indokolnunk, mert a kemsei preorancia előtörténetében oly fontos szerepet játszott vajszlói és piskói gyülekezetek számos tagja is elhidegült egyházától a magas fenntartási költségek miatt. A századfordulóra külsejükben megkoptak és mindenfelé kiüresedtek az egykor büszke templomok. A kőtemplom adakozásból, és ingyenes társadalmi munkával való építésének kemsei gondolata a 19. század végén valójában az idők drasztikus változásával nem számoló szép álom volt.

Hetessy Károly 1905.október 24-én vált meg preoransi állásától. A presbitérium udvarias sajnálkozással vette tudomásul, hogy harmincegy évi áldozatos munka után nyugalomba vonul, majd felkérte a piskói lelkészt, hogy készítse elő az utód választását.

Kompromisszum a szegénységgel

A szűkös anyagi lehetőségek nem engedték, hogy a kemsei gyülekezetnek is lehessen a szomszédaiéhoz hasonló, kőből-téglából épült, karcsú toronnyal ékes temploma. Abban azonban nem tudtak megnyugodni, hogy az Ormánságban már csak náluk árválkodjék a távoli múltból itt felejtett, „torony nélküli, fonyott falú, talpas” oratórium. A megoldást a gyakorlat kínálta. Aki ugyanis közülük nem tudta talpasházát ex fundamento újjáépíteni, az nagyobb nyílászárókat vágott a régi falra, átrakatta és becserepezte a fedélszéket, és legfeljebb csak szomszédai tudták, hogy belülről semmi sem változott.

Templomuk átalakítását ezért úgy tervezték, hogy a Hetessy által beszerzett téglából a templom utcai oldalához tornyot építenek, hogy hasonló legyen a többi neobarokk építményhez. Ennek tizenegy méter magas téglaeépítményére szánták a haranglábról leveendő három méter magas bádog süveget a rajta ékeskedő gombbal. Ezzel a szolid programmal már azonosulni tudott mind a gyülekezet, mind a világi előljáróság. A presbitérium már 1901. május 26-ára meghozta a követ a szentmártoni hegyről, a helyben kifaragott tölgygerendákat a régi temetőből, megszerezte a leoltandó meszet is egy vándorárustól. Rendelkezésükre állott még a Hetessy által összegyűjtött tőke, így nem volt akadálya annak sem, hogy 314 koronáért jó kőművest fogadjanak. Az előkészületeket örömmel vette tudomásul a közgyűlés és huszonkét szavazattal kettő ellenében megszavazta, hogy mindenféle fuvart és napszámot hagyományos módon, lélekszám szerint fognak végezni. Így

teremtett a kemsei gyülekezet a Hetessy által összegyűjtött anyagok és pénzeszközök felhasználásával a hagyományos oratórium épületének megtartásával, karcsú toronnyal ékes ormánsági templomot. Ennyire futotta hét évtizeddel a kőtemplomok építésének befejezése után a kemsei filia erejéből.

A festett enteriőr

Az oratórium gyakori javítást igénylő külsejéről és átalakításáról megbízhatóan tájékoztattak a hivatkozott források és a jegyzőkönyv lapjai. Arra azonban, hogy a szegényes külső, milyen gazdagon díszített belsőt takart, csak az 1913. május 15-én bekövetkezett bontása után derült fény. Koronatanánk Csikesz Sándor csányoszrói lelkész, későbbi debreceni teológiai professzor, akit a Nemzeti Múzeum kért fel, hogy tegyen jelentést az utolsó ormánsági talpasszentegyház festett tábláiról. Csikesz a bontás előtt Losonczy Ferenc páprádi tanítóval lefényképeztette a templomot és annak belsejét. A templom külsejéről készült kép ma is híven őrzi a bontás előtti pillanatot a Néprajzi Múzeum fényképtárában, de a templom belsejéről valami oknál fogva csak 1931-ből maradt fenn egy alig használható reprodukció.⁴⁶

A templom festett tábláit Csikesz Sándor javaslatára a Nemzeti Múzeum vásárolta meg a gyülekezettől 428 forinton. Onnan előbb az Iparművészeti, majd a Néprajzi Múzeumba kerültek. Az utóbbi helyen készült számítógépes nyilvántartás szerint a néhai mester fenyődeszkára, temperával festett tábláinak az állapota „kopott, törött, hiányos”. A leltár készítői számba vettek 10 db megközelítően 360-szor 60, valamint 4 db 215-ször 20 centiméteres mennyezetet és 7 db 115-ször 20 centiméteres karzatot borító táblát. A munka során készült fekete-fehér felvételek semmit sem árulnak el a képek eredeti szépségéből.

Csikesz korábban is gyakran gyönyörködött a szomszédos kemsei templom festett tábláiban. Ennek köszönhetően örökítette meg rá vonatkozó emlékeit egy színes riportban.⁴⁷ A kiscsányi és más ormánsági

---

⁴⁶ Leltári számuk: Néprajzi Múzeum Filmtára, Talpas templom: 55515/1925. – Talpas templom belseje: 65792/1931. Ezek a képek Kovách Aladár reprodukciói lehetnek, a bontás 1913-ban történt.

⁴⁷ A riporthoz: CSIKESZ Sándor, *Csendes jegyzetek. A kemsei templom*, Protestáns Egyházi-és Iskolai Lap, 1913. 23. sz. 359–361. – A kemsei templom képe a 360. oldalon.

gyülekezetek hagyományaiból kiválóan ismerte a festett táblák szokott tematikáját, az itteni asztalosok által használt színek skáláját. Meggyőződéssel vallotta, hogy az egyes táblákat Kemsén is más-más háznép festette, és sajátjának is tekintette. Ezért kerülhettek a szokott stilizált levelek helyére a különböző színű (plebejus) rózsák, hetyke tulipánok, szelíd liliomok, szomorú rozmaringok, a megrendelők kedvelt virágai. Szerinte falusi piktör keze nyomán született Noé piros csőrű, fehér tollú madara, amely a reménység zöld olajágát tartotta csőrében. Három mezőt is megtöltöttek a XXIII. zsoltár hangszerei: a citera, a síp, a trombita és a lant. Ott volt a babiloni fogság miatt fára akasztott hegedű és a juhászok zeneszerszámát jelképező duda is. A szárnyasokat Péter harcias kakasa, egy csendes gólya és egy vadkacsa képviselte. Profán szimbólumként került fel az egyik táblára a szerelem jelképeként egy rozmaringgal tüzdelt alma, valamint kócsag- és darutoll lengő árvalányhaj kíséretében.

Nagy kár, hogy az egész karzatot kitöltő táblák képeiből csak az egyszerű kelyhekkel megterített úrasztalát említi Csikesz Sándor, holott a „rontott” felvételen is kivehető még egy óra és távolabb az első emberpár az almafa alatt. Az úrasztalát ábrázoló tábla centrális helyzete, valamint a karzat képeit alulról lezáró szegélyléc faragott és festett mintázata erősen emlékezteti e sorok íróját a Vajszlón, Besencén, Páprádon, Kovácshidán és másutt dolgozó Fazekas János asztalos munkáira.⁴⁸

A régi templomról annyit tudhatunk még a gyülekezet pénztárkönyvéből, hogy bontás előtti fényképezése 4 korona 92 fillérbe, a torony megmaradó farészeinek kátrányozása 13 korona 40 fillérbe, a Pestre küldendő festett táblák csomagolása 12 korona 90 fillérbe került.⁴⁹

A mai templom építése

A kemsei gyülekezet ma is fennálló templomának tervrajzát 1912 elején Ruder József pécsi kőművesmester készítette, majd őrá bízták annak felépítését is. 1913. június 3-án reggel fél hétkor, szakadó esőben volt az ünnepélyes alapkőletétel és 27-én tették fel a torony tetejére az

---

Másolatai találhatóak jelenleg a vajszlói Kodolányi János Múzeum és Tömös Mihó László kemsei ny. polgármester birtokában.

⁴⁸ Tevékenységéhez: KISS Z.Géza, *A régi Vajszló*, 1244–1849, Pécs 1994. 152–156.

⁴⁹ BEL A kemsei gyülekezet pénztárkönyve, 1913. június.

1901-ben még Hetessy által rendelt gombot. Hat változatos kis orgonájukat Hievert Kálmán pécsi mester állította össze használt alkatrészekből. Sikeres műszaki átvétel után 1913. november 19-én volt az ünnepélyes templomszentelés. Nagy Imre esperes nyitotta meg a hívek előtt az új épület ajtaját, és avatta fel azt istenházának. Az ünnepi szentbeszédet Nyáry Pál pécsi lelkész tartotta. A templomot cement oszlopokra kifeszített drótkerítéssel Kis Mihó János gondnok tanácsára még 1913 utolsó napjaiban bekerítették.

A gyülekezet terheinek enyhítésére az egyházkerületi zsinat 1913. december 17-én 400 korona segílyt szavazott meg, amelyet 32 év alatt, 1 százalékos kamatfizetés mellett kellett visszafizetni. Azt már a gyülekezet pénztárkönyvéből tudjuk, hogy 1913 júniusától az év végéig a templomszentelés mintegy 200 forintnyi költségével együtt 10 772 koronát fizettek ki, majd 1914. március 16-án megszabadultak a vajszlói Takarékpénztárban felvett 3400 korona kölcsöntől is.⁵⁰ Ennyit sikerült megtudnom a huszadik század elejére már 162 lélekre fogyott kis református közösség három és fél évszázadának történetéből.

---

⁵⁰ BEL A kemsei gyülekezet pénztárkönyve, 1913–1914. Passim.

I.

Függelék

A református gyülekezet dokumentumai

a. Piskó-, kemsei prédikátor 1813. évi díjlevele

1. Minden pár fizet 17 krajcárt.
2. Kétnyolcada búzát, mind kettő fél tetézve.
3. Egy nyolcada szemes kukoricát.
4. Minden gazda egy sódart.
5. Piskó két oka olvasztott fagyút, Kemse egyet.
6. Fát minden gazda egy szekérral.
7. A temetővel együtt egy darab rét: a fűvét lekaszálják, behordják alkalmas időben. Kemse egy megterhelt szekérral ad szénát.
8. Egy darab eklézsiai föld, melyet a prédikátor használ.
9. Két darab kenderföld és kert megszántása, amelyet a káposztás földnek kétszeri megszántásával az eklézsia visz végbe.
10. A temetőben szilvás. Egy kis kertetske.
11. Négy ember kaszáló rét minden munkája.
12. Stóla a bevett szokás szerént.
13. Vasárnapi katechizációért minden lány egy napi munka.
14. Az oskolás gyermek után elsőstől 10 garas, nagyobbtól 1 forint, egy tsibe, egy nyolcada csöves kukorica.
15. Öröltetés amennyi szükséges.
16. Az épületek, templom, temető jó állapotban való tartására kötelezik magokat.

Iványiban 17. szeptembris, 1813.

Piskó: öreg Benke János bíró, Bene János, Bene Máté esküttek.

Kemse: Kováts Miska bíró, Kun Istók, Pósa Mihály esküdt. (Minden név után: +)

Egyházmegyei küldöttek: Tóth Ferentz senior, Kádas Imre prosenior mk.

Vármegyei küldöttek: Mitterpacher Ignátz mp. főbíró. Klinovszky Ferentz mp. esküdt.

Ráday Levéltár Felsőbaranyai Egyházmegye ir. Piskó.

II.

b. Kemsei preorans fizetése: 1846. április 19.

1. Minden pár fizet 18 krajczárokat, törvényes értékű ezüst pénzben.
2. Minden pár 2 nyolczada tiszta búzát csapva, 20 itcs nyolczadával.
3. Minden pár 1 mérő csutás kukoriczát
4. A Söprús-alján van egy hold rét. Mind az előszéna, mind a sarjú, nem külömben a házi kerti fű lekaszását, felgyűjtését, behordását az egyház tagjai teljesítik, ha pedig árvíz miatt a tanító a rétnek semmi hasznát nem vehetné, kárpótlásul 30 mázsa jó széna fizetésére kötelezik magukat.
5. Ugyancsak a Söprús-alján vagyon két holdra való használható szántó, mellynek szántását, vetését, ha őszi vetés learatását, rész nélküli elnyomtatását (ha zab, vagy hajdina volna is) a szalma és a termés a tanítói lakhoz való takarítását; kukoricza föld megszántását, elvetését a tanító saját magjával, kétszeri megkapálását, letérését, megtisztítását, behordását kötelességüknek ismerik. Ha pedig a földes uraság mérés alkalmával még több szántót is adományozna, akkor ha a tanítónak tetszeni fog, annak a munkálását is vállalja az egyház, fele termésért.
6. Kender és káposzta föld akkora, mint egy fertályos jobbágyé, mindkettőt míveli a közönség. A kenderföldet megszántják, a tanító vetőmagjával bevetik, felnyüvik, eláztatják, a vízből kivetik, de törését és tilolását nem vállalják. A káposzta földet megszántják, megkapálják ahányszor kívántatik, s termését behozzák.
7. Nyolc öl keményfa tüzelésre. Az oskolás gyermekek Szent Mihálytól Szt. Györgyig hordanak fát fűtésre, de ha valaki úgy kívánná, a mindennapi fahordás helyett hozhat egy betsületessen megrakott kocsi fát. Fűtő személyről is az egyház gondoskodand.
8. Minden gazda ad egy sódart. Ha kevés pár van a házban egy hátulsó disznólabát. Kevés páron pedig az egy pár személy értetvén.
9. Gyertyára 48 kr pengő pénzben, vagy e helyett 3 font öntött gyertya.
10. Temető haszna, ha terem benne valami, a tanítóé.
11. Vasárnap délutáni tanításért minden leány egy napszámot szolgál, vagy helyette 10 ezüst krajcárt ad.
12. A tanítói pénz az első évben minden gyermektől 12, a későbbi években 24 ezüst krajcár. Ezen kívül egy anyányi csibe és egy nyolczada csutás kukoricza.
13. Három forspont Pécsre, vagy Nagyharsányba.
14. Mosatásra és malomba őrletés végett amennyi kocsi kívántatik.
15. Minden halott feletti könyörgésért és kikísérésért 6 ezüstkrajcár. A lukmás halott elprédikálásáért 24 ezüst kr, 1 font hús, 1 itze bor; a lukmátlan halott prédikálásáért 36 kr, 2 font hús, 2 itze bor. A házhoz gyalog, a temetőbe pedig, ha nagy sár leend, a szomorú felek által kiállított kocsin, jó úttal pedig gyalog menend.
16. Trágyáját ki fogják hordani földje javítására.
17. Minden épületek, kerítések jó állapotban tartására kötelezi magát az egyház.
18. Ha pedig ezen kötelességet nem teljesitenék és a tanító hanyagságuk miatt kárt vallana, akkor a törvény útján, a járási szolgabíró által köteleztessenek a kár megtérítésére.

Az anyaegyház lelkésze részére.

- a. A piskói tiszteletes úrnak, mikor úrvacsorát egyházban és betegeknek kiszolgáltatni, nem különben akárminémű egyházi szolgálat teljesítése végett Kemsébe jönni köteles leendő, a leányegyház mind a kijövetelre, mind a hazamenetelre kocsit adandó.
- b. A 3. szám alatt feljegyzett csutás kukoriczához ajánl még a leányegyház búza fizetése kárpótlásául 20 ezüstforintot.
- c. A hitelesített konvencionálisban foglalt 1 szekér széna – legalább 10 mázsányi – a piskói lelkésznek ezutánra is megadandó.

Mindezeknek megadására s teljesítésére kötelezzük magunkat Kemsén, április 19-én, 1846.
őreg bíró Pósa Márton+, Esküdtek: Mihó János+, Kun Samu+, Mihó Jónás+, Tömös József+. Gondnok: Punak Istók+, Tóth Istók.

Mielőttünk: Godány István m.k. Békássy József m.k. lelkészek

Az eredetivel megegyezőleg kiadta Terehegyen Június 1-én Kovács Antal fő esperes
PH

III.

c. A kemsei leányegyház inventáriuma 1846-ban.

1. Ó és Újtestamentomi Szent Biblia egy kötetben, Pethe Ferencz fordítása.
2. Hármaskis Tükör iskolás gyermekek számára (szakadt).
3. Jegyzőkönyv egyházi rendelkezések és parantsolatok számára.
4. Jövedelmi költségek jegyzőkönyve negyedrébten.
5. Iskolai jegyzőkönyv nyolcadrébten.
6. Harangozásra jelt adó kis rézcsengettyű.

Házi bútorok

1. Egy körösfából készült négyszögű fiókos asztal.
2. Egy kis íróasztal fenyőfából.
3. Egy falhoz szegezhető egylábú konyhaasztal.
4. Három fogas, amelyből kettő az iskolás gyermekeké.
5. Két hosszú karosszék fenyőfából.
6. Négy tölgyfa karszék, egyiknek háta hibázik.
7. A gyermekek számára egy fenyőfa sajtár vas abronsra.
8. Egyház ládája.
9. Egy adománylevél 550 öl belső telekről, amelyet Zákány Mihály adományozott az egyháznak.
10. A tanteremben van két fogas.
11. Egy kis kánna az iskolások számára.
12. A konyhában egy fa fazéktartó állvány.
13. 14 darab tölgygerenda.

14. Egy mész oltó láda.
15. Egy Mázsa, széna mérésre.
16. Egy húsz itcés nyolczada lukma mérésre
17. Egy feketére festett Szent Mihály lova.
18. Egy nagy keresztmetsző fűrész.
19. Egy kopott ásó és egy rossz kapa.
20. Egy nagy kés.

Kivonat

a kemsei egyház 1912. aug.11-én tartott presbiteri gyűlésének Jegyzőkönyvéből.

A templomépítés és társadalmi munka

Korábbi megállapodásukra hivatkozva közlik, hogy az összes fuvar és kézi napszámos munkát, amelynek értéke 2000 korona, a gyülekezet természetben teljesíti. Az esetleg hiányzó összeget hosszú lejáratú kölcsönnel fedeznék. Ennek kamatait, törlesztését az egyháztagokra kivetendő rendkívüli adóval eszközölnék.

Ezen a gyűlésen foglalkoztak azzal is, hogy a gyülekezeti tagok milyen arányban és módon vennének részt a terhek viselésében. Egyhangúlag elfogadták azt, hogy a kőszállítást a lovasgazdák egyenlő arányban teljesítenék, a többiek pedig egy-egy kőhozatali fuvarért 6 koronát fizetnének, vagy kézi napszámot teljesítenének. Egy sellyei fuvar értékét 4 koronában, egy homok hozatali fuvarét 2 koronában állapítják meg, amit a fogattal nem rendelkezők pénzben, vagy kézi napszámmunkában teljesítenek. Kimondták azt is, hogy abban az esetben, ha a gondnokok felszólítására egyesek vonakodnának munkába indulni, azok terhére bármilyen árban fuvarost, vagy napszámost kell fogadni.

Elnök: Szabó József lelkész, Jegyző: Szentpétery Gál tanító.

RL FEI Kemse, 1795–1933. 41. cs.

Hitbuzgalmi olvasmányok a dunapataji reformátusoknál és helyük a lakásban

Jelen sorokban gyűjtőmunkásságom néhány szerény adalékát teszem közzé. Úgy érzem, talán ebben a nem egy tekintetben vázlatos formában sem felesleges az ismertetésük, remélve, hogy kedvet ébreszthetnek az ilyenféle emlékek utáni szélesebb körű tudakozódáshoz, mintegy nyomósítva Szigeti Jenőnek és Szacs vay Évának a vallásos könyvek gyűjtésére és adatolására buzdító felhívását.¹

A címben jelzett olvasmányok a Néprajzi Múzeum Bútorgyűjteményének szolgálatában eltöltött évtizedek idején, a népi bútorok és a lakáskultúra kutatása közben keltették fel közelebbi érdeklődésemet. A tékák vezettek el hozzájuk.

Már a rám bízott gyűjteménnyel való ismerkedés kezdetén ott volt olvasmányaim közt Cs. Sebestyén Károlynak a tékákról írt kis tanulmánya. Megragadtak meggyőző érvei, miszerint egyes hazai népi példányok régies megjelenése, így a magasra felnyúló formájuk, keskeny ajatajuk még annak az időszaknak emlékét hordozza, amikor ez a bútor darab kialakult, azaz a késő középkor stílusjegyeit.²

Cs. Sebestyén nagy hatású dolgozata mindazonáltal hiányérzetet is keltett bennem, minthogy az ilyen faliszekrények használatát illetően egyedül az orvosságok, pálinkás üvegek, poharak és apróbb, köztük asszonyi holmi tárolásáról szól, akárcsak Viski Károly, Cs. Sebestyénnek a korábbi formai elemek megőrzéséről szóló véleményét elismeréssel fogadva, a Magyarság Néprajza Bútorzat fejezetében.³ Mintha a funkcióra nézve nem lettek volna tekintettel a múltra, megállva az általuk élt jelenben tapasztalhatóknál.

---

¹ SZIGETI Jenő, *Protestáns népi olvasmányok a XIX. században az Alföldön*, (Pápai Páriz Imre *Keskeny út-jának* baptista kiadása). Etnográfia LXXXIX. (1973) 333, SZACSVAY Éva, *Az éneklés és az énekeskönyv szerepe a reformátusok vallásosságában*, in: *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* I. Szerk. S. LACKOVITS Emőke, Veszprém, 1991. 118–119.

² CS. SEBESTYÉN Károly, *Faliteka*, in: *Népünk és Nyelvünk* II. [1930] 41–46.

³ VISKI Károly, *Bútorzat*, in: *A Magyarság Néprajza* I. Budapest, 1941. 245–246.

Nekem azonban úgy rémlett, hogy Dunapatajon (Bács-Kiskun m.), ahol nevelkedtem, az idősek szerint régebben a téka az asztal melletti, ajtóval szemközti falon függött, és akkoriban ott, ezen a tékán volt a Biblia meg a zsoltáros, imádságos és egyéb könyvek helye. Úgy éreztem, hogy egy ilyen célú igénybevétel, nemkülönben az ennek megfelelő, lakásbeli kiemelt elhelyezés szolgálhatott egykor méltó okot ennek a bútordarabnak parasztházakba való befogadására, illetve a tárgy díszes kialakítására, majd pedig ebben a régies formában való megőrzésére.

Olvasmányaimban azután találtam is nem egy adatot – alföldi városokban és falvakban szokásos lakásberendezések leírása keretében – , amely beszámol reformátusoknál és evangélikusoknál a tékának a szoba főfalán való elhelyezéséről. Így említi például Kiss Lajos, a hódmezővásárhelyi szegény asszonyok otthonáról szólva – igaz, esetleges megoldásként, lévén, hogy az ő idejében Vásárhelyen már ez volt a jellemző.⁴ Nála és másoknál is olvasható, hogy a tékában könyvek állhattak. Arról azonban, hogy melyek voltak ezek a könyvek, a tékákról megemlékező korábbi lakásismertető többsége hallgat vagy csak összefoglalóan jegyzi meg, miként Kiss Lajos: Biblia, zsoltár. Hasonlóan ír Vajkai Aurél egy az evangélikus Tótkomlóson eredeti helyén látott nyitott tékáról, mely a neve szerint is könyvszekrény, azaz *kniharna* volt, hogy „régii biliákat, szlovák egyházi énekeskönyveket tartanak benne”.⁵ Részletezőbben számolt be a békéscsabai evangélikus szolvákok tékáiban őrzöttekről Rell Lajos; eszerint „benne tartják a kedvelt könyveket: az énekeskönyvet, a Tranosciust, a Spevniket, a Glosiust, a Bibliát, a naptárt, az álmoskönyvet.”⁶

Amikor mindezeknek az ismeretében az 1960-as évek második felében lehetőséget kaptam a Néprajzi Múzeumtól, hogy későbbi kiállítással számolva, összegyűjtsem egy dunapataji lakás anyagát a századforduló tájáról, illetve egyét-egyét a Patajjal délről és északról szomszédos Szakmárról és Hartáról, elhatároztam, hogy Patajon a tékára való könyveket is megszerzem. Mivel ugyanekkor Dunapatajon is elvállaltam egy múzeumi kiállítóhely létesítése céljából megvásárolt, múlt századi háznak a jelen század elejét idéző módon való berendezését,

⁴ KISS Lajos, *A szegény asszony élete*, Budapest, [1943]. 266.

⁵ VAJKAJ Aurél, *Tótkomlós népi építkezése*, in: *Néprajzi Tanulmányok Tótkomlósról*, A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 3. (1974) 177.

⁶ RELL Lajos, *Békéscsaba népe*, in: *Békéscsaba*. Történelmi és kulturális monográfia. Főszerk. KORNISS Géza, Békéscsaba, 1930. 140.

ott ugyancsak könyvekkel szereltem fel a régi helyén, az asztal közelében falra függesztett tékát.

A könyvek összegyűjtése tanulságos adalékokkal szolgált. A következőkben ezekről számolok be.

Bevezetőül Dunapatajról: már a 15. század elején mezővárosként említik,⁷ ezt a rangját csupán 1872-ben veszítette el. Lakossága korán és egységesen fogadta el a református hitet, miként erről az 1628-ból fennmaradt, a prédikátor neve mellett a főbíróéval is jelzett úrvacsorai ezüst pohár is tanúskodik.⁸ A református vallás velejárója volt az iskolázás és legalábbis a 18. századra a szentírás jobb megismerésének, egyéni átélésének érdekében az olvasás tanítása. A 18. század első felében már külön fiú és leányiskolája volt a pataji egyháznak, a szegény családokból való leányok részére ingyenességgel.⁹ Mindennek megfelelően a két helyi boltos iskolai könyveket is tartott; az árukészletük 1737. évi összeírása kettejüknél összesen 39 *Abeces* könyvecskét és 32 *Cathekismus*-t talált.¹⁰

A legkorábbi megőrződött olyan pataji parasztcsalád tulajdonából származó könyv, amelyet módom volt megismerni, Diószegi Kis István munkája: *Lelki Fegyver Avagy A Hétnék minden napjaira rendeltetett Reggeli és Estvéli Könyörgések és buzgó Hála-adások; ...*, melyet Debrecenben 1723-ban nyomtattak.¹¹ A budapesti Néprajzi Múzeum számára két 18. századi vallásos könyvet tudtam megszerezni Patajról. Az egyik Stehelin Christof: *Catechismusi Házi-kints Avagy a` Keresztyéni Hit' Fő-Ágazatának Kérdések és Feleletek által való Magyarázata ...* Ezt Kolozsvárott 1752-ben adták ki.¹² Ez a bőrkötéses

⁷ TABA István, *Pataj 1728-ban*. Cumania 9. (1986) 77–78.

⁸ KOVÁTS J. István (főszerk.), *Magyar református templomok II*. Budapest, 1942. 408.; B. BOBROVSZKY Ida, *A XVII. századi mezővárosok iparművészete* (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen), Budapest, 1980. 35. és 142. lap, 34. kép.

⁹ TABA István i.m. 86.; vö.: MÉSZÁROS István, *A falusi tanító feladatkörének kibővülése a XVIII. században*, in: *Folklór, irodalom, művelődés a XVIII. században*, szerk. HOPP Lajos–KÜLLÖS Imola–VOIGT Vilmos, Budapest, 1988. 113–119.

¹⁰ BUR Márta, *A balkáni kereskedők és árukészleteik a XVIII. Magyarországon (1737–1735)*. Ethnographia XCVI (1985.) 259. (ő az összesítésében 38 katekizmusról szól); TABA István i.m. 92.

¹¹ Ez és a másként nem jelzett könyvek Szaló László, a dunapataji általános iskola igazgatója gyűjteményében vannak, akinek az adatok átengedésért és segítségnyújtásáért ez úton is köszönetet mondok.

¹² 68.155.33. ltsz.

példány Bikszegi Sámuel, tehetős polgáré volt, aki a 18. század végén a pataji főbírói tisztséget viselte.¹³ Érdemes kiemelni, hogy a könyv possessorori bejegyzése 1761-ből, latin nyelvű.¹⁴ Megvolt utódainál még Szikszay György: *Keresztyéni tanítások és imádságok* 1795-ben kiadott példánya is. A Néprajzi Múzeumba került másik 18. századi könyv Hübner János: *Száz és Négy válogatott Bibliabeli Historiák Mellyeket az ő és új testamentomi Szent Írásokból A gyengéknek kedvéért öszveszedett...*¹⁵. Ez a könyv, akárcsak az előbbi, igen kedvelt volt Patajon, és ahogy azt csak a „Szikszai”, ezt meg a „Hübner” néven emlegették.¹⁶ Pataji családnál megőrzöttek közt van még Szőnyi Benjámín: *Énekek éneke* 1793-ból. Egy a 18. század végén, Pozsonyban Patzkó Ferencnél nyomtatott *Keresztyén Catechismusról* is tudok a

¹³ A Bikszegi családnév 1728-ban még nem szerepel a pataji lakosok jegyzékében (TABÁ István i.m. 94–109). Pastyik István, a Pataji Múzeum igazgatója megkeresésemre a következő felvilágosítást adta, melyért ez úton is köszönetet mondok: Bikszegi Sámuel latinos műveltségű, képzett, közéleti személyiség. 1774-ben Tabajdon (Fejér m.) volt jegyző, míg 1786-ban Patajon „tanácsbeli”. Majd ötször választották Patajon főbírónak, 1794-ben és 1795-ben, illetve 1797 és 1799 közt. Két testvére közül János 1788-ban borbíró Patajon. Bikszegi Sámuel utódai pataji nagygazdák, a náluk megőrződött, Bikszegi Sámuelre visszamenő, 18. századi tárgyakhoz lásd: K. CSILLÉRY Klára, *A lakáskultúra társadalmi rétegek szerinti differenciálódása*, Ethnographia XCVI. (1985) 193–194.

¹⁴ A kötés első táblája belsejében: *Possidet Samuel Bikszegi Ab Anno 1761 die 6 Februarij.*

¹⁵ 68. 155.31. ltsz.

¹⁶ Az 1800-as évek elején a *Sz. Historiák Hübner szerént* kötelező tananyag volt a református iskolákban. Vö.: LÁBADI Károly, *Oskolák a régi Drávaszögben*, Pécs, 1993. 37, 47, 58, 91. Baksay Sándor írja a baranyai emlékeit visszavetítő, *Patak banya* c. elbeszélésében, hogy az unokáit iskolába küldő nagyanya a tarisznyába vagy kosárba helyezi a „zsolttárt és a Hübner, legeslegalól, hog ki ne essék, mert ebben a két könyvben van a szegény ember gyerekének egész útravalója a földi életen át a mennyekre” (BAKSAY Sándor, *Gyalog-ösvény*, Elbeszélések 3. kötet, Budapest, 1895. 134, 210). Erre az elbeszélésre Szigeti Jenő, az adventista egyház elnöke volt szíves felhívni a figyelmemet, miért ez úton is köszönetet mondok. Szacsavay Éva is arról számol be, hogy az általa vizsgált református parasztcsalád inkább olvasta az irodalmi formában feldolgozott vallásos történeteket, mintsem a Bibliát (SZACSVAY Éva: i.m. 120). Mindez ellentmond Kósa Lászlónak a nyilván más magyarországi vidék mai protestáns gyakorlata alapján levont általánosításával, miszerint „Észak- és Nyugat-Európával szemben nálunk a protestánsok nem használnak bibliai történetek kivonatait tartalmazó könyveket” (KÓSA László, *Protestáns egyházas szokások és magatartásformák*, in: *Magyar Néprajz* VII. Főszerk. DÖMÖTÖR Tekla. Budapest, 1990. 475).

helyben fennmaradtak közt, amin az elmondottak alapján aligha csodálkozhatunk.

A múlt századból is bevittem a pataji reformátusok néhány vallásos olvasmányát a Néprajzi Múzeumba. Egy katekizmus 1847-ből¹⁷ – az utolsó tulajdonos szerint az ilyent „öreg káté” néven volt szokás emlegetni.¹⁸ Egy 1846. évi kiadású Szikszayt is sikerült megszerezni.¹⁹ Egy egybekötött, 1844-es és 1882-es kiadású, halotti éneket tartalmazó kötetet²⁰ és egy további, 1873-ból való „halottas könyvet”²¹ is begyűjtöttünk az egyszer kiállítandó tékára, meg egy „zsoltárt” is 1874-ből.²²

A 19. század második felében – miként országosan is – meglazult az egyházi kötődés. 1882-ben írja Simonyi Jenő: „A patajiak nem ... igen vallásosak, a vasárnapot nem sokba veszik”.²³ Eközben azonban kiemeli az olvasásbeli buzgóságukat, szembeállítva más Kalocsa környéki helységek lakóival, akik szerint „az olvasásnak nem igen veszik hasznát”, s említi, hogy a patajiaknak „van társaskörük, kis könyvtáruk, járatnak lapokat, politizálnak is sokat.”²⁴ Időközben fokozatosan lekerült a téka is a szobák faláról, „edényös” lett belőle a konyhában vagy „szerszámos téka” a kamrában. Megjegyzendő, a pataji tékák mind hasonló megjelenésűek, elől nyitottan megalkotva, egyszerű kivitelezéssel, legfeljebb – nyilván az elhelyezés függvényében – az oldalukat díszíti szerény virágzás. Az évszám viszont rendszeres velejárujuk. A vallási olvasmányokra – mint általában a magyarországi protestáns tékákon – nem utal semmi. Az azonban az üres tárgyról is

¹⁷ 69.42.7 ltsz. A Pataji Múzeumban is van egy 1844-ben kiadott példány.

¹⁸ A tulajdonos bejegyzése mást mond; eszerint *Szabó József ez az imádságos könyv, vette 1864-ben*. Baksay ugyancsak „öreg káté” néven említi, megjegyezve, hogy iskolások „az öreg kátét csak úgy fogják tanulni, ha jó fejök lesz” (BAKSAY Sándor i.m. 134).

¹⁹ 68.155.34 ltsz.

²⁰ 69.42.5. ltsz.

²¹ 69.42.6. ltsz.

²² 68.155.32. ltsz. A Pataji Múzeum tulajdonában van Etsedi Miklós: *Bágyadt lelkeket élesztgető Tsendes Muzsika* c., 1816-ben Budán kiadott énekeskönyv és a református egyház hivatalos énekeskönyve 1859-ből; mindkettő helyi gyűjtés.

²³ SIMONYI Jenő, *Kalocsa és környéke*. Földrajzi Közlemények X. (1882) 315.

²⁴ SIMONYI Jenő i.m. 320. Ez a megállapítás cáfolni látszik Erdei Ferencnek a Kalocsa környéki református Dunamellékről sommásan megalkotott véleményét: „az itteni parasztok Károly bibliát olvastak a hitújítástól fogva és ma is csak azt olvasnak” (ERDEI Ferenc, *Futóhomok*. A Duna-Tisza-köz földje és népe, Budapest, (1937). 197.

látható, hogy fénykorában a jelentőségét a fönn, a korlát mögé tett tényér – módosabbaknál óntányér²⁵ – emelte ki, no meg a második polc szélén az erre szolgáló résekbe szorított, fényesre sikált bádogkanalak sora. A tékák készítettésével való felhagyás idejére a datálások alapján következtethetünk; magam nem láttam az 1860-as éveknél későbbi évszámú példányukat.

A tékák helyébe a terjedő kortársi polgári bútordivat nem honosított meg újabb könyvtartót; ám ezzel a régi könyvek nem szorultak ki egyszerűen a lakásból. Miután a téka kikerült a szobából, leginkább a sarokpad egyik végén rakták őket egymásra. Az agyonhasznált köteteket sem dobták ki, ezek a kamrában vagy a padláson avultak tovább, immár olvasatlanul.²⁶ Mégis a családon belül örökül maradt könyveket általában az utódok is folyamatosan olvasták. Bikszezi Sámuel 1752-ből való *Catechismusi Házi-kintse* például 1968-ig rendszeresen kézben volt. Amíg együtt volt a család, hangosan olvastak fel belőle, majd pedig a magányossá lett háziasszony forgatta lapjait. A múzeumnak is csak azért adta oda, mivel 67 évesen már nem látta jól a betűket.

Családi keretek közt a régi olvasmányok főként telente, az esti áhítat idején kerültek elő. Ezek az alkalmak minden formalitást nélkülöztek, a cselekmény kötetlen volt. „Dógozgatunk és este megyünk a hitre” – mondták még a legutóbbi háború körüli években is. Néha az együttlét idején csupán kinek-kinek legkedvesebb énekét vették sora. Az énekszót hallva, esetleg benézett a szomszéd is, hogy azután akár már estéről-estére is részt vegyen az áhítaton.

Könyvet nem minden esetben vettek elő, de elég gyakran került rájuk sor. A felolvasást mindig ugyanaz a családtag vállalta. Így mondta bátyjáról az egyik idősödő asszony, visszaemlékezve leánykorára: „Józsi vót a prédikátor”. Az olvasmány az idők múltával természetesen újabb keletű is lehetett; a mostani háború előtt például Muraközi Gyula

---

²⁵ Öt darab ilyen, 18. századi datálású óntál és tényér maradt fenn Bikszezi Sámuelék háztartásából (ebből a Néprajzi Múzeumban a 68.155.17–19. ltsz.-ú példányok; további kettő a Pataji Múzeumban). A régebbiről megőrződött, de a 20. sz.-ban már nem sokra becsült óntányéroknak más gazdacsaládoknál is él az emléke.

²⁶ A Néprajzi Múzeum 69.42.5–7. ltsz.-ú kötetait a gyűjtés idején volt tulajdonosuk több más, igen rossz állapotú énekes és imádságos könyvvel és a tárolásukra egykor szolgáló tékával együtt örökölték, a jelen század közepe táján. Az örökös, a gyűjtés idején már idős házaspár a könyveket nem vette használatba, mégis kegyeletből a tékát velük együtt akasztotta fel és őrizte tovább a kamrájában.

imádságos könyve vált kedveltté. De ugyancsak fellapozták sorra emellett a megőrződött régi köteteket is.

A jó felolvasó nagy tekintélyt szerzett, viszont az ügyetlen, főként alkalmi vállalkozó botlásai túlélhették akár őt magát is. Sokat emlegetik a régi helyesírás okozta nehézségeket, különösen a 18. századi hosszú s-betű nem ismeretéből fakadó olvasási hibákat, melyet a hozzá nem értő f-nek vélt. Kuncogva idézk Noé históriájának valamely 18. századi szövegből történt tudatlan olvasatát – azt a részt, mely szerint a bárkának 300 sing hosszúnak kellett lennie.

A rongyosra szétolvasott régi könyveket házilag igyekeztek, amíg csak lehetett, megjavítani. Számos példányt láttam – a Néprajzi Múzeumba is vittem ilyent –, amelynek gerincét rávarrt vászondarabbal vagy kékfestővel fogták össze.²⁷

A helyszíni gyűjtést ma már, nagy sajnálatomra, múzeumi munkakörömből adódó kötelezettségek és tudományos, majd oktatói feladatok által lekötve, az 1960-as éveket követően nem folytathattam. Azóta pedig a témával kapcsolatos kérdésfelvetés, nemkülönben a kutatás igen kiszélesedett. Megjelentek olyan kiterjedt anyagfeltárások és teljességre törekvő feldolgozások, mint Tábori György műve a vallási könyvek megbecsülését tükröző, a magyarországi evangélikus szlovákság körében elterjedt, sajátos rézveretes díszkötésekről²⁸ avagy Dedinszky Gyula nagy monográfiája a békéscsabai szlovákok által olvasott, illetve városukban az ő nyelvükön kiadott könyvekről.²⁹ Dedinszky az általa közreadott anyag jelentős hányadát házról-házra látogatva derítette fel. Így be tudja mutatni a könyvek paraszti olvasóit is, akik közt akadtak ugyan olyanok, akik egy-két könyvet vásároltak csupán életükben, mások viszont valóságos rajongóivá váltak a könyveknek. Köztük voltak, akik többedmagukkal arra is vállalkoztak, hogy fedezzék egyes már nem kapható művek újra-kiadását. Akadt „bibliás”, akinek 150–200-ra becsüli a könyvvállományát Dedinszky.³⁰ A könyvek elhelyezése azonban a gyűjtések idején már úgy látszik, a

---

²⁷ Így például házivászonnal a Néprajzi Múzeum 69.42.7 ltsz.-ú, 1847-ből való, félbőr kötésű „öreg káté”-ját.

²⁸ TÁBORI György, *A rézveretes Tranoscius*. A magyarországi evangélikus szlovákok régi, vallásos énekeskönyve, Békéscsaba, 1986.

²⁹ DEDINSZKY Gyula: *A szlovák betű útja Békéscsabán*, Békéscsaba, 1987. Tábori és Dedinszky könyvére Szigeti Jenő volt szíves felhívni a figyelmemet.

³⁰ DEDINSZKY Gyula i.m. 267–268.

nemzetiségi települések parasztházaiban sem volt egységes. Tábori György összegezése szerint „a család a féltve őrzött könyvet biztonságos helyen, a falitékában, a pohárszék tetején vagy a kultikus helyen, a sarokpad szögletében tartotta.”³¹

Mivel az elhelyezést illető korábbi gyakorlat ma már nehezen állapítható meg, Dunapataj mellé, a magam tapasztalataira támaszkodva, ideiktatom összehasonlításként a szomszédos, evangélikus és református vallású, 18. századi telepítésű, németek lakta Hartán észlelteket. Az ő lakáskultúrájuk erősen igazodott a közeli magyar mezővárosokéhoz, nemzetiségi voltukban azoknál jóval tovább őrizve meg a régies vonásokat.³² A hartaiak is becsülték a lelki épülést szolgáló könyveket. Valamikor a kimondottan „könyves szekrénykének” (*pichrschenkltche*) mondott nyitott tékában őrizték őket, melynek korai példányai a patajiakéhoz hasonlóak.³³ Hartán azonban, legalábbis a közelmúltbeli visszaemlékezők szerint, az ilyen nyitott, könyves téka nem elől, hanem a hátsó ágnál lógott a falon. A pataji tékákénak megfelelő elhelyezésben viszont Hartán falba beépített, ajtós téka volt látható.³⁴ Mivel pedig a Néprajzi Múzeum részére begyűjtött szoba számára az utóbbi típusra sikerült szert tenni, könyvek felkutatására Hartán a múzeumi tárgygyűjtés kapcsán nem került sor. Ottjártam idején Hartán nyitott tékát már csupán nyári lakókonyhában láthattam. Ami viszont a könyveket illeti, még 1979-ben is találtam lakószobát, melyben a Biblia és az énekeskönyv az asztalon feküdt,³⁵ míg az egyéb vallási olvasmányok a sarokpad szögletében.

³¹ TÁBORI György i.m. 16. Hasonlóképp, többféle elhelyezési módot említ – köztük a falipolcot és a lóca végét már mint szórványosan előfordulót – DEDINSZKY Gyula i.m. 39.

³² FÉL Edit, *Harta néprajza*, Budapest, 1935. 18.

³³ FÉL Edit: i.m. 16. A hartai nyitott tékára lásd még: BOROSS Marietta, *Bemalte Bauernmöbel von Hartau/Harta*, in: *Ungarndeutsches Handwerk*, szerk. MANIERZ Károly, Budapest 1982. 127–129. Boross azonban már edényes szekrénynek mondja őket, bár az általa a 70. képen bemutatott, 1852-ből való, hartai háznál megmaradt nyitott tékán, noha már másodlagos helyen, nyárikonyhában függ, öt régi, kötése alapján vallási könyvnek látszó kötet áll a felső polcon.

³⁴ BOROSS Marietta i.m. 124–126.

³⁵ FÉL Edit: i.m. 14. Fél Edit szerint az asztal csak régebben volt a Biblia helye. Az ilyen elhelyezés nem csupán Hartán maradt fenn szórványosan sokáig, de úgy tűnik, Patajon is. Ott is találkoztam az egykor az asztalon tartott Biblia emlékével, és láttam megőrzött, eleve asztalra illőnek tartott, bőrbe kötött, nagyméretű Bibliát is. A szokás egykor általánosabb voltát mutatja, hogy Békésen is sokfelé megőrződött az ilyen

Kiegészítésül hozzá kell tennem az elmondottakhoz, hogy a Dunapatajjal és Hartával egy időben kutatót, katolikus Szakmáron az imakönyv nem kapott megkülönböztetett helyet a lakótérben. Téka használatára pedig nem is találtam adatot.

Ha a vallásos könyvek elterjedtségének és elhelyezésük gyakorlatának ismeretéhez pataji és hartai gyűjtőútjaim alapján nem is tudok több adalékkal hozzájárulni, szólni kívánok még a felvázoltak elmélyítése érdekében némileg általánosabban magáról a könyves szekrénykéről. Úgy érzem ugyanis, hogy hasznos lehet röviden utalni ezek múltjára, még ha meg is kell jegyeznem előljáróban, hogy igazában ez sem ismert eléggé; az idevágó tárgyakat és az azokat megjelenítő képeket közreadó kutatók a szekrények ilyen funkciójára – a legkorábbi emlékek kivételével – nem fordítottak figyelmet.

A könyvtároló szekrények múltja igen messzire nyúlik vissza. Iratok, könyvtekercek szekrényben való tartására szinte magának ennek a bútordarabnak a létrehozásától kezdve, nevezetesen a hellenisztikus görög és a római korban alkalmaztak szekrényt.³⁶ Akkoriban még elsősorban műhelyek, üzlethelyiségek berendezési tárgya volt, magánházaknál meg edényféle, élelmiszer rakodóhelye; lakoszobában nem tartottak rá igényt, hiszen a korabeli, összehajtogatva kielégítően tárolható ruhanemű részére – akárcsak korábban – jól megfelelt a láda. Ám az írással hivatásszerűen foglalkozók számára hasznosnak bizonyulhatott a szekrény.

A középkorra is ennek megfelelően öröklődött a szekrény, értékes könyvek, nemkülönben relikviák elhelyezésére.³⁷ Aligha tekinthető tehát véletlennek, hogy ezek után a lakásbútorkénti elterjedtségére éppen a 15. század vége felé, a polgári könyvkultúra fellendülése idején került sor. Különbféle könyvtároló polcok jelentek meg ekkortájt, gyakran más bútorokkal egybeépítve. Ezek mellett ugyancsak ott található a szekrény kisebb, falra függesztett változata, mely már őse a magyarországi tékáknak is. Ennek a tárgynak a kialakulásában pedig – miként a

---

gyakorlat (HULEY Alfréd, *A Biblia a református és evangélikus népi tudatban Békés megyében*, in: *Vallási Néprajz* 1. Szerk. DANKÓ Imre–KÜLLÖS Imola, Budapest, 1985. 68–69).

³⁶ G.M.A. RICHTER, *The Furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, London, 1966. 81, 115–116. lap, 587–588. kép.

³⁷ Franz WINDISCH-GRAETZ, *Möbel Europas von der Romanik bis zur Spätgotik mit einem Rückblick auf Antike und Spätantike*, München, 1982. 48–50.

néprajzkutatók többször utaltak rá – nyilván szerepet játszott a vakablak, a házieszközök tárolására szolgáló falmélyedés.

A falitékának az elmondottak szempontjából figyelemre méltó, korai ábrázolása ismeretes Olaszországból, 1495-ből, Vittore Carpaccio Szt. Orsolya álmát megjelenítő képén.³⁸ Az alkotó itt a legendabeli, később mártírhálált szenvedett bretagne-i királylány hálószobáját azoknak a patrícus lakásoknak a példája nyomán képzelte el, melyket saját városában, Velencében lehetett módja megismerni. A művelt nő eszményét tartva szem előtt, hihetőleg magától értetődően látta el a bemutatott helyiséget könyves tékával is, a padládák szögletébe állított asztal mögötti falon.

A lakásbeli faliszekrények ugyanekkor már az Alpoktól északra is elterjedtek voltak. Eredeti példányok is maradtak fenn, de számunkra különösen a könyvek bennük való tárolásáról tanúskodó ábrázolások érdemelnek figyelmet. A tékák tárolóterének kétféle hasznosítását jellemző egymásmellettségében szemlélteti Lucas Cranachnak a darmstadti Hessisches Landesmuseumban őrzött, 1525-ben alkotott műve, mely Albrecht von Brandenburg bíboros érseket örökíti meg, a cellájában, könyvei közt elmélyedő Szt. Jeromos képében.³⁹ A helyiség sarkában álló asztal mögötti két falszakaszon egy-egy téka látható. Közülük a kéznyújtásra, alacsonyan függő, nyitott ajtajú példány alsó polcán könyvek sorakoznak, míg a felsőn néhány használati nemesfém edény. A másik, ajtó nélküli kialakítású téka ónedényekkel rakott, reprezentációs igénnyel elrendezve. Hozzátehető, hogy ennek a képnek 1526-ban festett változatán (Sarasota, USA, Ringling Museum of Art) csupán egyetlen, az elsőként említetthez hasonló tartalmú, nyitott ajtajú tékát láthatunk a falon, belsejében alul könyvekkel, fönny díszedénnyel.⁴⁰

Hazánkhoz közelebb eső területről idézek az előbbiekkal közel egykorú olyan példát, mely jól érzékelteti, mennyire bevett gyakorlattá válhatott eddigre a könyveknek jól látható módon való elhelyezése. A felső-ausztriai Hallstatt templomának gótikus főoltárán – Leonhart Astl

---

³⁸ Lásd pl. VADÁSZI Erzsébet, *A bútor története*, Budapest, 1987. 25. tábla; néprajzi utalásokkal lásd K. CSILLÉRY Klára, *A magyar népi lakáskultúra kialakulásának kezdetei*, Budapest, 1982. 133. kép.

³⁹ Lásd pl. Sigríd HINTZ: *Innenraum und Möbel von der Antike bis zur Gegenwart*, Berlin, 1989. 166. tábla.

⁴⁰ Lásd pl. Karl-Heinz KLINGENBURG, *Gestaltung in der Renaissance*, Berlin, 1970. 54. tábla.

műve és az 1515–20 közti években keletkezett – azon a domborműves táblán, mely Mária születését a szokásoknak megfelelően polgári otthonában mutatja be, a mosdószekrényvel egybeépített, ajtó nélküli szekrénykének az alsó polcát foglalja el négy könyv, míg a felsőt, hangsúlyos elhelyezésben középre rakva, egy díszedény. Az már természetes, hogy ugyanennek az oltárnak Angyali üdvözlés jelenetén is ott vannak a könyvek abban a nyitott szekrénykében, amely Szűz Mária térdeplője fölé magasodik.⁴¹

Annak megítéléséhez, hogy ezek után mikor kerülhetett el a téka a parasztházakba, némi támpontul szolgálhat az Oberrasenból, a dél-tiroli Pustertalból (ma: Olaszország) az innsbrucki Népművészeti Múzeumba került, fa szobafal-borítás beépített tékával, az 1500 körüli évekből. Erről ugyanis a jellemzői alapján megállapítható, hogy tulajdonosa szerény viszonyok közt élt, feltehetően parasztgazda volt.⁴² De azt, hogy tarottak-e valaha is könyvet a falba mélyedő, egyszerű ajtós fülkében, nem tudni.

Középkori könyvszekrény Magyarországról is maradt fenn. A Bártfáról származó példány igen rangos darab, nemzetközileg is kiemelkedő. Az 1480-as években készült, és ami fokozza értékét, a megmaradt 75 kötetes állományával egyetemben jutott a Nemzeti Múzeum birtokába. Ez a szekrény azonban nem polgárházból való, hanem a Szt. Egyed templom könyvei részére rendelték.⁴³

Hasonló korú, a későbbi népi tékákéhoz közeli formaadású, ajtóval zárt faliszekrények is maradtak fenn, szintén egyházaknál; így a Bártfához közeli Hervartó templomából, az előbbi könyvszekrényvel azonos időből; ez szentségtartóként szolgált.⁴⁴ További példányok is

---

⁴¹ Lásd. pl. Eva-Maria VANCSA-TIRONIEK, *Spätgotischer Marienaltar in Hallstatt*. Ried/Innkreis, 1986. 28–29.

⁴² Hans GSCHNITZER–Herlinde MENARDI, *Stuben, Öfen, Hausmodelle*, Tiroler Volkskunstmuseum Katalog 2. Innsbruck, 1986. 16, 23–25. Hozzátehető, hogy az ugyancsak pustertali Niederdorf egykori bírósága tárgyalótermében is fennmaradt a 15. sz. első feléből két gazdagon díszített keretezésű nyitott téka. Ezekről felteszik, hogy könyvek és akták tárolására szolgáltak. Lásd: Franz COLLESELLI, *Tiroler Wand- und Hängekästchen*, Volkskunst 1. (1978) 31. lap, 3 kép.

⁴³ KOVALOVSZKI Júlia, *Gótikus és reneszánsz bútorok*, Budapest, 1980. 9–13. lap, II–III, 17–19. tábla. Ugyanitt említésre kerül (12) egy olvasópolcos alacsony könyvszekrényke a 15. sz. végéről, Segesvárról.

⁴⁴ KOVALOVSZKI Júlia i.m. 11. lap. IV. tábla.

említhetők, így a volt Szepes megyei Malompatakról, illetve Erdélyből Nagyszebenből. Ezek is 15. századiak.⁴⁵

Ami egyrészt a könyvtartó szekrények, másrészt a könyvek tárolására is alkalmas kisebb faliszekrények magánházbeli elterjedését illeti, ennek folyamata még feldolgozásra vár. A humanizmus hazai meghonosodása azonban mindenképpen magával hozta a könyvszekrényeket. A faliszekrények esetében a korai meggyökeresedésre már a népi tékára átöröklődött formai jellemzők alapján is következtetni lehet – miként ezt Cs. Sebestyén Károly felismerte, amint erről a bevezetőben szó volt.

A könyvtároló szekrényke téka nevét illetően, erre valló hazai adatok a 17. századtól említhetők. Így a Teleki Mihály-féle uzdiszentpéteri (volt Kolozs m.) udvarház leltárában 1679-ben feljegyezték, hogy van a bujdosó magyarok számára rendelt házban egy „kised téka az falon: melyben deák gyermekek könyvöket tartották:”⁴⁶ Ugyanitt az „úr házához” tartozó „íróházacska”-ban találtatott egy „könyv olvasáshoz való festett tékácska az asztalon.”⁴⁷ Egy borbereki (Szeben m.) udvarház 1697-ben felvett inventáriumában is említésre került egy „könyvtartó téka”.⁴⁸ De Debrecenben is leltárba vettek 1774-ben, Csáthy Sámuel vásárusnál egy „könyves tékát”, benne 60 könyvvel.⁴⁹

A vallási könyvek szekrényben való tárolásának szélesebb körű elfogadásához, akárcsak ezen alkalmatosság *téka* nevének elterjesztéséhez alighanem az iskolamesterek is hozzájárultak. Hiszen legalábbis ott volt a drávaszögi Laskó iskolájában 1804-ben a „tanuló házban” egy „theca a könyveknek, zöld színre festve”, 1837-ben pedig a „Rectori szobában” volt „egy festetlen könyves thékácska”.⁵⁰ Az

⁴⁵ KOVALOVSKZI Júlia i.m. 12–13, 27–28. lap. 24, 29. tábla.

⁴⁶ B. NAGY Margit, *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*, XVII-XVIII. századi erdélyi összeírások és leltárak. Bukarest, 1973. 139.

⁴⁷ B. NAGY Margit i.m. 144.

⁴⁸ B. NAGY Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben*, Művészettörténeti tanulmányok, Bukarest, 1970. 123.

⁴⁹ ZOLTAI Lajos, *Vázlatok a debreceni polgár házatájáról*, A lakóház belseje. Debrecen, 1937. 8–9. Ugyanitt módosabbaknál „könyvtartó almárium” szerepel. Lásd u.o. 21. (1756-ból). Vö. RÁCZ István, *A debreceni civisvagyton*, Budapest, 1989. 283.

⁵⁰ LÁBADI Károly i.m. 69. Megjegyzendő, másféle téka is előfordul itt, nevezetesen a kamrában „egy veres színű konyha almárium, melynek tálas thékája a padláson pihen”.

ugyancsak drávaszögi Kopácson is az olvasható az oskolaház 1820-ból kelt leltárában, hogy a „Classisban ... gyermekek könyveinek Téka”.⁵¹

Dunapatajon a legrégebbi évszámot viselő téka, amit módomban volt megismerni, 1802-ben készült. Korai dátuma hihetővé teszi, hogy az ilyenek még a 18. század idején helyet kaptak a mezőváros tehetős polgárainak házában, attól kezdődően tehát, hogy felébredt a vágy könyvek birtoklására. Azzal pedig, hogy a tékák főhelyen díszeltek a szobákban (a rajtuk felsorakoztatott, tartalmukat aranybetűs gerincükkel hirdető könyvekkel) sarkallták a tulajdonost az állomány folyamatos gyarapítására, nemkülönben a háznál megfordulókat a látott példa követésére, de egyben mindannyiukat a megszerzett könyvek olvasására is.

Hihetőleg nem csupán Patajon volt ez így. Különösen a patajiakéhoz hasonló, ajtó nélküli, nyitott tékáknak lehetett jelentős szerepük a könyvek propagálásában. A tékák ezen jellegzetes típusa az Alföld déli felében lett kedvelt, illetve a Dunántúl délkeleti részén; hozzátevé, hogy az elterjedés pontosabb körülhatárolására még nem történet kísérlet. A fennmaradt ilyen példányok túlnyomó többsége protestáns családoktól származik; mindazonáltal úgy látszik, néhol eljutott katolikus otthonokba is.

Mivel nem lehetetlen, hogy a nyitott tékák térhódítása a katolikusoknál a protestáns környezet lakáseszményének a hatására történt, felmerül a kérdés, hogy tartottak-e a katolikus tulajdonosok is könyveket a tékán? Katolikus falusi házaknál az emlékganyagból megítélhetően, a téka kevéssé tudott befogadásra lenni, és ha igen, úgy rendszerint Mária-házat, házioltárt alakítottak ki a faliszekrényekből. Ettől függetlenül, a 18. század folyamán az olvasás a katolikusok körében is terjedt. Az imádságoskönyvek is presztízsszerepet kaptak,⁵² még ha ez a könyvek lakásbeli elhelyezésében nem is tükröződött.

Vallásos könyveknek katolikus házban nyitott tékán való tartására a Tiszántúl déli részét illetően úgy tűnik, figyelembe vehető Munkácsy Mihály ifjúkori, sajnos csak régi fényképről ismert életképe 1863-ból, a

---

⁵¹ LÁBADI Károly i.m. 89. Ugyanitt „a konyhában egy tálos forma téka”.

⁵² MÉSZÁROS István, *A falusi tanító feladatkörének kibővülése a XVIII. században*, in: *A megváltozott hagyomány*, Folklor, irodalom, művelődés a XVIII. században; szerk. HOPP Lajos - KÜLLÖS Imola - VOIGT Vilmos, Budapest, 1988. 116–121. – KIRÁLY Ferenc; *Könyv és olvasója Keszthelyen a 19. század első felében*, Adatok egy dunántúli kisváros olvasástörténetéhez, Zalai Gyűjtemény 31. (1990) 179–181, 200.

„Levélolvadás”, melyet valószínűleg gyulai helyszíni vázlat nyomán festett.⁵³ Az ezen megörökített hajlék a falon függő feszület alapján katolikus otthonnak mondható; a lepadlásolatlan, nyitott fedélszékes lakószoba arra vall, hogy a család szegény sorsú lehetett. A szoba bejáratnál szemközti falának tárgygyűjtése azonban gondosan megkomponált, az elvárásoknak megfelelő, szép összhatásra törekvő. Úgy tűnik, hogy az itt függő tékában más tárgyak mellett könyv is áll. Ha ez így lenne, figyelembe lehetne venni annak a 19. század második felében készült, Csongrád városából való tékának az értelmezéséhez, amelyen restaurátori kéz nemrég szabadította ki a későbbi átfestés alól a felfeszített Krisztus képét.⁵⁴ Eredetileg talán ez is imakönyvek őrzőhelye lehetett, nem pedig edénytartó, „palackos”, mint volt az elnevezése szerint is múzeumba kerülésének idején.

⁵³ Lásd pl. MUNKÁCSY Mihály, *Emlékeim*, Budapest, 1950. XVII. tábla. Néprajzi értelmezéssel: K. CSILLÉRY Klára i.m. 1982. 115. kép.

⁵⁴ K. CSILLÉRY Klára, *Bútorművesség* in: *Csongrád megye népművészete*, szerk. JUHÁSZ Antal. Budapest, 1990. 150. lap, 130–131. kép.

A felekezeti béke Nyíregyháza közéletében a 19. század második felében

E dolgozat arra vállalkozik, hogy vizsgálja az 1753-ban újraterlepülő Nyíregyháza fejlődését, társadalmi viszonyait. Az impopulációt követően ezen a környéken nem ismert evangélikus vallású telepesek többségéből került ki a vezetőség nagyobbik része – majdnem másfél évszázadig –, akkoriban is, amikor az evangélikusok aránya a város lakossága körében már folyamatosan csökken. Ez azonban nem változtatta meg azt az egyetértést, amely a város gazdasági, társadalmi erejét, tekintélyét igyekezett megőrizni, sőt növelni is az élet minden területén. Vagyis a városépítés közös vállalását, céljainak szolgálatát nem gátolták felekezetek közötti látványos vetélkedések, netán ellenségeskedések. A részletek iránt jobban érdeklődőket az egyes fejezetekhez fűzött, legfontosabbnak tartott utalások igazíthatják el.

1. (Előzmények.) A 18. század közepén a két földesúrhoz tartozó Nyíregyháza lakossága: a Károlyiak birtokrészén 36, a Palocsay-Dessewffy-részen pedig 49, összesen 85 család. Majdnem ugyanezt a számot mutatja, immár vallási megoszlással együtt, az 1854. évi összeírás az evangélikus, tótajkú lakosság ideterlepítése előtről: 11 római katolikus, 49 református és 34 görög katolikus, ezúttal 84 család. A reformátusoknak és a görög katolikusoknak templomuk és lelkészük is van. Az igen kevés római katolikusnak se templomuk, se plébánosuk nincsen. Istentiszteleteiket egészen 1814-ig a görögök, más néven „oroszk” templomában tartották. A telepítési pátensben Károlyi Ferenc gróf szabad vallásgyakorlatot ígért az idejött, mintegy 300, főleg Békés megye felől érkező családnak, de az ígélet nem vált valósággá. Ez bizonytalanná tette az érkezők letelepedési szándékának véglegességét. Még az sem állt szabadságukban, hogy istentiszteleteiket a reformátusok templomában tarthassák. „Lelki gondozásuk”, adófizetéssel együtt az orosi plébános hatásköre.

Az ideérkezettek főfoglalkozása az állattenyésztés: szorgalmuk folytán ebből hamarosan meggazdagodhatnak. Ezért is, meg túlnyomó létszámuk miatt is, az ő soraikból kerültek ki a közösség-közönség=communitas vezetői. 1753-tól 1837-ig, a városi privilégium

elnyeréséig, kettő kivételével, állítható, hogy a *főbírók* evangélikusok. Egyiküknek nem állapítható meg kétségtelenül a vallása, a másikuk pedig bizonyíthatóan görög katolikus. A megerősödött közösség három évtized múltával, földesúri segítséggel II. Józseftől jogot nyer a *városi* cím (oppidum) használatára, négy országos vásár és – szombatonként – hetipiac tartására. Ez a „rangemelkedés” megnövelte az idevándorlási kedvet. A kézműveseket szívesen fogadták, de a parasztokat nem. A szállásföldeket ugyanis már felosztották, így nem voltak kívánatosak földigényük miatt. – Ugyancsak 1786-ban szentelheti fel templomát az evangélikus egyházközség. A megye székhelye Nagykálló. Az egykori hajdúváros nagybirtokon fekszik; az 1784/86. évi népszámláláskor lakossága, nagyságára, a nyolcadik a megyében, 2308 lélek. Nyíregyháza a legnagyobb: háromszor annyi lakossal.

1803-ban a Dessewffy-, majd 1824-ben a Károlyi-családtól pénzen örökre megváltják kötelező szolgáltatásaikat a lakosok, és így saját urává lesz a város. A róm. kat. templom alapkövét 1783. szept. 11-én helyezték el, de a csekély számú hívek nem bírták az építkezés terheit; 1807-től már hatékonyabb támogatásra nyílt kilátás, de csak 1814-ben szentelhetik fel, részben a város anyagi segítségével. Tíz év múlva egy 140 kilós harangot az akkori városi főbíró, az evangélikus Benkő István készíttetett a katolikus híveknek. 1837-ben Nyíregyháza privilegizált mezőváros lett. Az egyházak önfenntartását kellően biztosítja. 1861-től minden egyháznak (a zsidóknak is) alapítványi szerződéssel folyósítja a lélekszám arányában megállapított városi támogatást, az egyházközségek és iskoláik fenntartásának lehetőségét. Rendszeres kiutalással segíti a városi téglá- és cserépgyár készleteiből az egyházi épületek karbantartását; amikor az állami törvények nem tiltják, a *communitas* fizeti az egyházak állami föld és telekadóját.¹

---

¹ ad. 1. Nyíregyháza régebbi történelmének jól hasznosítható összefoglalása: LUKÁCS Ödön, *Nyíregyháza története*, Nyh. 1886., ill. a BOROVSZKY-féle monográfia-sorozat Szabolcs megyei kötetében LEFFLER Sámuel és GEDULY Henrik egy-egy cikke (1900). Újabbban Nyh története, Nyh. 1987. Szerk: CSERVENYÁK László és MEZŐ András. — A templomra főleg: a *Magyarország műemléki topográfiájának* XI. kötetében megjelent cikk (167–179). — KISS Lajos, *Nyh régi temploma* in: SZOHOR: *Nyh az örökváltás századik évében*, Nyh 1924. 151–169. — Az első évszázadra vonatkozó legfontosabb adatok, tájékoztatás KUJBUSNÉ MECSEI Éva dolgozataiban: *Nyh mezővárosi gazdálkodása* /Levéltári Évkönyv XI. k. Nyh 1995. 47–92; *Nyh-i testamentumok* Nyh. 1995.; Legújabbban: *Betelepülések Nyh-ra a 18-19. században*. A

2. (Néhány számadat.) A mellékelt táblázat a történelmi változás-fejlődés megértését szolgálhatja.

A hitfelekezeti megoszlás 1789-1900 között Nyíregyházán

ÉV	LAKOSSÁG		ÁG. HITV. EVANG.		RÓMAI KAT.		GÖRÖG KAT.		REF.		IZR.		EGYÉB	
	18	%	18	%	18	%	18	%	18	%	18	%	18	%
1789	6 923	100	5 592	80,77	525	7,58	528	7,63	278	4,02	-	-	-	-
1850	13 218	100	10 179	77,03	1 534	11,60	955	7,22	490	3,70	60	0,45	-	-
1857	15 923	100	10 804	67,85	2 740	17,21	1 497	9,40	732	4,60	150	0,94	-	-
1881	24 148	100	12 731	52,68	4 971	20,58	2 535	10,50	1 846	7,68	2 053	8,50	12	0,06
1891	27 001	100	13 408	49,66	5 716	21,16	3 060	11,33	2 623	9,71	2 173	8,06	21	0,08
1900	31 875	100	14 739	46,24	7 304	22,91	3 760	11,80	3 101	9,73	2 961	9,29	10	0,03

Pro Renovanda Hungariae szakalapítvány támogatta tanulmánya Nyh 1997. Egyelőre kéziratban. — NB: a betelepüléskori Palocsay-birtokrészt később lett a Dessewffyéké.

A betelepülés utáni években főleg állattenyésztő-földművelő *evangélikus* lakosság a természetes szaporodásnál alig nagyobb mértékben növeli létszámát, bár az érkező kézművesek és értelmiségiek – eleinte nagyobb, később kisebb arányban – szintén evangélikusok.

Hozzátevőlegesen pontossággal a város fejlődésének egy-egy jelentősebb fázisához kapcsolható a más felekezetűek nagyobb mértékű idejövetele. A *református* létszámnövekedés főleg a megyeszékhely 1876-i ideköltöztetésével esik egybe: a megyei apparátus családostól érkezik. Túlnyomórészüik elszegényedett, birtokát vesztett nemes: hivatalnokká vált dzsentri. – A *római és görög katolikusok* az egyre több és nagyszemélyzetű állami hivatal, szervezet, intézmény (vasút, posta, igazságügy, pénzügy) alkalmazottai. – Az 1753-i telepítési pátens szerint zsidók és görögök nem telepedhetnek ide. A *zsidókkal* a 19. század legelejétől alakulnak ki kereskedelmi kapcsolatok, majd a negyvenes évektől válik lehetővé „leülepedésük”. Addig is szállítanak főleg tűzifát, fűrészárut; árverésen regálé bérletekhez jutnak, ők a pálinka-liferánsok, de nem telepedhetnek le. A 40-es évektől lakosított zsidók mind kereskedők. Különösen a vasút 1858-beli „idehajlítása” után a megnőtt lehetőségek (szállítmányozás, termény-bor-szesz adásvétel) vonzzák őket, az eleinte kicsinyben, majd nagyban kereskedőket, természetesen az emancipációs törvény engedélyével. Ugyanez vonatkozik az értelmiségre is: főleg ügyvédek, orvosok, majd mérnökök, gyógyszerészek esetében. A kiegészítés évétől újra nagyobb számban érkeznek a különösen kedvező légkörben.

A lakosok elhelyezkedése, letelepedése csak az evangélikusok esetében mutat tömbösödést: az 1753-ban érkezettek fokozatosan veszik birtokba a szállásföldeket a nyugati fekvésű bokortanyákon, a belvárosban pedig az első elhelyezkedés volt meghatározó majdnem két évszázadra: a város kelet-nyugati tengelyétől délre, az evangélikus templom körül kb. a Szarvas utca és a kisteleki szőlő között, az ún. alvégen. A 19. században idetelepedett evangélikusok, főleg értelmiségiek azonban csak szorosabb családi kapcsolatot, pl. beházasodás útján laknak majd e nagy területen, egyébként már szétszórtan a városban vesznek, építenek lakást. Letelepülési jellegzetesség, hogy már az 1750-es években Orosz utcának hívták a későbbi Kossuth utcát: itt görög katolikusok laktak. – Egyébként: csak egyházi-felekezeti központok alakultak ki; a templom mellett iskola, amellet a paplak, egyházi hivatalplébánia. – A zsidók szívärgásszerűen érkeztek, nem egy tömbben

telepedtek le, maradtak itt, legfeljebb a szegényebbek húzódtak meg közelebb egymáshoz a városszéli olcsóbb házakban, telkeken. Az egyébként kisszámú ortodox zsidók szorosabb együttlákása a Kistér (Mártírok tere) környékén, vagy a közeli Holló utca házsoraiban jobban feltűnt a másoktól eltérő öltözetük miatt.²

3. (Az országgyűlési választások.) Nyíregyháza csak 1848-ban kapott először lehetőséget arra, hogy önálló kerületként küldhessen képviselőt az országgyűlésbe. Az 1848–1900 közötti félévszázadban a helybeli választásra jogosultak 14 alkalommal járultak az urnák elé, meglehetősen alacsony létszámban. Hat alkalommal kapott mandátumot evangélikus jelölt, nyolc esetben a követ róm. kat. vallású. Emögött azonban semmilyen felekezetieskedést nem lehet felfedezni: a választás mindig politikai szempontok szerint történt. Nyíregyháza negyvennyolcas-függetlenségi párti képviselőt kívánt, ez 12 esetben meg is történt. A század végén a Bánffy-kormánytól bizalmas „biztos” ígéret érkezett: hogyha szabadelvű, kormánypárti képviselőt küld a város, akkor teljesebben be a régi vágyalom: a törvényhatósági jog, a megyétől való függetlenség elérése. A népszerű városi tisztifőügyészt, Ferlicska Kálmánt, – aki szintén katolikus – megválasztották. Bánffy politikája azonban hamarosan megbukott, az ígéretből nem lett valóság.

Sajátságos azonban ez a felekezeti megoszlás. Az egyik róm. kat. városatyá ügyvédet, *Vidliczkay* Józsefet (1818–1890) ötször egymásután (1869–1884 között), majd egy ciklust kihagyva 1887-ben, hatodszor is

---

² ad 2. A közismert, közkézen forgó Szabolcs megyei, nyíregyházi „történeti” kötetek csak afféle kötelező rovatként foglaloznak az egyházakkal. Legáttekinthetőbben a DIENES István szerkesztette vármegyei szociográfiai kötetben (Bp. 1939). — A kiegyezés utáni első-második évben egyszerre nagy a lakosított zsidók száma. Már nem a „mindenes” kis szatócsok, hanem – a városban eleddig kevésbé gyakorolt *ipar* üzésében szakemberek: női szabó, szeszfőző, szappanos, mészkereskedő, könyvkereskedő, tánctanár és fényképész, gyógyszerész, kézműves, szállítmányozó, ügynök stb. — Talán nem érdektelen fogalmazási adalék a recipiálás folyamata, ahogy a jegyzőkönyvekben észrevehető. 1820–30 körül „a tállyai zsidó” szállítja a rönkfát; 10–15 év múlva már vezetékneve is említésre kerül; a Bach-korszakban már teljes névvel szerepel a szállító, a bérlő stb., legfeljebb többnyire jellegzetes vezeték- vagy utónevük alapján gyanítható az illető mőzeshitúsége. Ezentúl már csak igen ritkán nevezik meg vallását, mint ahogy mások esetében sem szokásos ezt feltüntetni. — A 70-es években, a zsidók országos kongresszusa után a mintegy 2000 nyíregyházi zsidó vallású lakosnak 1,5-3 %-a vált ki ortodox felfogása miatt, külön hitközségi szervezet alakításával. Ez az arány a későbbi években is megmaradt.

megválasztották, mindig függetlenségi programmal. És nem akárkikkel szemben. 1872-ben *Lónyay* Menyhért a kormány jelöltje, aki a szomszéd Beregben földbirtokos és egy évtizeddel korábban hatékonyan segítette a helyi Nagytakarék létrehozását. Most éppen miniszterelnök, már gróf is, sőt nemrég abban az e tájon ritka megtiszteltetésben is részesült, hogy a város díszpolgárává választotta. Azzal a nemtitkolt reménnyel, hogy *Lónyay* végre kedvezően intézze el a megyeszékhely Nyíregyházára helyezésének régen húzódó ügyét. Mindenféle hatósági, karhatalmi „nyomás” ellenére a szavazatok 60 %-a Vidliczkayra esett.

Létezett a tiszaezlári per időkorében önállósult antiszemita párt, újsággal; tagjai a függetlenségiek „széléről” szakadtak ki 1884-ben. Vidliczkay ekkor és ezért nem vállalta el a hatodik jelöltséget. Kétszer is tartottak pótválasztást, de így sem került Nyíregyházáról antiszemita párti jelölt az országházba.

1887-ben azonban Vidliczkay fölvette a harcot: akkor – az egyébként evangélikus – *Fabinyi* Teofilt, a korabeli igazságügyi minisztert küldi megválasztásra a kormány. Programjában megígérte, hogy az 1871-ben idetelepített m. kir. törvényszéknek önálló épületet emeltet. Ez nagy szó, mert városházánknak nagyobbik felét – immár másfél évtizede – a törvényszék és hivatalai foglalták el. Mégis: Vidliczkay lett a képviselőnk, hatodszor is ellenzéki programmal – 73 szótöbbség birtokában. Hogy ezek után újabb másfél évtizednek kellett eltelnie, míg a városházáról saját új „palotájába” költözött a nyíregyházi igazságügy, az már szinte természetes.

Megjegyzendő, hogy a 14 választáskor 12 alkalommal a város egyik népszerű polgára lett a képviselő; kétszer alakult ki bizonytalan helyzet, amikor nem idevaló kapta a mandátumot. Egyikük ráadásul kormánypárti is. Egyikükben sem volt köszönet.³

4. (Városi közügyek.) Visszatérve a városháza közvetlen környékére: a város polgármestere mindig a városnak régebben itt élő, tekintélyes polgára. Az abszolutisztikus időkben nem választás, hanem kinevezés folytán is. Az 1837-i privilégiumtól 1900-ig 16 ízben volt polgármesterváltozás: ez 14 személyt érintett. *Krajnyák* János kisebb,

---

³ ad 3. Részletesebben ld. *Nyíregyháza nemzet- és országgyűlési képviselői 1838-1944 között* c. dolgozatomat. A SzSzB megyei Levéltár Évkönyve XI.k. Nyh. 1995. 205–227.

Meskó Sámuel hosszabb szünet után kapott a képviselőtestülettől megújult bizalmat „a nép szószólójának” is nevezett tisztség betöltésére. E 14 személy közül hét evangélikus, (a kétszer választottak mindketten), öt római katolikus, kettő pedig református. A választások előtt látványos harcok nem voltak, felekezeti szempontok lényegében nem kerültek előtérbe; a kinevezettek munkáját nem kísérte ellenszenv hivataloskodásuk idején, megvetés sem a kiegyezés után. – Az általában élethossziglan megválasztott és az esetek többségében ténylegesen halálukig (vagy polgármesterré választásukig) szolgált főjegyzők száma 1753 és 1941 között összesen 16 személy. Közülük Saáry Pál (1874-1884-ig szolgált) református, a fiatalon elhunyt Géczy Géza (1915-1917) római katolikus; a többiek evangélikusok.

A város egy-egy korszakbeli vezetőtestületi összetételére is akad áttekintésre méltó adat.

Az 1837-ben kapott mezővárosi privilégium értelmében 1838. febr. 13-án került megválasztásra a belső és külső tanács 12 + 60 tagja, élethossziglani érvénnyel. Az elhalálozások miatt szükséges kiegészítésekkel együtt, az elkövetkező évtizedben, 1838–1848 között összesen 21 belső és 73 külső tanácstag működött. Vallási megoszlásuk: 76 % evangélikus, 11 % róm. kat., 8 % református, 5 % gör. kat.

1861-ben, a remélt, de csak átmeneti enyhüléskor, a városi tisztikar és esküdtek megválasztottjai közül 79 % evangélikus, 12 % református, 9 % róm. kat. vallású férfi.

A század végéről még egy adatsor: a virilisek 84 tagját 1896-ban áttekintve azt találjuk, hogy evangélikus 41,7 %, izraelita 33,3, róm. kat. 16,6 %, református 7,2 %, gör. kat. 1,2 %. Ezek az arányok képet adhatnak a tehetősebb értelmiségiek vallásbeli megoszlásáról is, mivel itt az egyetemi diplomának kétszerező számítási hatása érvényesül.

Megjegyzendő, hogy a bokortanyák népe az első száz évben még igen sikeres, aktív szerepet játszott a város nagyjelentőségű határozatainak meghozatalában, vállalásában, megvalósításában, a lakosság ezen része a 850-es évektől folyamatosan kivonul a közügyek vállalásából, viteléből. Fizikailag is: a városi házban csak az öregek maradnak, a család a szállásföldeken: csak a mezőgazdaságra, a lótenyésztésre, a meggazdagodásra fordítja minden erejét, figyelmét; igen sajnálatosan fiait nem adja magasabb iskolákba. – A század utolsó évtizedeiben, aligha véletlenül az eszlári per időszakában, az evangélikus középparasztság tagjai közül rekrutálódott a képviselőtestületben egy

szűkebb tömörülés, amelyik minden várost fejlesztő, korszerűsítő, kiadással járó javaslat megbuktatását kezdeményezte, olykor nem is sikertelenül. Ebben a törekvésükben támogatóra leltek a választójjal sem rendelkező városszéli izgága elemekben, akik hangos utcai tüntetésre, gyalázkodásra, botrányokozásra is mozgósíthatók, – mint 1883-ban antiszemita jelszavakkal, újabban a városi vezetőség gyalázásával.⁴

5. (A város társadalmi életének fórumai, formái.) Nyíregyháza városának polgár tagjai ügyeik intézése során közhivatalokban, intézményekben, polgári vagy egyházi testületek bizottságaiban találkoznak egymással ügyfélként, ügyintézőként. A nem hivatalos, „civil” társadalmi élet a családi, rokonsági, szomszédsági, kollégális kapcsolatok szűkebb vagy tágabb körében alakult ki itt is, mint mindenütt másutt. Nagyobb szabású összejövetelekre név-születésnapok adnak alkalmat, no meg a szüret, hiszen a század második felében a legtöbb városi polgárnak az orosi határban vagy a város szélein van már szőlője, egyre többüknek kisebb-nagyobb nyaralóval, éppenséggel elegánsabb úrilakkal.

a) A férfiak nemhivatalos találkozási helye, művelődési-szolid szórakozási célokra, az 1832-ben megalakult *Magyar Olvasó Társaság*, amelynek célja valóban az olvasás elősegítése, a magyar nyelvű irodalmi és tudományos könyvek gyűjtése, a tagok ilyen igényeinek kielégítése a hazai kulturális eredmények megismerésére – éppenséggel könyvek kölcsönzésével is. Ötven taggal indult, a szabadságharc után működését betiltották.

1859-ben Nyíregyházi *Casinó Egyesület* néven éledt újjá, vállalva és vallva a jogfolytonosságot. Változatlanul nagy gondot fordít a könyvtár fejlesztésére, de már külföldi, kizárólag klasszikussá vált szerzők műveinek beszerzésével is: ezeket folyamatosan kölcsönzik is a családok igényei szerint. Jelentősége azon mérhető le, hogy Nyíregyházán a múlt században nem volt nyilvános könyvtár. – A szórakozás főformája a

⁴ ad 4. A mezővárosi privilégium megérkezését követő 1838. évi megalakulás részletei tüzetes statisztikákkal, életrajzi adatokkal: LÁSZLÓ Géza, *Nyíregyháza mezőváros tanácsa 1838-1948*. A SzSzB megyei Levéltár Évkönyve, X. k., Nyh 1994. 97–113. — GOTTFRIED Barna, *Nyíregyházi virilisek 1874 és 1912 között* c. dolgozata igen alaposan elemzi és szemléletesen mutatja be a virilisek vagyoni, társadalmi helyzetét, szerepét a város fejlődésében. Helytörténeti tanulmányok, Nyh. 1993. IX. k. 141–166.

szolid kártyázás: tarokk és kaláber. Nagyjából összeszokott társaság, azonos összetételben kergeti az ultimót a kártyaasztaloknál. A nagy forgalom öt óra tájban kezdődik és 8–9 óra között csendesül el: a polgári háztartások időbeosztásához alkalmazkodva uzsonna után és vacsora előtt. – Akik továbbmaradtak: olvashattak, kártyázhattak nagyobb csendben, de nem kevesebb kibiccel. Itt azonban nem folytak a Krúdy írásaiból ismert vagyonvesztő partik: azok a kisebb vendéglőkben, többnyire záróra után, a mögöttes, bérlői lakásban zajlottak, zárt ajtóablakok mögött, mert a hatóság tiltotta, büntette az észnélküli szerencsejátékot – ha tetten érte.

Minden szempontból polgári kaszinó ez: a városi – főleg értelmiségi polgárság minden rétegének találkozó, pletykáló helye, alkalmi szervezkedések-szövetkezések lehetősége. Vezető városi tisztviselők ritkán jelennek meg itt, megyeiek, dzs centri urak már fehér holló számba mentek.

Van exkluzív kaszinójuk a katonatiszteknek, de a laktanyákban. Ide polgárok nemigen kapnak meghívást. – A század vége felé a kereskedőknek is van külön klubjuk; többszöri átszerveződés után *Kereskedők és Gazdák Köre* a hivatalos neve. Havonként felolvasó, előadói estet is rendeznek tudományos, közgazdasági, irodalmi témákról, ilyenkor a megye, a város vezetői is el-ellátogatnak ide, a köznyelvben azonban kaftánkör néven ismeretes. – Az 1867-ben szerveződött *Iparoskör* később *Polgári Olvasó Egyletként* működik, nem nélkülözve barátság, rokonság révén az értelmiség egy részét. – A század végére „az értelmesebb gazdák mozgalma” a *Gazdakör* létrehozása, elsősorban a terménykereskedők kartelljével szemben készült egységes fellépésre. Eredeti céljáról le nem mondva a szórakozást sem zárták ki körükből, főleg amikor már önálló emeletes székházuk is állt. – Felekezeti villongásokról sehonnan sincs hír, még a laktanyákból sem, pedig ott az ezredorvos majdnem mindenütt zsidó.

b) Túlzás lenne azt állítani, hogy a férfiak kaszinójának mintájára, utánzására alakult volna meg Nyíregyházán egy jótékony célkitűzésű nőegylet, de társadalmi szerepét illetően vannak hasonló vonásaik. Ez 1846-ban indult meg, néhány jómódú evangélikus polgár feleségének kezdeményezésére. Egy-egy hangverseny és táncvigalom megszervezése után a bevételből 600 forintos alapot hoztak létre. Ahogy akkoriban írják: „a szenvedő emberiség” gyógyítását szolgáló városi kórház támogatására. Az alapítványt a város kezelte, vagyonát számon tartották

az 1849-ben bekövetkezett betiltás után is. – Majd 1866 októberében szélesebb összefogással hívják újra életre. A vezetőség minden tagja asszony (az ügyeket vezető, intéző titkár kivételével), felekezetre való tekintet nélkül, köztük - immár természetesen - zsidók is. Ez a rend a második világháború végéig így is maradt.

Az alkalmankénti szegény- és árvagondozás után 1882-ben megnyitottak egy nem nagy létszámú leányárvaházat, Pacsirta utcai, erre a célra már régebben vásárolt házukban, amely többszöri átszervezés után 1931-ig működött. Vallási megkülönböztetés nélkül fogadta be gondozottait, az első világháború után elsősorban hadiárvákat. – Majd pedig 1885-ben egy női ipariskolát indított, amelyik - utolsó éveiben már alig működve - 1946-ban zárta be kapuit. Ez utóbbi eleinte a városi polgárok serdülő leányainak tanított afféle háztartási szabást, varrást és főleg díszítő jellegű hímzést, kötést, horgolást. (A millenniumi ajándék zászlót is itt hímezték.) A század vége felé azonban gyakorlatiasabbá vált az oktatás és már iparhatósági felügyelet mellett szabó-varró képesítést is ad az ebből a munkából már keresethez jutni szándékozó leányoknak.

Témánk szempontjából kiemelendő, hogy a jótékony nőegylet aktivitása a felekezetek vezető lelkészeinek egyetértésével, de nem közreműködésével folyt, – legfőljebb a saját egyházuk elemistáinak osztott ingyen tej és ebéd akciójához adtak egyházi támogatást. A Nőegylet a Zöldség téri téli „melegedő” fenntartásában, forró tea és délben fillérékért egytál étel osztásával segített, karácsonyi-húsvéti csomagokat osztott a sokgyermekeseknek, stb. Megjegyzendő, hogy az éppen szűkebb lehetőségek miatt lanyhult ezeknek az akcióknak a buzgósága, – többnyire az elnökség elszántabb vagy csendesebb működésétől függően. Ugyanis elsősorban a nőegylet tagjai járják ki, szerzik meg a szükségleteket természetbeni küldemények vagy pénzadományok formájában, nemegyszer éppen a vezetőség tagjainak családi adományaival, márcsak példamutatás céljából is. Összetartó erejük nőtt azzal is, hogy leleményes-változatos alkalmakat találtak felnőtt lányaik és a hozzájuk való fiatal emberek igényesebb, polgári keretek között kifogásolhatatlan találkozására, szórakozására – alkalmi gyűjtések, perselyezések során, jégünnepélyek, mikulási-húsvéti vásárok (összeadott büfével és tombolával) ügyesen variált rendezésével. Az előkészítés során a vezetőség, a sokféle bizottság tagjai sűrűn találkoznak, töltenek együtt délutánokat, barátságos-hivatalos napirenddel és alkalmi pletykálgodással – mint a férfiak a kaszinóban. –

A „szezon” fénypontja a nőegyleti bál, általában mindig elsőként: a növekvő számú, kiegyezéskori-utáni polgárság családjainak legfontosabb, bár költséges mulatsága – „ahonnan nem lehet elmaradni”. A férjek nagy része a védnőkök között is szerepel – megfelelő adakozási külön készséggel is.

A kaszinói férfitónushoz hasonlóan az asszonyok érintkezése során sem szokás, még kevésbé kötelező az összetegeződés. A sok találkozás ellenére sem természetellenes, hogy nem következik be kölcsönös vizitelés, vagy ha igen – éppenséggel folytatás nélkül. Megszólítás, aposztrofálás során sajtóságos bókoltató-bájos társalgási stílus is kialakul, nem függetlenül a vagyoni helyzettől, még inkább a férjek hivatali státusától – igen sok változatban.

A nőegylet szintén tisztán városi szervezkedés, megyei feleségek nincsenek itt; a nagy ünnepek idején a környező földbirtokosok közül néhányan – főleg az árvaház részére – juttatnak adományokat, mint pl. a királytelki hitbizomány részéről gróf Dessewffy Marianna – évenként szigorú következetességgel.

Figyelemre méltó, hogy a múlt században – egy kivétellel – nem jön létre Nyíregyházán egyházi szervezésű, szociális segítő szándékú, társadalmi érintkezést serkentő-összefogó nő- vagy leányegylet. Majd csak az első háború idején alakulnak meg egymás után – de mindinkább hitbuzgalmi céllal. Immár majd a férfiak számára is: a protestánsoknál férfi bibliakörök, a katolikus férfiértelmiség körében a Credo, a görög katolikusoknál az Agapé Társaság, a fiatal nem értelmiségiek körében a Kalot és a Kolping ifjúsági mozgalom.

Az említett kivétel a statusquo ante hitközség zsidó nőegylete. 1861. május 1-én alakult 25 taggal, a városi nagy tífuszjárvány érintette zsidó családok megsegítése céljából. Néhány évvel később azonban már folyamatos, rendszeres összejövetelekkel véteti magát észre. Havonként, hétvégeken is szerveznek vegyes műsorú összejövetelet: ezeken helyi-országos hírű írók, tudósok előadása áll a központban – illusztráló műsorral, illetve alkalmi színjátszók mutatnak be a pesti színpadokon, kabarékban sikeres jeleneteket, egyfelvonásosokat. A századfordulón már többször „központi téma” a női egyenjogúsítás is. Az összejövetelek (régebbi nevén: reuniók) mindig a fiatalok táncolási igényének eleget téve végződnek – puritán zárórával. Az újságok arról tudósítanak, hogy az előadók, a színjátszó csoport tagjai nem kizárólag a rendezőség hitsorsosai. Egyszer egy évben a zsidó nőegylet is rendez fényes, olykor

viszont egyforma, egyszerű karton ruhát előíró, megkívánó takarékos bált a farsangi időkorben. A vendégseregéről közölt báli újságcikkekből az is kiténik, hogy ezen gyakran megjelennek a város vezetőségének a tagjai, többnyire családotól.

Voltak aztán olyan, a város egész társadalmának figyelmét felhívó köztéri érdekességek is, amelyek az egyházak életrendjéhez tartoztak és a más vallásúak széleskörű érdeklődése mellett folytak le.

Ilyen megnézni való a húsvét ünnepe előtti napokban a róm. kat. templomban gondosan kiállított, feldíszített szent sír a jobb oldali hajóban. Külön érdekesség, hogy élő-valódi rohamsisakos, fegyveres katonai őrség áll mellette, szabályos őrségváltással, stb. Majd nagyszombaton, amikor a feltámadási ünnepi misén az oltárnál elhangzik a resurrexit: régebben a bujtosi bányatavaknál alkalmilag felállított mozsarak durrogása fejezte ki az általános örömet, a század végétől a kivezényelt katonai díszszázad – a templom előtt felsorakozva – lött sort. Majd pedig a gyülekezet előkelőbbjei által tartott baldachin alatt vonuló plébános vezette körmenet a kétoldalt ácsorgó-nézelődő kíváncsi közönség asszisztálása mellett ment végbe.

Hasonló a pünkösdi utáni második csütörtökön, hajdan munkaszüneti napon, az úrnapi körmenet. Délelőtt 10 órakor indul a reggeli misét követően, harangzúgás mellett. A katonaság ezúttal is díszsortüzet produkál. – A Nyírvidék 1899. június 4-i számában beszámolót olvashatunk az akkori alkalomról. A szokások szerint a négy égtáj irányában, négy vezető egyházi férfi család háza előtt virággal-zölddel díszített oltárt állítanak fel. Mindegyiknél megállnak, elvégzik az előírt szertartást, majd énekelve tovább haladnak. A virágdíszítésnek mindenütt nagy a szerepe. Ebben az évben a négy oltárt a templomtér közelében, az orosi (Bocskai) utcán, majd a Pazonyi (ma Dózsa György) utcán, aztán az Egyház utca közepén és végül a Szentmihályi (Bethlen) utcán állították fel. 1914 után, amikor már idekerült a görög katolikus püspökség és mindkét katolikus egyházban azonos naptárt használtak, akkor a körmenet a gör. kat. templomnál végződött. Itt a püspök végezte a szertartást, majd a magyar Himnusz éneklésével fejeződött be a körmenet – és tértek vissza a kiindulási helyre.

Az augusztus-szeptemberi máriapócsi zarándoklatok részvevői is az egész város érdeklődése mellett mentek és jöttek. A kisebb, nagyobb átvonuló, távolabbról jött búcsúsok éneke, zászlós menete is figyelemre méltó, de leginkább a nyíregyházi lakosok zarándoklata az, hiszen köztük

mindenki láthatott éneklő ismerősöket. A helyieket a plébános elkísérte a nagykállói út vámháza melletti kőkeresztig, majd ugyanitt fogadta a visszatérőket is. A nagy harangszó megint az utcára csábította a városiakat, sok házból – amerre a búcsúsok mentek – az ablakokba kitett díszes szőnyegekkel fejezték ki üdvözlő szándékukat a másvallásúak is, miközben onnan nézték az éneklő zarándokok hosszú sorát.

Az evangélikus templom környékén — főleg szombaton délután — olykor 20-30 felpántlikázott szekéren bevonuló esküvői menet okozott látványosságot, különösen ha a menyasszonyt négy vagy öt ló vontatta szekér hozta. Egy-egy ilyen tirpák esküvői kocsisorban a jól tartott, fényes szőrű lovak kényes járása, felvonulása felért akár egy kincstári lószemlével is. A bokortanyák népe nagy szeretettel és hozzáértéssel tenyésztette, tartotta lovait. A város előkelő vendégeinek egyébként is fő látványossága volt ez a tanyákon.⁵

---

⁵ ad 5. A rozsréti szőlőről, szüretéről: GÖMÖRY János, *Emlékeim egy letűnt világról*, Bp., 1964. 45–46. — A Magyar Olvasó Társaság feladatait lásd az alakuló gyűlés jegyzőkönyvében. Léleklemelegítő adat, hogy e jegyzőkönyv végén, a tagságot kérők és vállalók aláírásai között található a később sorban polgármesterré választott hét személy közül hatnak az aláírása. (A hetedik akkor nem volt Nyíregyházán.) — Az engedélyezési eljárás után 1832. dec. 8-tól működött. — A kaszinó múltjáról: VIETÓRISZ József, *A nyh-i kaszinó története*, Nyh. 1896. — 1858. okt. 13-án engedélyezik Casino Egylet néven újraalakulását, 1859-től működött 1944-ig. (Sohasem volt „úri” kaszinó!) — A Jótékony Nőegylet (1846-1946) történetét összeállította FERENCZNÉ KOVÁCS Gizella. Díjnyertes pályamű, kézirat, 1987. a levéltár adattárában. — Az izr. nőegylet pontos adatai a levéltárban XV. fond, 17. doboz, 11. pallium. Az első 40 év története özv. FLEGMANN Miklósné visszaemlékezésében. Nyírvidék (Nyh), 1901. május 12. — E dolgozat írásakor jelent meg GALAMBOS Sándor, *Alapítványozás Nyh-n a dualizmus korában* c. könyve, Nyh 1996. A szerző történelmi áttekintése során a polgárosodás jellemző kísérő jelenségének tekinti az ugrásszerűen megnövekedett alapítványozási kedvet. 94 alapítványt vizsgál alaposabban. Csak 18 esetben jelölték meg az elnyerés feltételének valamely megnevezett egyházhoz való tartozást. A túlnyomó többségben semmilyen felekezeti megkötöttség nincsen előírva, – s ez természetes jellemzője az adott időszak nyíregyházi közéletének. — Apróságok: A Nyv 1888. aug. 19-i száma elismerően rokonszenvező örömmel számol be arról, hogy az új református templom újabb nagy harangját úgy hangolták, hogy ne legyen diszsonáns sem a saját kisebb harangjával, sem a közeli, más vallású templomok harangszavához képest. — Viszont volt egy dogmatikai okból évenként visszatérő differencia. Ugyanis a görög katolikusok csak az I. világháború előtti években tértek át, nem is egyszerre az országban, az új Gergely-naptár használatára. Ennek „hangos” megnyilvánulása az, hogy nagypénteken, amikor – köztudomás szerint a harangok Rómába mennek és itthon délben nem harangoznak, a római kat. templomban hangos kereplőt forgatnak. Ugyanekkor azonban a görögöknél

6. (Villongások egyházközségeken belül.) A múlt század második felében kétszer lehetett külső, passzív tanúja a város lakossága olyan, többé-kevésbé zajos eseménynek, amely az evangélikus ill. a statusquo izraelita közösség belső ügye.

a) 1859. szeptember 1-jén jelent meg az a pátens, amely eltörli a protestáns egyházak addig élvezett hagyományos autonómiáját és szervezeti életüket az abszolutisztikus hatóság szoros ellenőrzése alá vonja, az egyházi alkalmazottak, tisztségviselők megválasztását kormányhatósági jóváhagyáshoz köti. Az ellenállás még abban a hónapban, szept. 27-én a késmárki evang. egyház kerületi gyűlésen megkezdődött és azonnal országos mozgalommá szélesedett.

Nyíregyházán csak 1860. február 9-én ül össze e tárgyban az egyházi nagygyűlés és a pátent elveti, nem hajlandó elfogadni. Ezt követően azonban Jeszenszky László parochus lelkész a bokortanyák népére támaszkodva a pátens adta lehetőséggel kíván élni. Ez azt jelentené, hogy az egyházközösség ne a történelmileg kialakult hagyományos (liberális, konzervatív, autonomista jelzővel emlegetett) utat kövesse, hanem az állam által most felkínált lehetőséggel éljen, tehát önálló, pátensszabta, aulikus tót egyházközösséget alakítsanak. A felvidéken a tót és német ajkú evangélikusság körében itt-ott népszerűvé, elfogadottá vált ez a megoldás, így Jeszenszky is, hasonló utat járandó, kiválni szándékozott tótul beszélő híveivel.

A másik parochus lelkész, *Elefánt Mihály* népszerű az evangélikus polgárság körében, elsősorban azzal is, hogy bevezette a magyar nyelvű konfirmációi oktatást: de a másvallásúak is kedvelték, együtt vettek részt 1859-ben az addig betiltott kaszinóegylet újraindulásában. – 1860-ban már-már tettelegességre került sor, s ezért június 24-én maga *Benedek Lajos* osztrák hadvezérnek, nemrég óta Magyarország főkormányzójának személyes megjelenése vált szükségessé a rendcsinálás érdekében. Útja viszonylagos sikerrel járt, már csak azért is, hiszen előzőleg, május közepén, már megjelent az újabb uralkodói rendelet, amely lehetővé tette a hagyományos, autonóm egyházi szervezetek gyakorlatának folytatását; ha azonban valahol már éltek a pátens adta lehetőséggel, azokat háborgatni nem engedte. Nyíregyházán nem került sor szakadásra,

---

„még” harangoznak. Majd ugyanez fordítva ismétlődött meg néhány nap múlva a naptáreltolódás miatt. Megjegyzem, hogy a 920-as években már nem kerepeltek Nyíregyházán egyik templomban sem.

kiválásra; az egyházkerületi püspök és felügyelő jelenlétének lett eredménye, hogy mindkét lelkész távozzék Nyíregyházáról. Jeszenszkynek még azt is előírták, hogy 15 mérföldnél közelebb nem jöhet egykori szolgálati helyéhez. Így a szorosabban vett pátens ügy le is zárult.

Viszont 1860 második felében már szerte az országban széles körben nemzeti érzésű, szellemű megmozdulásokra került sor. Immár nem a pátens kapcsán, de mégis a pátens visszavonása nyomán bekövetkezett enyhülés folytatásának reményében: ébredezett a nemzeti öntudatosodás sűrűsödő tüntetésekkel. Így Nyíregyházán is. November 30-án a nemzeti érzésű polgárok több középületre kítűzték a háromszínű zászlót, egyes források szerint néhány császári sasos táblát is levertek, mire az aulikusabban – elsősorban az egyházi téren kudarcot szenvedett „ügynevezett patentális pártbeliek, lényegében a lakosság alsóbb osztálybeliek részéről, a város békés polgárságánál 22 helyen az ablakok beverettek, sőt tolvajlások is történtek, több helyen benn a szobákban is, nagy a rombolás”.

December elsején alkonyattal újra megisméltődtek a korábbi kilengések, verekedések, melyeknek mostmár a kivezényelt katonaság vetett véget, s így éjfél tájra elcsendesedtek az utcák. Mindenesetre a tanács, soros ülésén, jónak látta a nemzetőrség felállítását „az 1848:XXII.tc-re hivatkozva a belbéke és a rendnek megóvására”. Fellépésére, működésére szerencsére azonban már nem került sor.

Ebben az időben a 16 ezres nyíregyházi lakosság 68 %-a evangélikus, kétharmadrészüket a bokortanyák földművelői. Ez a pátensharc a helyi egyházközség belső ellentéteit fedte fel, s az 1860. év végi zenebonák világosabbá tették, hogy két tábor él itt együtt és szemben. A városban lakó polgárok, főleg értelmiségiek, ütköznek a bokortanyai paraszttal és a hozzájuk húzó városi szegényekkel. Ez egyben azt is kifejezi, hogy a hazafias érzelmű, a történelmi-egyházi hagyomány megtartását helyeslő és vállaló osztrákellenes polgárság kerül szembe a tótajkúakkal, nem utolsósorban a turócszentmártoni pánszláv központból izgató evangélikus hittestvéreknek a kínálkozó alkalmat adó és kihasználó irányítása nyomán.

Az egyházon belüli „felekezés” természetesen a város aggódásától kísérve, de beleavatkozása nélkül történt. Bár igaz, hogy a két veszedelmes napon az összeütközések során a más vallásúak is szenvedtek alkalmilag testi vagy anyagi sérelmeket, károkat. 1861

legelején az előzőleg távozásra bírt lelkészek helyét betöltötték: a Bartholomaidesz-fivérek idejövetelével létrejött az egyháztagok nyugalma, majd megbékélése is.

b) A 19. század utolsó harmadára a zsidóság integrációs törekvései sikeresen alakultak, nemcsak a gazdasági életben. A városi képviselőtestületben választás útján is, de főleg virilis jogon növekvő számban vehettek részt a közügyek intézésében és buzgó hívei a vállalkozásoknak, modernizálási törekvéseknek. – A megyei törvényhatóságban szinte kizárólag virilisként kapnak helyet, ottani mozgásterük korlátozottabbak. Bár nem egy földesúrrá lett előbbi bérlő (hitelező) a hagyományokat komolyan véve támogatja a helyi iskolák fejlesztését, földet bocsát rendelkezésre iskola- vagy templomépítéshez, segíti az egyházak gazdasági nehézségeinek megoldását.

A Szarvas utcai zsinagóga szomszédságában egy szívós belső harc csatazaja azonban a város társadalmában is visszhangra lel: az újságok többoldalról is adnak-kapnak tájékoztatást, megírt cikkeket, olvasói tiltakozásokat a hitszónoklat nyelve körüli vitában. Az egyház elnökségében sűrűsödnek a lemondások, lemondatások, újraválasztások: az egyházi hagyományokat szigorúbban őrzők és az integrációt határozottan kívánók táborainak harca a század utolsó évtizedeiben mérgezi a hitközség életét. A modernebb gondolkodásúak szégyennek tartják, hogy az 1865-ben felfogadott *Friedmann* Károly főrabbi még a század végén sem beszél magyarul, sőt a millenniumi hálaistentiszteleten sem hangzott el magyar szó. Elismerik, hogy a fiait már – közelebről nem részletezett formában – „magyar szellemben” neveli a főrabbi, de súlyos hibának tartják, hogy az elemi iskolánál alkalmazott *Kelemen* Adolf tudós rabbit nem engedi szónokolni, ehelyett inkább intrikál ellene és közeli híveivel kétségbe vonja Kelemen emberi tisztességét. A nyolcvanas évek végén már született egy határozat, hogy a rabbi alkalmazása előtt ezentúl magyar nyelvű próbaszónoklatot is kell a jelentkezőnek tartania, – de nincs választás, *Friedmann* még másfél évtizeden át él és ellenáll. Egyetlen eredmény, hogy Erzsébet királyné halálának első évfordulóján, 1899-ben az iskolaigazgató Kelemen tart magyarul gyászbeszédet, s az integrálódó párt nagy diadallal cikkezhet: lám, ha megmutatjuk beilleszkedési szándékunkat, akkor a főispán, a polgármester, a törvényszék elnökének vezetésével jönnek el templomunkba a tisztségviselők, sőt a katonai tisztikar is képviselteti magát. – *Friedmann* azonban tovább piszkálja Kelemen, prédikációiban

is elítéli őt és a magyar nyelvűség híveit. Az új század elején Kelemen tanácsosabbnak tartja a távozást. Majd csak a főrabbi halála után szűnik meg az ellenségeskedés, pontosabban 1909-től, amikor kemény választási harcok után *Bernstein* Béla lett a főrabbi, aki már akkor országos hírű hittudós és történész.⁶

7. (Egy világhírűvé vált per körülményei.) Végül: egy ilyen téma vizsgálata esetében nem lehet kikerülni a tisztaeszlári vérvád 1882–83-beli felbukkanását, nyíregyházi törvényszéki tárgyalását és elenyészését. Előbb azonban mogyoróhéjban kell „érinteni”, hogy miképpen élnek a zsidók Nyíregyházán számbavehető antiszemitizmus nélkül és hogyan Szabolcs megyében – másképpen.

A kiegyezés idején és a következő évtizedekben Nyíregyházán már a második-harmadik generáció él az annak idején lakosítási engedélyt kapott zsidók családjában. A vándorkereskedők fiai már szakosított belvárosi üzletek vezetői, a regálébérlők utódai már szesz- és terménynagykereskedők; az egészségügyi szolgálatban sokan dolgoznak, vezetőállásokban is; az államépítészeti hivatalban, műszaki vállalkozásokban ugyanúgy. A társadalmi ranglétrán való emelkedésük, vagyonosodásuk hivatali-szakmai kollégák, az utcaszomszédok szeme előtt ment végbe; a Széchenyi utcán, a Károlyi-Dessewffy-parkok peremén egymás mellett építenek ők is fürdőszobás, szecessziós külsejű és berendezésű elegáns városi házakat. Békés egymás mellett élésük csendes és zavartalan. És ehhez az is hozzátartozik, hogy a húsvéti

---

⁶ ad 6. A város vezetősége a pátens okozta békétlenkedéseket az evang. egyház belügyének tekintette: a jegyzőkönyvekben nincsen szó róluk. — Viszont a nov-dec-i tüntetésekről, összeütközésekről igen, hiszen a polgárság egészét érintették. A nov. 30-i eseményekről az idézet: V. B. 161/110-1. és V. B. 161/116-7. Városi monográfiájában LUKÁCS részletezi az eseményeket (303–7), a többi monografikus kötet nem, vagy alig foglalkozik e kérdéssel. — Jellemző a város vezetőtestületének válasza később a békéscsabai tanácsnak. Onnan erkölcsi bizonyítványt, jellemzést kértek Jeszenszky Lászlóról. Kitérnek a válaszára elől, hiszen a papot az egyház alkalmazta és bocsátotta el, az ügybe a városnak nem volt befolyása. Az elűzött lelkész annak idején nem kérte lakosítását, tehát magatartási véleményt tartalmazó városi elbocsátó levél kiadására nincsen mód V.B. 161/3-126, 1876: 72. Illetve: V.B. 161/110-1. 178/1861. ápr. 30. — A zsidóság „berendezkedéséről” lásd: RICZU Zoltán, *Zsidó épületek és emlékek Nyh-n*, Nyh. 1992. — Az integrálódás sajátosságairól ld. *A nyh-i Hoffmann család c. dolgozatomat*, a levéltár Helytörténeti kiadványainak IX. kötetében, Nyh. 1993. 385–402. — A hitszónoklat körüli harcról folyamatos hírlapi közlemények olvashatók, 1897–1901 közt a legsűrűbben.

ünnepek idején fehér kendőbe takart pászkat vitt a cselédlány a keresztény szomszédoknak; máskor alkalmilag felajánlják az éppen levágott szárnyast eladásra, mert a hitközségi metsző hibát talált az állatban, „nem kóser”, ők nem ehetik meg stb. A keresztények viszont a szeptemberi ünnepek idején birsalmát küldenek-visznek zsidó szomszédaiknak, hogy azt szagolgtatva könnyebben bírják a koplalást a templomban.

Témánkon belül maradván: egészen más a helyzet a megyében, – akárcsak néhány kilométerre Nyíregyháza határától. Az 1900-ban megjelent Borovszky-monográfiában, a községrajzokban feltűnik, hogy a múlt század második felétől a régi birtokos úri családok földbirtokai, kastélyai már többnyire zsidó kézen vannak. Az a régi tulajdonos, aki előbb kisebb, majd nagyobb kölcsönök kérése, felvétele után folyamatosan adós maradt, fokozatosan vagy egyszerre elvesztette egész birtokát, ráadásul látnia kell, hogy egykori szülőházában a hitelezőt szolgálja a több generáción át náluk szolgált személyzet, ha átgondolja életét: nem a saját könnyelműségét hibáztatja, hanem az egykor eleinte kedélyesen instált, majd meggyűlölt személyt, a kölcsönt adót tartja bűnösnek, betolakodónak, ellenségnek – különböző hőfokú antiszemitizmus formájában.

A rászorult városi polgár kisebb anyagi szükségében a zálogházakat keresi fel; ha nagyobb kölcsönrel kezdene valamit, a gyorsan szaporodó bankok valamelyikénél törvényes keretek között jut készpénzhez, amelyet – az esetek nagyobb részében – polgári szokásoknak megfelelően kiizzadva visszafizet, ha nem: a bank árverezteteti el. Az ügy lebonyolításakor akár nem is találkozott zsidókkal. A nagy összegű, mindig sürgős (becsületbeli) kölcsönök lebonyolítása a megyei urak, a dzsentrik körében nem ilyen egyszerű és áttekinthető. Akármilyen formában is történik a kölcsönvétel, a kockázat mindig nagy, a folytatás, a következmények még kedvezőtlenebbek, ahogy – ha már máshonnan nem, Jókai és Mikszáth írásai kellőképpen tájékoztathatják a mai érdeklődőt. A vagyonszerzés kijózanító napjaiban és később, a megtörténtek sajátos, új szereposztásban elevednek fel, amelyben a tönkrejutás okozó szerepét kapja a kölcsönt adó: tehát az egész bukásban ő a hibás, a zsidó.

A hírhedtté vált tisaeszlári vérvád per mozgatói, kitervelői, erőszakos közreműködői mind „végzett” megyei urak, akiknek volt haragudnivalójuk. Nem különösebben a tisaeszlári egyházi

személyzetre, hanem a zsidókra általában. Csakhogy 1883-ban már nem a táblabíróvilág megyei igazságszolgáltatása működött –1871 óta –, mint a több kutató szerint szabolcsi környezetben játszó Eötvös-regény, *A falu jegyzője* idejében. A központosított független igazságügyi szolgálat, a liberális kormány idején már nem ismétlődhetett meg az a világ. Ezt mutatja be jól, áttekinthetően a helyzetet, környezetet kapcsolatokat családilag jól ismerő Krúdy Gyula *A tiszaezlári Solymosi Eszter c. regényes krónikájában*.

Nyíregyháza polgársága sok kényelmetlenséget szenvedett át a per időkörében, tárgyalási napjain, de passzívan élte végig. Ez akkor is tény és igaz, ha közismert, hogy az országból idecsődült antiszemita és a megyei hangadók maguk mellé állították a bármilyen színű, irányú zajos tüntetésre, ablakok betörésére vállalkozó hangos városszéli elemeket. Alighanem jól tükrözi a helyzetet az a tény, hogy a megye főispánja *Graefl József*, 1883. augusztus 3-án, már az ítélethirdetés napján, az alispán útján körlevelet intézett a megyebeliekhez; olyan témában és hangon, amelyik aligha gyakori a főispáni irattárakban:

„...A tiszaezlári bűnügy, a helybeli m. kir. törvényszéknek ma kihirdetett ítéletével befejeztetvén, eloszlott megyénk egéről egy komor felleg, mely több, mint egy év óta a kedélyeket izgatottságban és ennél fogva a közcsend megzavarásának esélyeit változó fokozattal, de mindig közelségben tartotta. Hálát adok az istennek, hogy Nyíregyháza városa, Tiszaezlár községe s valamint az egész megye népessége a magasra emelkedett ingerültség, sokoldalú incselkedés és kísérletek közepette, a rend zászlójához ingadozás nélkül hű maradt, és a magyar faj jóhírnevét, mely szerint belátása, a törvények és törvényes felsőség iránti tisztelete s engedelmségénél fogva, válságos helyzetben és áradozó kedélyállapotában is rendszeresen és kényszereszközök nélkül kormányozható, nemcsak eddigi tisztaságában megőrizte, de még nem csekély erkölcsi előnyére növelte is.

Én, Szabolcs megyének időszerinti főkormányzója, a megye polgárságának ezen dicséretes magatartásával szemben örömtelten nyilvánítom elismerő köszönetemet.

Midőn e szívélyes köszönetemet közlöm, nem mellőzhetem, mert meggyőződésem szerint közérdekűnek tartom, hogy kifejezést ne adjak azon reménynek, miszerint e megye minden tényezői oda fognak hatni, hogy miután azon végzetes ügyben, mely a kedélyeket oly hosszasan lefogva tartotta, az egyedül illetékes földi hatalom, az alkotmányos

bíróság, teljes nyilvánosság mellett, döntőleg szólott, az engesztelődéssel szelleme tért nyerhessen, a gyűlölet pedig háttérbe szorítottassék: – nem mellőzhetem, hogy kifejezést ne adjak azon várakozásomnak, miszerint közre fogunk működni azokkal, kiket a törvény polgártársunkká tett, békében együtt élhessenek, és elő fogjuk mozdítani, hogy mire egyrészt a magyar nemzet méltányossága és igazságszeretete szerint különben is törekszik, és mi elől másrészt a haladó kor kényszerűsége és az általános felvilágosodottságnál fogva, hosszú időre elzárkózni úgysem lehet, a teljes felekezeti egyetértés és testvériség, a közös haza üdvére, hova – hamarabb meghonosodhassék...”⁷

8. (Az úrizsidó.) Mintegy száz éve közhasználatú itt az *úrizsidó* fogalma. Ez többnyire a városban is házzal bíró legjobb módú családokat illeti. A nagyszülők, az eredeti vagyonszerzők csendes visszavonultságban együtt élnek a fiatalokkal. Ezen a fokon és a második generációban nincs vegyes házasság, sem kitérés, legfeljebb magyarosabb név felvétele. A középgeneráció már a magasabb iskolákat végzett: kaszinói, közéleti, gazdasági kapcsolatok, esetleg birtokszomszédság folytán ténylegesen érintkezik keresztényekkel családilag is. Az asszonyok résztvesznek a nőegyleti, szociális gondoskodói alkalmakon, a férfiak esetleg meghívást kapnak a szomszédok rendezte körvadászatokra. Ilyenkor ott be is mutathatják kiválóan nevelt agaraikat, – de arról már nem lehet szó, hogy eljuthassanak a szabolcsi dzsentriknek exkluzív, és végig annak megőrzött, őszi agarászataira. Ennek a generációnak a fiai már gyakran önállóan gazdálkodnának: elvégzik az ehhez szükséges akadémiát Pallagon vagy Magyaróváron, együtt mulatnak az ott tanuló dzsentri fiakkal, s a katonai szolgálatuk közeledtére mindent elkövetnek, hogy a huszárokhoz vagy legalább a lovastüzekhez kerüljenek. Ez azonban inkább csak ritkán sikerül.

---

⁷ ad 7. Graefl főispán levele aug. 7-én érkezett a polgármesterhez (V.B. 186. K: 7551–1883.) — KRÚDY visszaemlékezése a „kulcsos” padra először a Világ c. bpesti lapban *A nyíregyházi ember* c. 1924. jún. 8-án jelent meg, innen közli KOZOCSA Sándor a *Magyar tájak* c. gyűjteményben (Bp. 1959. 28–29.) — A tárca Nyíregyházán is több alkalommal megjelent.

Befejezésül, afféle kitekintésül is idevonatkozik az itt született Krúdy Gyulának egy nyíregyházi életképéből idézett részlete. A Krúdyk római katolikusok; az író apja ügyvéd, pörvivője sok megyei dzsentrinek; az ő apja, a legidősebb Gyula, szintén ügyvéd, közismerten antiszemita.

1924-ben, a város örökváltságának 100. évfordulóján széleskörű ünneplésre készül a fiatal város. Az író unoka az ünnepi kötetbe küldi egyik terjedelmesebb, a múlt század 80-as éveinek mindennapjairól szóló tárcáját. Ebben ez olvasható: „De hát a papok nem hiába üldögéltek nyári alkonyatokon a régi katolikus plébánia előtt egy *kulccsal* elzárható zöld padon. (Nehogy mindenféle oda nem való ember is letelepedjen a padra.) Itt ül Verzár István, a plébános, mellette Bartholomaidesz János, a lutheránus esperes, Lukács Ödön, a kálvinisták papja, valamint Fekete István, a görög katolikusok esperese. Ha a zsidó rabbinus történetesen arra járt, helyet szorítottak neki a padon.

Erről a zöldre festett, kulcsos padocskáról számítandó az új, a mai Nyíregyháza megszületése.”

Költői fogalmazás, de igazolja a történelem valósága.

A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének története

Előszó

Századunk második felében a meghamisított értékrend igazolásához sok fogalmunk tartalmi jegyeit politikai belemagyarázásokkal torzították a gyorsan változó elvárások kiszolgálására. Az egy nyelven beszéléshez és a jelzőrendszer értéséhez szükséges a fogalmak eredeti tartományának életre keltése és a kommunikálásban való újra elterjesztése. E követelmény alapján mindenekelőtt hangsúlyozzuk, hogy egyházunk „Isten igéje szerint reformált” – reformatus secundum verbum Dei – és a kálvini Soli Deo Gloria elvnek megfelelően a *kálvinizmus* megjelölést egyáltalán nem, vagy legfeljebb mint szellemtörténeti kifejezést használhatjuk.¹

A református egyház testébe elválaszthatatlan egységként épülnek be az 1790–91. évi XXVI. tc. szerint az alsó-, a közép- és főiskolák, amelyeknek belügyét egyházi hatóságok és tisztviselők intézik, azonban érvényben marad az ország törvényeiben meghatározott állami legfőbb felügyeleti jog, valamint az, hogy az egyház igénybe veheti meghatározott esetekben az állam hatóságainak segítségét és eljárását.²

A reformáció első századaiban, amelyekben a legkisebb egyház is temploma mellé megépítette a maga iskoláját és nemzetünk művelődéstörténetébe beoltotta az európai kultúra kincseit. Azonban az 1777. évi Ratio Educationis elrendelése után kis-gimnáziumaink már egymás után szűntek meg, majd az 1868. évi XXXVIII. tc. érvényesítését népiskoláink számának gyors apadása követte. 1899-ben 2109 a

---

¹ Dr. RÉVÉSZ Imre, *Az egyháztörténelem alapvonalai*, összeállította: Dr. Segesváry Lajos, 2. változatlan kiadás, Debrecen 1992. 154. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi Füzetei 19.)

² *A Magyarországi Református Egyház törvényei*. A Magyarországi Református Egyház hivatalos kiadványa. Budapest 1942. Az 1933. évi I. tc. 3–4. §. 4.

református népiskolák száma, amely 1913-ban 1809-re szigorodott, háromszázzal fogyott.³

A 20. század fordulója után nagy kollégiumaink és főiskoláink tudományosugárzó szerepe is beszűkült: Pápa jogakadémiáját és tanítóképzőjét szüntette meg, Nagyenyed teológiáját vesztette el, Sárospatak tanítóképzőjét az állam vette át, a Debreceni Kollégium akadémiai fakultásai folyamatosan alakultak át állami egyetemmé. Mindezek ellenére az egész közoktatás 70%-a az egyházak kebelében maradt, mégis az állam nyomta rá teljesen a maga bélyegét. Az elemi iskolák, a gimnáziumok, a tanító- és tanítónőképző intézetek, a jogakadémiák többségükben felekezeti jellegűek, de a törvényhozás révén és az államsegély alapján az állam szabta meg a szervezetüket, a tantárgyaikat és a tanrendszerüket. Azt sem hallgathatjuk el, „ha van is egyik-másik iskolatípusra református tantervünk, az jóformán csak az állami tanterv másolata.”⁴

A Debreceni Kollégium Akadémiája a városban megalapítandó állami egyetem szervezési éveiben egyre élesebben felismerte, hogy a főiskolai tanügyre addigi irányító szerepét el fogja veszíteni, ezért legalább középiskoláink hagyományos református szellemének ápolása és felvirágoztatása érdekében gondoskodni kívánt a kor színvonalán álló – az egyetem mellett működő – olyan református tanárképző megalapításáról, „melynek feladata volna a középiskolai tanári pályára készülő ifjakat református szellemben nevelni, egyetemi és magántanulányaikban irányítani, szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag előkészíteni, önállóan, másnemű főiskolai vagy középiskolai internátustól elkülönítve s egy arra hivatott és egész munkaerejével ez intézetnek élő igazgató pedagógiai vezetésével.”⁵

Iskoláink létjogosultságát egyedül a református nevelés adhatja meg, mert a református nevelés egyházunk fundamentuma és magyarságunknak is – századok tanúsága szerint – erős támasza. Ha

---

³ DÓCZI Imre, *Nevelésügyi feladatok a református egyházban*. Felolvasott a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Debreceni Körének 1916. május 14-én tartott estélyén. In *Emlékkönyv Dóczy Imre tanügyi közszolgálatának negyven esztendő jubileumára*, sajtó alá rendezte S. SZABÓ József. Debrecen 1917. 763. –TtREL K. 223.

⁴ Uo. 239.

⁵ DÓCZI Imre, *Javaslat a református tanárképzőintézet szervezése tárgyában*. A Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnokának megbízásából 1912. január 23-án készített dolgozat, in. i.m. 231.

iskoláink karakterükkel közműveltségünknek értéket akarnak adni és maradandóan éltető hatást gyakorolni a felnövekvő nemzedékek világnézetére, úgy a református szellemet kell a fejlődésleléktani törvényeknek megfelelően beoltani a lélekbe. Ezért a magyar református egyháznak elsőrendű feladatai közé kell sorolnia a nevelésügy vezetőinek, a leendő pedagógusoknak – a tanítóknak és a tanároknak – református szellemű nevelését.⁶

I. Fél századig érlelődő tanárképzőintézeti szervezés

1. Első szakasz: 3 évtized

Imre Sándor főkönyvtáros-professzor 1868. szeptember 16-án a Tiszántúli Református Egyházkerület tanárainak értekezletén a debreceni Kollégiumban a bölcsészeti szakkal kapcsolatos középiskolai tanárképző szervezését sürgette.⁷ Egy évtizeddel később a Tiszántúli Egyházkerület elfogadta Molnár Béla indítványát, amelyben hangsúlyozta, hogy „a magyarhoni protestáns egyházkerületek valamelyik főiskolájának teológiai, bölcsészeti és jogi fakultásokból álló protestáns egyetemmé mielőbbi emelését égető szükségnek tartja, az ügy továbbvitelére bizottságot alakít és határozatát megküldi az egyházmegyéknek és egyházkerületeknek”.⁸ Újabb évtizeden át az Egyetemes Konvent üléseinek jegyzőkönyveiben a tanácskozások tárgya volt a Debrecenben felállítandó bölcsészeti fakultás, amelynek létesítő alapját az 1892. április 2-i Országos Zsinat elhatározta.⁹

2. Második szakasz: 2 évtized

A Tanárképzőintézet szervezésének második szakasza a debreceni református főiskola állami egyetemmé való átalakításának két évtizede. A főiskola igazgatótanácsa 1913. január 21-én a vallás- és

⁶ DÓCZI Imre, *Nevelésügyi feladatok a református egyházban*, in i.m. 241.

⁷ Dr. SZENTPÉTERI KUN Béla, *Az egyetem alakulás története*, Debrecen 1941. 8.

⁸ Uo. 9.p.

⁹ *A Magyarországi Ev. Református Egyház Budapesten 1891. december 5-én megnyílt Országos Zsinatának jegyzőkönyve*, kiadta TÓTH Sámuel, Bp. 1892. 409. (28. ülés. 1892. április 2.) – TtREL K. 34. 209.

közoktatásügyi miniszterhez felterjesztette a debreceni tudományegyetem építkezéséről és fokozatos megnyitásáról megalkotott tervezetét, amelyre a miniszteri válasz május 21-én már meg is érkezett. A miniszter örömmel üdvözi a Tiszántúli Református Egyházkerület elhatározását, amely szerint az egyetem létesítése alkalmából a tanárképzéssel egybekötött internátust fog szervezni. Megköszöni a miniszter, hogy a debreceni Kollégium könyvtárát, gyűjteményeit és múzeumát az egyetem összes tanárai és hallgatói – a Tiszántúli Református Egyházkerület tulajdonjogának megtartásával – szabadon használhatják.¹⁰

A debreceni tudományegyetem központi épületének felépítéséig az egyházkerület továbbra is gondoskodik a református hittudományi, a jog- és államtudományi, a bölcsészeti nyelv- és történettudományi karnak a Kollégium épületében való elhelyezéséről. Ennek megfelelően a református egyházkerület tovább is viseli a programban feltüntetett időpontokig az eddigi főiskolai kereteken belül a karok dologi és személyi kiadásait.¹¹ A vallás és közoktatásügyi miniszternek az egyetem kifejlesztésére vonatkozó megállapodásait két melléklet tartalmazza. Az *A* melléklet rögzíti, hogy a debreceni tudományegyetemen a református hittudományi kart az 1914–15. tanév kezdetén meg kell nyitni. A *B* melléklet a debreceni egyetem fokozatos megnyitási és fejlesztési tervét tartalmazza a jog- és államtudományi, a bölcsészeti, nyelv- és irodalomtörténeti, természettudományi, matematikai, valamint az orvostudományi kar számára.¹²

Az Egyetemes Konvent felhívja a Tiszántúli Egyházkerület közgyűlését, hogy a tanárjelölteknek református szellemben való képzése céljából az egyetem mellett egy református tanárképző intézet létesítésére teljes erővel törekedjék. Ez a tanárképző intézet a Tiszántúli Református Egyházkerület vezetése és felügyelete alatt álljon és az egyházkerület önkormányzati jogának sérelme nélkül hozassék a debreceni egyetem bölcsészeti karával kapcsolatba.

---

¹⁰ *A vallás- és közoktatásügyi m.kir. miniszternek a debreceni egyetem ügyében 1913. május 21-én kelt 12.756. sz. leirata*, in: *A Tiszántúli Református Egyházkerület 1913. május 28-30. napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*, kiadta KISS Ferenc, Debrecen 1913. 1160. – TtREL K40/21. 1913. május 28. 134. sz. 92.

¹¹ Uo. 93.

¹² *A vallás- és közoktatásügyi miniszter leiratának B melléklete: a debreceni egyetem fokozatos megnyitása és fejlesztése*. Uo. 95–96.

A Debreceni Református Kollégium Igazgatótanácsa 1917-ben kidolgozta a tanárképző intézet megszervezésével kapcsolatos internátus – Bocskay Kollégium – alapelveit és azt az Egyházkerületi Közgyűlés elé terjesztette.¹³ Az igazgatótanács emlékeztetett arra a tényre, hogy hazánkban a tanári képzés állami feladat és jog, ennél fogva az egyetemek mellett tanárképző intézeteket életrehozni csakis az állam joga. Ezért a református egyház csak olyan intézményt létesíthet, amely név szerint nem tanárképző ugyan, de a tanárképzés ügyét még hathatósabban szolgálhatja, mint maguk az ún. tanárképző intézetek. Példaképpen szolgálhat az Eötvös kollégium, amelynek nyomdokain haladva, elérhetjük jövőnk tanári nemzedékünk olyan színvonalra emelését, amely egyházunknak méltó büszkeségére válhatik.

Az intézethez szükséges a saját céljainak megfelelően berendezett helyiség és olyan kiváló pedagógus igazgató, aki minden idejét és erejét ennek az intézetnek szenteli. Szükségesek olyan szakemberek is, akik az ifjakat a vizsgákra előkészítsék és szaktanulmányaikban vezetni tudják. A tudományos képzettséghez elengedhetetlen az idegen nyelvű szakirodalom használata, ezért a tanárjelölteknek alkalmat kell adni a modern nyelvek elsajátítására. Olyan nyelvtanárokat kell alkalmazni, akiknek a német-, a francia nyelv anyanyelvük, akik az intézetben lakva és a tanárjelöltekkel állandóan érintkezve, az idegen nyelvek minél alaposabb elsajátítására képesítik őket. Az intézet vezetősége gondoskodni kíván olyan külföldi ösztöndíjakról, amelyek a jelöltek számára biztosítják a tudományos ismeretekben való európai szintű elmélyült munkálkodást.

Az igazgatótanács végül hangsúlyozza, hogy „az intézetbe felvett növendékeket, amennyiben hazulról nem telnék, el kell látni minden legszükségesebbekkel úgy, hogy az anyagiaktól teljesen mentesek legyenek. Viszont ezen az alapon nem szabad megengedni azt, hogy tanulmányaikban őket hátráltató bármiféle, akár díjazott, akár díjtalan külön foglalkozást üzhessenek, legyen bár ez a jövőnk tanár szempontjából nem éppen közönyös magántanítóság is. Különösen el kell látni őket olyan gazdag, tudományos kézi könyvtárral, mely

---

¹³ A Felsőoktatási Tanács jelentése a tanárjelöltek részére felállítandó Bocskay kollégium megszervezésével kapcsolatban. A Debreceni Kollégium Igazgatótanácsának 1917. évi ápr. 12. napján kelt 73. Jkvi száma, in *A Tiszántúli Ref. Egyházkerület 1917. május 9–10. napjain Debrecenben tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*, kiadta KISS Ferenc, Debrecen 1917. 1102. – TtREL K40/24. 239. 191–195.

tanulmányozásukat szakjuk bármely részletében megkönnyíteni alkalmas. Inkább e kedvezményezettek legyenek kevesebb számmal, de az elhelyezettek anyagi és szellemi ellátása álljon első rendű színvonalon. Az ilyen alapelvek szerint berendezett intézetbe csakis kiváló szorgalmú és eminens tehetségű tanárjelöltek vehetők fel.”¹⁴

II. A Református Tanárképző internátusának negyedszázados működése

1. A Református Tanárképző-internátus megnyitása ideiglenes szervezeti szabályzat alapján

A középiskolai tanárok képzéséről és képesítéséről szóló 1924. évi XXVII. tc. 9. § -a a tanárjelöltek képzése érdekében utal az egyetem mellett szervezendő tanárképző internátusokra, s e törvénycikk szerint a Tiszántúli Egyházkerület közgyűlése az 1924–25. tanév második félévében 1925. február 1-én¹⁵ megnyitotta Református Tanárképző-internátusát ideiglenes szervezeti szabályzattal,¹⁶ amelyben kinyilatkoztatta, hogy

- A Tiszántúli Református Egyházkerület a debreceni Tisza István Tudományegyetem bölcsészeti fakultása mellett a református tanárképzés előmozdítására református tanárképző internátust állít fel, mely a református vallású s a tanári pályára készülő érdemesebb bölcsészethallgatóknak anyagi erejéhez képest megad minden segítséget, hogy egyetemi tanulmányaik idején tisztességes ellátásban, református szellemben növekedve, szakpályájukra kellő módon előkészülhessenek.

- E tanárképző internátus addig is, míg az egyházkerület 1917. évi 239. számú határozatával "Bocskay Kollégium" névvel tervezett intézet

¹⁴ A felsőoktatási Tanács jelentése a tanárjelöltek részére felállítandó Bocskay kollégium megszervezésével kapcsolatban. A Debreceni Kollégium Igazgatótanácsának 1917. április 12-én kelt 73. Jkvi. Száma, in *A Tiszántúli Református Egyházkerület 1917. május 9–10. napjain Debrecenben tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*, kiadta: KISS Ferenc, Debrecen 1917. 1102. TtREL K40/24. 239. sz. 193.

¹⁵ Jegyzőkönyv a debreceni ref. tanárképző internátus ügyében 1925. január 18-án a kollégiumi igazgató irodájában tartott értekezletről, TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai, a./ Igazgatói iratok 1924-1935. 1. d.

¹⁶ A református tanárképző internátus ideiglenes szervezeti szabályzata. In: *A Tiszántúli Ref. Egyházkerület 1925. márc. és május havi jkvei*, kiadta: Dr. RÉVÉSZ Imre, Debrecen 1925-995. TtREL K40/27. 116. sz. 72–75.

önállóan, külön épületben és külön vezetéssel létesülhetne, a debreceni kollégium egyetemi internátusában a többi egyetemi hallgatóktól elkülönítve, az internátusi igazgató vezetésével nyer elhelyezést.

– A tanárképző internátust egyelőre 20 református vallású és tanári pályára készülő bölcsészethallgató ellátására rendezik be oly módon, hogy a tanárjelöltek közül négyen elsőfokú, hatan másodfokú, tízen pedig harmadfokú ellátási díjkedvezményben részesülnek, s hat tanárjelölt ellátási díját és egyetemi tandíját – amennyiben tandíjmentességben nem részesülnének – teljesen, hatnak ugyanezen díjait felerészben, nyolcét pedig egyharmadrészben a tanárképző-alap fedezi.

– A tanárképző internátusba az általa nyújtott jótétemények fokozatához képest és az egyenletes haladás biztosítása érdekében csak kiválóbb képzettségű református tanárjelölteket vesznek fel, akik – ha arra érdemeseknek bizonyulnak – egész egyetemi tanulmányaik idején tagjai maradhatnak az intézetnek, de 4 évvel tovább csak a gondnokság által hagyhatók meg méltánylást érdemlő esetben 1–2 félévre az internátusi ellátásban.

– Az internátus tagjaira az egyetemi internátus fegyelmi és házszabályai kötelezők, s az internátusi igazgató utasításait követni; egyetemi hallgatókhoz illő, tisztességes magaviseletet tanúsítani, társaikkal szemben testvéries viszonyt ápolni; az internátusi tanulmányi-, munka- és időrendet pontosan megtartani tartoznak. Kötelesek a kitűzött egyetemi előadásokat és szakjuk szemináriumait pontosan látogatni, minden tantárgyból kollokválni és a tanári vizsgálat követelményeinek kellő időben megfelelni. A bölcsészeti fakultáson végzett szaktanulmányaikon kívül református öntudatuk erősítése céljából az egyetem teológiai fakultásán is kötelesek félévenként egy tantárgyat hallgatni és abból kollokválni. De semmi olyan díjazott vagy díjtalan foglalkozást, amely őket tanulmányaikban hátráltatná, nem folytathatnak.

– Az internátusi tanárjelölteknek szaktanulmányaikban való vezetésére és irányítására református egyetemi és kiválóbb gimnáziumi tanárokból 3–3 évi időközben 4–6 szakvezető tanárt – a modern nyelvekre esetleg lectort – bíznak meg, akik a délutáni és esti időszakban megállapított óraszámban a tanárjelöltekkel foglalkozva, őket szaktanulmányaikba és a forrásművek használatába bevezetik, egyetemi tanulmányaik megválasztásában irányítják, azokban szerzett ismereteiket kiegészítik s főként a tanári képesítés és középiskolai tanítás szempontjából szükséges tudományos anyagot teljes egészében

összefoglalva velük megszerezzik és e célra nekik előadásokat tartanak, őket tantárgyaik tanításának módszertanába is beavatják. A szakvezető tanárok munkarendi beosztása és a tanárjelöltek tanulmányi haladásáról szerzett tapasztalataik megbeszélésére az internátusi igazgató elnökletével időnként értekezletet tartanak, mely alkalommal az igazgatót esetleg megfelelő intézkedésekre kéri.

– A szakvezető tanárok előadásain és az általuk vezetett gyakorlatokon a bentlakó tagokon kívül az igazgató és szakvezető tanárok együttes engedélyével a rendelkezésre álló helyiségek és segédeszközök mértéke szerint korlátolt számban és esetleg más vallású tanárjelöltek is részt vehetnek.

– A református szellem ápolása mellett az intézet különös gondot fordít a modern kultúrnyelvek elsajátítására, ezért a szakvezető lectorokon kívül – amennyiben megvalósítható – egy skót református és egy francia hugenotta bölcsész- vagy hittanhallgatót teljesen ingyenes ellátásban részesít és helyez el az illető nyelveket és irodalmakat szakjukal választó tanárjelöltek lakótársául, hogy a velük való állandó érintkezéssel és társalgással tanárjelöltjeink e nyelvekben nagyobb gyakorlatra tehessenek szert.

– Az internátusi tagok pedagógiai és irodalmi képzettségének előmozdítására a főiskolai könyvtár szabad használata mellett az intézet pedagógiai szakkönyvtárt rendez be és bocsát tagjai rendelkezésére.

– Az intézet az internátusi igazgató közvetlen vezetésével és felügyeletével működik: ő osztja be a tanárjelölteket a lakószobákba az azonos szakosok együttlakására való tekintettel, a szakvezető tanárokkal egyetértőleg megállapítja munkarendjüket, ellenőrzi magaviseletüket és tanulmányi haladásukat, útmutatást ad mind az egyetemi előadások sikeres felhasználására, mind magántanulmányaik szervezésére, gondoskodik a szükséges taneszközök beszerzéséről. Az intézet állapotáról és a tanárjelöltek haladásáról minden év végén részletes jelentést terjeszt a gondnokság elé.

– A tanárképző internátus összes ügyeit az egyházkerületi elnökség elnökletével az internátusi igazgatóból, a középiskolai felügyelőből és az egyházkerületi közgyűlés által választott két tagból álló gondnokság intézi, melynek előadója az internátusi igazgató.

Az elnökség az 1924–25. tanév II. félévére 9 református vallású tanári pályára készülő bölcsészhallgatót vett fel és tanulmányaikban való vezetésükre és irányítására 4 szakvezető tanárt alkalmazott ideiglenesen,

név szerint: a classica philológiára dr. Bessenyei Lajos főgimnáziumi tanárt; a magyar irodalomra és nyelvészetre dr. Zsigmond Ferenc főgimnáziumi tanárt, egyetemi magántanárt; a német philológiára és a német nyelv gyakorlására dr. Benigni Gyula főgimnáziumi tanárt, egyetemi magántanárt heti 4–4 órával; a francia nyelvbe való gyakorlati bevezetésre – mivel ekkor az internátusi tanárjelöltek között francia szakosok nem voltak – dr. Hankiss János egyetemi tanárt heti 2 órával.¹⁷

A második évben már megtörtént a tanárképző állami elismertetése. Az egyházkerület kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, hogy a református tanárképző internátus tagjait mentesítse az állami tanárképző előadásainak hallgatási kötelezettségétől. A VKM 84, 689-1925. V.ü.o. számmal felmentette a tagokat az állami tanárképző intézet azon előadásainak hallgatásától, amelyeket a református tanárképzőben is hallgathatnak, s ezzel kapcsolatban a református tanárképző-internátus segélyezésére meghatározott évi összeget utalványoz azzal a kötelezettséggel, hogy az előadások címét előre be kell jelenteni a miniszternek jóváhagyásra.¹⁸ A miniszter a szakvezetőkül alkalmazott három gimnáziumi tanár részére az 1924–25. tanév második felévére egyenként 400, összesen 1200 koronát utalt ki.¹⁹ Az egyházkerületi közgyűlés kimondta, hogy a tanárképzőt pénzügyileg függetlenítik a lelkészképzéstől és a tanárképző-internátus anyagi támogatására 10,000 koronát folyósított. Az intézet céljaira a Centralstelle für Europäische Hilfaction 2000 svájci frankot nyújtott segítségül, ami 28,331.187 korona értéket jelentett.²⁰

Az igazgatótanács a tanárképző-internátus megnyitásával kapcsolatban kérte a Konventet, hogy hívja fel a többi egyházkerületet is

¹⁷ Az egyházkerületi elnökség jelentése a református tanárképző-internátus megvalósítására tett intézkedéseiről. A debreceni ref. kollégiumi ig. tanács 1925. ápr. 30-i ülésének 79. jkvi száma, in: *A Tiszántúli Ref. Egyházkerület 1925. márc. és május havi jegyzőkönyvei*, kiadta: Dr. RÉVÉSZ Imre, Debrecen 1925 995. – TtREL K40/27. 116. sz. 71.

¹⁸ Dr. PÉTER Zoltán, *A debreceni ref. kollégium tanárképző-internátusának első tíz esztendeje*, in: *Pallas Debrecina*. Dolgozatok a Debreceni Ref. Kollégium Tanárképző Intézetének tízéves fennállása alkalmára, Debrecen, 1930. 534.

¹⁹ Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Baltazár Dezső püspöknek. Kelt Budapest, 1925. febr. 21. 3881/1925. VKM sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./Igazgatói iratok 1924–1935. I.d.

²⁰ Dr. Baltazár Dezső püspök jelentése az Egyházkerületi Közgyűlésnek. 830/1925. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./Igazgatói iratok 1924–1935. I. d.

az intézet egyetemes református tanügyi jelentőségének megfelelő anyagi támogatására.

2. Növekvő szellemi igények – fogyó anyagi fedezetek

Az egyetemi építkezések előre haladásával és a fakultások évfolyamainak szaporodásával párhuzamosan növekedtek az igények a református tanárképző-internátus iránt is, ezért Baltazár Dezső püspök az 1928. évi közgyűlésen 13,600 pengőt kért az egyházkerulettől az intézet továbbfejlesztésére, majd 1929-ben Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi minisztertől az 1929–30. tanév kezdetétől az államsegély 28.266,78 pengőre való felemelését kérte.²¹ A miniszteri leirat elutasító volt, részben az 1929. évi pénzügyi és a kibontakozóban lévő gazdasági világválság miatt, részben „különös tekintettel arra, hogy a tanárképző-internátusnak nincs elegendő számú növendéke”. Baltazár a miniszter figyelmébe ajánlotta, hogy „egyházkerületünk a tanárképzést csak a nyelvi és történelmi tárgyak körére és csak a fiújelöltekre kívánja kiterjeszteni és így a tanárképző-internátusunkba mennyiségtan-termesztudományi szakos jelölteket nem veszünk fel. Mivel a református egyháznak ez idő szerint összesen 21 középiskolája van, amelyek közül 8 gimnázium, 2 leánygimnázium, 10 reálgimnázium, 1 pedig leányliceum; összesen 160 humán szakos tanárral, így a tanárképző-internátus 30-as létszáma elégnek látszik ezen intézetek tanárszükségletének kielégítésére. A létszám emelését ez idő szerint nem látjuk szükségesnek. Különben a létszám emelését nem is a helyiségek hiánya akadályozza, hanem a jelöltek ellátási és külföldi tanulmányi segélyezésére szükséges fedezet hiánya. Amennyiben mégis a létszám emelését a tapasztalat idővel szükségesnek mutatná, ennek megvalósítása a jövőnek lesz a feladata.”²²

A befagyasztott pénzügyi források válságba sodorták a tanárképző-internátust. A szanáló bizottság az 1930–31. tanév II. felére megszüntette az előadásokat, kivéve a magyar nyelvi órákat, a francia nyelvgyakorlatokat valamint a latin órákat. Az 1932–33. tanévben

²¹ Dr. Baltazár Dezső püspök kérelme a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a református tanárképző-internátus fizetéskiegészítő államsegélynek felemeléséért. 142-1929. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok. 1924-1935. I. d.

²² Dr. Baltazár Dezső levele Klebelsberg Kuno miniszter válaszára. Ad. 142-1929. sz. TtREL II. 6. a. I. d. I.m.

minden előadás szünetelt, s a tanárképző működése csupán a külföldi tanulmányi segélyek nyújtására zsugorodott össze. A teljes elnémulást az 1933–34. tanév II. felétől Péterffy László magyar nyelvi és dr. Kun Sándor latin nyelvi előadásai törték meg és fokozatosan megleveledtek a tanárképző legfontosabb életfunkciói.

Bő egy évtizeden át a tanárképzés felvirágoztatásán országosan elismert kiemelkedő eredménnyel munkálkodtak olyan neves szaktudósok, akikre hálás tisztelettel emlékezem, mint volt tanárképző hallgató és esküdtfelügyelő, s irántuk való elkötelező megbecsüléssel jegyzem fel nevüket itt és most az utókornak:

1. Dr. Benigny Gyula. ref. gimnáziumi tanár, c. rk. egyetemi tanár, előadott német nyelvészetet, beszéd- és stílusgyakorlatot, latin és görög classica-philológiát.

2. Dr. Bessenyei Lajos gimnáziumi igazgató, majd tankerületi főigazgató, a latin és görög irodalomból tartott órákat.

3. Octave Guillaneux francia lektor.

4. Dr. Hankiss János egyetemi ny. r. tanár, francia irodalmi és nyelvészeti előadásokat tartott.

5. Dr. Kun Sándor ref. gim. tanár latin előadásokat tartott.

6. André Lang francia lektor.

7. Dr. Mitrovics Gyula egyetemi ny. r. tanár pedagógiai előadásokat tartott.

8. Molnár András egyetemi lektor, francia beszéd- és stílusgyakorlati órákat tartott.

9. Dr. Péter Zoltán internátusi igazgató, egyetemi magántanár, lélektani és református pedagógiai és világnézeti órákat tartott.

10. Péterffy László ref. leánygimnáziumi tanár, magyar irodalmi előadásokat tartott.

11. Dr. Tankó Béla egyetemi ny. r. tanár filozófiai órákat tartott.

12. Welsh Tamás egyetemi lektor angol nyelvleckéket adott.

13. Dr. Zsigmond Ferenc ref. gimnáziumi tanár, c. rk. egyetemi tanár, magyar irodalomból és nyelvészből adott elő.²³

A tanárképző-internátusban folyó képzés tudományos tartalmának mélységét és terjedelmét tárgyilagosan érzékelheti az, aki vállalkozik arra, hogy tanulmányozza a *Pallas Debrecina* című tízéves jubileumi

---

²³ Dr. PÉTER Zoltán, *A debreceni ref. kollégium tanárképző internátusának első tíz esztendeje* i.m. 539 p.

kötetet, amely az intézmény 24 tanára és tagja dolgozatait foglalja magában 540 lap terjedelemben. Magam csupán a mű címét magyarázó mottót idézem, amely egyben kifejezi a Kollégiumra vonatkozó saját ars poetica-mat is: „Több mint száz évvel ezelőtt, 1828-ban a debreceni kolégium alumnus diákjai *Pallas Debrecina* címen kiadtak egy csokor latin és néhány magyar nyelvű verset – első irodalmi zsengejüket – Péczeli József professzor gondozásában. A versek között nagy számmal vannak a Kollégium jótévedőit magasztaló költemények. Ezekben háláját írja le a diákság a nemesszívű adakozók iránt, akik bőkezűségükkel neveltetését lehetővé tették. A Kollégium nevelő munkája, megtéríthetetlen szellemi és anyagi támoogatása iránt érzett mély hála az igazi indítéka mostani emlékkönyvünknek is, amely ilyen formán kapcsolatba kerül száz év előtti őseivel, és ezért kapta a *Pallas Debrecina* nevet.”²⁴

A tíz éves évforduló ünnepi kiadványának folytatásaként 1943-ig minden évben adott ki évkönyvet tanárainak és tanítványainak tudományos munkáiból. Az 1933 után kibontakozó politikai nagy kihívásokra adandó válaszként az előadásokban mindinkább a világnézeti szempontok érvényesültek a református szellem megerősítése céljából a filozófiai, az irodalmi, a történelmi és teológiai órákon. Az egymásnak feszülő ideológiák káoszából mutatott biztos kiutat Péter Zoltán, amikor hittelt hirdette, hogy „a keresztyén nevelés a legjobbat cselekszi, amikor rábizza az ifjút a lélek egyedüli méltó vezérére: Jézusra”.²⁵

3. Utóvéd küzdelem a tanárképző megmaradásáért

A második világháború éveiben a tanárképző-internátus vezetői, tanárai és tagjai utóvéd küzdelmet folytattak az intézet megmaradásáért. Már a háborús készülődés éveiben Debrecen város visszatartotta a Kollégium segélyezését, amelynek jelentős hányada a tanárképző fenntartását szolgálta. Ennek következménye, hogy amikor 1942

²⁴ *Pallas Debrecina*, Dolgozatok a Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének tízéves fennállása alkalmára, Debrecen, 1936. – *A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai*, szerk.: ZSIGMOND Ferenc. 13. sz. Mottó.

²⁵ Dr. PÉTER Zoltán, *A nevelés mint a lélek vezetése*, in: *A Debreceni Református Kollégium Évkönyve az 1943–44. iskolai évről*, összeállította: Dr. PÉTER Zoltán. Debrecen, 1944. 15. p

augusztusában az egyetemi internátust át kellett adni hadikorháznak és a hallgatókat a Kollégium középső szárnyába telepíteni, akkor csupán a tanárképzősök étkeztetését sikerült részben biztosítani. Még nagyobb megpróbáltatást jelentett a következő tanév, amelyet a VKM rendelete alapján 1943. november 3-án lehetett csak megnyitni,²⁶ majd újabb rendelet értelmében az 1944. március 29-i német megszállás után váratlanul be is kellett fejezni április 1-én.²⁷

Az 1944–45. tanévre is megtörténtek a felvételek, de a hadi események gyors alakulása következtében már nem kerülhetett sor az I. félév megnyitására, s a II. félév is igen zilált körülmények között zajlott. A hallgatók és a tanárok elszéledtek. Mindössze három tanárképzős lakott ideiglenesen az internátusban igen szűkös körülmények között, egy pedig externistaként lakott a városban. A Kollégium teljes anyagi zsisbadsága miatt semmiféle segílyt sem adhatott tagjainak. Életműködése csak a könyvtár használatára korlátozódott, ennek tekintélyes hányada azonban a Kollégiumnak abban a részében volt elhelyezve, amely katonai célokat szolgált.

Az 1945–46. tanév a szellemi munka induló éve. A hallgatók a II. félévben már birtokukba vették az egyetemi internátusnak az idegen katonáktól visszakapott élületét. Az I. félévben csak Péter Zoltán tartott órákat minden évfolyamnak, majd a II. félévben csatlakozott hozzá dr. Papp István és dr. Varga Zoltán is. Megkezdődött a könyvtár megmaradt állományának számbavétele. A könyvek használatát nagymértékben megnehezítette, hogy az összes szak- és cédula-katalóguslapok elvesztek. A bibliakörök is újjászülettek a tagok élénk és tevőleges részvételével. Központi téma a szabadság problematikája volt. A hallgatók segílyezésére az egyházkerület és az állam segílye szolgált, valamint a természetbeni adományok is, amelyek gyűjtésében a tagok is résztvettek az ősi szupplikálás felújításával és a legációba járással.

Az 1946–47 már újjáépítés éve volt a tanárképzőben. Mivel Debrecen városa visszaállította a Kollégium segílyezését, kezdett megszilárdulni az intézmény költségvetése. Ehhez járult hozzá a kultuskormányzat öt tanszék megszervezésére és az igazgató fizetésére folyósított 90%-os államsegllye. Az új tanszékekre meghívott tanárok:

²⁶ Dr. PÉTER Zoltán, *A tanév története*, A munka kezdete és vége, tanulói létszám, egészségi állapot; in: *A Debreceni Református Kollégium Évkönyve az 1943-44. iskolai évről*, i.m. 77.

²⁷ Uo., 77.

Dr. Benigny Gyula (indogermán), Péterffy László (magyar irodalom), Szele Miklós (pedagógia), dr. Varga Zoltán (történelem). Az angol tanszéket Lukács László vezette. Óraadók voltak: dr. Papp István (magyar nyelvészetből), dr. Erdős Károly és D.dr. Kállai Kálmán (teológiából). Bibliaórákat tartottak hetenként Szele Miklós irányításával.

A tanév folyamán rendezték a tanárképző könyvtár megmaradt állományát (6783 kötetből 5559 kötet maradt meg), elkészítették újonnan a teljes cédulakatalógust, s így a könyveket hozzáférhetővé, a könyvtárat használhatóvá tették.

Az 1947–48. tanév a régi keretek között kezdődött. A tanárképző elhelyezése a háború előtti. A tanárok létszámában és személyében sincs változás. A hallgatók száma az első félévben harmincra, a második félévben harminckettőre növekedett.

Ebben az esztendőben vettek fel először leányhallgatót a tanárképzőbe.²⁸

Az előadások jól tükrözik a kor kihívásaira adott válaszokat, amelynek szemléltetésére bemutatom az I. félévi előadások rendjét.²⁹

1. Dr. Benigny Gyula:

Német stílusgyakorlatok I-II. éves német szakosoknak	Heti 2 óra
Luther-gyakorlatok III-IV. éves német szakosoknak	Heti 2 óra
Latin stílusgyakorlatok I-II. éves latin szakosoknak	Heti 2 óra
Régi angol olvasmányok és fordítások I-II. éves angol szakosoknak	Heti 2 óra
Szemináriumi gyakorlat I-II. éves német szakosoknak	Heti 1 óra

2. Dr. Papp István:

Finn nyelvgyakorlatok I-II. éves magyar szakosoknak	Heti 2 óra
---	------------

²⁸ Jelentés a református tanárképző utolsó négy évéről. Kelt Debrecen, 1948. április 21. 178/1974-48. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1945-50. 2.d.

²⁹ Jelentés a református Tanárképző működéséről. A Kollégiumi Igazgatótanács 1948. évi augusztus 24-i gyűlésének 17/1948-49. sz. jegyzőkönyve. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1945-50.2.d.

Rövid magyar történeti mondattan III-IV. éves magyar szakosoknak Heti 2 óra

3. Dr. Péter Zoltán:

A világnézet fogalma és relációi I. éves hallgatóknak Heti 2 óra

Történeti világnézetek II. éves hallgatóknak Heti 2 óra

Rendszeres világnézetek III. éves hallgatóknak Heti 2 óra

A keresztyén világnézetek rendszere IV. éves hallgatóknak Heti 2 óra

A keresztyén nevelés alapjai és értelme

Szabadság elve a nevelésben V. éves hallgatóknak Heti 2 óra

Sszemináriumi gyakorlat a világnézet köréből;

I-V. éves önként vállalkozó hallgatóknak Heti 1 óra

4. Péterffy László:

A magyar hangsúlyos verselés története I. éves magyar szakos hallgatóknak Heti 2 óra

Reneszánsz humanizmus II. éves magyar szakos hallgatóknak Heti 2 óra

A magyar regény mesterei II-IV. éves magyar szakos hallgatóknak Heti 2 óra

Régi irodalmunk áttekintése a 18. sz. végéig; nem magyar szakos hallgatóknak Heti 2 óra

Irodalmi szeminárium I-II. éves önként vállalkozó hallgatóknak Heti 1 óra

5. Szele Miklós:

Az Apokalipszis magyarázata I. éves hallgatóknak Heti 2 óra

Gyakorlati apologetika II. éves hallgatóknak Heti 2 óra

Dogmatika III. éves hallgatóknak Heti 2 óra

Elvi apologetika IV. éves hallgatóknak Heti 2 óra

Bibliaóra I-V. éves hallgatóknak Heti 1 óra

6. Lukács László:

Angol nyelvlecke önkéntes hallgatóknak Heti 3 óra

7. Dr.Varga Zoltán:

Magyarország népesedési viszonyai a középkorban; I. éves történet szakosoknak	Heti 2 óra
Egyház és állam viszonya Magyarországon a középkorban; II.éves történet szakosoknak	Heti 2 óra
Magyarország gazdaságtörténete az újkorban; III-IV. éves történet szakosoknak	Heti 2 óra
A magyar protestantizmus művelődés- és társadalom- formáló szerepe; I-III. éves nem történet-szakos hallgatóknak	Heti 2 óra
Középkori források olvasása. Szeminárium I. éves történet szakos hallgatóknak	Heti 1 óra
Az 1848-i átalakulás a magyar történetírás tükrében; Szeminárium III-IV. éves történet szakos hallgatóknak	Heti 1 óra

Az Egyetemes Konvent megállapította, hogy a debreceni kollégium tanárképző intézetének nevelő munkájában a nevelési, illetőleg a világnézeti szempontok érvényesülnek elsősorban a konvent intencióinak megfelelően. Egyszersmind felkérte az egyházkerületek elnökségeit, hogy a helybeli középiskoláink érettségiző tanulóifjúsága figyelmét, az iskolák igazgatóságai révén hívják fel a debreceni kollégium tanárképző intézetének eredményes működésére.³⁰

1944 tavaszától a német, őszétől a szovjet első megszállás kezdetétől 1949 végéig a református egyház autoritásért, a tekintély megtartásáért küzd; a pártok pedig a potestasért, a hataloméért harcolnak. Az egyházban az „autonomia = Christonomia”.³¹ Ezt a szilárd állásfoglalást fejezi ki a Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének új szabályzata,³² amely kifejti, hogy

³⁰ A debreceni Református Tanárképző Intézet működéséről szóló 15/1948-49. sz. jelentés. Kivonat a magyarországi Ref. Egyház Egyetemes Konventje Budapesten, 1948. ápr. 28-29-én tartott ülésének jegyzőkönyvéből 86. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Int. iratai. a./Igazgatói iratok 1945-1950. 2. d.

³¹ RÉVÉSZ Imre, *Autonomia*, in: Debreceni Protestáns Lap. Egyházi és Iskolai Közlöny. 1944. 64. évf. 17. sz. április 23. Vezércikk.

³² A Debreceni Református Kollégium Tanárképzőintézetének új szabályzata. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./Igazgatói iratok 1947-53. 3. d. Tk. 95/1947-48. sz.

– az intézmény neve: A Debreceni Református Kollégium Tanárképzőintézete,

– amelynek feladata, hogy egyházunk számára képez hitvalló református nevelőket. Az evangélium szellemében nevel tanárokat a református középiskoláknak, kiegészítvén a debreceni tudományegyetem bölcsészeti karán tanári pályára készülő református vallású bölcsészettan hallgatók kiválójainak az egyetemen folyó szakképzését. E cél elérése érdekében különös gondot kell fordítani a nevelői eljárásban a hallgatók világnézeti irányítására és gyakorlati képzésére. A kiválóbb tehetségű tagok képzésében pedig figyelembe kell venni az evangéliumi hitvallásos alapon álló tudóstanárpótlás céljait, továbbá a középiskolák tanári igényének kielégítésén túlmenően a tanítóképző intézeti polgári és általános iskolai tanárképzést is.

– A tanárképzőintézet nemcsak a Tiszántúli Református Egyházkerület, hanem az Egyetemes Konvent 351/1942. számú határozata alapján az egész magyar református egyház tanárképzőintézete. Szervezetileg a debreceni Református Kollégium egyik főiskolai tagozata, s mint ilyen a református egyházi törvények és a Kollégium szervezeti szabályzata szerint tölti be hivatását.

Kiemelendő az ideiglenes szabályzatban még nem szereplő 13. pont, amely szerint az irodai munkában és a könyvtári teendőkben az igazgatónak egy esküdt-felügyelő áll rendelkezésére, akit az igazgató előterjesztésére az intézet végzett vagy utolsó éves tagjai sorából az igazgatótanács választ; valamint a 16. pont, amely előírja, hogy a felvételt nyert hallgató kötelezvényt ad arról, hogy a tanári oklevél elnyerésekor református felekezeti intézetben vállal munkát legalább három évig, továbbá egy másik kötelezvényt arról, hogy az első nyomtatásban megjelenő tudományos dolgozatából ötven példányt az intézetnek ajándékozik.

Egyházi népiskoláink átszervezése és államosítása 1945 óta feltartóztathatatlanul a végkifejlés felé sodródott. Egyházkerületünk a VKM-hez küldött emlékiratában tárgyilagosan kifejtette, hogy a többlet a népiskolával való összehasonlításban csak a szervezetben, csak a tantervben állapítható meg, azonban az általános iskola lényegi követelménye: a szakosítás, a személyi és tárgyi feltételek – különösen a

kisebb falusi iskolákban – nincsenek meg.³³ A hiányok enyhítésére 1947-ben és 1948-ban számos tanítói státust hívtak életre, és Péter Zoltán, a debreceni Kollégium és Tanárképzőintézet igazgatója költségvetési összeállításában kimutatta, hogy egyházkerületünk lélekszáma után 70 fillér átlagos hozzájárulással egyensúlyban tudná tartani iskoláinkat minden állami támogatás nélkül is. A szupplikálást előnyben kellene részesíteni az adminisztratív jelleggel szemben, hogy az adakozók tudják, érezzék meg egyre jobban, hogy milyen fontos az ő adományuk az iskola, a református jövő szempontjából.³⁴

1948 tavaszán sűrűsödtek az állam és a református egyház vezetői közötti tárgyalások, amelyekben azonban már az első alkalomra megfogalmazott politikai célok semmit sem módosultak.³⁵

A pártállam által a református egyházra kényszerített diktátum – amely az „egyezmény” nevet kapta – a fél államegyházat egész államegyházzá deformálta és a rávonatkozó 1948. évi XXXIII. törvénycikket 1948. június 16-ig visszamenőleg ugyanezen hó 26-án kihirdette.³⁶

Az egyezmény 7. §. d. pontja kimondja, hogy az államosítás nem érinti a kizárólag egyházi célú, sem a közoktatási jellegű tanintézeteket, így a teológiai főiskolákat, lelkészképző intézeteket, diakónus- és diakonisszaképző intézeteket, misszionáriusképző és bármiféle más egyházi munkásokat képző intézeteket.

A debreceni teológiai fakultás és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium között az eddigi jogviszony változatlan marad.

e. pont: A magyar köztársaság kormánya részben a református egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként, részben pedig az újabb lelkésznevezések előképzésének biztosítására, hozzájárul ahhoz, hogy a legerősebb történelmi hagyományokkal rendelkező református kollégiumok közül az alábbiak az eddiginél nem nagyobb keretben továbbra is egyházi iskolák maradjanak:

³³ Kivonat a Tiszántúli Református Egyházkerület Debrecenben 1947. június 18-án tartott közgyűlési jegyzőkönyvéből. TtREL I. 1. b. 570. d. 317. sz.

³⁴ PÉTER Zoltán kollégiumi és tanárképzőintézeti igazgató jelentése. Kelt Debrecen, 1948. január 28. TtREL I. 1. b. 371. d. 300/1947-48. sz.

³⁵ RÉVÉSZ Imre, Feljegyzés a köztársasági elnök úrnál 1948. április 8-án tartott megbeszélésekről, TtREL I. 1. b. személyi adattár 17. d. 1. p.

³⁶ TIBORI János, *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944-1957. A félállamegyház deformációja egészállamegyházzá*, Debrecen, 1995. 153–200.

– a debreceni református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium, liceum és tanítóképző-intézet, valamint a Dóczi leánynevelő-intézet leánygimnáziuma és tanítóképző intézete,

– a sárospataki református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium, liceum és tanítóképző-intézet,

– a pápai református kollégium szervezetébe tartozó gimnázium,

– a budapesti IX. kerületi Lónyai utcai református gimnázium és mint ennek szerves része: a Baár-Madas leánygimnázium.³⁷

Az egyház és a pártállam közötti tárgyalásokon a református tanárképző nem került az államosításra kijelölt tanintézmények sorába és a VKM 8000/1948. sz. 2. pontja államérvényes bizonyítványt ki nem adó egyházi tanárképző főiskolának minősíti.³⁸ Ennek ellenére a miniszter a tanárképzőintézetet államosította,³⁹ majd Révész Imre közbenjárására 1948. október 5-én az államosítási rendeletet hatályon kívül helyezte,⁴⁰ így az intézet tovább folytathatta elhivatottan munkáját.

4. A nagy vállalkozások utolsó négy szűk esztendeje

Az egyezmény az egyháztagok zömében zavart és kiábrándulást okozott, sőt voltak, akik árulásnak bélyegezték és sóvárogva várták az egyház felelős vezetőinek feloldó magyarázatát.

Az 1948–49-es tanévben a tanárképzősöket is élénken foglalkoztatták az őket egzisztenciájukban – ha hitükben nem is – megrázó, bizonytalanságot tápláló egyházi és világi összefonódások, ezért még szakjuk óráin is elemezték a négy egyházkerület elnöksége nevében és megbízásából az Egyetemes Konventnek az egyház lelkipásztoraihoz, vallásoktatóihoz, a gyülekezetekhez az államosított iskolák iránt tanúsítandó feladatokról és felelősségről írott körlevelét, amely lakonikusan hírül adja, hogy 1948 őszén iskoláink – a négy

³⁷ TIBORI János, *A Tiszántúli Református Egyházkerület története 1944-1957* i.m. 183–184.

³⁸ A református tanárképző intézet mentesítése az államosítástól. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatási iratok 1948–1950. 2. d. Tt 12/1948-49. sz.

³⁹ A VKM 198997/1948. VI. 1. sz. rendelete a debreceni református tanárképző főiskola államosításáról. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatási iratok 1945–1950. Püspöki Hiv. 2261. sz.

⁴⁰ VKM 201.850/1948. VI. 1. sz. rendelete a debreceni református tanárképző főiskola államosítását hatályon kívül helyezéséről. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatási iratok 1945-1950. Tk. 86/1948-49. sz.

megmaradt kollégiumot kivéve – már mint államosított iskolák kezdik meg a tanévet. Egyházunk iskolafenntartó joga és gondja, a tanárok és a tanítók választása az 1948. évi XXXIII. tc. életbelépésével átszállt a magyar államra. A konvent arra kér minden igehirdetőt, hogy éberem ügyeljen arra, hogyha bármily fájdalmas tény is egyházunkra iskoláink államosítása, ne tápláljon sem maga és ne ébresszen másban sem közönyt, ellenszenvet vagy haragot a tegnap még kezünkben lévő iskoláink iránt. A szülők kívánják meg, hogy gyermekeiket a keresztyén hitre az iskolában továbbra is hűségesen neveljék. Támasszanak igényt a hívek és a presbitériumok az iskolák szellemével szemben. A gyülekezetek tanúsítsanak továbbra is megbecsülést és tiszteletet az iskolák tanítói és tanárai iránt. A szülők – mint egyháztagok és mint magyar állampolgárok – érezzenek felelősséget megmaradt iskoláink iránt, és hozzanak értük továbbra is olyan áldozatot, amely biztosítja, hogy „olyan szolgákat, pásztorokat, tanítókat, tanárokat, hitoktatókat, vasárnapi iskolai és ifjúsági vezetőket nevelhessen egyházunk, akik kárpótólnak bennünket elveszett iskoláinkért”.⁴¹

Ez a körlevél a gyakorlatban nem kapott széles körben támogatást, csupán jámbor szándékot ébresztett, s az egyház tulajdonában maradt iskolák tanárai közül is többen bizonytalannak ítélték jövőjüket, ezért állami szolgálatba akartak átlépni, de úgy vélték, hogy az egyházi hatóság ezt az elhatározásukat akadályozná. A tanárok állami szolgálatba lépésével kapcsolatban a püspök – Révész Imre – kinyilvánította, hogy:

– az egyházkerületi elnökség teljes erővel ragaszkodik a megállapodás szerint egyházinak megmaradó iskolatagozatok mindegyikéhez és ezeket önként átengedni nem hajlandó;

– ellenben szívesen látja és a maga lehetőségei szerint elősegíti az állami szolgálatba vágyó tanárok egyénenként oda átlépését, sőt azt, hogy akik az állami oktatás kizárólagossága mellett állást foglaltak, ezt a lépést megtegyék, természetesnek és magától értetődőnek tartja.

---

⁴¹ Az Egyetemes Konvent Elnökségének körlevele. Kelt Budapesten, 1948 augusztusában 5928/1948. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1945–1950. 2. d. Tk 75/1948-49. sz.

A püspök kérte az igazgatókat, hogy a körlevelet a tanártestület minden tagjával azonnal közöljék és annak megtörténtét a tanárok aláírásukkal igazolják.⁴²

A két körlevél illuzionizmusát telejesen megsemmisíti a KGB titkos dokumentuma, amely Lengyelország vazallus státusát készítette elő, s ugyanazt a gyakorlatot valósította meg nálunk az MDP és az MSZMP is.⁴³

A leigázás 45 alapelvéből a 34. és a 35. pont tartalmazza az egyházra vonatkozó utasításokat:

„34. p. Különös figyelmet kell szentelni az egyháznak. A kulturális-nevelő munkát úgy kell irányítani, hogy általános ellenszenv alakuljon ki ezen intézmények ellen. Figyelni és ellenőrizni kell az egyházi nyomdákat, levéltárakat, a prédikációkat, az énekeket, a vallásoktatás tartalmát, de még a temetési szertartásokat is.

35. p. Az alap-, illetve szakiskolákból, de különösen a közép- és főiskolákból el kell tavolítani azokat a tanárokat, akik köztekinélynek és népszerűségnek örvendenek. Helyüket kinevezett emberekkel kell feltölteni. Megszüntetni a tantárgyak közötti különbségeket, korlátozni a forrásmunkák kiadását, és a középiskolákban a latin és a görög nyelv, az általános filozófia, a logika és a genetika oktatását. A történelem oktatásában nem szabad megemlíteni, hogy melyik uralkodó szolgálta vagy akarta szolgálni az ország javát, hanem rá kell mutatni a királyok zsarnokságára és az elnyomott nép harcára. A szakiskolákban be kell vezetni a szükséges specializációkat.”⁴⁴

Félévszázados tantermi működésem alapján – amelyből az utolsó hat tanévet a debreceni Református Kollégium Gimnáziumában tanítottam – hitelesen megállapíthatom, hogy a megegyezés csupán palást volt az igazság elfedésére, a gyakorlatban az egyházi élet egész területén minden mozzanatban az idézett 34. és 35. pont érvényesült; a politikai fontosságnak megfelelően fáziseltolódásokkal.

---

⁴² RÉVÉSZ Imre körlevele a tanárok állami szolgálatba lépéséről. Kelt Debrecen, 1948. szeptember 4. 2281/1948. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1945-1950. 2. d.

⁴³ A KGB titkos dokumentuma. Moszkva. 2. b. 1947. Szigorúan titkos. KAA/CC. 113. NK/003/47. in: Kapu 1990. 2. sz. 4.

⁴⁴ A KGB titkos dokumentuma. Moszkva 2. 6. 1947. Szigorúan titkos. KAA/CC. 113. NK/003/47. in: Kapu 1990. 2. sz. 5.

A taktikákkal és erőszakkal életrehívott párt, a Magyar Dolgozók Pártja, saját totális pártállamának kialakításához és megszilárdításához nem tartotta magára nézve kötelezőnek – legfeljebb a látszat kedvéért – az egyházzal megkötött egyezményt s ezért egyháztagjainkban és vezetőink között is fokozódott a csüggedés, sőt a kételkedés az iskolák államosításához adott beleegyezés miatt. Panaszolták, hogy – innen-onnan adott utasításra – nagyon sok a gyülekezés, a felvonulás, az ünneplés, ami zavarja az ifjúság egyenletes munkáját, elveszi sok vasárnapját. Ifjúságunk között terjedt a bizonytalanság amiatt, hogy nem szenvednek-e hátrányt az egyetemi felvételeknél. Az aggodalmakra tápot adott egyik-másik helyi és más ifjúsági szervezet barátságtalan vagy egyoldalú pártszempontokból irányított fellépése is.

A református tanárképzős hallgatók között nagy aggodalmat keltett, hogy az egyetemen 1949 novemberében megszüntették – az orosz nyelv kivételével – a modern nyelvi képzést, s a tanárképzőben is a német és angol nyelvi előadások helyett az orosz nyelvi oktatásra kényszerültek áttérni, ennek következtében két tag megvált az intézettől.⁴⁵

1948. augusztus 29-én a pártállam debreceni gimnáziumunkban és ősi kollégiumunkban radikális zsugorítást hajtott végre. A miniszteri biztos a gimnázium épületében igénybe vett állami általános iskola számára 8 tantermet, két szertári helyiséget, a kis tornatermet, az igazgatói irodát három helyiséggel, egy altiszti természetbeni lakást, a portásszobát és az oldallépcső melletti két WC-t, tehát a földszinti összes helyiséget; a kollégium épületében pedig a földszinten hét tantermet, a volt polgári iskola igazgatói és tanári szobáit, az ifjúsági könyvtár helyiségét és a két földszinti WC-t. Az udvar közös használatát is elrendelte. A lefoglalás az összes berendezési és felszerelési ingóságokra is vonatkozott.⁴⁶ Szeptember 15-én a tankerületi főigazgató állami kezelésbe vette gyakorló iskolánkat a kollégium Darabos utcai földszintjén lévő nyolc tantermével együtt, valamint állami státusba vett át három tanítóképzőintézeti tanárt és négy gyakorló iskolai tanítót. A kollégium keresztépületében lévő pincét és ivószobát is használatba

---

⁴⁵ A Református Tanárképzőintézet 1949–50. tanéve. TtREL K 89. Évkönyvi anyag az 1949–50. évekhez. Évkönyv nem jelent meg.

⁴⁶ Jegyzőkönyv a Tiszántúli Református Egyházkerület tanácsának Debrecenben, 1948., november 24-én tartott üléséről TtREL. I. 1. b. 375 d. 279. sz.

vették november 16-án.⁴⁷ Egyházkerületünk tanácsa – az egyezményre hivatkozva – eredménytelenül tiltakozott a sérelmes eljárás ellen.

Újabb beavatkozást hajtott végre a párt Hittudományi Karunknak az egyetem épületéből a Kollégiumba való visszaköltöztetésével.⁴⁸

Az Egyetemes Konvent sem ragaszkodott mindenben az egyezményhez, így például 1949. december 8-án hozott határozatával a vallásoktatást a református egyháznak meghagyott iskolákban is fakultatívvá és rendkívüli tantárggyá tette, s ennek következtében a vallásórák a rendes tantárgyak után kerültek az órarendbe, nem ritkán a 7. és a 8. órában. A tanulóknak a beiratkozáskor nyilatkozniuk kellett, hogy a vallásoktatásban részt kívánna-e venni. A tanulók közömbössége évről-évre növekedett, amihez hozzájárult – sok egyéb mellett – az is, hogy vallástánból nem kaptak érdemjegyet.⁴⁹

Az egyezménynek a gyakorlatban napról-napra történő trónfosztása kikezdte Révész Imre egészségét s ennek következménye, hogy az 1949. április 27-én tartott tanácsülésen nem vett részt, csupán közölte, hogy május 1-től nem tudja ellátni igazgatási feladatait. Az ide vezető okok summázatát már fél évvel előbb megfogalmazta Péter Jánoshoz küldött levelében: „A magam részéről – írja – egy pillanatig sem tudnék nemhogy szolgája, hanem még egyszerű tagja sem maradni egy olyan református egyháznak, amely az egyezmény után hajlandó volna valaha is «a szabad egyház szabad államban» elvtől visszatáncolni.”⁵⁰

Révész Imre – elveihez híven – lemondott a Debreceni Péterfiai-Egyházközségben viselt lelkipásztori állásáról s ezt az egyházmegyei elnökség szeptember elsejei hatállyal elfogadta, aminek következménye püspöki tisztének is a megszűnése. Sem lelkészi, sem püspöki nyugdíjra nem tartott igényt, s a kormány 1949. december 31-ével mint egyetemi tanárt nyugdíjazta.⁵¹

⁴⁷ Uo. 289. sz.

⁴⁸ A Debreceni Református Kollégium Igazgató Tanácsa 1949. április 25-én tartott ülésének jegyzőkönyve TtREL I. 1. b. 373. d. 10. sz.

⁴⁹ ERDEI Mihály, *Vallásoktatási szakelőadói jelentés* in: Kivonat a Tiszántúli Református Egyházkerület Debrecenben, 1950. december 14-én tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéből. TtREL I. 1. b. 380 jd. 250. sz. 6.

⁵⁰ BARCZA József, *Miért mondott le Révész Imre*; in: Reformátusok Lapja. 1989. június 11. 3.

⁵¹ Kivonat a Tiszántúli Református Egyházkerület Debrecenben, 1949. szeptember 1-én tartott tanácsulása jegyzőkönyvéből. TtREL I. 1. b. 376. d. 69. sz.

Szükséges figyelmeznünk arra is, ahogyan az általunk bemutatott periódusban Hajdú vármegye főispáni tisztét betöltő történész nyilatkozik: „Keresztyén erkölcs alapján politizálni nem lehet... Ígéretet megszegni még politikusnak sem lenne szabad, még kis ígéretet sem. Vagy ne ígérjen semmit, vagy amit ígér, azt tartsa meg!”⁵²

Révész Imre lemondásával a Tiszántúli Református Egyházkerület megüresedett püspöki tisztébe az MDP Péter Jánost küldte, aki „a bolsevista egyházkoncepció első számú realizálója, legagresszívabb ideológiai megjelenítője volt a református egyházban.”⁵³

Péter János rövidre zárta az egyezmény iskolapolitikáját szervezeti és tartalmi szempontból egyaránt. 1952. június 27-én arról tájékoztatta az egyházkerületi tanácsot, hogy a négy egyházkerület elnöksége már hosszabb időre visszamenően több ízben foglalkozott a négy egyházkerületben fenntartott egyházi középiskolák ügyével és „részben már 1948-ban az iskolák államosítása idején felismert elv alapján, részben pedig attól a felismeréstől vezetve, hogy voltaképpen csak a teológiai utánpótlás szempontjából van létjogosultsága és indoka felekezeti középiskola fenntartásának, arra az egyértelmű elhatározásra jutott, hogy az evangélikus egyházzal együtt egyetlen középiskolát tart fenn, mert a négy egyházkerületben megmaradt felekezeti középiskolák fenntartása az új iskolai évre már egymillió forintnyi terhet jelentett. A teológiai utánpótlást biztosító és az evangélikus egyházzal együttesen fenntartott középiskola a debreceni fiúgimnázium lesz, amely kibővített keretben, részben az osztályok kibővítésével, részben a tanárok számának növelésével, főként pedig a vele kapcsolatos középiskolai internátus kibővítésével folytatná működését, 25%-os arányban az evangélikus diákok számára biztosítva a tanulás lehetőségét”.⁵⁴

A Debrecenben működő közös protestáns iskola fenntartásának terheit 25%-os arányban az evangélikus egyház, a többi 75%-os terhet pedig a négy egyházkerület viseli. Ugyanakkor az egyházkerületi tanács a debreceni Kollégium leánytagozatát – a Dóczit – felajánlotta a többi középiskolával együtt a Magyar Népköztársaság kormányának.⁵⁵

⁵² Balogh Istvánnal beszélget Für Lajos in: Alföld, 1988. január. 39. évf. 50.

⁵³ KUBINYI Ferenc, *Fekete Lexikon*, I. Thousand Oriks California, 1994. Péter János 144. p.

⁵⁴ Jegyzőkönyv a Tiszántúli Református Egyházkerület tanácsának 1952. évi június 27-én tartott üléséről. TtREL I. l.a. 19. d. 77. sz. 1.

⁵⁵ Uo., 2.

Az 1948–52-ig terjedő négy tanévben a Tanárképzőintézetben a megszilárdult keretek között és magas szintű tartalommal folytatódott a református szellemi magvetés munkája. Az elvárt követelményeknek megfelelően a tagok szakcsoportosítása eltolódott a reálszakok felé, ami azért is szükségszerű volt, mert középiskoláinkban érzékeny hiány mutatkozott e szakokból. Az 1951–52. tanévben a következőképpen alakult a szakcsoportosítás:⁵⁶

Szakcsoport	I. félévben a hallgatók száma	II. félévben a hallgatók száma
magyar–latin	1	–
magyar–történet	4	4
magyar	1	1
orosz	3	3
történet	1	1
történet–földrajz	4	4
matematika–fizika	9	9
fizika–kémia	1	1
biológia–kémia	1	1
biológia–földrajz	1	1
Összesen:	26	25

Egyházkerületi illetőség szerint:

dunamelléki	1	1
dunántúli	1	1
tiszáninneri	2	2
tiszántúli	22	21
Összesen	26	25

⁵⁶ Jelentés a Református Kollégium Tanárképző Intézetének utolsó évről. Tk 292/1951-52. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok. 1947-1953. 3. d.

1952 januárjában Péter János végzése⁵⁷ az elbizonytalanítás nagy lavináját indította el, amellyel arról értesítette Péter Zoltánt, hogy elfogadja lemondását és az ezzel kapcsolatos szükséges intézkedéseket az Állami Egyházügyi Hivatalnál már meg is tette, valamint az igazgatói tisztség ellátásával ideiglenesen megbízta a kollégiumi leánygimnáziumi igazgatót, László Gézát. Mivel Péter Zoltán felmondási nyilatkozatot nem terjesztett a püspök elé, ezért kérte a „felmerült téves intézkedés helyesbítését”.⁵⁸ Az ÁEH, amely még február hónapban Péter Zoltánt illetményének visszafizetésére szólította fel,⁵⁹ a fellebbezést elfogadta és válaszul kiutalta mind a Kollégiumnak, mind a Tanárképző Intézetnek az 1951–52. tanév második felére az államsegélyt.⁶⁰

Ez a látszateredmény kérészéletűnek bizonyult, mert 1952. június 27-én az egyházkerületek elnökségi tanácsa gimnáziumainkat – az egyetlen debrecenit kivéve – „felajánlotta” az államnak, s ezzel megszűnt a Református Tanárképző Intézet létjogosultsága is.⁶¹

Értékelő összegzésként figyelmezzünk Baltazár Dezső mára is érvényes mértékadó mondataira: „Bármilyen kevés létesült is a tanárképzőből, nem szabad a jelentőséget megvonni tőle. A református tanárképző-internátust a szeretet melegével kell körülöveznünk és öntöznünk az áldozatkészség harmatával. Lelkes ifjúság és lelkes tanárok találkozási pontja ez, az evangéliumi világosság és a magyar nemzeti kultúra közös tűzhelyénél. Életképességét a katasztrófális idők kiállása bizonyítja legjobban. Az Úr szemei nézzenek szüntelen e házra. Az Ő dicsősége töltse be azt a hitnek, reménységnek és szeretetnek tökéletes dolgaiban.”⁶²

⁵⁷ PÉTER János püspök végzése Péter Zoltán kollégiumi igazgató lemondásáról. Kelt Debrecen, 1952. január 5. 20/1952. Püsp. Hiv. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947-1953. 3. d. Tk. 110/1951-52. sz.

⁵⁸ PÉTER Zoltán levele a püspökhöz. Kelt Debrecen, 1952. február 18. Tk. 174/1951-52. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947-1953. 3. d.

⁵⁹ Állami Egyházügyi Hivatal: Dr. Péter Zoltán ref. tanárképző főiskola ig. térítménye. 14. 638/1952. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947-1953. 3. d. Tk. 173/1951-52. sz.

⁶⁰ Állami Egyházügyi Hivatal: államsegély a református tanárképző intézet és kollégium részére. 17.061/1952. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947-1953. 3. d. Tk. 242/1951-52. sz.

⁶¹ PÉTER Zoltán „volt tanárképző intézeti igazgató” levele Túrmezei Sándor lelkipásztornak. Kelt Debrecen, 1952. július 28. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947-1953. 3. d. Tk. 254/52. sz.

⁶² BALTAZÁR Dezső, *Előszó* in: *Pallas Debrecina* i.m. 1–2.

III. Bizonyágtevő számok

1. A végzett tanárképzősök elhelyezkedése⁶³

1. Református intézetben tanított	14
2. Tanított református és más intézetekben	29
3. Állami iskolákban tanított	51
4. Tanított református intézetben, majd más pályára ment	18
5. Tanított református intézetben, meghalt	3
6. Református vallástanár	1
7. Nem végzett a tanárképzőben	51
8. Elhelyezkedéséről nincs adatunk	25
9. Meghalt	11
10. Nem nevelői pályán működött	12

Összesen 215

Pályájukat ref. intézetben kezdte: 65 fő.

2. A végzett tanárképzősök közül külföldi ösztöndíjat kapott⁶⁴

1 ízben	31
2 ízben	23
3 ízben	8
4 ízben	4

Összesen: 66

⁶³ Végzett tanárképzősök elhelyezkedése. Tk 170/1951-52. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947-1953. 3. d.

⁶⁴ Külföldi ösztöndíjat kapott tanárképzősök. Tk 292/1951-52. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947-1953. 3. d. 3.

3. Tápintézeti segélyek⁶⁵

1925–1934-ben	80,078 pengő
1935–1944-ben	114,992 pengő
1946–1952-ben	87,470 forint

4. A tanárképző könyvtárának gyarapítására fordított összeg⁶⁶

1925–1934-ben	47,150 pengő
1935–1944-ben	12,764 pengő
1946–1952-ben	23,812 forint.

A könyvtár állománya összesen: 5696 mű 7565 kötetben.

5. A tanárképzős hallgatók szemléje (összesen 215 fő)⁶⁷

Almási János	Bécsi Ferenc
Apostol Bertalan	Béládi Miklós
Ágotai László	Bíró Gábor
Babarczi Ferenc	Bíró János
Bacsó Benő	Bíró Lajos
Bakk Ferenc	Bódis Géza
Balassa Iván	Bodnár Pál
Balogh Elemér	Borók Imre
Balogh János	Brassai Károly
Balázs Béla	Bogdányi László
Barabás József	Bolla József
Barla Gyula	Budaházi László
Barla Szabó Ödön	Csapó Gyula
Bartha Béla	Csengeri Sándor
Bakó Elemér	Csokai Imre
Bácsi Ernő	Csonka Lajos
Bene Dezső	Csőrsz Győző
Berczi Imre	Daczi Etelka
Bereznai Gyula	Demeter Gyula

⁶⁵ Uo., 3.

⁶⁶ Külföldi ösztöndíjat kapott tanárképzősök. Tk 292/1951-52. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947–1953. 3. d. 4.

⁶⁷ Kimutatás a Református Tanárképző Intézet hallgatóiról. Tk 168/1951-52. sz. TtREL II. 6. Tanárképző Intézet iratai. a./ Igazgatói iratok 1947–1953. 3. d. 1–5.

Dobos József	Kis László
Dókus Gyula	Kiss Ferenc
Ember Ernő	Kiss Géza
Erdei Ferenc	É. Kiss Sándor
Fazekas Jenő	Komlósi Sándor
Fazekas József	Kónya József
Fazekas Mihály	Kónya István
Fehér Lajos	Kónya László
Fejérdi Győző	Kornya Lajos
Fülep Ferenc	Koskó Lajos
Gaál Endre	Kovács Béla
Gaál György	Kovács Ernő
Gál János	Kovács Ferenc
Gere Lajos	Kovács Sándor
Gergely Miklós	Kőszeghy Dániel
Gidai Kálmán	Láng István
Gyáni Imre	Lengyel Imre
Gyárfás Imre	Létai Menyhért
Hadas Balázs	Lovas Jenő
Hársing Lajos	Mados András
Hegedűs András	Magoss Sándor
Herbály Gyula	Magyar Zoltán
Horváth Károly	Makay László
Ibos Ferenc	Marjai Márton
Imre Sámuel	Máté Sándor
Izsó Lajos	Mátyás Sándor
Jánosi Ferenc	Maklári József
Jezerniczky Dénes	Mihály Imre
Juhász Imre	Molnár Lajos
Karácsoni András	Molnár Pál
Karácson Sándor	Nagy András
Karsai Sándor	Nagy Balázs
Kállai István	G. Nagy Gábor
Keresztes Kálmán	K. Nagy István
Kérégyártó Béla	Nagy Imre
Kéki Márton	Nagy János
Kis Ernő	Nagy János
Kis István	Nagy János

Nagy Jenő
Nagy Lajos
D. Nagy Lajos
Nábrádi Mihály
Némedi Lajos
Németh János
Némethy Dénes
Nikodémusz Antal
Orbán László
Osváth István
Ördög László
Palumbi Gyula
Papp Bertalan
Papp László
Papp László
Parag László
Pardi Zoltán
Pánczél Barnabás
Pápay Sándor
Pelsöczy Zoltán
Pelyvás István
Pólya Dezső
Pókos Ferenc
Porzsolt István
Pósa Péter
Pócze János
Pösze Lajos
Ravasz Ferenc
Rábold Gábor
Rác Miklós
Rác Zoltán
Rác Zsigmond
Rákai István
Rázsó Gyula
Rohony János
Ruszkay Endre
Sánta Imre
Seprődy László

Seregh Gyula
Sinka Lajos
Sipka Sándor
Soltész Andor
Soós Gyula
Soós Levente
Sóvágó Endre
Cs. Szabó Béla
Szabó Béla
Szabó Ede
Szabó Gerbai László
Szabó István
Szabó István
Sz. Szabó János
Szabó János
Szabó József
Szabó Kálmán
Szabó Károly
Szabó László
Ó. Szabó Mihály
Szabó Zoltán
Szalácsi Sándor
Szatmári István
Szele Tibor
Szendrey István
Szécsi Sándor
Szikszay Pál
Szilágyi Imre
Szilágyi Lajos
Szilágyi László
Tatár Miklós
Tibori János
Tóth Béla
Tóth Ferenc
Tóth Imre
Tóth Kálmán
Tóth Marianna
Tok Miklós

Török Vincze
Tövissy József
Tyukodi István
Vajas Sándor
Varga Béla
Varga Imre
Sz. Varga Imre
Varga János
Varga József
Varga Károly
Varga Lajos
Varga Zoltán
Varga Zsigmond

Ványa János
Vetéssy Géza
Végh József
Végh László
Vinter Zoltán
Virágh Sándor
Wizer Armand
Zeller István
Zentai János
Zilahi Ferenc
Zima Gábor
Zsardon László

Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai I.

A Brifautiana-aukció

A Ráday Könyvtár történetének mindeddig alapvető forrása Segesváry Viktor monográfiája, amely a gyűjtemény 18. századi korszakát dolgozza fel.¹ Segesváry munkája körképszerűen tárgyalja a témát: külön fejezetet szentel Ráday Pál és Ráday Gedeon alakjának; a könyvtár történetét korszakolja; a beszerzéseket földrajzi területek és módok szerint csoportosítja. Elemezte a család gazdasági helyzetét (párhuzamba állítva a könyvtárfejlesztésre fordított összegekkel); foglalkozott a péceli Ráday-kastély könyvtárszobáival, azaz az állomány fizikai elhelyezésével; az alkalmazott szakrendszerrel, a kölcsönzésekkel és – epilógusszerűen – a könyvtár későbbi sorsával. Figyelmet fordított az állomány tartalmi gazdagságának bemutatására is, bár terjedelmi okokból ez inkább csak a jelentős szerzők és a sokatmondó példányok megnevezésére szorítkozik.

Segesváry művének legfőbb értéke a levéltári kutatáson alapuló anyaggyűjtés, valamint a bő jegyzetapparátus. Egyetlen mulasztásban marasztalható el: Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásairól szólva felsorolja a fennmaradt jegyzékeket és számlákat (ezeket ma a Ráday Levéltár őrzi); de csupán példákat közöl a sikeres vételekről, nem nyújt teljes listát. Így ismerjük az aukciós forrásokat²; azok időpontját, a vásárolt kötetek számának és vételárának összesítését, valamint a Segesváry által fontosnak ítélt művek felsorolását. Ez azonban nem felel meg a könyvtártörténeti kutatás követelményeinek. Soron következő

¹ SEGESVÁRY Viktor, *A Ráday Könyvtár 18. századi története*, Bp. Ráday Gyűjtemény, 1992.

² Összesen tizenöt bécsi aukcióról van levéltári adat, amelyen vásárlás történt Ráday Gedeon számára. Ennél több olyan aukcióról esik szó a levelezésekben, amelyek esetében bizonytalan, hogy sikerült-e megszerezni az árverési katalógust, illetve megvásárolni a kiválasztott köteteket. Az említett tizenöt bécsi aukció fennmaradt levéltári anyaga sem hiánytalan; ezért az aukciós szerzeményezések feltárása – sajnos – nem lehet teljes. A fennmaradt elszámolások teljes szövegekőzlése azonban elengedhetetlen feladat.

feladatunk a fennmaradt jegyzékek teljes szövegközlése; az egyes tételek egyeztetése a Ráday Könyvtár állományával, a bibliográfiai leírás közlése. Célszerűnek látszik ezt a feladatot tanulmánycikkek formájában megvalósítani, jegyzékről jegyzékre haladva. Így sor kerülhet az egyes művek rövid bemutatására is, ami jellemző lehet az egyes aukciók jellegére vonatkozóan és Ráday Gedeon könyvtárgyarapítására általában.

Az aukció a gyarapítás egyik legérdekesebb formája. A 18. század második felében különösen gyakoriak voltak (forgalmuk vetekedett a könyvkereskedőkével), és általában a nagyvárosokban összpontosultak. Árverésre került minden olyan könyvtár és egyéb gyűjtemény, ahol az örökösödés kérdése tisztázatlan maradt – de anyagi csőd is lehetett az eljárás oka. Hónapokkal az aukció előtt megjelent az árverési katalógus, így minden érdeklődő felkészülten vehetett részt a licitáláson, amely gyakran hetekre is elhúzódott. Általában nagyság szerinti bontásban vették sorra az egyes műveket. Szakok szerinti árverésre akkor került sor, ha a könyvtár olyan mértékben rendezett volt, hogy a nagyság szerinti bontás nagyobb fáradtsággal járt volna, mint a szakrendszer meghagyása. Az aukciós vételárak alacsonyabbak voltak az újonnan megjelenő könyvek kereskedői áránál; de általában véve a könyvvásárlás és a könyvtárgyarapítás a 18. század folyamán nagyon drága szenvedély volt. Könyvtártörténeti szempontból az aukciók azért különösen fontosak, mert a fennmaradt dokumentáció³ segítségével nyomon követhető a könyvek sorsa: az egyes példányok tulajdonoscseréje, illetve egész könyvgyűjtemények szétszóródásának útja.

A valóságban természetesen nem egyszerű mindezt kinyomozni. A Ráday Könyvtár esetében hallatlanul fontos előny, hogy a család gazdasági és személyi levéltára együtt maradt és kutatható. A rendelkezésre álló adatokkal az analitikus könyvtártörténeti vizsgálatokat végezhetjük el; cikksorozatomban első része az ún. Brifautiana-aukció tételes elszámolását közli.

A Brifautiana-aukció első ízben 1760 január 22-én volt Bécsben, később a megmaradt anyagot egy második árverésre bocsátották. Brifaut bécsi könyvkereskedő volt, és az aukció ténye arra utal, hogy halála után örökösei nem kívánták folytatni üzletét, hanem a teljes készletet

---

³ Ezek híján az esetleges ex libris vagy possessor-bejegyzések révén

értékesítették.⁴ Ráday Gedeon idejében megkapta az aukció katalógusát, de valószínűleg csak a második alkalommal került sor vásárlásra, mert az elsőről a bécsi ágens – aki Ráday utasításai alapján járt el – lekéselt.⁵ A levéltári anyag egy olyan elszámolást őriz, amely a Brifautiana-aukcióra vonatkozik.⁶ Címe: *Series Librorum Spect. ac Generosi Domini Gedeonis Radai in auctione Brifautiana Viennae emtorum*. A jegyzék nagyság szerinti bontásban sorolja fel a vásárolt köteteket (nyolcadrét, negyedrért és folio); ez az elrendezés valószínűleg tükrözi az aukción alkalmazott sorrendet. Az elszámolás első oszlopa a kikiáltási katalógus sorszámát tünteti fel, ezt követi a mű rövid megnevezése (szerző – cím), végül a vételár két oszlopban: külön az egész rajnai forintok, külön a krajcárértékek számára. Összesen tizennyolc művet vásárolt Ráday Gedeon a Brifautiana-aukción; a végösszeg 141 rajnai forint 41 krajcár.⁷

A vásárolt művek a jegyzék sorrendjében a következők:⁸

Nyolcadrét kötetek (In Octavo)

1. „Theatre de la Font”. Az árverési katalógus száma 1371; ára 36 krajcár.

Bibliográfiai leírása: [Joseph] de Lafont: *Theatre de la Font*. Rev. corr. ed., Amsterdam, Marteau, 1746. (könyvtári jelzete: 0-2108).

A szerző, Joseph de Lafont (1686–1725) a mára feledésbe merült francia drámaírók közé tartozik. Vígjátékok, tragédiák és balettek fűződnek a nevéhez, szívesen dolgozott fel mitológiai témákat. A kötet négy színművet tartalmaz (Danaé ou Jupiter Crispin; Le Naufrage ou la pompe funebre de Crispin; L’amour Vengé; Les trois freres Rivaux).

2. „Oeuvres de Theatre de Launay”. Az árverési katalógus száma 1384; ára 48 krajcár.

⁴ Brifau személyéről közelebbi adat nem áll rendelkezésünkre; vö. SEGESVÁRY i.m. 166.

⁵ SEGESVÁRY i.m. 120.

⁶ Jelzete: Ráday Levéltár 220. doboz.

⁷ Összehasonlításképpen: 1770-ben 1 rajnai forint 12 tyúk, vagy 160 db tojás, vagy egy pár csizma árának felelt meg.

⁸ A közlés alapelvei: a jegyzék címének és lelőhelyének megadása után a jegyzék sorrendjét és beosztását követem. Az általam adott sorszámok után idézőjelben következik a tételek szöveghű közlése, utána az árverési katalógus sorszáma és az ár. Új bekezdésben a tétel rövid bibliográfiai leírása és a Ráday Könyvtár mai raktári jelzete a pontos tájékozódást szolgálja.

Leírása: François de Launay: Oeuvres de theatre de Launay. Paris, Prault, 1741. (könyvtári jelzete: 0-2012).

A szerző a kisebb jelentőségű, divatos drámaírók közé tartozhatott, akik a korabeli francia színpadok nagy műsorigényét elégítették ki – nevét ugyanis nem említik a francia lexikonok.

3. „Theatre de Montfleury Tom. III”. Az árverési katalógus száma 1390; ára 2 rajnai forint 34 krajcár.

Leírása: Zacharie Jacob Montfleury – Antoine Jacob Montfleury: Théâtre de Montfleury, pere et fils. Nouvelle ed. augmenté de trois comédies, avec des mémoires sur la vie et les ouvrages de ces deux auteurs. Paris, Compagnie des Libraires, 1739. 1–3. tomes. (könyvtári jelzete: 0-4316).

Zacharie Jacob Montfleury (1600–1667) sikeres vidéki vándorszínész és színpadi szerző volt. Játszotta Molière, Cyrano és Corneille főszerepeit; felesége – Jeanne de la Chappe – szintén kora ünnepest színésznőjének számított. Fiúk, Antoine Jacob Montfleury (1640–1685) termékeny drámaíró lett. Főművének egyik korai darabját tekintik (*La Femme juge et partie*, 1669), amelynek sikerét később nem tudta túlszárnyalni.

Negyedrét kötetek (In Quarto)

4. „Charlevoix Histoire de l'île espagnole 2. tomes”. Az árverési katalógus száma 56; ára 5 rajnai forint 58 krajcár.

Leírása: Pierre-François-Xavier de Charlevoix: Histoire de l'île espagnole ou de S. Domingue. Ecrite particulièrement sur des mémoires manuscrits du Jean-Baptiste le Pers. Paris, Didot, 1730–1731. 1–2. tomes. (könyvtári jelzete: 0-2332).

Charlevoix jezsuita misszionárius és történész volt (1682–1761). Élete java részét Amerikában töltötte; először Kanadában tartózkodott, később Közép-Amerikában. A francia befolyás érvényesítésére törekedett; művei történeti forrásmunkák.

5. „Comestoris Scholastica Historia”. Az árverési katalógus száma 63; ára 16 krajcár.

Leírása: Petrus Comestor: Historia scholastica. Strasbourg, Georg Husner, 1500. (könyvtári jelzete: I 139 Inc.).

Az ösnyomtatvány megszerzésének jelentőségét Segesváry Viktor is kiemeli⁹. Igen érdekes, hogy ez a mű, amely már csak kora miatt is jelentős antikvár-értéket képvisel, 1760-ban a legolcsóbb áron kelt el – a számla tanúsága szerint ezért fizette a legkevesebbet Ráday Gedeon. Elképzelhető, hogy a kötet fizikai állapota befolyásolta az árat, mert Ráday Gedeon a szokásos módon beköttette (a mű aranyozott gerincű bőrkötést kapott).

Petrus Comestor (Pierre le Mangeur, ?–1179) a párizsi székesegyházi iskola kancellárja és a Saint-Victor kanonoka volt. Világtörténete a középkor legnépszerűbb tankönyvének számított; többen kommentálták, számos kézírata és nyomtatott példánya ismert. Tartalmát tekintve mintapéldája a középkori világtörténeteknek: csaknem teljes egészében a Biblia történeti részeit foglalja össze. Magyarországi hatása 1273-tól követhető nyomon: idézi a Képes Krónika, felhasználta Temesvári Pelbárt.

A kiadásból Magyarországon ezen kívül még két példány ismert.

6. „Daniel Gabriel Histoire de France Tomes X”. Az árverési katalógus száma 71; ára 22 rajnai forint 38 krajcár.

Leírása: Gabriel Daniel: Histoire de France, depuis l'établissement de la monarchie françoise dans les Gaules. Rev. corr. augm. ed., Paris, Mariette–Rollin, 1729. 1–10. tomes. (könyvtári jelzete: 0-4773).

Daniel (1649–1728) jezsuita történész volt; 1692-től a párizsi rendház könyvtárosa. Főműve, Franciaország története 1696-ban jelent meg először; az aukción vásárolt példány már ennek átdolgozott kiadása. Daniel történészi kvalitása elismert volt; mint filozófus és teológus szembehelyezkedett kora áramlataival – vitáikatban támadta Descartes téziseit, elutasította Pascal *Vidéki Leveleit*.

7. „Delfino di Giovanni Tragedie con Dialogo”. Az árverési katalógus száma 78; ára 7 rajnai forint 44 krajcár.

Leírása: Giovanni Delfino: Tragedie del Cardinale – Con dialogo sopra di esse. Roma, Salvioni, 1733. (könyvtári jelzete: 0-2419).

A mű egy velencei érsek, Giovanni Delfino (Joannes Delphinus) verses, olasz nyelvű tragédiáit tartalmazza. Témái klasszikusak (pl. Kleopátra vagy Lucretia történetét dolgozza fel). A bevezető értekezés dialógusformában a tragédia elméletét tárgyalja.

---

⁹ SEGESVÁRY i.m. 126.

8. „Le Clerc Treite de Architecture II. tomes”. Az árverési katalógus száma 60; ára 10 rajnai forint 6 krajcár.

Leírása: Sébastien Le Clerc: *Traité d'architecture avec des remarques et des observations très-utiles...*; Paris, Giffart, 1714. 1–2. vol. (könyvtári jelzete: 0-4782).

A művet Segesváry Viktor is megemlíti a fontos Brifautiana-szerzemények között. Le Clerc (1637–1714) kora kimagasló dekorációs szakembere volt. Le Brun tanítványaként főként metszetekkel és illusztrációkkal foglalkozott, de értett a festészethez és az építészmérnöki tudományokhoz is. A Gobelin-műhely tanára, XIV. Lajos udvari rézmetszője és az Akadémia tagja volt. Itt megnevezett műve első kiadás, amelynek második kötete 168 ábrát tartalmaz.

9. „Lenfant. Historié du Concile de Constance Tom. II”. Az árverési katalógus száma 145.

10. „----- de Bale Tom: II”. Az árverési katalógus száma 146.

11. „----- de Pise Tom I”. Az árverési katalógus száma 147. A három művet együtt értékesítették, áruk összesen 25 rajnai forint 6 krajcár volt.

Leírásuk: Jacques Lenfant: *Histoire du concile de Constance*. Rev. corr. augm. ed., Amsterdam, Humbert, 1727. 1–2. tomes. (könyvtári jelzete: 0-412).

Jacques Lenfant: *Histoire de la guerre des Hussites et du concile de Bâle*. Utrecht, Le Febvre, 1731. 1–2. tomes. (könyvtári jelzete: 0-407).

Jacques Lenfant: *Histoire du concile de Pise*. Amsterdam, Humbert, 1724. (könyvtári jelzete: 0-2824).

Noha a három mű közül a bázeli zsinatról szóló kötet nem tartozik az amszterdami kiadások közé, szoros tartalmi összefüggésük miatt valószínűleg együtt kezelték őket.

Lenfant (1661–1728) protestáns francia teológus volt. Genfi tanulmányai végeztével először Heidelbergben volt káplán, később – 1689-től – a berlini francia egyházközség lelkésze lett. 1724-ben a berlini Akadémia tagjává választotta. Művei egyháztörténeti jellegűek; legjelentősebb alkotása a három korszakalkotó zsinat történetének összefoglalása. Ezek a zsinatok – a konstanzi, a bázeli és a pisai – az egyház átfogó reformját kívánták megvalósítani; egyben gátat vetni a radikális (huszita) mozgalmaknak. Történetük egybefonódik nagy világtörténeti fordulatokkal (a római és a görög egyház uniója;

Konstantinápoly eleste; a huszita háborúk stb.) és az egyháztörténet egyik nagy korszakával.

A három mű közül a pisai zsinatról szóló kötet első kiadás.

12., „Histoire du Polybe. Tomes VII.”. Az árverési katalógus száma 195, ára 31 rajnai forint 40 krajcár.

Leírása: Histoire de Polybe. Trad. du Grec par Vincent Thuillier. Avec un commentaire ou un corps de science militaire, enrichi de notes critique et historiques... par M. de Folard. Rev. corr. augm. ed. Amsterdam, Chatelain, 1753–74. 1–7. tomes. (könyvtári jelzete: 0-114).

A római szellem és kultúra iránt elkötelezett hellén történetíró, Polübiosz (c. Kr.e. 200–p. Kr.e. 120) hadtörténeti munkája. Az eredeti 40 könyvből csak az első öt könyv maradt fenn teljes terjedelmében; a további részekből. későbbi kivonatok ismereteseek. Polübiosz a pun háborúk történetét foglalta össze: az első pun háborútól (Kr.e. 264) Karthágó és Korinthosz feldúlásáig (Kr.e. 146).

A francia nyelvű kiadás tartalmazza Jean Charles de Folard (1669–1752) jegyzeteit és a hetedik kötetben egy önálló hadászati értekezése található. De Folard gyakorló katona és hadtörténész volt; szolgált Berry és Vendôme hercegek seregében, többször megsebesült. 1709-ben kapitánnyá nevezték ki. Az utrechti békekötés után a máltai lovagokkal harcolt a törökök ellen; később XII. Károly svéd királynak ajánlotta fel szolgálatait. Több hadtudományi értekezése ismert, főművének azonban a Polübiosz-kommentárokat és az ehhez készült, hadi alakzatokat és hadmozdulatokat tárgyaló dolgozatát tekintik. A fordítás a bencés Vincent Thuillier munkája (első ízben 1727-ben adták ki). Fordítása a második nagy vállalkozás Polübiosz francia kiadására.

A Brifautiana-aukción ezért a könyvért fizette a legnagyobb összeget Ráday Gedeon. A sorozat az első kiadás (Paris, Gandouin, 1727–30) javított és bővített változata.

13., „De la Quintinye Instruotrón Tomes II”. Az árverési katalógus száma 202, ára 4 rajnai forint 59 krajcár.

Leírása: Jean de La Quintinie: Instruction pour les jardins fruitiers et potagers, avec un traité des orangers et des réflexions sur l'agriculture. Avec une instruction pour la culture des fleurs. Augm. ed., Paris, Robustel, 1716. 1–2. tomes. (könyvtári jelzete: 0-790).

Jean de La Quintinie (1626–1688) korának leghíresebb agronómusa volt. Foglalkozott gyümölcsnemesítéssel, növénytermesztéssel – számtalan sikeres keresztezés és sztranszplantálás fűződik nevéhez.

Dolgozott Versailles, Chantilly, Vaux, Sceaux és Rambouillet kertjeiben. Nagy szakkönyvének kéziratát fia adta ki 1690-ben. Ennek átdolgozott kiadása a fent leírt példány.

La Quintinie kertészeti munkáját Ráday Gedeon két példányban is beszerezte. A másik példány (3. rev. corr. ed., augmentée d'un traité de la culture des melons et nouvelles instructions pour cultiver les fleurs; Amsterdam, Desbordes, 1697; könyvtári jelzete 0-1800) a párizsi edícióhoz képest újabb bővítéseket tartalmaz, noha előbb jelent meg. Teljes bizonyossággal nem dönthető el, hogy a Brifautiana-aukción melyik példányt vásárolta meg Ráday. Mivel a jegyzék 2 kötetet tüntet fel, valószínűbbnek látszik a párizsi, 1716-os kiadás – ez ugyanis kétkötetes; míg az amszterdami kiadás egy kötetbe lett kötve.

14., „Ricard Samuel Traite general du Commerce”. Az árverési katalógus száma 213, ára 1 rajnai forint 36 krajcár.

Leírása: Samuel Ricard: Traité général du commerce plus ample et plus exact... contenant les reductions des mesures, poids et monnoyes de la Hollande ou Amsterdam... Pour la banque, le change, rechange, les formes... 2. rev. corr. augm. ed. Amsterdam, Marret, 1705. (könyvtári jelzete: 0-4727).

Ricard (halálozási dátuma: 1771) több kereskedelmi és egy könyvészeti művet írt. Ez a munka általános kereskedelem-történettel, mértékegységekkel, pénznemekkel és azok banki műveleteivel foglalkozik.

15., „La theorie et la Pratique du jardinage”. Az árverési katalógus száma 246, ára 7 rajnai forint 36 krajcár.

Leírása: [Antoine-Joseph Dezallier D'Argenville]: La theorie et la pratique du jardinage ou l'on traité a fond des beaux jardins apellés communément les jardins de plaisance et de propreté... Avec un traité d'hydraulique convenable aux jardins. 4. rev. corr. augm. éd., Paris, Mariette, 1747. (könyvtári jelzete: 0-787).

A művet Segesváry Viktor is említi a fontos szerzemények között; ismeretlen szerző munkájaként. A szerző, Dezallier D'Argenville (1680–1765) pénzügyi szakember volt, a főrangú hivatalnokok barátja, később királyi tanácsos. Irodalmi munkásságában személyes érdeklődéseinek hódolt: írt egy művészettörténeti munkát a híres festők életéről; valamint a fent említett kertészeti szakkönyvet. A 18. századi kertépítés szorosan kapcsolódott a művészi önkifejezéshez – ennek elméletét és gyakorlatát

kívánta bemutatni a szerző – egyben a mérnöki tudományokhoz is: a hidraulikus gépekkel külön értekezés foglalkozik művében.

A könyv viszonylag drága volt; ami arra utal, hogy a legdivatosabb témák egyikét tárgyalta.

Folió kötetek (In Folio)

16. „Etruscarum Antiquitatum fragmenta”. Az árverési katalógus száma 65, ára 2 rajnai forint 46 krajcár.

A mű ma nem található meg a Ráday Könyvtár anyagában. Címe és nagysága alapján etruszk nyelvemlékek szövegkiadásáról lehet szó.

17. „Freheri Theatrum virorum eruditione”. Az árverési katalógus száma 75, ára 8 rajnai forint 48 krajcár.

Leírása: Paulus Freher: Theatrum virorum eruditione clarorum... Nürnberg, Hofmann, 1688. (könyvtári jelzete: 4-564 Hung.).

A művet Segesváry Viktor azzal a megjegyzéssel említi, hogy ennek a lexikonnak Ráday nagy hasznát vehette történeti arcképcsarnoka összeállításában¹⁰. Ez korántsem biztos; a mű metszetanyaga – amely egyébként valóban értékes kiegészítője a biográfiai lexikonnak – sűrített: egy oldalon 16 személy portréja kap helyet, egyenként kb. 7,5 x 4,5 cm-s keretben. Ennél sokkal igényesebb arcképgyűjtemények álltak Ráday Gedeon rendelkezésére, pl. Jacob Brucker *Bilder-salja*, amelynek egészoldalas metszeteit Johann Jacob Haid készítette. Freher lexikona inkább tartalmi értékei miatt fontos: összegyűjti valamennyi számottevő teológus, egyházi méltóság, jogász, orvos, filozófus és író életrajzát, műveinek jegyzékét (gyakran epitáfiumuk szövegét is közli). Elsősorban német területek adatait gyűjtötte, de európai teljességre törekedett. Az időtállóan jelentős személyek életrajzáról természetesen ma már sokkal pontosabb adatokhoz juthat a kutató; de példákat lehetne hozni arra is, hogy sok jelentéktelenebb tizenhatodik-tizenhetedik századi személyről csupán Freher adatai tudósítanak. Lexikona ezért ma sem tekinthető teljesen elavultnak; magas vételára pedig korabeli jelentőségét mutatja.

18. „Saliani Annales Ecclesiastici Tom. VI.”. Az árverési katalógus száma 178, ára 8 rajnai forint 30 krajcár.

Leírása: Jacobus Salius: Annales ecclesiastici Veteris Testamenti, quibus connexi sunt annales imperii Assyriorum, Babyloniorum,

---

¹⁰ SEGESVÁRY i.m. 126.

Persarum, Graecorum, atque Romanorum. Coloniae Agrippinae [Köln], Hieratus, 1620–1624. 1–6. tom. (könyvtári jelzete: 0-553).

Salianus francia jezsuita teológus volt (1557–1640), akinek ez a hatkötetes ószövegségi kortörténeti munkája a főműve. Rövidített kiadásban is megjelent.

A Ráday Könyvtárban őrzött példány nem azonos azzal, amelyet Ráday Gedeon a Brifautiana-aukción vásárolt – noha a kiadás megegyezik. Ráday eredeti szerzeménye ma már nem található az állományban; ez az ismertetett példány id. Domokos Sámuel adománya.

Tizennyolc kötet nagyon csekély minta egy tudatosan válogatott, többezres állomány esetében. Mégis figyelemre méltó, hogy tizennyolc kötet is jelzi Ráday Gedeon könyvválasztásainak elveit: négy kortárs drámakötet (ebből három francia); négy egyháztörténeti mű; négy történeti munka; két dekorációs szakkönyv (Le Clerc és Dezallier D'Argenville művei); egy közgazdasági értekezés, egy kertészeti szakkönyv, egy életrajzi lexikon és egy ókortudományi munka. Ez a kis minta is tükrözi Ráday Gedeon nagyfokú szépirodalmi (elsősorban színházi) és történettudományi érdeklődését, amelyet a könyvtár teljes állománya igazol; valamint figyelme széles spektrumát, amelybe közgazdasági, technikai művek és kézikönyvek is beletartoztak.

Kísérletek a Ráday Könyvtár értékesítésére 1792–1861 között¹

Ráday Gedeon halála után, amikor fia, a Bécsből hazatérő II. Gedeon számbavette az örökséget, csupa adósságot talált. Az ingóságok között a könyvtár képviselt jelentős értéket. II. Gedeon rászánta magát ennek eladására; de tiszteletben kívánta tartani apja végakarátát, aki ragaszkodott a gyűjtemény egybentartásához. A próbálkozások hetven évig tartottak, mivel nem akadt olyan magyar vevő, akinek ilyen vásárláshoz szándéka és pénze is lett volna.

Az első felajánlás 1794-ből egy levélfogalmazvány II. Katalin orosz cárnőhöz. A cárnő uralkodása kezdetétől pártfogolta a tudományokat és a művészeteket, számos iskolát alapított. 1794-ben az ő kezdeményezésére létesült a moszkvai egyetem. II. Gedeon levele részletesen beszámol arról, hogy apja külföldön tanult magyar főúr volt, aki a politikai körülményekre való tekintettel nem vállalhatott nyilvános hivatalt; ezért az irodalom pártolást és a könyvgyűjtést választotta. Több mint 20 ezer dukátot fordított erre a célra, és mivel a klasszikus auktorok a teljesség igényével megtalálhatóak gyűjteményében, az különösen alkalmas lenne az induló moszkvai egyetem könyvtára számára. A könyvtár mellett eladó lenne az ásvány- és kagylógyűjtemény is. Kéri a cárnőt, hogy küldjön egy megbízottat Pestre vagy Bécsbe, aki személyesen állapítaná meg a könyvtár értékét. Ha a vásárlás mellett döntene, a könyveket nagyobbrészt vízi úton – a Dunán és a Fekete tengeren keresztül – lehetne a legcélszerűbb módon szállítani.

Az ajánlatra nem érkezett válasz; II. Katalin 1796-ban meghalt. II. Gedeon továbbra is bizakodott a moszkvai értékesítésben. Azt tervezte, hogy felveszi a kapcsolatot az új cárral is.

¹ Beliczay Angéla kézírathagyatékában (amelyet a Ráday Könyvtár Kézirattára őriz) található egy befejezetlen kézirat, a Ráday Könyvtár története a kezdetektől az 1990-es évekig. A szöveg nem folyamatos (B. A. valószínűleg fejezetenként dolgozott rajta) és nem készült el a végleges szövegváltozat sem – végleges címe sincs. Ebből az anyagból választottam ki az itt olvasható fejezetet. Az átdolgozás elkerülhetetlen volt; de amennyire lehetett, megőriztem az eredeti szöveg stílusát és szerkezetét. *Berecz Ágnes*

E cél érdekében 1798-ban I. Ferenc királytól kért engedélyt arra, hogy könyvtárát külföldre adhassa el; Pálffy Károly kancellártól pedig útlevelet, hogy kimehessen tárgyalni az eladásról. Pálffy beleegyezése feltételül kérte a könyvtár leltárát, hogy pontosan tudják, mit akar értékesíteni. Leltár azonban nem volt, így az eladás ügye ismét megfeneklett.

Az új cárt 1801-ben meggyilkolták, és ugyanebben az évben elhunyt II. Ráday Gedeon is. Örököse két fia, III. Ráday Pál és III. Ráday Gedeon lett. (Gyermekkorukban mindketten Pécelen nevelkedtek Ráday Gedeon mellett.) A birtok vezetését és a könyvtár értékesítésének ügyét III. Ráday Pál vitte tovább. Ekkorra már nyomasztóvá vált a család eladósodása. 1802-ben II. Ráday Gedeon özvegyénél, Fáy Zsuzsannánál vételi szándékkal jelentkezett Széchényi Ferenc. Kérte, hogy értesítse a könyvtár licitációjáról és küldjön katalógust. (Tehát ő is csupán válogatott példányokat vásárolt volna.)

Kihívták Hanák Frigyes pesti könyvkereskedőt, hogy vegye számba a könyveket és becsülje meg ezek értékét. Hanák készített egy 23 szakcsoportból álló táblázatos kimutatást (*Tabellarische Übersicht*). Összeírása szerint 4873 mű volt 10.302 kötetben; értékük 134 ezer ezüstforint. Az összeírás azonban nem tartalmazta a magyar nyelvű állományt, amely pedig tekintélyes mennyiséget képviselt.

Elterjedt nézet, hogy a könyvtár nem gyarapodott számottevően Ráday Gedeon halála után. Több adat utal arra, hogy ez nem felel meg az igazságnak. Már II. Gedeon idejéből is maradtak fenn könyvkötői számlák és Kilián pesti könyvkereskedőtől vásárolt könyvjegyzékek. Fia, III. Pál jelentősen gyarapította a gyűjteményt. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött jegyzék – *Ráday Pál magyar könyveinek lajstroma* – 3000 tételt sorol fel, amely új, elsősorban színházi irodalmat tartalmazó gyarapítás. Ezeket a köteteket Ráday Pál részben Pécelen, részben a Nemzeti Színházban tartotta (amelynek 1814 és 1819 között az igazgatója volt).

Az a gondolat, hogy a könyvtár egyúttal nemzeti értéket jelent és vétek lenne külföldön értékesíteni, 1805-ben fogalmazódott meg először – mégpedig egy bécsi író, Johann Christoph Rösler tollából. Az *Ungarische Miscellen* hasábjain írta: „Ez a könyvtár, mint magángyűjtemény, talán egyedülálló a maga nemében egész Magyarországon, akár a benne levő ritkaságokat avagy a díszes kötésekét vesszük figyelembe. És ez a könyvtár eladásra kerül. Ez nem volna épen

baj, de az már igazán kár lenne, ha a könyvek külföldre vándorolnának. A könyvtár azonban 1792-ben Ráday Gedeon halálával elvesztette gyámolát.”²

Ennek ellenére a tájékozódó tárgyalások tovább folytak. 1803/6-ban III. Pál ismét lépéseket tett a könyvtár oroszországi értékesítése ügyében. A közvetítő Haller grófnő volt, aki személyesen tárgyalt a Bécsben tartózkodó Csartorinszky herceggel, I. Sándor cár megbízottjával. A vételárban – 40 ezer ezüstforintban – simán megállapodtak. A tervek szerint Csartorinszky Bártfán találkozott volna III. Pállal, átvéve tőle a kéziratok könyvkatalógust – de a terv, valószínűleg a bizonytalan politikai viszonyok következtében, nem valósult meg. A család másik megbízottja, Hassler Hadik András Napóleonnál próbálkozott, még egy szerződéstervezet is készített.³ De ezek a tárgyalások sem jártak eredménnyel.

Szintén 1806-ban, a napóleoni háborúk idején történt, hogy orosz főtisztek szálltak meg a péceli kastélyban. III. Pál így ír erről: „A muszkák kilenc napig vendégeskedtek nálunk, hadiköltségben bizony nem kicsinybe kerültek. A kozák tisztek igen csinos és jólnevelt emberek voltak. Nagy hálálkodás közt búcsúztak, az öreg tiszteletreméltó Kontosef könyvező szemekkel feleségemnek többször kezet csókolt, mondván, hogy gyermekeit házainkon kívül még sehol több szívességgel nem fogadták. Neveinket felírták, ígérve, hogy Sándor császárnak dicsekedve fogják említeni és ajánlotta, hogy a bibliothecának Oroszországba való eladását mindegyikük tehetsége szerint megteszi. Addressáikat is megadták, és egy derék pejjel ajándékoztak meg minket. A ló nem szép, mint minden kozák ló, de hanem igen jó és meggyőzhetetlen.”⁴

1812-ben marosvásárhelyi gróf Teleki Sámuel (a Ráday család rokona) vevőként jelentkezett a magyar állományra. III. Pál őszintén feltárta előtte, hogy az eladás azért húzódik, mert nagyatyja „nemcsak előszóval, többször, hanem utolsó rendeletében is világosan meghagyta, hogy akármi történjék a bibliothékával, de a Magyarországot illető könyvek *soha meg ne szaggattassanak, annyival inkább el ne idegeníttessenek.*”

² Ungarischen Miscellen, 1806 évi 2. szám

³ III. Ráday Pál levele öccséhez, 1806.

⁴ III. Ráday Pál levele inspektor Szabónak, 1806. január 2.

Nyomatott katalógust kértek a bécsi, a bonni (1819) és a göttingeni egyetemek is, de ilyen nem volt.

Kazinczy Ferenc 1821-ben foglalkozott a Ráday család történetével, és III. Pálhoz fordult a szükséges adatokért, akivel jó barátságban volt. III. Pál ezt írta válaszában: „Hogy bibliothecám hány kötetből áll, bizonyos számát meghatározni nem tudom, mert könyveim nagy része nincs helyben, mindazáltal 16 ezer, sőt többször lehet.”⁵

1825 március 31-én nagy tűzvész pusztított Pécelen. A falut ért károk mellett leégett a kastély kétharmada, az istálló, a kocsizín és a különálló képtár. A nagyterem mennyezete leszakadt; elpusztult III. Pál különgyűjteménye, az emeleten őrzött színházi szakkönyvtár és a képtár jelentős része, 148 festmény. A könyvtár törzsállományát azonban – ez a földszinti helyiségekben volt elhelyezve – nem érte jelentős kár. A csapás után a család újabb kölcsönök felvételére kényszerült.

1826-ban a bécsi ágens a fellállítandó bécsi protestáns teológiai fakultás számára kívánta megvásárolni a könyvtárat, de III. Pál ismét nagyatyja végakarataira hivatkozva utasította el a kérést. Ebben az évtizedben történt az utolsó komoly erőfeszítés az oroszországi eladásra: I. Sándor cár Bécsbe érkezett, és ezt az alkalmat igyekezett megragadni III. Pál. Levelet írt a szintén Bécsben tartózkodó Majláth Nepomuk János grófnak, felelevenítve a Csartorinszky herceggel évekkal azelőtt megkötött alkut. Kérte, hogy használja fel befolyását az udvarban a könyvtár eladása érdekében. Azt is felajánlotta, hogy sikeres közvetítés esetén részelte a haszonból, hiszen „*nincs ingyen semmi, jár már ma minden dologgal*, azt írta öreg atyám a pézseli palotában levő egyik kép alá”.

1827-ben III. Ráday Pál meghalt. A péceli birtok és a könyvtár örököse IV. Ráday Gedeon lett. Lelkes kultúra- és művészetpártolója folytán (a Nemzeti Színház igazgatója volt) nem szándékozott megválni az értékes családi könyvtártól, anyagi nehézségei azonban arra kényszerítették, hogy ne ejtse el egészen a vételi terveket.

A reformkori országgyűlések idején maga Kossuth Lajos cikkezett a péceli könyvtár ügyéről. „A Rádayak péceli könyvtárának, amely 53618 forintra van becsülve, megvétele annyival inkább is szükséges, mivel az

---

⁵ III. Ráday Pál levele Kazinczy Ferenchez, 1821. július 2.

orosz udvar és Miklós herceg is alkuban van iránta. Méltán félhetünk, hogy késlekedésünkkel örökre kivándorol hazánkból.”⁶

Az 1843-as országgyűlés elhatározta, hogy megveszi az anyagot a Nemzeti Múzeum számára. Mivel a Múzeum helyszűke miatt csupán a saját állományából hiányzó példányokat akarta átvenni, szükségessé vált egy összehasonlító vizsgálat. 1838-ban azonban az árvíz miatt ládába csomagolták és elszállították a Múzeum könyveit, így azok nem voltak megvizsgálhatók. A főrendiek egy csoportja is ellenzte a tervezett vásárlást. Báró Orczy Lőrinc jegyzőkönyvbe vétette: „ha az Országgyűlés ilyen ajánlásokba bocsátkozik, az ország rendei nem lesz egyéb dolga, mint örökké könyveket venni, mert oly birtokosok akik bibliothecájukat megunták, elegendő számmal találatnak.” Tekintettel a Nemzeti Múzeum egyéb beruházási költségeire is, a vásárlás lekerült a napirendről.

Időközben IV. Gedeon hozzájárulásával hűséges gondviselője akadt a könyvtárnak, Dobos János péceli református lelkész személyében, aki 1845-től 1852-ig volt hivatalban Pécelen.⁷

IV. Ráday Gedeon aktívan résztvett a 48-as szabadságharcban. A szabadságharc bukása után halálra ítélték, majd ítéletét várfogságra változtatták; végül ezt is megválthatta 100 ezer forintért. 1854-ben nyerte vissza szabadságát; de a váltságdíj elvitte a péceli birtokot és a könyvtár fenntartásáról is le kellett mondania.

1857-ben Albrecht főherceg javasolta Ferenc József császárnak, hogy a nemzet régi óhajának megfelelően vásárolja meg a péceli könyvtárat. A javaslatból nem lett semmi.

Időközben Török Pál református püspök 1855-ben megalapította a dunamelléki református egyházkerület Teológiai Akadémiáját Pesten. Az új akadémiának szüksége lett volna egy induló könyvvállományra, és Török Pál gondolt a Ráday család könyvtárának megszerzésére; de – főleg anyagi okok miatt – a tárgyalások igen lassan haladtak előre.

1859-ben IV. Gedeon (egyben a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka) értesítette Török Pált, hogy most már elhatározott szándéka, hogy könyvtárát eladja egy lipcsei könyvkereskedő cégnek, amely azonnal kifizeti és átveszi az egész

---

⁶ Országgyűlési Tudósítások, 1836. január 3.

⁷ Ezután Cegléden volt lelkész; de a Ráday család könyvtárától a későbbiekben sem szakadt el.

gyűjteményt az országgyűlés által megállapított 40 ezer forintos vételáron. Török Pál erre írásban kötelezte el magát a vásárlás mellett, hivatkozva az egyház nehézségeire és annak fontosságára, hogy a gyűjteménynek a hazai protestáns értelmiséget kell szolgálnia. IV. Gedeon és testvére, László beleegyeztek a vásárlásba, egyúttal lemondtak a vételár feléről.

Dobos János időközben számbavette a könyvtár állományát, és 33 szakcsoportban összeírta a műveket. Munkájával 1860-ra készült el. Kimutatása szerint Hanák Frigyes jegyzékéhez képest az állomány jelentősen megcsappant – 4526 művet talált 9567 kötetben.

Mivel a pesti Teológiai Akadémia nem rendelkezett a vásárláshoz szükséges, csökkentett összeggel sem, országos gyűjtés meghirdetése mellett döntöttek. Dobos János vállalta ennek megszervezését. Felekezetre való tekintet nélkül adakoztak főrangúak, nemesek, iparosok, kereskedők és diákok is. Egy év alatt együtt volt a hiányzó összeg, és 1861-ben aláírták az adásvételi szerződést. Az átvételi jegyzék Dobos János összeírása lett.

Ezzel a Ráday család könyvtára a Dunamelléki Református Egyházkerület tulajdonába került; és történetében új fejezet kezdődött.

„... pusztaögrókra vetetted ki öket.”*

Szerzetes tanítórendek tájékozódási kísérletei 1945 márciusában¹

Amint az egyháztörténet-írásunkban ismeretes, a magyarországi bencés rendet – II. József több rendet érintő, birodalmán belüli működésüket betiltó 1786. évi rendelete után – visszaállító, 1802. április 25-én kelt királyi resolutio „új, sajátos munkakörrel”² ruházta fel a szerzet tagjait: a középiskolai oktatással. Az immár „tanítói rendi”³ jelleget öltött „Pannonhalmi Szent Benedek-rend” további történelme során, fokozatosan 9 középiskolát vett át más tanító rendektől, illetve állított fel: Esztergom, Győr, Sopron, Komárom, Kőszeg, Pápa után 1923-ban Budapesten is gimnáziumot alapítottak, majd 1939-ben, az ősi monostor falai mellett, Pannonhalmán létrejött (nem kevésé kultúrpolitikai megfontolásokból) az akkori „olasz” gimnázium, végül, a legrövidebb életű csepeli középiskola, amely 1944-ben kezdte meg működését.⁴

1945 tavaszán, a front elvonultával, nem csak Kelemen Krizosztom (1933-1950) főpát küldött ki a Nemzetközi Vöröskereszt oltalmával a háborút átvészelő, sokaknak menedéket nyújtó főmonostorból rendtagokat a templomok, a gimnáziumok melletti bencés székházak, az iskolák és a rendi gazdaságok állapotáról tájékozandó; hanem más rendek is a vallási, kulturális és egyházpolitikai életben egyaránt meghatározó

* Zsolt. 73, 18.

¹ Jelen forrásközlésünk szerves folytatása az „*És kibocsátá Noé a galambot...*” *Bencés rendtagok beszámolói 1945 tavaszán* címmel, a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban megjelent publikációnknak, ahol is a pannonthalmi főpát fiókapátságai és a Rend birtokai, valamint gimnáziumaik és a hozzájuk kapcsolódó székházak felöli tájékozódási próbálkozásait, azaz a különböző irányokba küldött bencés rendtagok beszámolóit közzöltük az itt is vizsgálat alá vett időszak, 1945 kora tavaszáról.

² VÁRSZEGI I. A. 1990. 242.

³ CSÓKA J. L. [1969.] II. k. 872., 874.; FÜLÖP É. M. 1995. 11.

⁴ VÁRSZEGI I. A. 1990. 243.

súlyú, illetve részt vevő bencés kongregáció⁵ vezetőjéhez fordultak segítséget, vagy tájékoztatást kérve. Maga a főapát is igyekezett meggyőződni a többi, főként Pannonhalma közeli egyházi és egyéb károkról, állapotokról.⁶

⁵ A török után újjáéledt magyar bencés kongregációról szükséges tudnivalókat (rendi és gazdasági szervezeti felépítés) a következőképp foglaltuk össze említett forrásközlésünkben: „A [kongregáció] öt apátságból állott: a pannonhalmi főapátság vezetése alá a tihanyi, bakonybéli, dömölki és zalavári monostorok tartoztak. A bencés rendi uradalmak hét megyében helyezkedtek el: a főapátsághoz tartozóak Győr, Komárom, Pozsony, a fiókapátságok gazdaságai pedig Somogy, Zala, Veszprém és Vas megyék területén. A fő gazdasági cél a „Pannonhalmi Szent-Benedek-rend” intézményeinek ellátása, fenntartása volt. A (Zalavárral együtt) mintegy hatvanezer kataszteri holdat kitevő birtok célvagyonként alapul szolgált az öt apátság, a két főiskola (teológiai, illetve tanárképző), a gimnáziumok és székházak (számuk 1945-ben kilencre emelkedett), valamint a Rend által pasztorált községek elemi iskolái, plébániái, templomai és kápolnáinak fenntartására. Az öt apátság uradalmi célkitűzésnek alárendelten, a központi gazdasági szervek irányításával működtek. A pannonhalmi főapát gazdasági felelőssége kiterjedt a Rend minden birtokára. Az 1941/42. évi gazdasági évről készült főszámvevői jelentés adatai alapján, az öt bencés monostor birtokterületének apátságokkénti megoszlása a következő volt:

Pannonhalmi Bencés Főapátság	34.949 kh	201.2 öl
Tihanyi Bencés Főapátság	16.961 kh	866 öl
Zalavári Bencés Apátság	8.666 kh	1578 öl
Bakonybéli Bencés Apátság	2.933 kh	1070 öl
Dömölki Bencés Apátság	470 kh	1251 öl

1935-ben, az országos birtokstatisztika adatai szerint, a 60.315 kh rendi birtokból a szántó 19.405 kh, az erdő 19.024 kh, a legelő 7338 kh, a szőlő 4330 kh területtel részesedett. A kataszteri tiszta jövedelem 361.627 aranykoronát ért el. A haszonbérletbe adott föld csupán 1091 kh volt. A földadó alá nem eső terület (9278 kh) viszonylag nagyobb terjedelmét jórészt a Balatonnak a Tihanyi Bencés Apátsághoz tartozó vízfelülete magyarázza.

A második világháború alatt, 1944. október 26-án a Nemzetközi Vöröskereszt oltalma alá került a főmonostor. Az ottaniak, s a befogadott menekültek ellátását a ravaszi jószágkormányzó szervezte meg. A főapát már 1945 februárjában kénytelen volt megállapítani: „... a Rend a megszállott gazdaságok jövedelmének teljes elvesztésével rendkívül nagy károkat szenvedett...”. FÜLÖP É. M. 1995. 216.; FÜLÖP É. 1966/1–2. 311–312.

⁶ A forrásokban szereplő személyek életrajzi adatai pontosításában a piarista rendből *Veszprémi Tibor OSchP* (Kecskemét), a premontrei kanonokrend tagjai közül *Dr. Kovács Imre Endre OPraem* alperjel (Csorna) és *Fényi Ottó OPraem*, a Premontrei Rend Gödöllői Perjelségének kormányzó perjele voltak segítségemre, amelyért mindhármuknak őszinte köszönetet mondok.

A piarista rend a 17. század óta jelen volt hazánkban. Az 1715-ben befejeződött országgyűlés „magyar honosságot”⁷ adott a kegyesrendieknek, akik a 18. század elejére, már 12 rendházzal, létrehozhatták a magyar piarista rendtartományt. A Komárom megyei Tatára a birtokos gróf Eszterházy család telepítette be őket. 1765-ben a család híres építőmestere, Fellner Jakab (1722-1780) tervei és irányítása alapján építették fel a máig nagy hírű gimnáziumot. A rendház 1767-1770 között, ugyancsak Fellner tervei szerint épült. Már-már közhelyszámba megy a renddel kapcsolatban a természettudományos oktatás terén játszott kiemelkedő szerepüket említeni: Kalazanci Szent József rendje alapításától élen járt a közgazdasági, műszaki és egyéb természettudományos területek (így például a fizika), valamint az anyanyelv oktatásában.⁸ „Módszerük és belső berendezésük rugalmasságával mindig alkalmazkodni tudtak a változó idők követeléseire, a nemzeti élet egyre tudatosabbá váló hangsúlyozásával pedig szervesen bele tudtak illeszkedni a nemzeti élet egyetemébe.”⁹ Az 1935. évi birtokstatisztika adatai szerint, a Magyar Kegyes Tanítórend birtokai 26.439 kataszteri holdat tettek ki.¹⁰ Tárgyalt korszakunkban, a második világháború végén, a Rend tíz gimnáziummal működött. „Iskoláik számát illetően a piaristák előzték meg csupán a bencéseket.”¹¹

1945 kora tavaszán, a tatabányai székház főnöke és egyben az itteni gimnázium igazgatója, Szűcs János¹² a főapátnak egy ismerős világi személy ügyében írott, tudakozó levelére válaszolva, elsősorban a birtokaik állapotáról hozzá eljutott hírekről számolt be. Ugyanakkor tanácsot kért a tanítást érintő kérdésekben is. Kelemen Krizosztom, aki a

---

⁷ MEDVIGY M. OSchP 1984. 782.

⁸ MEDVIGY M. OSchP 1984. 783.

⁹ BALANYI Gy. 1933. 75.

¹⁰ A birtokból a szántóföld foglalta el a legnagyobb területet (10.977 kh), ezt követte a tekintélyes kiterjedésű erdő (5280 kh), s a legelő (2870 kh). A földadó alá nem eső terület is jelentős részt tett ki (6080 kh). A kataszteri tiszta jövedelem 187874 aranykorona volt, a haszonbérbe adott terület mindössze 96 kh. Ez utóbbi, azaz a házi kezelés dominanciája jellemezte az egyházi birtokok java részét, eltérően a világi birtokok zömétől. FÜLÖP É. M. 1995. 152., 217.

¹¹ VÁRSZEGI I. A. 1990. 242.

¹² SZŰCS János OSchP: tatabányai házfőnök és gimnáziumi igazgató. 1946-ban Budapestre került rendfőnöki tanácsosnak (asszisztens). Itt élt haláláig. Mivel a háborús években (feltehetően Tatán) zsidókat bújtatott, ezért a háború után kormánykitüntetését kapott

rendben tanárként Pápán (1910-1916), Budapesten (1926-1928) és Győrött (házfőnök és gimnáziumigazgató, 1928-1929) működött, volt ugyanis – egyéb címei, tisztségei mellett – főapátsága időtartama alatt az Országos Közoktatási Tanács elnöke (1943)¹³, a Magyar Pedagógiai Társaság és az Országos Katolikus Tanáregyesület tiszteletbeli tagja, a Foederatio Emericana protektora.¹⁴

A főpát jártassága nemcsak a középfokú, de az elemi oktatással is kapcsolatos iskolai ügyekben, illetve kötelezettségei e téren a bencés rend struktúrájával, feladataival függtek össze, illetve abból fakadtak. A püspöki főhatóságtól exempt, ún. nullius főapátság 15 községre kiterjedő egyházmegyéjében a mindenkori főpát „...irányítása és ellenőrzése alá tartoztak a községek iskolái. ... Az egyházmegye összes katolikus népiskolájának legfőbb hatósága a pannonhalmi főpát volt, aki jogait általában tanügyi megbízottja útján gyakorolta.”¹⁵ A bencések által ellátott 25 plébánia mellett a népiskolák gondozása is feladatuk volt.¹⁶ Így, bár a visszaállító királyi oklevél a rend tagjait középiskolai oktatással bízta meg, közvetlen közelről érzékelték a népoktatás mindennapi gondjait, megismerték a feladatokat és irányították, felügyelték egyházmegyéjükön belül az alapfokú oktatást. Ennek jogi alapját az 1876. évi 28. tc. adta: „... az állam az egyházi népoktatási intézetek felett csak a legfelső szinten gyakorol felügyeletet.”¹⁷ Ez volt az ún. „főfelügyeleti jog”, feladata szerint arra ügyelve, hogy az egyházi fennhatóságú iskolákban az állam törvényeivel összhangban történjen az oktatás és a nevelés. A két világháború közötti időszakban, a közoktatás összhangjának megteremtése érdekében, jelent meg az 1935. évi 6. tc., amely létrehozta a körzeti iskolafelügyelői tisztséget, biztosítva így a tanügyigazgatás szakszerűségét, s egységes rendszerbe foglalta az iskolákat. A törvénnyel kapcsolatban a magyarországi katolikus egyház vezetője, az ugyancsak bencés szerzetesből lett főpap, Serédi Jusztinián (1927-1945) esztergomi bíboros hercegprímás, kiemelten hangsúlyozta, hogy az egyházi hatóság joga és kötelessége marad továbbra is a katolikus iskolák felügyelete. Végül a háborús évek alatt született, az

---

¹³ VARGA L. 1996. 44.

¹⁴ VÁRSZEGI I. A. 1990. 237., 245.; Névtár é.n. 152.

¹⁵ VARGA L. 1996. 9., 20.

¹⁶ VÁRSZEGI I. A. 1990. 243.

¹⁷ VARGA L. 1996. 19.

alapfokú oktatást érintő törvényekből meg kell még említenünk az 1940. évi 20. törvénycikket a nyolcosztályos népiskolákról.¹⁸

A háború utáni új politikai berendezkedés új típusú iskolát szervezett: a 6650-1945. sz. M. E. kormányrendelettel létrehozva az „általános iskolák”-at.¹⁹ Egyházi részről a bencések is megpróbálták harcolni oktatási intézményeikért. Azonban az egyházi iskolák államosításával (1948. június 6-án szavazták meg az államosításról szóló 1948:XXXIII. törvénycikket), az addigi népiskolák általános iskolává történő átszervezése sem menthette meg az oktatás államosításától az egyházi iskolákat.²⁰

A II. világháborút követően a bencések az első világháború utáni időszakhoz hasonlóan, elvesztették Duna-balparti birtokaikat (Deáki, Füss), a komáromi székházat és gimnáziumot. (A harcok során, egyéb veszteségeik mellett, gyakorlatilag teljesen megsemmisült soproni gimnáziumuk, súlyos károk érték az esztergomi és komáromi gimnáziumokat. A népiskolák közül a győrszentivániban két tanterem, Nyalkán a régi iskola terme használhatatlanná vált, Láziban a német katonaság tönkretette az új iskolaépületet, a tárkányi iskola bombakárokat szenvedett, Ménfőcsanakon elpusztult a könyvtár.²¹) Bár működési engedélyük Magyarországon továbbra is megmaradt, az 1945. évi 600-as földbirtokreform-rendelettel birtokaitól megfosztott rend, a piaristákhoz hasonlóan, középiskoláiból csak kettőt tarthatott meg, s pannonhalmi tanárképző főiskolája működését is be kellett szüntetnie.²²

A bencés rend tagjai körében már az 1920-as évektől jelen volt gazdasági alapjuknak a földbirtokról más formákra helyezésének

---

¹⁸ VARGA L. 1996. 20.

¹⁹ VARGA L. 1996. 20.

²⁰ Mindszenty József bíboros-hercegprímás is megpróbálta menteni az egyházi oktatást a várható ellehetetlenítéstől: 1946. augusztus 18-án kelt rendelete szerint a „... gimnáziumokból és a polgári iskolákból alakult általános iskolák a Katolikus Tanügyi Főigazgatósághoz, a népiskolákból alakult iskolák pedig továbbra is az egyházmegyei tanfelügyelőséghez és a főhatóságokhoz tartoztak.” VARGA L. 1996. 50–51.; VÁRSZEGI I. A. 1990. 313.; VARGA L. 1996. 49.

²¹ Kelemen Krizosztom főpát beszámolója Mindszenty József hercegprímáshoz, Pannonhalma, 1945. november 14. PBFL FIT 1295/1945. Idézi: VÁRSZEGI I. A. 1990. 352.; VARGA L. 1996. 47.

²² A Magyarországon működésükben 1950 után is fennmaradhatott 4 férfirend közül a bencéseknek meghagyták pannonhalmi és győri, a piaristáknak budapesti és kecskeméti, a ferenceseknek pedig budapesti és esztergomi gimnáziumaikat.

gondolata. Kelemen Krizosztom véleménye szerint a tehermentesített birtok parcellázása, és több más rendtársa elképzeléséhez hasonlóan, az internátusokban tanuló diákok tandíja képezhetette volna a Rend működésének anyagi bázisát.²³ Ezeknek az elképzeléseknek kidolgozására azonban - a katolikus egyházon belül kétségtelenül meglévő ellenkező nézetek mellett - a felgyorsult történelmi események sem hagytak már elegendő időt.

A másik rend, amelynek Kelemen Krizosztom főapáthoz írott leveléből itt közölni szeretnénk, a kanonokrendekhez tartozó Csornai Premontrei Kanonokrend volt. A koraközépkori, Szent Norbert által alapított rend különösen Kelet- és Közép-Európában terjedt el. Jászói, leleszi, csornai prépostsága és konventjük közismert egyháztörténetünkben. Korszakunkban hazánkban Budapest-környéki (gödöllői, zsámbéki, ócsai), továbbá szombathelyi és keszthelyi gimnáziumaikról voltak ismertek. Kelemen Krizosztom főapát 1897-1903 közt maga is a premontreiek Keszthelyi Katolikus Főgymnasiuma diákja volt, amint annak idején a bencés főapátból esztergomi érsekké lett Vaszary Kolos (1891-1912) is. Vaszary alapítvánnyal támogatta volt iskoláját, amelyet diákként elnyert a pannonhalmi főapáti székben majdani utóda is.²⁴ 1935-ben e rend Csornai Premontrei Prépostsághoz tartozó birtokai 12.334 kataszteri holdra terjedtek.²⁵ A rend 1943-1950

---

²³ Az apátságokkénti bencés káptalanok és a nagykáptalan (capitulum generale, a „rendi parlament”) ülésein mindig fontos helyet foglalt el a fegyelmi és gazdasági ügyek mellett a tanügyek tárgyalása is. A tanügy alatt általában az „iskolai és tudományos” témák megbeszélését értették.

Fennmaradt Kelemen Krizosztom főapátnak a pannonhalmi konventhez (a konvent a teljes jogú rendtagok gyülekezete) 1944-ben írott beszámolója, amelyben részletesen kifejtette már az első világháború éveitől megérlelődött nézeteit a rend iskolaüggyel kapcsolatos tennivalóiról: szorosabb kapcsolat a néppel gazdasági képzéssel, a földbirtok helyett az internátusos gimnáziumokra alapozott rendi gazdálkodás.

VÁRSZEGI I. A. 1990. 303-304.; FÜLÖP É. M. 1995. 16-17.

²⁴ VÁRSZEGI I. A. 1990. 240., 242.

²⁵ A csornaiak birtokának több mint fele szántóföld volt (7366 kh), ezt követte az erdő (2735 kh) és a legelő (1061 kh). A kataszteri tiszta jövedelem 118.035 aranykoronát tett ki, haszonbérbe adott területük 4031 kh, mintegy a birtok harmada volt. A Jászóvári Premontrei Prépostságnál mindez így módosult: a birtok összterülete 11.463 kh; szintén több mint a fele szántó (6877 kh), erdő 1771 kh, legelő 1541 kh. Kataszteri holdanként a tiszta jövedelem 75.801 aranykorona; haszonbérbe adott rész mindössze 38 kh. FÜLÖP É. M. 1995. 217.

közötti prépostja, Simonffy Jenő²⁶ a pannonhalmi főapáthoz hasonlóan a felsőház tagja volt.

Simonffy prépostnak az 1945 tavaszán a főapáthoz írott levelében a rendi iskolák helyzetéről szóló beszámolóhoz hasonló súllyal szerepelnek a gazdaságaikról írottak. A háború végére, az ország egészének állapotától természetesen el nem választhatóan, az egyház is csak veszteségekről számolhatott be, tagjait érintően, valamint gazdasági és kulturális téren is. A harcok elcsitultával, a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni próbálván, amint arra már utaltunk is az iskolákkal kapcsolatban, megkísérelték folytatni elsődlegesen vallási, illetve vállalt kulturális, közoktatási és karitatív tevékenységüket. Azonban, a háborús sebek még be sem hegedtek, de elmondhatták a zsoldáríró szavaival: „... mindent tönkre tett az ellenség a szent helyen! Tamadóid a te gyülekezeted hajlékában ordítanak: jeleiket tüzték fel

---

²⁶ Simonffy Endre Jenő OPraem (Söjtör, 1885. szeptember 7. - Győr, 1954. szeptember 13.) 1904-ben a Zalaegerszegi Állami Főgimnáziumban érettségizett, s ez évben, Jászón lépett a rendbe. A teológiát itt és Budapesten, a Norbertinumban végezte. Egyszerű fogadalmat 1905-ben Jászón, ünnepélyes fogadalmat 1908-ban Csornán tett. A Budapesti Tudományegyetem mennyiségtan–természettan szakán 1909-ben végzett, mint okleveles középiskolai tanár. Ugyancsak ebben az évben, Győrött szentelték pappá. A Rend gimnáziumai közül Szombathelyen (1908–1911, 1914–1916 házgondnok is, 1921–1935 helyettes igazgató, 1935–1941 gimnáziumi igazgató és házfőnök) és Keszthelyen (1911–1912) tanított. A Szombathelyi Tankerület fizikai tanulmányi felügyelője 1937-től, a VKM kinevezése alapján (7678/1936. sz.), majd 1941. augusztus 25-től a Katolikus Tanügyi Főigazgatóság központi igazgatója (VKM 5949/1941.). A tanügyi főtanácsosi címet 1940. december 30-án nyerte el (VKM 64.155/1941.). 1941–1942-ben a rendi tanárjelöltek felügyelője volt Budapesten. 1942-től a Premontrei Prépostság adminisztrátora Csornán, majd 1943-tól 1950-ig csornai prépost. 1947. október 9-étől a rendben mint „Circator Capituli Generalis pro Hungaria” (a kegyesrend magyarországi általános rendi káptalanjában) is működött. Tagja volt a Felsőháznak. 1950. július 11-én Nyíregyházára internálták. Szabadulását követően, 1950-től haláláig a győri megyéspüspök vendégeként élt Győrben. Csornán temették el 1954. szeptember 16-án.

Az 1930-as években szombathelyi gimnáziumuk értesítőiben több tanulmánya jelent meg a fizikai és földrajzi ismeretterjesztés terén. „Adatgyűjtő lap a *Magyar egyházi személyek 1945/94. c. életrajz-gyűjteményhez*”; (Rendelkezésemre bocsátását dr. Kovács Imre Endre OPraem alperjelnek köszönöm, aki dr. Diós István pápai prelátus, a Magyar Katolikus Lexikon főszerkesztője kérésére összeállította 1945–1995 közt elhunyt rendtársai statisztikai adatait. Adatgyűjtése a Csornai Premontrei Prépostság 45 rendtagjáról készült.)

jelekké.’’* 1945 márciusában az egyházi birtokok valós értékű kárpótlás nélküli elvétele, 1948-ban az iskolák államosítása, 1950-ben csaknem valamennyi férfi és női szerzetesrend működési engedélyének megvonása várt a magyarországi egyházakra, s számos tagjukra fizikai és lelki terror, üldöztetés és a csekély mozgástér állandó felügyelet alatt tartása.

**Szűcs János házfőnök, igazgató levele Kelemen Krizosztom
főapáthoz,
Tata, 1945. március 11.²⁷**

Főtisztelendő Főapát Úr! Kegyelmes Atyám!

A legnagyobb készséggel és örömmel sietek válaszolni kérdéseidre. ... Legyen szabad ... beszámolni általános rendi és sajátos tatai helyzetünkről. Rendfőnökünk²⁸ kormánytanácsával együtt Budapesten maradt. Akadályoztatása esetén jószágkormányzónkat, Sótonyi Istvánt²⁹ bízta meg helyettesítésével. Sajnos, ő sem tudott elmenekülni az oroszok elől, Isten tudja csak, mi lehet most velük. Birtokunk majdnem egészen az oroszok kezébe került, csak a dörgicsei rész maradt meg, és pedig jórészt legelő és szőlőgazdaság. 1200 hl borunkat elvittek, 200–250.000 P-t fizettek érte körülbelül. A megmaradt négy rendházunk³⁰ kb. 70-80 rendtaggal fő nélkül, birtok nélkül van. Indítványomra a magyaróvári rendház főnökét, Bozi Ferencet³¹ bíztuk meg, hogy rendünket képviselje kifelé.

---

* Zsolt. 74; 3–4

²⁷ (A tatai piarista rendház főnöke. 67/1945.) PBFL FIT 130/45

²⁸ Zimányi Gyula OSchP: tartományi rendfőnök (provinciális), megbízása 1946-ig tartott. Ezt követően nyugdíjban, haláláig a budapesti rendházban élt.

²⁹ Sótonyi István OSchP: Mernyén (Somogy m.), a rend ottani birtoka központjában élt és dolgozott mint jószágkormányzó. A birtok államosítása után Budapestre költözött, s bár rendházon kívül élt haláláig, mindvégig piarista szerzetes maradt.

³⁰ Itt feltehetően azokról a házakról van szó, amelyek még nem kerültek orosz megszállás alá (1945 március). A következők jöhetnek szóba: Magyaróvár, Tata, Veszprém, Mernye (vagy Nagykanizsa? - mivel Sótonyi István OSchP Mernyén élt, előbbi a valószínűbb).

³¹ Bozi Ferenc OSchP: házfőnök és gimnáziumi igazgató volt Magyaróvárott. Az orosz csapatok bejövetele után egy ideig sikerült kiegyensúlyozottan együttműködni a civil

Itt Tatán 31 rendtag van, köztük 8 novícius magisterükkel. A novíciusok rendszeresen tanulnak és készülnek a fogadalomtételre. Meglehetősen összezsúfolva lakunk; a noviciátus az én lakásomban van, a többi rendtagok ketten-hárman 1–1 szobában. Június elsejétől július 10-ig nyári kurzust tartottunk tanulóinknak. Szeptemberben 2 elemi iskolában kezdtük a tanítást, majd rövidesen 5 új helyre osztottunk. Október végétől Karácsonyig lakásainkon foglalkoztunk a még itthon maradt kisebb gyermekeinkkel. Akkor jött az orosz, egészen a város széléig jutott és közel 3 hétig pincelakók lettünk. A rendházunk 4 kisebb bombatalálatot kapott, az iskolánk egy „katyuska” [!] sorozatot, de minket megőrzött a jó Isten. Sok kárunk van, de ha ennek árán megszabadulunk az oroszoktól, térden állva mondunk hálát a fölséges istennek.

Március 5-től kezdve megint tanítunk. A négy alsó osztálynak adunk 12–12 órát hetenként. Tantermünk a sekrestye és a Múzeum³² helyisége. A felsősöket alkalmasszerűleg ingyenesen instruáljuk. Ez utóbbit tesszük a jövő héttől kezdve Tatabányán is. Azt hiszem, Istennek, hazánkunk nem tehetünk jobb szolgálatot, mintha neveljük, tanítjuk fiainkat.

Ezekben számoltam be röviden rendi és tatai helyzetünkről. Tettem ezt azért, mert tudtam, hogy minden egyházi, iskolai ügy közelről érdeklí nemes lelkedet. De tettem azért is, hogy a következő kérdést és kérést megtehessem. A kérdés könnyebb, ezzel kezdem. Katolikus

---

hatóságokkal. Mikor helyzete ennek ellenére is tarthatatlanná vált, Ausztriába szökött. Haláláig Bécsben a piaristák kollégiumának igazgatója volt. Magyaróvárot temették el.
³² 1918 után, Komárom megye területi csonkulásával együtt járt a gazdag hagyományú Komáromi Múzeum elvesztése is. Az uradalmi központ (az Eszterházy család ifjabb, fraknoi grófi ága tata-gesztési uradalmáé) és járási székhely Tata kulturális múltja és élete látszott alkalmasnak arra, hogy e veszteséget pótolja. A gyűjtemény alapjait a piarista gimnázium összegyűjtött helytörténeti anyaga adta. A gyűjtőmunka 1912 körül indult meg, Dornyay Béla (1887–1965) tevékenységével, aki a diákoknak tanulmányi céllal állított össze honismereti anyagot. A kiváló közigazgatási szakember, Magyar Zoltán (1888–1945), a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egyetemek és múzeumok ügyosztályának akkori vezetője szervezőmunkája nyomán, ez az anyag a Tata történelmét bemutató irányba fejlődött tovább – főként a volt tatai fajanszmanufaktúra által gyártott termékek felkutatásával –, s elhelyezéséről a piarista rend gondoskodott. A gyűjtemény további bővítői közül kiemelkednek Tata történetének jeles kutatói: Rédey/Rohrbacher Miklós (1868–1931), Révhelyi Elemér (1889–1976), Faller Jenő (1894–1966).

A mintegy félszáz darabos anyag 1954-ben került a tatai Várba, ahol abban az évben nyílt meg az első állandó kiállítás.

főigazgatóságunk Budapesten maradt; mi most a rendi iskolák helyzete? Például ki adja meg a magánvizsgálati engedélyt, mi lesz az érettségi elnökökkel? A magánvizsgálati kérvényeket április 5-ig kellene felküldeni; ismételten fordultak szülők hozzánk, a kérdés tehát aktuális.

A másik ügy már sokkal nehezebb, mert kérni mindig nehéz. Mint már említettem, mi itt Tatán a személyzettel együtt kb. negyvenen vagyunk. Tata hosszabb ideig front volt, tehát erősen kiélt. A rendi birtokból alig maradt valami, s ami még volna, az a mai szállítási viszonyok mellett szinte megközelíthetetlen. Azért azzal a nagyon nagy kéréssel fordulok Hozzád, légy segítségünkre a mai nagyon nehéz körülményeink között. E pillanatban legnehezebb a helyzetünk hús, illetőleg zsír dolgában. A birtokról mindössze két hizott sertést kaptunk. (A múlt évben 110 személyre 27-et!) Mivel Tömörd itt van a szomszédban, sőt Pannonhalmra sincs messzire, ha lehetséges lenne, mély tisztelettel kérünk legalább három hizott sertést. Vagy fizetjük az árát azonnal – pénzünk még van –, vagy a háború után adjuk vissza természetben. A második kérésünk a borra vonatkozik. Bort régebben Dörgicséről kaptunk. Újabban a környéken vásároltunk, de most már nem lehet. Az előbbi feltételek mellett hálásan vennénk minden liter bort.

Ezek volnának a mi nagy kéréseink. Hogy teljesíthetők-e, nem tudom, de egyet tudok, hogyha egy mód van a teljesítésre, jószágos atyai szíved segítségünkre siet. Még csak azt említem meg, hogy kérésünk ügyében közvetítésre kértem Bozi Ferenc magyaróvári³³ házfőnök urat.

---

³³ A magyaróvári gazdasági tanintézettel, illetve – 1874 óta – akadémiaiával a bencés és a piarista rendnek is kiemelkedően jó kapcsolata volt. „A harmincas évek „gazdasági stratégiájának” a [bencés] Rend gazdálkodási gyakorlatában az új, képzett szakemberek (jószággazdálkodó, főszámvevő) alkalmazása, a pontos és átgondolt költségvetés és számadások készítése egyaránt része volt. Ennek irányába tett lépésként értékelhető már az 1922-ben kiadott *A Pannonhalmi Szent Benedek rend számtartása* című szabályzat, benne a gazdálkodás három alappilléreinek tartott „kezelő gazdatiszt - kerületi jószággazdálkodó - központi gazdasági szervek” hármas, „kezelés - vezetés - ellenőrzés” feladatának megfogalmazásával. ... a régi vitát, miszerint világi szakképzett gazdatisztok betölthetik-e a gazdálkodáshoz nem minden esetben kellő szakértelemmel viszonyuló rendtagok helyett a jószággazdálkodói posztot, az 1920-as évektől a rend a kijelölt szerzetesek gazdasági képzésével döntötte el. [Az agrárszakemberek képzése a Fehér Ipoly főapát (1892–1909) révén Magyaróvárral kiépített szoros kapcsolatok és a gazdasági akadémia közelsége miatt is, Magyaróvár történetét.]

A rendtagok gazdasági szakképzése nem egyedülálló jelenség e korban. A piarista kuztodiátus birtokával kapcsolatban a hasonlóképp képzett rendtagok iránti igényt először az 1858-as káptalanon vetették fel, szintén Magyaróvárt javasolva a megfelelő

Ő megígérte, sőt már érintkezést is keresett Pannonhalmával, de a részletekről még nem tudok.

Azzal a szívem mélyéből fakadó őszinte kívánsággal zárom soraimat, hogy a jóságos Isten őrizze meg drága egészségedet, a nemes Rendet és édes magyar hazánkat.

Alázatos tisztelőd és Krisztusban testvéred

Szűcs János
házfőnök, igazgató

**Kelemen Krizosztom főapát válasza Szűcs János házfőnöknek.
Pannonhalma, 1945. március 15.³⁴**

Kedves Barátom!

Folyó hó 11-én kelt szíves sorodat hálás köszönettel vettem.

... Mélységes együttérzéssel olvastam rendi intézményeitek sorsáról küldött beszámolódat. Budapesti rendtársainkról mi sem tudunk semmit sem. Többi intézeteinkben a tettekhez hasonló módon igyekszünk a tanuló ifjúságnak úgy és annyit nyújtani, ahogy és amennyit tudunk, főképpen, hogy a magánvizsgálatokhoz szükséges előkészítést megadhassuk, s valláserkölcsei nevelésüknek folytonosságát biztosíthassuk. Természetes, hogy a rendtársak a mi házainkban is nagyon összeszorultak, legjobban Győrött, ahol a gimnáziumban magyar, a rendházban német katonai kórház van. Súlyos bombakáraink vannak celli apátságunkban, soproni, esztergomi, komáromi gimnáziumainkban. A magánvizsgálatok kérvényezésére vonatkozólag úgy rendelkeztem, hogy az igazgatóink a kérvényeket közvetlenül Őeminenciája hercegprímási irodájának küldjék meg, megfelelő javaslattal és megokolással, hogy az elintézés külön nagyobb terhet ne okozzon. A

---

iskolának. Az 1888. és 1918. évi káptalanok hasonlóképp foglaltak állást. [A temesvári piarista rendház azt kérte előterjesztésében, hogy] ... a [jóság]kormányzói tisztség mellett a főszámvevő és a pénztáros is gazdaságilag szakképzett rendtag legyen. ... 1919-ben megjelent Óvárrott az első piarista hallgató, Szentiványi Béla, a kusztodiátus kiváló gazdaságtörténetének későbbi szerzője.” Az első bencés rendtag Óvárrott 1927–1930 között, Nagy Vencel (1897-1995) OSB, a rend 1931–1938 közötti főszámvevője, több esetben egyes birtoktestek jószágkormányzója volt. FÜLÖP É. M. 1995. 53., 54.; Névtár é. n. 176.

³⁴ PBFL FIT 130/45

magánvizsgálati és érettségi elnökök kiküldését hasonló módon kértem Őeminenciájától. Ellátási nehézségeitekben testvéri szívvel sietek segítségre olyképpen, hogy a Tömördön rendem számára még meghagyott, személyi szükségletként rezervált három darab sertést Nektek engedem át. Bor ügyében is amit lehet, megteszünk.

Testvéri szeretettel köszönt:

Krizosztom

Simonffy Jenő csornai prépost levele Kelemen Krizosztom főapáthoz. Csorna, 1945. március 10.³⁵

Nagyméltóságú Főapát Úr! Kedves Barátom!

A testvéri szeretet és az összetartás érzelme súgja, hogy ismét felkeresselek érdeklődő soraimmal.

Hogyan érzed magad egészség dolgában, milyen a kedélyállapotod? Hogy vannak kedves rendi testvéreid? Milyenek az állapotok a gazdaságokban? stb. stb.

Csornán folynak az előadások a noviciátusban és a teológián. Hetenkint egyszer, csütörtökön szünetelnek az előadások és a rendtársak közül 10 közmunkára megy; ásnak a község határában. Mindnyájan a prelaturai fronton lakunk, mert rendházunk nagyobb része német tábori kórház. Türjei házunk nagyobb részét lefoglalta egy magyar katonai kórház. Jánoshidai rendtársainkról, házunkról és gazdaságunkról semmi hírt sem kaptunk.

Keszthelyi iskolánkban katonaság, szombathelyi iskolánkban katonai kórház van, a rendházban sok menekült lakik.

Rendtársaim hála Istennek egészségesek és állomáshelyükön tartózkodnak. Kettő otthon van öreg szülei támogatására. Szegény Antal testvérünket már többször letartóztatták, de néhány nap múlva szabadon engedték. Nem tudjuk, hogy kik és mivel vádolják. A múlt hónapban ismét elvitték, s most nem tudjuk, hogy hol van fogságban. [Kézzel írott megjegyzés a lap alján: *Éppen most toppant be, Bécsből hazaengedték.* F. É. M.]³⁶

³⁵ (A csornai préposttól.) PBFL FIT 154/45.

³⁶ Dr. Horváth Tibor Antal OPraem, történész, levéltáros, numizmatikus (Bp. 1889. jan. 29. – Bp. 1964. ápr. 25.): történelem-földrajz szakos középiskolai tanár. A budapesti

Gazdaságainkat a rendkívüli viszonyok nagyon igénybe vették; különösen áll ez a csornaira, mert nagyon forgalmas műút mellet fekszik. A szekereken átvonuló menekülők és katonák szalmánk és takarmányunk nagy részét elhasználták. Tüzelőanyag hiánya miatt erdők nagy kárt szenvedett, nagyon sok fát kivágtak és elvittek tudunk és engedélyünk nélkül. Egy nagy, új istállónk leégett a fűtés körüli óvatosság hiánya miatt; állatok nem voltak az istállóban, egy leventecsapat lakott benne.

Ősszel a sok eső miatt a búza nagy részét nem tudtuk elvetni; a bevételek csökkennek, a kiadások emelkednek; az elszenvedett és a jövőben leselkedő csapások és veszteségek nagy aggodalommal töltik el lelkemet, állandóan levert vagyok. Remélem, hogy Tőled jobb híreket kapok.

Isten oltalmát és áldását kérem számodra és nagyérdemű rendedre testvéri szeretettel

Simonffy Jenő
csornai prépost

Kegyességi Főgimnáziumban tett érettségit követően, 1906-ban Jászón lépett a premonstrei rendbe, ahol a Béla rendi nevet kapta. Rendi növendékként 1907–1909 között Budapesten tanult. 1909-ben elbocsátották a rendből, ezt követően Csengődön nevelőként dolgozott 1911-ig. Középiskolai tanári oklevelét 1912-ben szerezte meg a Budapesti Tudományegyetemen. 1913-ban ismét belépett a rendbe. A teológiát Jászón, Budapesten és Csornán végezte. 1914-ben Csornán egyszerű, majd 1917-ben ünnepélyes fogadalmat tett, s ez évben szentelték áldozópappá is Győrött. Tanárként a rend keszthelyi (1914-1921, 1936-1948) és szombathelyi (1921-1936) gimnáziumaiban működött. 1944-ben, a keszthelyi rendi gimnázium történelem tanáraként segítette zsidó tanítványait, s hangot adott véleményének a háború közeli elvesztéséről. Ezért 1945 januárjában politikai fogolyként a nyilasok és a Gestapó elhurcolták, s a keszthelyi fogdából először Zalaegerszegre, majd Szombathelyre vitték. A következő állomásról, Bécsből sikerült 1945 első hónapjaiban hazakerülnie, elkerülve így a németországi táborokba szállítást. Az egyházi iskolák államosítása után, nyugalmazott tanárként 1948–1950 közt Keszthelyen élt. Ezt követően Budapestre, nővéréhez költözött, ahol 1964-ben hunyt el. 1995-ben újratemették rendtársai közé Csornán. Munkái a rend és Szombathely történelme mellett az érem- és pénztörténet, gazdaságtörténet tárgykörökhöz kapcsolódnak.

„Adatgyűjtő lap a Magyar egyházi személyek 1945/94. c. életrajz-gyűjteményhez” i.m.; HETÉNYI V. K. 1985. 523-524.

**Kelemen Krizosztom főapát válasza Simonffy Jenő prépostnak.
Pannonhalma, 1945. március 23.³⁷**

Méltóságos Prépost Úr! Kedves Barátom!

Nagy szeretettel és együttérzéssel olvastam kedves leveledet, amelyben Rendednek jelenlegi állapotáról és munkájáról voltál szíves értesíteni. Úgy érzem, hasonló sorsban lévők között olyan láthatatlan szálak fűződnek, amelyek Rendjeink régi testvéri barátságát elválaszthatatlan lelki közösséggé fonják össze.

Mi is hozzátok hasonló módon igyekszünk a reánk bízott tanulóifjúsággal a körülmények adta lehetőségek között foglalkozni, vallásos nevelésük és tanulmányaik érdekében minden tőlünk telhetőt megtenni. Sajnos a riadók, városból való kiköltözések, különféle helyi nehézségek miatt növendékeink csak aránylag csekély részének tudtunk eddig többé-kevésbé rendszeres tanulmányi irányítást adni. A magánvizsgálatok lehetősége azonban nálunk is fölélénkítette a szülők és diákok érdeklődését, s reméljük, hogy nehézségeink ellenére is hamarosan megnövekedik a tanulmányi foglalkozásra járó diákok száma. Iskoláink természetesen mindenütt lefoglalva, rendházainkban is a lehetőség határáig összeszorultunk. Győrött például a gimnáziumban magyar, a rendházban német katonai kórház van. Súlyos bombatalálatot kapott soproni gimnáziumunk, ugyancsak súlyos bombakárok vannak komáromi és esztergomi gimnáziumainkban, Esztergomban a rendházban is. Itt egyik bombázás alkalmával egy rendtársunk is megsebesült, a személyzet egy tagja pedig meghalt. Celli szép templomunk homlokzata megrepedezett, ablakai betörték, az apátságéi hasonlóan, s az apátsági épület egyik sarkát levágta a bomba, több üzlet- és egyéb helyiség elpusztult. Gazdaságaink közül, a rendkívüli időkkel kapcsolatos egyéb veszteségeket nem említve, hecsei majorunk szenvedett súlyos bombázást. Az ásási munkákban kezdettől fogva részt vettünk, volt úgy, hogy minden munkabíró rendtársnak ki kellett mennie, utóbb azután naponta tíznek. Most pedig a szükséges mezőgazdasági munkákat végzik a rendtársak, minden nap harmincan mennek ki szőlőmetszésre és más munkákra.

---

³⁷ PBFL FIT 154/45

A sorsdöntő időkben Reád és Rendedre a jó Isten gazdag áldását kérve és igen boldog Húsvétet kívánva vagyok Urunkban hű testvéred:

Krizosztom

IRODALOM

- A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend Névtára, 1802–1986.* (Összeáll.: BERKÓ P. – LEGÁNYI N. OSB). h.n., é.n.
- BALANYI György, *Szerzetesrendek*, Bp., 1933.
- CSÓKA J. Lajos OSB, *Szent Benedek fiainak világtörténete, különös tekintettel Magyarországra, I–II.*, h.n. [1969.]
- FÜLÖP Éva Mária, *A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949)*, Bp., 1995.
- FÜLÖP Éva: *És kibocsátá Noé a galambot... Bencés rendtagok beszámolói 1945 tavaszán*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Regnum, Bp., METEM, 1996. 8. évf. 1–2. sz. 311–331.
- HETÉNYI Varga Károly, *Akiket üldöztek az igazságért. Papi sorsok a horogkereszt és a nyilaskereszt árnyékában*, Bp., 1985.
- Magyarország földbirtokosai és földbérlői*, (Gazdacímtár); A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján, összeállította és kiadta a Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1937.
- MEDVIGY Mihály OSchP, *Kegyess Tanítórend*. In: *Magyar Katolikus Almanach, 1984. Status Generalis Ecclesiae Catholicae in Hungaria Anno Domini MCMLXXXIV*. Bp., 1984. 781–783.
- SZENT BIBLIA, *Azaz: Istennek Ó és Új Testamentomában foglaltatott egész Szent Írás*. Magyar nyelvre fordította KÁROLI Gáspár (Az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás. Bibliatársulat.) h.n., é.n.
- SZENTIVÁNYI Béla, *A piarista kusztodiátus gazdaságtörténete*, Bp., 1943.
- VARGA László, *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend népiskolái és általános iskolái az egyházmegyei tanügyigazgatás tükrében (1919–1948)*, Pannonhalma, 1996.
- VÁRSZEGI Imre Asztrik OSB, *Kelemen Krizosztom (1929–1950)* In: METEM-könyvek 2. Pannonhalmi Főapátok 1. Bp., 1990.

RÖVIDÍTÉSEK

FIT	= Főapáti Iratok Tára
hl	= hektoliter
kh, kat. hold	= kataszteri hold (1600 négyszögöl)
METEM	= Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége
OPraem	= (Candidus et Canonicus) Ordo Praemonstratensis, Premontrei Kanonokrend
OSB	= Ordo Sancti Benedicti, Szent Benedek Rendje, bencések
OSchP	= Ordo (Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei) Scholarum Piarum, Kegyes Tanítórend, piaristák
P	= pengő
PBFL	= Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár
VKM	= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium

Két magyar egyházi ének fordítástörténete Soos Géza és Lénárd Sándor levelezési anyagából

Soos Géza baráti kapcsolatban állt az 1938–1951-es években Rómában élő Dr. Lénárd Sándor orvos-íróval. Levelezésük¹ fényt derít két magyar egyházi ének német nyelvre fordításának történetére.

Soos Géza 1946 szeptemberében egy Angliában tartott nemzetközi konferenciáról Genfbe visszatérve Lénárd Sándortól két magyar egyházi ének német nyelvre való fordítását kéri:²

„Genf, 1946. szept. 27. Kedves Sándorom! ... Most csak egy (vagy két?) nagy kéréssel kereslek fel: A nemzetközi énekeskönyvben 2 magyar ének van besorozva. Soha nem éneklük egyiket sem. Pedig dallamuk is gyönyörű, tartalmuk is jó. Mikor okát kutattam, rájöttem, hogy a suta-butá fordítások miatt. Én szörnyűnek tartom a fordításokat - és ferdítetteknek. Sem a tartalmat, sem a belső finomságot, semmit nem adnak vissza. Lemásoltam a dallamokat és a magyar, német és angol fordításokat. Ugye gondolod, mit kérek? – Egy üresebb órádban dolgozd át, vagy még inkább FORDÍTSD ÚJRA a szövegeket.

Lehetőleg angolra is!! Aztán küldd vissza. A legközelebbi kiadásba már ezt tetetem bele. Persze a Te neved alatt. A gyűjteményben jelenleg 22 nemzet 95 legősibbnek és legszebbnek ítélt egyházi éneke van benne, s majdnem minden nagy nemzetközi egyh. konferencián ebből énekelnek. A magyarságnak feltétlenül, Neked a legnagyobb valószínűség szerint komoly erkölcsi hasznod lehet belőle. Talán egyszer anyagi is. (Ha az ígért pozíciót megkaptam volna, onnan tudnék dotációt is küldeni. - Egyszer csak lesz megint erre is lehetőségem.)”

A kért énekek magyar, német és angol szövege (dallammal együtt) a *Cantate Domino*, Genf, World' Student Christian Federation kiadásában megjelent énekeskönyv alapján:³

¹ Ráday Levéltár C 230

² Ráday Levéltár C 230 – 46-I/185. 1.sz. levél

³ A Ráday Könyvtár példánya Csomasz Tóth Kálmán hagyatékából származik; ötödik kiadás, év nélkül.

TINÓDI SEBESTYÉN
(XVI. Jahrhundert).

Moderato.

Oh ó - rök ha - tal - mű meny - nye - i szent
O du ew - ger Va - ter in des Him - mels
Fath - er ev - er - last - ing, thron'd a - bove in

Is - ten! Min - den dol - ga - im - ban ben - ned van re -
Hö - hen, O all - mächt - ge Lie - be, zu dir steigt mein
splen - dour, Hear my sup - plic - a - tion, be my soul's de -

mé - nyem, Te vagy ol - tal - mam, vi - ga - szom né - kem.
Fle - hen. Sei mein Trost all - hier, Lass mich gehn mit dir.
fend - er; Lead me, might - y Love, to Thy home a - bove.

2.

Hogyha bánat, árja
Szemeimre zúdul:
Szívem fájdalmára,
Balzsamot ád az Úr,
S felszárad a köny, a seb begyógyul.

3.

Kinok hogyha gyötrik
Lelkemet halálra :
Sóhajom akkor is
Istenemet áldja,

Hiszen föltámaszt egy szebb világra.

2.

Wenn die Flut der Leiden mir das Herz betrübet,
Will ich dein gedenken, der so heiss mich liebet,
Schmerzen heilt so mild, — Alle Tränen stillt.

3.

Doch ob Qual und Leiden währten bis zum Ende,
Will ich selbst noch sterbend segnen deine Hände,
Der du ewig mir — Leben gibst bei dir.

Übers. L. BACHMANN und C. LECHLER.

2.

When a flood of sorrows my frail heart assaileth,
I recall Thy mercies ; Thy love never faileth ;
Pain soon disappears ; Thou dost dry my tears.

3.

What though pangs and sorrows all through life oppress me,
Though Thy hand be heavy, Father, I still bless Thee ;
I shall dwell with Thee through eternity.

Trans. R. BIRCH HOYLE (1924).

Moderato.

Ungarisches Lied (1700).

Zeng-jen há - la - é - nek, Min-den aj - kon
 Dank-ge-sang er - schal - le Froh aus al - ler
 Raise your glad thanks - giv - ing, Hearts and voic - es

zeng - jen! Is - ten szent ne - vé - nek Hő i - mát re -
 Mun - de; Dan - ken sol - len al - le, De - nen ward die
 sing - ing, Ev - 'ry creat - ure liv - ing Joy - ful trib - ute

beg - jen Mind az, a ki tud - ja, Hogy az Úr ke - gyel -
 Kun - de Und die es im Her - zen Freu - dig schon emp - tun -
 bring - ing, To the God of truth and love Who dis - pels our sad -

me Min - den bá - na - tunk - ba' Gyógyírt hoz se - bünk - re l
 den, Dass Gott al - le Schmer - zen Heilt und al - le Wun - den.
 ness; He our grief doth re - move, Floods our souls with glad - ness.

2. Isten szent szerelmét
 Jézus hozta hozzánk.
 Hogyne zengne mindig
 Róla csak szívünk, szánk ?
 Oh, mi nagy dicsőség,
 Jézus a mi éltünk !
 Oh, csudálja föld s ég :
 Isten szenved értünk !

2. Jesus bracht von oben
 Uns des Vaters Liebe.
 Lasset uns ihn loben
 Mit inbrünstgem Triebe.
 Christ ist unsre Sonne,
 Er hat Blut und Leben
 Für uns hingegeben —
 O, der grossen Wonne !

Übers. L. BACHMANN und C. LECHLER (1923).

2. To our world came Jesus,
 God's rich love revealing ;
 By His death He frees us,
 Gives us hope and healing ;
 Glowing songs to Christ we bring,
 Him as Lord confessing ;
 Hail, Redeemer and King !
 Grant us Thy rich blessing.

Trans. R. BIRCH HOYLE (1924)

Lénárd Sándor október 6-i levelében válaszolt:⁴ „... A két szép régi ének simán átcsúszott régi német nyelvre is. Kicsit merész fordítások, de remélem, sikerült elkerülnöm a megküldött fordítások köznapi (nem: minden vasárnapi) hangját. Súlyos, "különös" fából faragott sorok – nem tűrnek Sonne-Wonne rímet. ...”

A két ének Lénárd Sándor fordításában:⁵

Tinódi Sbestyén: *Oh örök hatalmú mennyei szent Isten*

Ewig-hoher Herre
himmlischer Gewalten
Alles, was ich hoffte
wirst nur Du gestalten
All mein Trost und Wollen
ist im Dir enthalten

Schlägt der Strom der Leiden
über meine Augen
Alles zu versöhnen
kamm Dein trau nur taugen
Meinen Schmerz zu heilen
Tränen aufzusaugen

Unter allen Schlägen
fühle ich sein Nahsein
Seinen Namen nennen
soll mir O und A sein
Denn er führt mich einstens
in ein besser Dasein

Ungarisches Lied (c. 1700); *Zengjen hála ének...*

Töne Lied des Dankes
jeder Mund ertöne
Preisest Dankgebete
Gottes Macht und Schöne
Singet, alle Kehlen
da uns Gottes Gnaden

⁴ Ráday Levéltár C 230 47-II/181 1. sz. levél

⁵ Ráday Levéltár C 230 47-II/179. sz. levél; Lénárd kézírásával

Heil und Balsam brachten
Trost in jedem Schaden

Christus bracht sein Lieben
unserer Not und Enge
Wenn doch Mund und Herze
nur sein Loblied sänge!
Angesichts des Jesus
der für uns verscheidet

Stauen Welten: seht: ein Gott, der für uns leidet.

vagy pedig:

Rufen Welten: schaut, Gott ist's, der für uns leidet.

vagy:

Rufen Welten: Schaut, wie Gott für Menschen leidet.

Soos Géza 1946 december 31-i levelében megköszöni a fordításokat:⁶ „Kedves Sándorom! ... Mindenekelőtt nagyon szépen köszönöm a két gyönyörű fordítást. Erről is szerettem volna beszélni, mert amilyen nagy élvezettel olvassa az ember a szépen lüktető ritmust, annyira szomorít, hogy az első vers utolsó sorai két szótaggal hosszabbak, mint az eredeti magyar dallam, s a másodiknál is van valami, amit talán át kellene csiszolni. (Talán nem jól kottáztam le a dallamokat? Pedig éppen azért küldtem!) Így aztán – én nagyon örülök gyönyörű munkádnak, de egyelőre a célra nem tudom felhasználni.”

Lénárd Sándor a fordítást kijavította és Soos Géza beküldte az énekeskönyv szerkesztőségének az alábbi francia nyelvű ajánlással:⁷

Cantate Domino No. 11 & 45.

Ces cantique d'une beauté extraordinaire en Hongrois sont très rarement chantées. Selon mon avis la cause en est que les traductions allemande et anglaise (hélas, française n'existe pas du tout) sont énormément faibles, lourdes presque banales.

Trouvant à Rome un poète Réformé Hongrois, qui d'un côté parle excellentement la langue Allemande et a été reconnu pour ses poésies allemandes par M. Thomas Mann,

⁶ Ráday Levéltár C 230 47-II/181. sz. levél

⁷ Ráday Levéltár C 230 47-II/179. 1. sz. levél

de l'autre côté il s'intéresse pour les cantiques protestants antiques: je l'ai demandé de faire de nouveaux textes allemands. Les voilà.⁸

No. 11 (*Oh örök hatalmú mennyei szent Isten...*)

Ewig-hoher Herre
himmlischer Gewalten,
Alles, was ich hoffe,
wirst nur Du gestalten
Mein Trost und Wollen
ist in Dir enthalten.

Schlaegt der Strom der Leiden
über meine Augen,
Alles zu versöhnen
kann Dein Arm nur taugen
Heilen was mich schmerzt,
Traenen aufzusaugen.

Unter allen Schlaegen
lenkt Er meine Fahrten,
Seinen Namen nennend
will ich Ihn erwarten
Denn er fuhr mich einst
in den Himmelsgarten.

No. 45. (*Zengjen hálaének..*)

Töne Lied des Dankes,
jeder Mund ertöne
Preiset Dankgebete
Gottes Macht und Schöne
Singet alle Kehlen
da uns Gottes Gnaden
Heil und Balsam brachten
Trost in jeden Schaden.

---

⁸ A francia szöveg dr. Kupa László fordításában: „Ezeket a kivételes szépségű magyar énekeket ritkán énekeljük. Ennek véleményem szerint az az oka, hogy német és angol fordításuk (fájdalom, francia nincs) rendkívül gyenge, banális. Találtam Rómában egy magyar református költőt, aki egyrészt kiválóan beszél németül, annyira, hogy német verseit Thomas Mann is elismerte, másrészt érdeklődik a régi protestáns énekek iránt. Megkértem, hogy fogalmazzon új német szöveget az említett énekek részére. Íme.”

Seinen Namen nennend
will ich ihn erwarten
Denn er führt mich dann
Selig himmeln.

A második versben két sajtóhiba van; a helyes verzió: *jedem* Schaden (és nem: *jeden*); *Staunen Welten*: *seht*: (és nem *sehet*). A francia szöveg hibáit Genfben könnyű lesz kijavítani.”

Soos Géza 1947 április 3-i levelében megköszöni az újabb változatot: „Kedves Sándorom! ... Persze nagyon köszönöm az új változatot és mind a két műfordítási formát beterveztem a *jury*-nek.”

Soos Gézának a Ráday Levéltárban elhelyezett irataiból – a feldolgozás során – eddig még nem derült fény a fordítások sorsára. A Ráday Könyvtárban a *Cantate Domino* énekeskönyvből két példány található (mindkettő Csomasz Tóth Kálmán hagyatékából). Az egyik 1946-os kiadvány lehet: ez tartalmazza a két magyar éneket a 11. és 45. szám alatt. A másik példány 1951-es kiadású; ebben magyar egyházi ének nincs. Az előszóban a szerkesztő az átdolgozást az új igényeknek megfelelően „dass im Laufe der Zeit viele Lieder sich als weithin unbekant erwiese und selten gesungen wurden” magyarázattal indokolja, és így „mit jeder nachfolgenden Studenten-generation wurde die Lieste der brauchbaren Möglichkeiten immer kürzer.”

Pázmány Péter négy ismeretlen levele

Kész. Tóth Imre György

ADATTÁR

Pázmány Péter egyházi és világi levelei az 17. század első felének legértékesei közé tartoznak. A legkorábbi ismert levele a 1620-as években íródott, a legutolsó pedig a 17. század második felében. A levelek között megtalálhatjuk a Pázmány Péter által írt leveleket is, amelyek közül a legértékesebbek a 1620-as években írtak. A levelek között megtalálhatjuk a Pázmány Péter által írt leveleket is, amelyek közül a legértékesebbek a 1620-as években írtak. A levelek között megtalálhatjuk a Pázmány Péter által írt leveleket is, amelyek közül a legértékesebbek a 1620-as években írtak.

... Ez a levél a Pázmány Péter által írt levelek között a legértékesebbek közé tartozik. A levél a Pázmány Péter által írt levelek között a legértékesebbek közé tartozik. A levél a Pázmány Péter által írt levelek között a legértékesebbek közé tartozik. A levél a Pázmány Péter által írt levelek között a legértékesebbek közé tartozik.

¹ Munkánk alapját az ELTE Levéltár Pázmány Péter levéltári gyűjteménye képezi. A levéltár a Magyar Levéltári Szövetség (MLSZ) tulajdonában van. A levéltár a Magyar Levéltári Szövetség (MLSZ) tulajdonában van. A levéltár a Magyar Levéltári Szövetség (MLSZ) tulajdonában van. A levéltár a Magyar Levéltári Szövetség (MLSZ) tulajdonában van.

Pázmány Péter négy ismeretlen levele

Közli: Tóth István György

Pázmány Péter esztergomi érsek jelentőségét a 17. század első felének politikai, egyház- és művelődéstörténetében nem kell bizonyítani.¹ A történetírás hamar felismerte Pázmány hatalmas levelezésének fontosságát is. Pázmány leveleinek első teljességre törekvő gyűjteményét már 1822-ben közreadta Miller Jakab Ferdinánd, Batthyány József prímás korábbi titkára, a Nemzeti Múzeum igazgatója.² Pázmány Péter leveleinek következő, sokkal több iratot átfogó kiadása Fraknói Vilmos munkája volt: *Pázmány Péter levelezése* című okmánytára 1873-ban jelent meg³. E munkákra is támaszkodott, ám nem kevesebb mint 63 levéltárban talált addig ismeretlen leveleket Hanuy Ferenc, a teológiai kar professzora, aki 1910-ben Pázmány leveleinek máig legteljesebb kiadását adta közre: 1110 iratot közölt. Hanuy harminc, a római Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltárában található Pázmány-levelet is kiadott, ezeket Tordella kanonok, a Kongregáció allevéltárosa gyűjtötte a számára.⁴

Galla Ferenc egyháztörténész professzor 1936-ban *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél* címmel jelentetett meg egy okmánytárat, amely nem egészen azt tartalmazza, mint amit a címe ígér. Galla ugyanis csak harmincegy addig ismeretlen Pázmány-levél szövegét találta meg és adta közre, további nyolc létre csak következtetett. Ugyanakkor a Pázmány-levelek függelékében hatalmas római anyaggyűjtéséből igen sok más iratot is közrebocsájtott.⁵ A harmincegy kiadott Pázmány-levélből

¹ Modern életrajza: BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Bp. 1986. (további irodalommal).

² MILLER Jakab Ferdinánd, *Epistolae... cardinalis... Petri Pazmany*, Buda 1822.

³ FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter levelezése*, Bp. 1873. – Fraknói Pázmány-életrajza: FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, Pest 1868–1872.

⁴ HANUY Ferenc, *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei*, Bp. 1910. – A Kongregáció levéltárára: I. k. VI–VIII.

⁵ GALLA Ferenc, *Harminckilenc kiadatlan Pázmány-levél. Petri card. Pázmány archiepiscopi Strigoniensis epistolae ineditae*, Vác 1936.

tizenegyet Galla Ferenc a Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltárában talált, ezek annak idején elkerülték Tordella kanonok figyelmét. Négy levél a *Visite e Collegi* sorozatban rejtőzött, hét levél pedig a Kongregációk rendes ülésein referált *Scritture Originali* (SOCG) iratok *Lettere di Germania* kötetében.

Ha a most közreadott négy eredeti Pázmány-levelet sem Tordella kanonok, sem Galla Ferenc nem találták meg, azon nincs mit csodálkoznunk, az ezeket tartalmazó kötet ugyanis a Kongregáció levéltárosának figyelmetlensége miatt még a 17. század folyamán elkeveredett. A kötet a Kongregáció megalapítása, az 1622 utáni évekből tartalmaz Magyarországra és Boszniára vonatkozó leveleket, belső, kézzel írt címlapja is erre utal: „Ungheria, Bosnia. Tomus I.” A kötetet a Kongregációban szokásos módon bőrbe kötötték, és ekkor, az írásképp alapján még a 17. század derekán, nyilvánvaló tévedésből ez került a kötet gerincére: *Relationi del 1643.*, majd a kötetet még egyszer rosszul sorolták be, a dalmáciai vegyes iratok közé helyezték el – a levéltárost nyilván a boszniai levelek tévesztették meg. Ha a kötet valóban azt tartalmazná, amit a neve elárul, azaz hat évvel Pázmány halála után kelt dalmáciai vegyes jelentéseket, aligha lenne érdemes itt keresni a főpap leveleit.

A most közölt mind a négy levél eredeti, Pázmány sajátkezű aláírásával, az egyik levelet teljes egészében az érsek írta. A történetírás már a 19. század eleje óta arra törekszik, hogy Pázmány valamennyi levelét felkutassa és közreadja, a négy eddig ismeretlen levél tehát akkor is megérdemelné a figyelmet, ha teljesen jelentéktelen dolgokról szólna, csak udvariaskodást tartalmazna. Erről azonban szerencsére szó sincs, Pázmány levelei igen érdekesek, fontos kérdésekről szólnak.

Az érsek írt a római Collegium Germanicum Hungaricumról,⁶ és a magyarországi paphiányra hivatkozva papszentelési kiváltságot kért az általa alapított bécsi papnevelőnek. Azt kérte, hogy az itt végzett kispapokat a szentelésre a tridenti zsinat határozataiban előírt bűjti

---

⁶ A kollégiumra lásd: BITSKEY István, *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*, Bp. 1996. – Peter SCHMIDT, *Das Collegium Germanicum in Rom und die Germaniker. Zur Funktion eines römischen Ausländerseminars (1552–1914)*, Tübingen 1984. – VERESS Endre, *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, Bp. 1917. – Andreas STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom*, I., Freiburg 1906.

időszakokon kívül is felszentelhessék, továbbá, hogy amennyiben a kollégium rektora a növendékeket alkalmasnak találja, akkor a megyés püspök elbocsájtó levele nélkül is felszentelhessék őket. A Kongregáció tulajdonképpen elutasította Pázmány kérését. Csak abban a – magyarországi hódoltságra egyébként gyakran jellemző – esetben adta meg a hozzájárulását, ha a török megszállás miatt az egyházmegyék határai annyira elmosódtak, hogy meg sem lehet állapítani, hogy melyik püspökhöz tartozik a felszentelendő növendék, (esetleg ő maga sem tudja, hogy melyik egyházmegyében született), vagy ha a jelölt egyházmegyéjében nincs se kinevezett püspök, se székeskáptalan, vagy ha van ugyan püspök, akkor az nem kapott pápai megerősítést, vagy pedig tartósan külföldön él. A kért tanúsítványt – döntöttek a bíborosok – a jelöltről nem a Pázmáneum rektora, hanem ennek véleménye alapján maga Pázmány kell, hogy kiállítsa.⁷

Pázmány egy korábbi levelében felvetette, hogy a szinte már kihalt körmendi apácakolostor (pontosabban: az egykori ágostonos kolostor, amelybe a veszprémvölgyi zárdából és máshonnan menekült apácák költöztek), ahol már csak egy novicia élt, „nem megvetendő” javait a kőszegi jezsuiták támogatására kellene fordítani, most ismét visszatért erre a kérdésre. Körmenden a középkorban vilhelmita, majd ágostonos szerzetesek kolostora állt, amely a reformáció idején elárvult, 1543-ban idemenekültek a veszprémvölgyi apácák, akikhez máshonnan jött domonkos és klarissza apácák is csatlakoztak. 1623-ban a jórészt romos kolostorban csak egy novicia lakott, aki azonban Szombathelyre költözött, 1625-ben már teljesen üres a „puszta klastrom”. Temetőjét a környékbeli katolikusok használták, az épületet 1654-ben bontották le. Ennek jövedelmét szerette volna Pázmány a kőszegi jezsuiták számára megszerezni, de hiába.⁸

Az esztergomi érsek részletesen ír azoknak a magyar püspököknek a kérdéséről, akiket főkegyúri jogánál fogva a király nevezett ki, és nem

⁷ Vö.: HANUY F., *Pázmány...* I.k. 293. sz. – GALLA Ferenc, *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Vác 1935. 35–42, 83–87.

⁸ HANUY Ferenc i.m. 184. sz. – A kolostorhoz tartozó javak a körmendi földesúr, Batthyány Ferenc „érdeklődését” is felkeltették: IVÁNYI Béla, *Dominikánus levelek és oklevelek a körmendi levéltárban*, Körmend 1942. 17, 22.; SZÉKELY Ottokár, *A ciszterci apácák Magyarországon*, A ciszterci rend budapesti Szent Imre-gimnáziumának évkönyve 1941–42. Bp. 1942. 70–75.; TÓTH István György, *Körmend a korai korban*, in *Körmend története*, szerk. Szabó László, Körmend 1994. 141.

kaptak pápai megerősítést. Ezek a főpapok a pápai kinevező bulla nélkül is – bár addig természetesen nem bérmálhattak, nem szentelhettek papokat stb. – püspöki jelvényeket viseltek, egyházi joghatóságot gyakoroltak, átvették javadalmaikat (ha voltak, és nem török bégek szedték be ott az adót), és mint a főpapi rend tagjai részt vettek az országgyűlés felsőtáblájának ülésein. Pázmány mint a magyar egyház feje, ebben a vitában, mely a magyar királyt és a Szentszékét régóta szembeállította egymással, az ország régi törvényeire hivatkozva érvel a király püspök-kinevezési joga mellett. A törvényeket ő nem vizsgálhatja felül, azok megtartására a király koronázásakor esküt tett, és különben is, a magyar törvények, írja Pázmány, halállal sújtják azt, aki az ország jogrendje ellen fellépni merészelné, ennek az amúgy is megfogyatkozott katolikus papságot nem teheti ki.⁹ Nagyon érdekes Pázmány leírása azokról az egyházmegyékről is, amelyek szerinte tulajdonképpen csak címzetes püspökségek, mert a területüket a török tartja megszállva, és egy garas jövedelmet sem nyújtanak, így püspökeik sem tudják megfizetni a kinevező pápai bulláért járó taxát.

Különösen fontosak Pázmánynak a boszniai püspökségre vonatkozó fejtegetései. Ennek kusza helyzete, mint a levélből kitűnik, még Carlo Caraffa bécsi nunciushoz is fejtörést okozott. Míg ugyanis a török hódoltságban fekvő egyházmegyéknek az élén – pápai megerősítéssel vagy anélkül – csak a király által kinevezett „száműzött” püspökök álltak, a boszniai püspökségre egymástól függetlenül kaptak kinevezést a magyar királytól magyar világi papok: vasvári prépostok, esztergomi kanonok egyrésztől, és a pápától a török területen élő bosnyák ferences szerzetesek másrésztől. Az előbbieknél számára a boszniai püspökség csak címet jelentett, és valahol a királyi Magyarországon, pl. Nagyszombatban vártak valamilyen tényleges jövedelmet is nyújtó püspökségre. Boszniai egyházmegyéjüket természetesen nem kereshették fel, a török hódoltságba nem mehettek. Ugyanerre a címre ugyanakkor azonban Róma magában Boszniában élő bosnyák obszerváns ferenceseket is kinevezett. A helyzetet bonyolította, hogy a magyar király által, mint a középkori Magyarország melléktartományába kinevezett boszniai

---

⁹ 3. sz. iratunk. Vö. FRAKNÓI Vilmos, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Bp. 1895. 328–333.; GALLA Ferenc, *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*, Bp. 1940. 74–77.; *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*, edidit: István György TÓTH, Roma–Bp. 1994. 13–16.

püspökök (nyilván tévedésből) a pápai megerősítést is többször megkapták, miközben ugyanennek a püspöki címnek már volt egy másik, a pápa által kinevezett birtokosa is. Ezért gondolta a nuncius Újlaky Lajos, Ergely Ferenc, Telegdy János korábbi kanonokokat, prépostokat, majd boszniai püspököket ferences barátoknak. Igen jellemző Pázmány érvelése is: javasolja ugyan, hogy a királyi titkár végezzen kutatást e kérdésben a királyi levéltárban, de végső soron saját maga és kortársai emlékezetére hivatkozik: mi, akik még élünk, írja, jól emlékezünk arra, hogy harminc, negyven, ötven éve is így nevezte ki a király a boszniai püspököket – egy ilyen zűrzavaros helyzetben ez volt a legbiztosabb fogódzó.¹⁰

1.

Pozsony, 1623. január 13.

Pázmány Péter esztergomi érsek levele Carlo Caraffa bécsi nunciushoz

(Archivio di Sacra Congregazione de Propaganda Fide (=APF) SC
Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 148. eredeti sk, aláírással)

A címzett december 31-i levelét csak január 12-én kapta meg. Részletesen beszámol a boszniai püspökség jogi helyzetéről, felsorolja az elmúlt évtizedek boszniai püspökeit. A király által kinevezett, itt felsorolt boszniai püspökök nem szerzetesek.

Illustrissime ac Reverendissime Domine, mihi colendissime.

---

¹⁰ Részletesen erre: GALLA F., *Marnavics Tomkó...* 77–79. Vö.: Patritius GAUCHAT, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, vol. IV., Monasterii 1934. 119.; FRAKNÓI V., *A magyar királyi kegyúri jog...* 328–333.; FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-Székkal*, Bp. 1903. III. 338.; MOLNÁR Antal, *Scardonai püspökök „ad limina” jelentései*, Fons 1994. 3. 275–279. Lásd erre: TÓTH István György, *A mohácsi plébános, a budai pasa és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka c. forrásközlés bevezetőjét is. (Ugyanezen évkönyvben.)* – A szóbeliség szerepére: TÓTH István György, *Mivelhogya magad írást nem tudsz...* Az írás térhódítása a művelődésben a korai Magyarországon, Bp. 1996. 168–188.

Literas Illustrissimae Dominationis Vestrae 31. Decembris exaratas, heri primum accepi una cum proprio motu Suae Sanctitatis¹¹ in negotio monialium¹², quem ego diligenter publicari curabo.

Cupit Illustrissima Dominatio Vestra per me informari de episcopatu Bosznensi¹³, an ejus nominatio ad reges Hungariae pertineat, et ut aliquot retroactorum annorum nominationis indicem transmittam, petit. Qua de re Illustrissimam Dominationem Vestram ita informare possum, episcopum Bosznensem archiepiscopatui Colocensi¹⁴ tanquam suffraganeum fuisse subjectum, prout in libro decretorum Hungariae Fol. 747. habetur.

Ac proinde eodem jure quo reliquos episcopos etiam Bosznensem episcopum a regibus Ungariae vel electos vel nominatos fuisse. Et qui hodie supersumus, ab annis triginta, quadraginta, quinquaginta, reminiscimur, semper a Regia Majestate Bosnenses episcopos fuisse declaratos, atque etiam a Sede Apostolica eos ipsos confirmatos, quos Regia Majestas declaraverat, prout etiam in annexa literis Illustrissimae Dominationis Vestrae signatura recognoscitur¹⁵, quanquam in ea signatura notabilis error est in eo, quod dominum Uylaky¹⁶, dominum Ergelium,¹⁷ dominum Joannem Thelegdy¹⁸ fratres seu monachos¹⁹ appellet, cum (Fol. 148/v.) nemo illorum monachus fuerit, sed hodie reverendissimus dominus Franciscus Ergelius sit episcopus Wesprimiensis, dominus vero Joannes Thelegdy hodie sit archiepiscopus Colocensis, et is ipse Romae fuerit consecratus in episcopum

---

¹¹ VIII. Orbán pápa (1623–1644).

¹² A körmendi apácák, lásd erre a bevezetést.

¹³ A boszniai püspökségre a császár (magyar királyként) mint a királyság egykori melléktartományába nevezett ki püspököket, akik azonban nem rezideálhattak a török hódoltságban.

¹⁴ Kalocsai érsekség.

¹⁵ Nincs itt.

¹⁶ Újlaky Lajos, vasvári prépost, zalavári, kapornaki apát, 1600-tól boszniai püspök, 1603-tól veszprémi püspök.

¹⁷ Ergely (Ergelics) Ferenc zágrábi prépost, 1603-tól boszniai püspök, miután Újlakyt Sümegen Bocskay hajdú megölték, veszprémi püspök.

¹⁸ Telegdy János 1610-től boszniai püspök, 1610. szeptember 25-én Bellarmino bíboros szenteli püspökké Rómában, a következő években Nagyszombatban élt, mint az esztergomi érsek segédpüspöke.

¹⁹ Azaz ferenceseknek nevezte őket. A zavar nyilván abból származott, hogy a király által kinevezett, nem rezideáló boszniai püspököket összekeverték a szintén boszniai címmel kinevezett bosnyák ferences püspökökkel.

Bosznensem, a sanctae memoriae cardinali Bellarmino²⁰, idque solum vigore praesentationis per regem Hungariae factae.

Catalogum texere successionis episcoporum Bosznensium a rege Hungariae praesentatorum ego quidem certe haud possum, Illustrissima Dominatio Vestra dominum secretarium Ungaricum in aula Suae Majestatis residentem ad se accertiri faciat, et ab eo hac de re sciscitetur, forte in archivis aliquid reperiet. His Illustrissimae Dominationi Vestrae manus veneror. eandemque diu feliciter valere desidero.

Datum Posony, 13. die Januarii anno 1623.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

humillimus²¹ servitor

Archiepiscopus Strigoniensis m.p.

Fol. 149/r.

Nota²² delli vescovi di Bosna da 30 anni in qua fatti a presentatione delli re d'Vngaria.

Fol. 149/v.

Ordo²³ sucessionis episcoporum Bosznensium a triginta circiter annis a regibus Hungariae electorum ac Suae Sanctitati praesentatorum

Reverendissimo domino Ludovico Uylaki succesit in episcopatu Bosznensi

Reverendissimus Dominus Franciscus Ergelius, cui

Reverendissimus Dominus Joannes Thelegdy, cui

Reverendissimus Dominus Thomas Balasffy²⁴, cui

---

²⁰ Roberto Bellarmino (1542–1621), jezsuita, a Collegium Romanum rektora, 1599-től bíboros, capuai érsek, 1924-ben boldoggá avatták, kora egyik legnagyobb katolikus tudósa.

²¹ Innentől Pázmány kezével.

²² Francesco Ingoli, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára kezével.

²³ Ugyanannak az írnoknak a kezével, aki Pázmány levelét írta.

²⁴ Balásffy Tamás (1580–1625) győri kanonok, hitvitázó író. 1613-tól boszniai püspök, zalavári apát, kapornaki majd pozsonyi prépost, 1621-től váci, 1622-től pécsi püspök, számos a protestánsokkal vitatkozó írás szerzője.

Reverendissimus Dominus Stephanus Sennyey de Kis Sennye²⁵, cui
Reverendissimus Dominus Ladislaus Deakj²⁶, cui
Reverendissimus Dominus Joannes Posgay²⁷, qui hodie est electus
episcopus Bosznensis.

(hátlapján:)

(lapszám nélküli oldal)

Possonio²⁸ 13 gennaro 1625.

l'arcivescovo di Strigonia al nunzio cesareo²⁹

Che li vescovi di Bosna suffraganei delli arcivescovi Collocensi sono stati sempre fatti a nominatione delli re d'Vngaria, e di ciò li vescovi del regno da 30, 40 et 50 anni in qua si raccordano³⁰. Nella nota venuta da Roma vi è errore, perché nomina due vescovi frati, ed erano preti. La successione delli vescovi Bosnesi l'havrà dal secretario del regno che sta presso l'imperatore.

Lecta die 21 Febrarii 1625.³¹

---

²⁵ Sennyey István, esztergomi kanonok, 1621-től boszniai, majd váci, majd 1628-tól veszprémi püspök.

²⁶ Deákj László szentgyörgyemezei prépost, majd 1623-tól boszniai püspök.

²⁷ Posgay János aradi prépost, boszniai püspök.

²⁸ Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára írásával.

²⁹ Carlo Caraffa († 1644) aversai püspök, kölni, gráci nuncius, 1621–1628 között bécsi nuncius

³⁰ Kihúzza: che a nominatione delli re si sono fatti li vescovi Bosnesi

³¹ A Kongregáció 1625. február 21-i ülésén felolvasták, határozathozatal nélkül.

2.

Pozsony, 1624. november 27.

Pázmány Péter esztergomi érsek levele Ottavio Bandini bíborosnak
(APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 144. eredeti, sk. aláírással)

Háborúk és eretnokségek gyötrik a magyar egyházat, amelynek ügyében Orsini bíboros a pápához fog fordulni, ebben kéri a címzett közbenjárását. Telegdy János kalocsai érseket, aki a Collegium Germanicum Hungaricumról szól majd, hallgassa meg.

Illustrissime³² ac Reverendissime Domine, Patrone Colendissime.

Quia saepius Illustrissimae Dominationis Vestrae paternam sollicitudinem in Ecclesiam Ungaricam expertus sum, idcirco fretus benignitate Illustrissimae Dominationis Vestrae demisse eandem rogo, ut afflictae hujus patriae bellis ac haeresibus fere absumptae, curam ac protectionem deinceps quoque continuare dignetur.

Laboro ego quidem, ut aliqua saltem ex parte in dies promoveatur religio, caeterum malum adeo late patens, validiorem Sedis Apostolicae modicam manum requirit. Illustrissimus dominus cardinalis Vrsinus³³ qui res Ungaricas propius inspexit, pro innata sua benignitate negotia quaedam afflictae hujus ecclesiae Sanctitati Suae³⁴ repraesentabit, in quibus ut Illustrissima Dominatio Vestra patrocinium suum adhibeat, vehementer rogo.

De Collegio Ungarico Romano³⁵ Reverendissimus dominus Joannes Telegdy nominatus archiepiscopus Colocensis,³⁶ nonnulla Illustrissimae Dominationi Vestrae communicanda habet, dignetur Illustrissima Dominatio Vestra ipsum exaudire meque inter minimos servitores suos annumerare. Hisce manus Illustrissimae Dominationis Vestrae exosculor.

Pozsony³⁷, die 27. Novembris anno 1624.

³² A bíboros megszólítása ekkor még nem Eminentissime, csak Illustrissime volt.

³³ Alessandro Orsini, 1616-től bíboros († 1626).

³⁴ VIII. Orbán pápa (1623–1644).

³⁵ A római Collegium Germanicum Hungaricum.

³⁶ Telegdy János váradi, nyitrai püspök, 1623-tól kalocsai érsek.

³⁷ Pozsony, Pressburg, Prešporok. Ma Bratislava Szlovákiában.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

humilimus³⁸ servitor

archiepiscopus Strigoniensis

(A következő lap üres, az utána következő számozatlan lap hátoldalán:)

Il signor Ingolj³⁹ mi dice se la Congregatione deve rispondere et lo farei o mi rimandi la lettera

Possonio⁴⁰

27. Novembris 1624.

L'arcivescovo di Strigonia

Lamentando il mal stato delle chiese d'Vngaria supplica la Congregatione a sentir quello che rifererá il signor cardinal Vrsino in suo nome, e quello che dirá Don Giovanni nominato all'arcivescovato Colocense.

Lecta, cardinal Bandino di 10 febraro 1625., responsum est die 15 ejusdem.⁴¹

3.

Pozsony, 1625. január 13.

Pázmány Péter esztergomi érsek levele Carlo Caraffa bécsi nunciusnak

(APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 150. eredeti, sk. aláírással)

A címzett december 16-i levelét csak január 12-én kapta meg. Válaszol a feltett kérdésekre a király által kinevezett püspökökről. Ezt a régi szokást a magyar törvények is megerősítik, egyetértett ezzel minden

³⁸ Innentől az aláírás Pázmány kezével

³⁹ Francesco Ingoli, a Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára, a Kongregáció alapításától, 1622-től haláláig, 1649-ig töltötte be ezt a tiszteletet.

⁴⁰ Francesco Ingoli írásával

⁴¹ Bandini bíboros a Kongregáció 1625. február 10-i ülésén olvasta fel, és a választ február 15-én küldték el.

magyar püspök a nagyszombati zsinaton, ahol Marra nuncius is jelen volt. Az így kinevezett püspökök pápai megerősítése gyakran azért késik, mert ennek díját a püspökök, akik egyházmegyéjét a török tartja megszállva, nem tudják előteremteni. A boszniai püspökségre vonatkozó kérdésre válaszolva korábbi levelére utal.

Illustrissime ac Reverendissime Domine mihi colendissime.

Literas Illustrissimae Dominationis Vestrae 16. Decembris exaratas heri primum accepi, ubinam hucusque haeserint, nescio.

Tria sunt, quae Illustrissima Dominatio Vestra ex me scire desiderat. Ad quae singula ordine respondebo, absque praejudicio tamen praelatorum Hungarorum, qui si quando simul omnes fuerint comitiorum tempore⁴², uberius forte ad omnia respondere poterunt.

Primo igitur quaerit Illustrissima Dominatio Vestra cur praelati Hungariae quamprimum nominantur a Regia Majestate, statim accipiunt jurisdictionem temporalem locum in diaeta ac consiliis.

Ad hoc ego breviter respondeo.

Primo, quod etiamsi causa nulla hujus rei assignari posset, immemorabilis tamen aliquot saeculorum consuetudo, sat magnam huic rei auctoritatem conciliaret: Si enim sacrum Concilium Tridentinum in ritibus sacramentorum et officiorum divinorum tantam hujus immemorabilis consuetudinis rationem habuit, ut nihil mutandum de veteri consuetudine voluerit, aequitati consonum videtur, ut in rebus exterioribus ac temporalibus vetustatis ratio habeatur. Secundo tamen addo, fundamentum hujus rei in eo situm esse, quod leges Hungariae ante exortas haereses conditae habent: Reges Hungariae a Sede Apostolica et conciliis generalibus etiam juramento confirmatis privilegiis habere, quod episcopus non tantum nominare, sed eligere possint.

Atque ut Illustrissima Dominatio Vestra totum hujus rei fundamentum plene cognoscat, ex legibus Ungariae curavi in annexa cartha⁴³ verbatim describi, quae ad hoc negotium faciunt. Ea vero, quae in hac lege Ungarica continentur, ego non examino. Illud solum dico, quod et moderna imperatoria majestas⁴⁴ et omnes omnino reges ad

⁴² Az országgyűlés 1625. szeptember 8-án ült össze Sopronban.

⁴³ Ugyanitt, Fol. 147/r-v. A Tripartitum Juris Hungarici első rész XI. cím másolata.

⁴⁴ II. Ferdinánd (1619–1637)

hujusmodi privilegium manu tenendum juramento sese obstrinxerunt. Et insuper: peculiari lege Ungarica, honore vita fortunis privandus statuitur, quicumque contra hujusmodi publica regni jura aliquid attentaverit, seque illis opposuerit. Quae cum ita sint, in synodo provinciali Tyrnauisiensi, cui illustrissimus dominus piaie memoriae Placidus Marra⁴⁵ Suae Sanctitatis⁴⁶ jussu interfuit, omnes praelati in hoc puncto ita se declararunt, ut dicerent: Non posse hac in re legi patriae ac veteri (Fol. 150/v.) consuetudini sese opponere praelatos, nisi velint ordinem ecclesiasticum, qui etiam num exiguus in Ungaria superest, in poenas legibus regi statutas praecipitare.

Itaque Illustrissima Dominatio Vestra pro sua sapientia judicet an tutum sit in hisce tam exulceratis ac periculosis temporibus hujuscemodi difficultates premere sine ullo fructu.

Secundo. Quaerit Illustrissima Dominatio Vestra cur episcopi sive nominati sive electi differant Sedis Apostolicae confirmationem. Ad hoc ego respondeo: perperam et contra canones ab iis fieri, qui differunt. Caeterum saepius apud me episcopi Ungariae conquesti sunt, se quidem confirmationis beneficium diligenter petere, sed expensarum magnitudini non sufficere, praesertim hisce tam perturbatis temporibus, quibus per continuos sex annos⁴⁷ ecclesiastici bonis omnibus in Ungaria fuere spoliati, ac insuper plures illorum ex suis episcopatibus⁴⁸ nullos omnino proventus recipiunt. Nam ut intelligat Vestra Illustrissima Dominatio, ex omnibus episcopis Ungariae, duo solum sunt, qui residentias suas habeant, Nitriensis et Jauriensis⁴⁹, reliqui fere omnes titulares⁵⁰ sunt, ne unius quidem teruntii⁵¹ utilitatem ex episcopatu percipientes, quales sunt Transyluaniensis, Varadiensis, Agriensis, Chanadiensis, Quinque Ecclesiensis, Tinniensis, Syrmiensis, Bosnensis⁵² etc.

Quocirca si Illustrissima Dominatio Vestra huic incommodo remedium adhibere vult, efficiat apud Sanctitatem Suam, ut episcopi qui residentias non habent, suas omnes expeditiones ad confirmationem

---

⁴⁵ Placido de Marra, 1595-től melfi-i püspök, 1612–1616 között bécsi nuncius.

⁴⁶ V. Pál pápa (1605–1621).

⁴⁷ Bethlen Gábor támadására céloz.

⁴⁸ A török hódoltságban.

⁴⁹ Nyitrai és győri püspök.

⁵⁰ Mert egyházmegyéjük a hódoltságban fekszik.

⁵¹ Fabatkát sem.

⁵² Erdélyi, váradi, egri, csanádi, pécsi, tinnini, szendrői, boszniai püspökök.

necessarias gratis ex liberalitate Sedis Apostolicae per omnia obtineant. Id si Illustrissima Dominatio Vestra effecerit, merito castigandi erunt, si qui confirmationem distulerint. Alioquin enim, qui impossibilitatem egestatis jure praetendunt, nescio, qua ratione repraehensionem mereantur.

Tertio, movet quaestionem Illustrissima Dominatio Vestra de episcopatu Bosnensi. Verum quia separatis aliis litteris⁵³ uberius ea de re Illustrissima Dominatio Vestra scripsit, ego quoque ad responsionem meam antea datam me remitto, Illustrissimam Dominationem Vestram majorem in modum rogo, ut ubi haec mea responsa Sacrae Congregationi de Propaganda Fide communicaverit, significare dignetur, mihi quoque responsium Congregationis. Hisque Illustrissimae Dominationi Vestrae manus veneror, eidemque a Deo felicitatem omnem ex animo precor.
(Fol. 151.)

Datum Posonii 13 Januarii anno 1625.

Illustrissimae ac Reverendissimae Dominationis Vestrae

humillimus⁵⁴ servitor

Archiepiscopus Strigoniensis

(hátlapja:) Fol. 151/v.

Posonio⁵⁵

13 gennaro 1625

L'Arcivescovo di Strigonia al nuntio cesareo

(tartalmi kivonat)

Bandino e Santa Susanna⁵⁶

Lecta die 21. Febrarii 1625.

---

⁵³ Ugyanitt, az előző lapokon.

⁵⁴ Innentől sk. aláírás.

⁵⁵ Francesco Ingoli írása.

⁵⁶ Az iratot a Kongregáció ülésén referáló bíborosok nevei. Ottavio Bandini († 1629) 1593-tól bíboros prae-nestei püspök. Cobelluzzi Scipio († 1626) 1615-től bíboros, brévetitkár, titulárius temploma a Santa Susanna volt.

Sacra Congregatio jussit tradi copiam harum litterarum illustrissimo Bandino et Sanctae Susannae⁵⁷ de provisionibus episcopatum Ungariae et episcopatus Bosnensis hactenus factis, informationes assumant et in sequenti congregatione coram Sanctissimo referant.

4.

Pozsony, 1625. január 15.

Pázmány Péter esztergomi érsek levele Carlo Caraffa bécsi nunciusnak

(APF SC Dalmazia Misc Vol. 3. Fol. 18. eredeti, végig sk.)

Az általa alapított bécsi papnevelde növendékei számára a nagy paphiány miatt kéri azt a kiváltságot, hogy a kánonjogban előirt terminusokon kívül, a megyéspüspökök elbocsájtó levele nélkül is felszentelhessék őket, ha a kollégium rektora és a növendékek felügyelője jó véleményvel van róluk.

Illustrissime ac Reverendissime Domine, Patrone Observandissime.

Scripseram diligenter Illustrissimae Dominationi Vestrae, atque etiam apud Sacram Congregationem de Fide Propaganda institeram, ut alumnatui meo Viennensi⁵⁸ gratias Apostolicae Sedis obtinere dignaretur, ad ordinationem extra tempora sine dimissorialibus,⁵⁹ postquam toto studiorum tempora alumni mores suos, tam regenti alumnatus, quam rectori collegii approbassent.

Intelligo in hac mea petitione difficultates plurimas moveri, sed Illustrissimam Dominationem Vestram rogo, ad Dei gloriam, hanc apud Suam Sanctitatem⁶⁰ gratiam mihi obtineat, si opus sit, ego ab omnibus

⁵⁷ Kihúzza: ad referendum in Sacra Congregatione

⁵⁸ Pázmáneum, bécsi papnevelő intézet, 1623-ban alapította Pázmány Péter, akinek a nevét viseli.

⁵⁹ Erre lásd Pázmány két másik, szintén a Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltárában fennmaradt levelét, 1624. szeptember 29-i és 1625. április 7-i dátummal, közli: HANUY F., *Pázmány...* 274. és 293. sz.

⁶⁰ VIII. Orbán pápa.

Vngariae episcopis authenticas Illustrissimae Dominationi Vestrae mittam scripturas, quibus assensum ad hanc rem praebeant. Et certe in tanta harum provinciarum necessitate aliquid ex illo rigore canonum relaxari par est.

Nec ullum certius de moribus testimonium haberi potest, quam a viris religiosis, qui triennium, imo quadriennium, quinquennium sexennium cohabitant alumnis, eosque moderantur. (Fol. 18/v.) Illustrissimam Dominationem Vestram rogo velit ad me perscribere, quid spei hac in re ex Urbe porrigatur. Hisque manus Illustrissimae Dominationis Vestrae veneror, ac eidem a Deo felicitatem omnem precor.

Posonii 15. Januarii 1625.

Illustrissimae Dominationis Vestrae

humillimus servitor

archiepiscopus Strigoniensis m.p.

(hátlapján, oldalszám nélkül:)

Possonio⁶¹ 15 gennaro 1625.

L'arcivescovo di Strigonia al nuntio cesareo

(tartalmi kivonat)

Lecta die 21. Febrarii 1625.

(APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 17., Carlo Caraffa nuncius 1625.

január 18-i levele: továbbítja Rómába Pázmány itt közölt levelét.

Ennek hátlapja: Fol. 19/v.)

(tartalmi kivonat Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára írásával)

scribatur Cleselio⁶²

---

⁶¹ Francesco Ingoli írásával.

⁶² Melchior Klesl (Khlesl), latin formája: Cleselius (1552–1630), 1613-tól bécsi püspök, 1615-től bíboros, II. Mátyás főminisztere, Ferdinánd főherceg, a későbbi II. Ferdinánd császár fogságba vetette, majd római száműzetésben élt sokáig.

Lecta die 21. Februarii 1625.⁶³

Che s'è riferita la lettera dell'arcivescovo di Strigonia che tratta del privilegio circa l'ordinazioni che egli desidera per gl'alunni del suo collegio di Vienna, e perchè a Nostro Signore⁶⁴ et alli signori cardinali è paruto di non mutar la risoluzione presa, di conceder il detto privilegio ristretto alli 4 casi, cioè della confusione de confini delle diocesi, della vacanza delle cattedrali, senza capitolo⁶⁵, del mancamento della confirmatione apostolica necessaria alli vescovi nominati dall'imperatore, et finalmente dell'assenza de vescovi esistenti in parti lontane, ha ordinato che 'l signor cardinal Cleselio scriva al detto arcivescovo acciò si contenti del privilegio nella forma prefata non valendo la ragion del medesimo arcivescovo⁶⁶ fondata nel consenso de vescovi moderni, perchè alli loro successori non piacerà facilmente che con la sola fede del rettore del collegio li siano ordinati li loro sudditi senza loro saputa et alle volte contro la loro volontà.

⁶³ Tárgyalták a pápa jelenlétében tartott 31. kongregáció ülésén, a jegyzőkönyv idevágó pontját közli: GALLA Ferenc, *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Vác 1935. 86–88.

⁶⁴ VIII. Orbán pápa.

⁶⁵ Kihúzza: della translatione de vescovi

⁶⁶ Kihúzza: di Strigonia

A mohácsi plébános, a budai pasa, és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simone Matkovics levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (1622–1635)

Közli: Tóth István György

Don Simone Matkovics¹ mohácsi plébános itt közölt, eddig kiadatlan levelei a töröktől megszállt Dél-Magyarország életének fontos forrásai. Valamennyi levél a katolikus missziókat világszerte irányító bíborosi tanács, a Hitterjesztés Szent Kongregációja (latin nevén *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) római levéltárában maradt fent.²

---

¹ Nevét igen sok alakban találjuk a forrásokban. Matheocouich, Mattheocouich, Simone Ivanouich, Simone Jouanouich, Simone Joannis, Simone di Giovanni, eredeti családnéve Jaxich volt, apját pedig Ivánnak (Jánosnak) hívták. Az itt közzétett levelei a felekezetek elnevezésében a korabeli katolikus nyelvhasználatot követik, mely a maitól nemcsak abban tér el, hogy a pejoratív ízű lutheránust, kálvinistát, ariánust, szakadárt használja evangélikus, református, unitárius, görögkeleti helyett, a protestánsokat pedig összefoglalóan eretnekeknek nevezi, hanem eltér abban is, hogy a katolikusokat (és általában csak őket) mondja keresztényeknek (christiani). A reformátusokat és az evangélikusokat gyakran mint Lutherek, Kálvinok (i Lutheri, i Leuteri, i Caluini) emlegeti, a görög illetve a török szót pedig a görögkeleti (ortodox) illetve a mohamedán szó szinonimájaként találjuk Don Simone leveleiben.

² Terjedelmi korlátok miatt itt most csak Don Simone Matkovicsnak a Hitterjesztés Szent Kongregációjához írt legfontosabb leveleit tesszük közre. További kiadott levelei: *Ex tabulario Romano Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, szerk. SÁVAI János, Szeged 1993. 263–265. (Rendkívül megbízhatatlan kiadás, egy olyan levelet is közöl, amelyet saját bevallása szerint sem tudott elolvasni, kritikáját lásd: BENDA Kálmán – TÓTH István György, „A jezsuiták mecsetje”. *Egy forráskiadvány margójára*, Budapesti Könyvszemle 6 (1994) 1. 20–25. – Marko JACSOV, *Szpiszi Kongregacije za Propagandu Vere u Rimu o Srbima 1622–1644*, I., Beograd 1986. 102–103, 113–114, 174–175, 183–184. – TÓTH István György, *Egy hódoltsági plébános panasza a ferencesek, a jezsuiták és Róma ellen (1634)*, in *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*, szerk. KALMÁR János, Bp. 1997. 107–112. – A Hitterjesztés Szent Kongregációjára és a magyarországi missziókra ld.: *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*, edidit: István György TÓTH, Roma – Bp. 1994. 5–31. (további irodalommal.)

A levelek a 17. századi hódoltság életének számos, eddig kevésbé ismert elemét világítják meg. Nemcsak arról számolnak be, hogy hogyan küzdött fennmaradásáért a török uralom alatt élő katolikus egyház, de levélíróink a többi keresztény felekezetről is fontos (bár nem éppen elfogulatlan) adatokat közöl, különösen érdekesek Don Simone leveleinek a baranyai reformátusokra, és püspökökre, Laskai Jánosra vonatkozó részei³. A mohácsi plébános levelei bemutatják a 17. századi török adminisztráció működését, viszonyát a „rájákhöz” a hódoltság déli, délszlávok által lakott, és a magyar határhoz közelebb eső vidékektől sokban eltérő viszonyokat mutató szandzsákjaiban. Megismerhetjük belőlük a hódoltság Buda után legfontosabb központjának, Belgrádnak (Nándorfehérvárnak) és az ottani kereskedőknek mindennapi életét. A hódoltság iskoláira is elsőrendű forrásnak számíthatnak ezek a levelek, de a népi vallásosság és a mentalitástörténet problémáira is sok ismeretet nyújtanak: Megtudjuk belőlük, hogy hogyan élték át egy hódoltsági település lakói a „nagy ködként” a falujukra szálló járványt, és azt is, hogy milyen babonákban hittek: Don Simone kísérteteket, varázslókat, csodákat ír le - a bűbajos asszonyt, aki a vízen égő rokka mellett varázsol, a föld nyeli el, az utast követő kísértet csak az útszéli keresztnél tűnik el, stb.

Don Simone most közölt levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjának megalapításától, azaz 1622-től 1635-ig mutatják be a magyarországi török hódoltságban működő katolikus egyház életét, szenvedéseit. 1622-ben, amikor Don Simone itt közzétett első levelét írta az újonnan alapított Kongregációnak, (mint ezt tőle magától megtudjuk, hiszen érdemei kidomborítását sohasem mulasztotta el), már huszonkét esztendeje harcolt a katolikus hitért a török hódoltságban.⁴ Mivel Bartol Kašić horvát jezsuita 1613-ban megírta Don Simone rövid életrajzát, 1618-ban pedig hosszú jelentésben számolt be közös szerémségi útjaikról, elég pontos ismereteink vannak Don Simonénak a Kongregáció megalapítását megelőző működéséről is.⁵

---

³ ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, Bp. 1977. 48–49. – A baranyai unitáriusokra: BENDA Kálmán, *Unitáriusok a hódoltságkori Dél-Baranyában*, Baranya 4 (1990) 1–2. 87–97.

⁴ APF SOCG Vol. 382. Memoriale 1622. Fol. 78.

⁵ Archivum Romanum Societatis Jesu (=ARSI), Roma, Austria 20. Fol. 29-37/v. Kiadásai: Miroslav VANINO, *Kašičevo izvešće o Don Simunu Matkovicu (1613)*, Vrela e prinosi (Szarajevo) 1 (1932) 80–99.; *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók 1609-*

Don Simone 1575 körül született a boszniai Olovoban, állítólag a bosnyák királyi családból származott. 12 éves korától 22 éves koráig a ferencesek boszniai kolostoraiban nevelkedett, és az első tonzúrát is felvette, de később mégsem akart szerzetes lenni. Valószínűleg ezekből az évekből, a ferences kolostorban elszenvedett sérelmekből származik az az itt közölt leveleiben is jól érezhető, elementáris erejű harag, amelyet ez a bosnyák pap honfitársai, a bosnyák ferencesek ellen táplált, összefogva ellenük a magyar jezsuitákkal és a raguzai kereskedőkkel.

Miután elhagyta a boszniai ferencesek kolostorát, három évig Szerbiában gyerekeket tanított írni-olvasni, sok ortodoxot megtérítve, majd felszentelték, és 1600-tól 1613-ig a szerémségi Babska falu plébánosa volt. Életrajzírója szerint itt a Szerémségben húszezer embert keresztelt meg, köztük tízéveseket is, mert nem volt aki korábban megkeresztelje őket, hiszen e vidéken nem voltak katolikus papok.

A környékbeli görögkeleti püspökök azonban folyamatosan zaklatták Don Simonét, aki a az új naptárt és a „pápa hitét” hirdette. Az újlaki káditól 40 zecchini lefizetésével még megmenekült, de Murád pasának ugyanezért már 1000 scudot kellett, hogy fizessenek a katolikus raguzai kereskedők.⁶ Ezért Don Simone Isztambulba ment, hogy új kiváltságlevelet szerezzen. A fővárosban a szultáni szeráj öre, egy eunuch, nagy szeretettel fogadta, mert ő is a bosnyák királyok családjából származott, a rokonai pedig Boszniában Don Simone apja házában nevelkedtek. A befolyásos eunuch nyilván a gyerekadóval került a szultáni udvarba, és nem felejtkezett el egykori népéről, rokonságáról. Ennek az eunuchnak a segítségével Matkovics magától a szultántól szerzett kiváltságleveleket a katolikusok védelmében, az ortodoxok, a reformátusok, az evangélikusok és az unitáriusok ellen.

Szülővárosába, Olovoba (olasz nevén: Piomboba) visszatérve, 1610-ben Don Simone részt vett a híres csodatévő olovoi Mária-kép körmenetén, ahol a keresztények és a körmenetre rátámadó törökök

---

1625, I/1., szerk. BALÁZS Mihály – FRICSY Ádám – LUKÁCS László – MONOK István, Szeged 1990. 172–186. (Az eredetit használtam); Vö.: Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagrabiae 1892. 342–366.; GALLA Ferenc, *Harminkelenc kiadatlan Pázmány-levél*, Vác 1936. 28, 46, 54. és a 8. sz. irat.

⁶ Ezekben az években nem volt Murád nevű budai pasa, „Murat Pascia Visir” valószínűleg a Belgrádban székelő szendrői bég lehetett: FEKETE Lajos, *Budapest a törökkorban*, Bp. 1944. 217.

között fegyveres harc tört ki. A ferences gvárdiánra egy török már a kardját emelte, amikor Don Simone kimentette a kezéből, de ezután egy másik török őt is megsebesítette a szabljájával. Ugyanebben az évben a pécsi katolikusok hívták magukhoz. Pécsen Don Simone kiűzte az ördögöt egy megszállott unitáriusból, és megtérítette Csáki György református lelkészt. A keresztény felekezetek viszályában a török kádított igazságot, akinél Don Simone elérte, hogy fallal kettéválasszák az unitáriusok templomát, és ezentúl az egyik felét a katolikusok, a másik felét az unitáriusok használják, ezt megerősítette a Belgrádon tartozkodó Tirjaki Haszán budai pasával.⁷

Pécsről Don Simone visszatért Babskára, a plébániájára, ahol azonban ez alkalommal a reformátusok üldözték, Zrínyi gróf 13 katonáját küldte egy éjjel Don Simone házához. Amikor a plébános meghallotta, hogy a katonák „Hol az a török?” felkiáltással halálra keresik, kimenekült a kertbe, és pap létére ijjal és nyállal a kezében várta a támadóit.

A törököknél jó kapcsolatokkal rendelkező Don Simonéhoz fordultak a katolikusok akkor is, amikor Ali Szokolovics kanizsai pasa le akarta rombolni a szendrői Szentháromság templomát, amelyet a „tulajdonosa”, egy szpáhi, eladott a pasának. Don Simone tudta, hogy hogyan kell fellépni a török hatóságoknál, és a vukovári kádinál elérte, hogy állítsák le a rombolást. Ezután a budai pasához ment, hogy engedélyt szerezzen szülővárosa, Olovo templomának restaurálására. Útközben megállt Pécsen, ahol megvesztegetve a törököket, kiszabadította az unitáriusok vadjai nyomán karóbahúzásra ítélt katolikusokat.

1612-ben Don Simone Rómába ment, ahol minden követ megmozgatott, hogy missziót szervezzen Belgrád környékén, és püspökké szenteljék. Pártfogói, a jezsuiták elérték, hogy a plébánost fogadja maga V. Pál pápa is, aki megparancsolta Don Simonénak és Bartol Kašić horvát jezsuitának, hogy indítsanak missziót a magyarországi hódoltságba. Azt azonban régi ellenségei, a bosnyák ferencesek, megakadályozták, hogy a pápa kinevezze Don Simonét belgrádi székhellyel szendrői püspöknek. A ferencesek meggyőzték az ügyben döntő bíborosokat, hogy Matkovich tudatlan („illiteratus”), és az erkölcséről is rosszakat hallottak.⁸

⁷ Tirjaki Haszán vezír, harmadszor 1609. novembere és 1614. január között budai pasa, a szövegben: „Tiro Assan Pasciá”.

⁸ E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae...* 357.

Don Simone kétszer is, 1612–13-ban, majd 1618-ban körbevezette a Szerémségben Bartol Kašić horvát jezsuitát, aki útjairól részletes és igen érzékletes beszámolót készített. Matkovics és a jezsuiták levetették papi öltözetüket, és a raguzai kereskedők ruhájába bújtak: csizmában, rókaprémes süvegben, hosszú köpenyben vágtak neki a nem veszélytelen balkáni útnak. Nemcsak a velük utazó 14 raguzai kereskedő és *a magukkal vitt török janicsárok*, hanem a szerzetesek és Don Simone is puskával, szablyával, fegyverrel ültek lóra, hogy így retentsék el a rablókat.

Kašić leírásából kitűnik, hogy Don Simone, aki oszmán alattvalóként látta meg a napvilágot, igen jó török kapcsolatokkal rendelkezett. Maga is elég jól beszélt törökül⁹, és ismerte a török szokásokat, tudta, hogy ajándék nélkül sehova sem szabad érkezni, és jó borral a muszlim török urak is felvidíthatóak: A nempti plébánián 1618-ban a mise után megvendégték a helyi török vár parancsnokát, Szefer bég urat, „aki az ebéd idején eljött, hogy igyon, és három vagy négy kis étellel megelégedett, ám megtöltötte a gyomrát bőséges itallal, és igen részeg lett, a szolgálai zaj nélkül, sietve visszavitték a házába”. A pécsi törökök is kegyeikbe fogadták Don Simonét, Bartol Kašić szerint azt mondogatták, hogy „ez az ember jó az ő országuk számára”. Nem sokkal később pedig Don Simone Újlakon felkereste ajándékaival Haszán szendrői béget, aki ünnepélyesen fogadta a kereskedő módjára öltözött katolikus papokat, köztük Pietro Catich prizreni püspököt. Ahogy az isztambuli szerájban Don Simonét pártfogoló eunuch, ugyanúgy a szandzsákbég is gyerekadó fejében a törökökhöz került délszláv lehetett, aki nem felejtkezett el a gyökereiről. A bég előbb törökül, majd az anyanyelvén, „dalmátul”, azaz horvátul biztosította jóindulatáról a papokat, és mint „atya a fiait”, úgy óvta őket a janicsárok társaságától. A „dalmát” papok megtalálták a közös nyelvet a szandzsákbéggel, hosszan elbeszélgettek a „széparcú”, lágyszavú, ősz szakállú béggel, meg is állapították, hogy látszik, hiányzik neki a kereszténység, amelyet egykor Dalmáciában a kereszttségkor felvett.¹⁰

Don Simone, a török alattvaló, a hódolt Magyarországra délről, Boszniából érkezett, és ezért gondolkodása sokban különbözött a magyar

⁹ Uo. 353. 357.

¹⁰ M. VANINO, *Kašičevo...* 91. – E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae...* 363–366.; vö. FODOR Pál, *Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságutadatáról*, *Történelmi Szemle* 1995. 367–383.

papokétól. Számára a török uralom minden szörnyűségével együtt természetesnek tűnt. Ellenezte, hogy a királyi Magyarországról jöjjenek papok a hódoltságba, nemcsak azért, mert veszélyes konkurrenciát látott bennük, hanem azért is, mert azokat a papokat, akik nem az oszmán birodalom belsejéből, hanem a Habsburg-török „frontvonal” túloldaláról jöttek, a török hatóságok gyanakodva figyelték, kémeket, lázítókat sejtettek bennük.¹¹

Amikor Don Simone szenvedélyesen érvel amellett, hogy a királyi Magyarországon, messzi városokban élő püspökök ne avatkozzanak bele az immár majd egy évszázada török uralom alatt élő egyházmegyéjük ügyeibe, hanem egy, az itteni viszonyokat jól ismerő és a török hatóságok előtt is tekintéllyel rendelkező férfiút bízzanak meg a hódoltsági egyház vezetésével, lehetetlen nem észrevennünk, hogy a levélíró saját portréját rajzolja meg, saját püspöki ambícióihoz keres indokokat. Ugyanakkor Don Simone szavai azt a meggyőződését is tükrözték, hogy a távoli Jászón, Pozsonyban, Sümegen stb. élő „száműzött” katolikus megyéspüspökök, akik életükben be nem tették a lábukat a hódoltságba, és egyházmegyéjüket, vagy legalábbis annak a török alatt élő részét, csak levelekből ismerték, nem alkalmasak a hódoltsági katolikusok irányítására és védelmére, sőt beavatkozásaikkal csak kárt okoznak, mert gyanút ébresztenek a törökökben. Ebben a meggyőződésében Matkovics osztozott a hódoltsági plébániákon működő bosnyák ferencesekkel, akik egyébként - mint ez az itt közölt levelekből jól kitűnik, - elszánt ellenségei voltak. Nem kevesebbről volt itt szó, mint az egész hódolt Magyarország sorsáról: a „száműzött” megyéspüspökök, akárcsak a magyar rendiség, csak ideiglenesen megszállt területnek tekintették a török vilájeteket, amelynek a belátható jövőben bekövetkező felszabadításában joggal lehet reménykedni. Don Simone levelei viszont a balkáni, a régóta az oszmán birodalomba bekebelezett területeken élő katolikusok szemléletét tükrözik: eszerint a török uralom olyan realitás, amellyel hosszú távon együtt kell élni, és a papok pedig a török hatóságok kezét elnyerve szolgálhatják a legjobban az itteni katolikusok ügyét.¹²

---

¹¹ APF Miscellanea diverse Vol. 2. Fol. 180–182/v. (1. sz. iratunk)

¹² *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania 1627–1707*, edidit István György TÓTH, Roma – Bp. 1994. 13–16.

Ez a kétféle felfogás tükröződött abban a szinte áttekinthetetlen zűrzavarban is, amely ekkor a török hódoltság déli részéért felelős püspökök joghatósága körül uralkodott. A pécsi és a boszniai püspökök mellett Belgrád és Mohács vidékén működő prizreni, belgrádi, szendrői, scardonai püspökökről, antivari érsekről olvashatunk Don Simone leveleiben. A császár, mint magyar király, a régi eredetű, bár a pápa által vitatott főkegyúri jogával élve, továbbra is kinevezte a hódoltságban fekvő egyházmegyék élére a püspököket, akik csak ezután kértek (gyakran hiába) pápai megerősítést. Ugyanúgy, ahogy a török hódoltságban lévő vármegyék apparátusa tovább működött valamelyik végvárban, úgy éltek ezek a püspökök is valamelyik távoli, a Habsburgok kezén lévő városban prépostként vagy kanonokként, arra várva, hogy később a császári kegy egy „valódi”, azaz a királyi Magyarországon fekvő, jövedelmet is hozó egyházmegyét juttat nekik. Ez az immár sok évtizede tartó állapot azt eredményezte, hogy ezeket a főpapokat gyakran már nem a címük, hanem a tényleges székhelyük alapján emlegették, mint pl. szepesi vagy kassai püspököket, így írt egyik itt közölt levelében Don Simone is a sümegi püspökről, mert a veszprémi püspök a sümegi várba húzódott a török fronton fekvő, végvárrá lett székhelyéről.¹³

A Don Simone Matkovics működési területén elvben illetékes pécsi püspökök és a szintén a magyar király által (mint Magyarország egykori magyar melléktartományába) kinevezett boszniai püspökök nem jöttek, nem jöhettek be a hódoltságba. Ezért, hogy az itteni hívek ne maradjanak főpásztor nélkül, Róma missziós püspökséget szervezett Belgrád székhellyel. Ezek a missziós püspökök azonban, éppen azért, hogy a magyar király kinevezési joga ne csorbuljon, egészen 1647-ig, Marino Ibrišimović obszerváns ferences szerzetes belgrádi püspöki kinevezéséig, valamilyen más címet viseltek. Petar (Pietro) Catich püspök (1618–1622) - akit Don Simone gyógyított a házában - mint apostoli (pápai) adminisztrátor Belgrádon tartotta székhelyét, de címe szerint a dél-szerbiai Prizren város püspöke volt. Utóda, a raguzai ferences Alberto Rengjich (1625–1630) szintén belgrádi székhellyel, de a szendrői püspök címével működött – az ő vikáriusa volt Don Simone, és többek között az ő utóda is szeretett volna lenni.¹⁴ Rengjich halála után az albán határ

¹³ APF SOCG Vol. 320. Fol. 2–3. (8.sz. iratunk). Szepesi, kassai püspök: Archivio generale dei Frati Minori Conventuali, curia generalizia Roma, XXX. 1. B. Fol. 3.

¹⁴ Don Simone – írta a scardonai püspök a Kongregációnak 1630-ban – most Rómába ment, hogy szendrői püspöki címet szerezzen, sok támogató aláírást visz, ezek egy része

közelében fekvő, dél-dalmáciai kisváros, Antivari (Bar) érseke, az albán Pietro Massarecchi lett a belgrádi (címe szerint: szendrői) püspökség adminisztrátora (1631–1634).¹⁵

A boszniai missziós püspökök – hogy elkerüljék a konfliktusokat a császár által kinevezett „száműzött” boszniai püspökökkel – a dalmáciai Scardona (Skradin) püspöki címét viselték. A két missziós püspök újonnan kialakítandó „egyházmegyéjét” Rómának sokáig nem sikerült elválasztania. A legalábbis a bosnyák falvakhoz képest jómódban élő Szerémségre és Szlavóniára mindkét püspök egyformán igényt tartott. A boszniai (címe szerint:scardonai) és belgrádi (címe szerint: szendrői) püspökök kölcsönös vádaskodásaikkal az 1620-as években szinte elárasztották a Hitterjesztés Szent Kongregációját.¹⁶ A bíborosok végül úgy határoztak, hogy a Dráva és a Bosut folyók, illetve Tovarnik és Eszék mezővárosok vonala válassza el a két püspök fennhatóságát. Ebben a határvitában (amely az érintett hódoltsági püspökök számára nemcsak presztízskérdés, hanem a vitatott plébániák jövedelme miatt húsbavágó anyagi probléma is volt), Don Simone, mint Alberto Rengjich szendrői püspök vikáriusa, természetesen a scardonai püspök igényei ellen érvelt, szokott szenvedélyességével.¹⁷ A látszólag csak száraz jogi

---

azonban a magyarországi kálvinista papoktól származik (!). APF SOCG Vol. 148. Fol. 322.

¹⁵ Patritius GAUCHAT, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi*, Vol. IV., Monasterii 1934. 86, 111, 119, 289, 303. – Massarecchi jelentése 1623-ból: Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Izviješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623 i 1624*, Starine Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. XXXIX (1938) 1–48.; vö.: MOLNÁR Antal, *Scardonai püspökök „ad limina” jelentései (1624–1628)*, Fons 1 (1994) 3. sz. 275–314.; Uő., *Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországról. (1633)*, Fons 2 (1995) 2. 175–220. – FRAKNÓI Vilmos, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, Bp. 1895. 328–333., E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae...* 367–379. – Miroslav PREMROU, *Serie dei vescovi romano-cattolici di Beograd*, Archivum Franciscanum Historicum 17 (1924) 323–337., 18 (1925). 33–62. – Djuro KOKŠA, *L'organizzazione periferica delle missioni in Ungheria e in Croazia*, in *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria rerum*, hrsg. Joseph METZLER, Rom – Wien – Freiburg 1972. 1/2. 274--285.

¹⁶ Csak a legjellemzőbb példákat idézem: APF SOCG Vol. 386. Fol. 174, 455, 492, 537.; APF SOCG Vol. 56. Fol. 212., Vol. 58. Fol. 102., Vol. 75. Fol. 237–239/v, 266–268.

¹⁷ APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 51–52/v. (4. sz. iratunk.)

kérdések körül forgó vitát az teszi érdekessé, hogy egyrészt világosan megmutatta: itt, a hódoltság déli részén, jó nyolc évtizeddel az oszmán hódítás után, sokkal kevésbé élt tovább a lakosság tudatában a vilajet- és szandzsákbeosztás „alatt” az egykori keresztény adminisztratív beosztás, mint pl. Eger vagy Buda vidékén, a vármegyék és egyházmegyék határai kezdtek elmosódni.¹⁸ Néha már a katolikus papok és püspökök sem emlékeztek pontosan a valamikori egyházmegyékre, Massarecchi érsek pl. a plébánosok meghallgatása után sem tudott arról, hogy a vitatott terület jó része a török hódítás előtt a pécsi egyházmegyéhez tartozott.¹⁹ A boszniai (scardonai) püspök hívei, a bosnyák ferencesek pedig a katolikus egyházi közigazgatás határait praktikus, de az egyház számára elfogadhatatlan módon, a török szandzsákhatárokhoz kívánták igazítani.²⁰ A vita másik érdekessége pedig abban rejlett, hogy a két vitatkozó püspök nemcsak régi határleírásokra, hanem Itáliában nyomtatott térképekre is támaszkodott, azaz a 17. század eleji Magyarországon nagyon is modernnek számító módon harcoltak a jogaikért.²¹

Az itt közölt levelekből különösen jól látható a hódoltsági katolikusok (és egyben a többi keresztény egyház, köztük a reformátusok), kapcsolata a török hatóságokkal. Don Simone egész élete egyetlen hosszú harc a különböző pasákkal, bégekkel, kajmekámokkal, muftikkal, hodzsákkal és kádikkal a hódoltsági katolikusok jogaiért, életfeltételeiért.²² A levelek nagyon részletesen és plasztikusan, bár ugyanakkor igen elfogultan mutatják be ezt a küzdelmet.

---

¹⁸ BORSA Iván – TÓTH István György, *Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651–1658*, Levéltári Közlemények 1989. 1. 88.

¹⁹ APF Visite e Collegi Vol. 10. Fol. 2–2/v.

²⁰ „Vogliono i frati che secondo va il governo dei sangiakki Turchi, così ancora vogliono che camini il governo ecclesiastico, dicono Diacouo essere sotto il sangiakko di Posega, dunque deve essere sotto il vescovo di Posega.” Pietro Massarecchi levele, Belgrád, 1632. február 15. APF Visite e Collegi Vol. 10. Fol. 3/v.

²¹ APF SOCG Vol. 67. Fol. 286., vö. Uo. 265. 267–269/v, 270, 277, 285. és Uo. Fol. 284.: Rómában, panasolja Rengjich, a bosnyák ferenceseknek, köztük Frat’ Andrea de Camengradnak hisznek, „a informazione del quale si stamparà una nuova cosmografia e si estenderà Bosna insino a Constantinopoli.”

²² A magyarországi török adminisztrációra alapvető: HEGYI Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*, Bp. 1995.. – Itt mondok köszönetet Hegyi Klárának a török fogalmakra vonatkozó tanácsaiért.

A törökök eltűrték országukban a katolikusok és a többi keresztény felekezet vallásgyakorlatát. A mohamedán vallás támadó ideológiájára épülő világbirodalom vallási tolerancia dolgában fölötte állt sok korabeli európai keresztény államnak. Egy református szabadabban gyakorolhatta vallását a magyarországi vilajetekben, mint Itáliában, és egy katolikus számára kevesebb veszéllyel járt a misehallgatás Belgrádban, mint Amsterdamban. A törökök ugyanis a keresztények vallásában, ellentétben pl. az iszlámon belüli eretnek mozgalmakkal, nem láttak veszélyt, csak a muszlimok keresztény hitre térítését büntették halállal. A török hatóságok azonban ugyanakkor folyamatosan zaklatták, sanyargatták a nem igazhitű, azaz nem muszlim lakosságot, a keresztény felekezeteket egymás ellen is kijátszva.

A keresztények helyzete a magyarországi hódoltságban gyakran attól függött, hogy ki volt éppen a vezíri címet is viselő budai pasa: a könnyen megnyerhető Murtezá vagy az „őskeresztény kort idéző” üldöztetést indító Dzsáfer? A török birodalomban mindent pénzzel és ajándékkal kellett elintézni. Don Simone kapcsolata a török hatóságokkal egyetlen folyamatos megvesztegetés: Akárcsak ellenfelei, a bosnyák kereskedők vagy a református papok, Don Simone is rendszeresen felkereste a török pasákat és az alsóbb rangú tisztviselőket, és sohasem ment üres kézzel. A pénzügyek iránt a magyarországi misszionáriusok közül leginkább érdeklődő Don Simone leveleiben részletesen felsorolja, hogy hányszor és mennyi pénzt vitt a török uraknak, a budai pasát pedig egy (nyilván török divat szerint varratott) selyemruhával ajándékozta meg. Ugyanakkor szenvedélyes sorokban „leplezte le” a Kongregáció előtt, hogy ellenfelei pontosan ugyanezt tették: nem kevés készpénzzel, továbbá drágakövekkel díszített aranyos szablyával, cobolyprémbundával keresték az igazukat a budai pasánál. A folyamatos megvesztegetés, mivel mindkét fél kényszerűen élt vele, egyben állandóan emelkedő árfolyamú licitálást is jelentett: a török hatóságok kedvezőtlen ítéletét mindig meg lehetett változtatni egy-egy magasabb rangú oszmán tisztviselő jóindulatát megnyerve, erre azonban sokkal többet kellett áldozni. (Ez a folyamat, ahogy az egymással perlekedő keresztények egymásra licitáltak az aranydukátok és drágaköves kardok ajándékozásában, aligha volt a basák és a kádik ellenére.) A Rómában, a Hitterjesztés Szent Kongregációja ülésein tanácskozó bíborosok joggal háborodtak fel ezen. Bár a világ minden táján működő missziókat irányító tanács asztalára sok botrányos ügy került már, a kardinálisok

haragja átsüt a rövidre fogott sorokon: Szent Ignác és Szent Ferenc követői Belgrádban a mohamedán kádi előtt akarják eldönteni a vitájukat, az amúgy is nyomorgó keresztények pénzéből áldozva erre.²³

A helyzet fonákságát különösen jól mutatja Don Simone itt közölt 1627. november 17-i levele. Mivel a bosnyák ferenceseknek Murtezá budai pasa jóindulatát az egyik belgrádi mecset hodzsáinak segítségével sikerült elnyerniük, ezért a számukra kedvező ítélet azt is tartalmazta, hogy a helybeli katolikusoktól beszedett alamizsnából évi 50 tallért ennek a mecsetnek kell juttatniuk – más szóval, a katolikusoktól gyűjtött pénz a helyi mohamedán hitéletet támogatta.

Ez az állandó megvesztegetés és ajándékhordás természetesen nagyon megterhelte a török adóktól amúgy is sanyargatott hódoltsági katolikusokat. A hódoltsági hittérítés, a katolikusok közti lelkipásztorkodás anyagi kérdés is volt. Igaz, mint ez Don Simone leveleiből is kitűnik, a protestánsokkal vitázva fontos volt, hogy meggyőzően tudott-e érvelni a misszionárius a prédikációjában a saját igaza mellett, vagy hogy bizonyították-e csodás esetek a katolikus plébános szavait. A bosnyák ferences barátokkal hadakozva sokat számított, hogy melyik fél milyen pápai vagy püspöki privilégiumot tudott előhúzni a tarsolyából. Nem keveset nyomott azonban a latban az is, hogy melyik fél támogatói, a belgrádi raguzai és a bosnyák kereskedők, vagy a baranyai falvak lakói, mennyi pénzt tudtak összeszedni a törökök „megajándékozására”. Ezért azután, valamint azért is, mert a törökök folyamatosan megsarcolták a katolikusokat, a hódoltsági katolikus közösségek állandóan és igen nagy mértékben eladósodtak – gyakran a helyi törököktől kellett uzorára kölcsönt felvenniük azért, hogy ebből a török hatóságoknak fizethessenek. Don Simone, mint ezt 1622-ben kelt jelentésében leírta, úgy tudott a budai pasánál a katolikusoknak kedvező ítéletet elérni, hogy ezer dukátot fizetett, ennek a felét a jelentése írásakor már juhokkal, lovakkal, gabonával törlesztette, de a másik felével még adós volt. A levélíró alighanem ugyanazt tette, mint amivel felháborodottan megvádolta az ellenfelét, a boszniai ferences Toma Ivković scardonai püspököt, aki – mint írta – valójában nem is főpap és lelkipásztor, hanem kalmár, hiszen

---

²³ APF Lettere volgari SC Vol. 8. Fol. 30/v. 1629. febr. 8. A Kongregáció levele Don Simonénak. Vö. Uo. Fol. 125, 169, 57.

nyíltan kereskedik, hogy az így szerzett pénzzel érje el a törököknél azt, amit akar.²⁴

A török kiváltság- és ítéletlevelek drága pénzért megszerzett, értékes kincset jelentettek a hódoltsági katolikus közösségek számára. Bár, mint ez az itt közölt levelekből is kiolvasható, a privilégiumok önmagukban nem sokat értek, mert a török adminisztráció folyamatos zűrzavara mellett Don Simone ellenfelei, a református papok, a görögkeleti püspökök vagy akár a boszniai ferencesek, könnyen szereztek (tisztes összeg fejében) egy éppen ellenkező tartalmú török oklevelet. A kiváltságok „életben tartására” tehát folyamatosan áldozni kellett, de mégis érdemes volt a már megszerzett okleveleket őrizni, vagy éppen visszaszerezni. Amikor meghalt Pietro Catich belgrádi püspök, Don Simone a ljubljanai püspök segítségével kereste elő egy távoli plébánián a hagyatékában maradt török nyelvű okmányokat, a rájuk írt délszláv nyelvű tartalmi kivonatok alapján válogatva az arab betűs dokumentumok között.

Don Simone itt közölt levelei a hódoltsági egyház több fontos problémáját is megvilágítják. A hódoltsági katolikusoknak nemcsak az „uralkodó” mohamedán vallás képviselőivel és a többi keresztény felekezettel, a protestánsokkal és a görögkeletiekkel kellett harcolniuk, de súlyos konfliktusok osztották meg a délvidéki katolikusokat is. A legelkeseredetebb küzdelem a raguzai kereskedők belgrádi kápolnája körül a helyi bosnyák és raguzai katolikus közösség között robbant ki, ez egyben a bosnyák és a raguzai kereskedők, illetőleg a bosnyák ferencesek és a raguzaiak pártján álló Don Simone és a jezsuiták viszálya is volt.²⁵

A Hitterjesztés Szent Kongregációja levéltárában köteteket töltenek meg a bosnyákok és a raguzaiak egymást vádoló levelei, amelyek igen részletesen mutatják be ezt az elhúzódó viszályt.²⁶ Joggal támadhat az a benyomásunk, hogy a két perlekedő fél a kápolna helyett akár egy nagyobb templomot is építhetett volna a törököknek adott pénzekből, sőt minden bizonnyal csak a feljelentéseket másoló írnokok tolldíjából is

---

²⁴ 1-2. sz. iratunk

²⁵ APF Visite e collegi Vol. 10. Fol. 7. Pietro Masarecchi összefoglalója a kápolnavitáról.

²⁶ Itt csak a legfontosabb iratokat idézem: APF SOCG Vol. 320. Fol. 25–31.; APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 105.; APF SOCG Vol. 67. Fol. 293–295/v, 296–303/v., Vol. 72. Fol. 240/v, 262–275/v.; SOCG Vol. 58. Fol. 135–137, 140–146/v. – A kápolna birtokoscsereire: MOLNÁR A., *Massarecchi...* 183–185.

szép summa jött volna össze. Ez a harc a kápolnáért a két közösség között, amely ugyanazt a vallást követte, és ugyanazt a nyelvet beszélte, gyakran botrányos verekedéssé fajult: a ferencesek által fellökött oltárról, a mise alatt a kápolnából kihurcolt papokról olvashatunk a kölcsönös vádaskodásokban. A fordultatos vita azonban nem volt hiábavaló. A muszlim vallásjog új keresztény templom építését nem engedélyezte, márpedig egy kereskedő kolónia nem lehet meg templom nélkül, így a kápolna birtoklása a két közösség számára életkérdés volt, egyszerre jelképe és gyakorlati eszköze a terjeszkedésnek és a területfoglalásnak. Don Simone, noha bosnyák volt és a boszniai ferences kolostorokban tanult, szokott szenvedélyességével küzdött a bosnyák ferencesek ellen, itt közölt levelei részletesen, bár igen egyoldalúan mutatják be ezt a viszályt.²⁷

A török hódoltságban a katolikusoknak a többi, a törökök által szintén elnyomott keresztény felekezet konkurenciájával is meg kellett küzdeniük. Don Simone levelei - bár természetesen kevés jóindulattal írt róluk - fontos információkkal szolgálnak a baranyai magyar reformátusok és unitáriusok életére vonatkozóan is. Evangélikusokkal a mohácsi plébános nem a török hódoltságban, hanem a királyi Magyarországon találkozott. Egyszer Szent Pál leveleit olvasva beszélgetett el egy evangélikussal, akinek – legalábbis szerzőnk szerint – annyira megtetszettek a katolikus breviáriumban olvasottak, hogy megvendégelte a plébánost.²⁸ Különösen érdekes Don Simone leírása –amelyet persze ez alkalommal sem árt alapos kritikával olvasnunk – Bakács Sándor, a keszthelyi evangélikus várkapitány megtéréséről.²⁹ A kapitány, aki már

---

²⁷ Don Simone, a szendrői püspök vikáriusa, úgy viselkedik e vidéken, mintha egy második pápa volna – írták a bosnyák ferencesek 1628-ban. Matkovics sorba járja a katolikusok házait, kiközösítve mindazokat, akik a bosnyákok miséjére mennek. APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 108/v. 10. pont. Igen jellemző a bosnyák barátok érvelése is: A raguzaiak, írta felháborodottan a bosnyák provinciális 1628-ban, „nem akarnak engedelmessé válni sem a Szentegyháznak, sem a török bíróságnak.” APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 110. 1628. febr. 15.

²⁸ APF SOCG Vol. 320. Fol. 2. 8. sz. irat.

²⁹ Uo. Vö. Magyar Országos Levéltár, Batthyány család levéltára, Missiles P 1314. 1339–1440. Bakács Sándor keszthelyi kapitány levelei – KOPPÁNY Tibor – PÉCZELY Piroska –SÁGI Károly, *Keszthely*, Bp. 1962. 30–33. – KEMPELEN Béla, *Magyar nemes családok*, I. k., Bp. 1911. 232. – PÁLFFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek a XVI–XVII. században*, Történelmi Szemle 1997. 2. sz. s.a.

sokat hallott a katolikus feleségétől és a fiaitól a közeli török hódoltságban működő katolikus papokról, meghívta magához Don Simonét ebédre, és megpróbálta leittatni. Ez azonban nem sikerült, ami akkora benyomást tett Bakács uramra, hogy ő is eljött a misszionárius prédikációjára. (E sorokból joggal következtethetünk arra, hogy a helyi protestáns közvélemény a misszionáriusokat, akiknek nagy része ferences barát volt, részegeseknek tartotta.) Don Simone szentbeszéde a keszthelyi kapitányt annyira meghatotta, hogy előbb nyilvánosan sírni kezdett, majd egy szobában félrevonta a papot, megcsókolta, és közölte: őt a császár már többször rá akarta venni, hogy katolizáljon, de mindig ellenállt, most azonban jó katolikus lesz. Ki is hirdettette az egész környéken, hogy aki böjt idején húst eszik, azt súlyos büntetés várja.

A novellaszerű kis történet rámutat a katolikus térítés különböző útjaira: a várkapitányt maga a király, II. Ferdinánd is megpróbálta rávenni a katolizálásra, ám végül nem (vagy nem csak) ez győzte meg, hanem a saját családján belül a vallásról folytatott viták és a katolikus misszionárius prédikációja – az ellenreformáció tehát a meggyőzés, a propaganda eszközével szerzett újabb hívet. Ez azonban csak a nemes várkapitányra volt igaz. A Keszthely környéki protestáns (nyilván református) jobbágyoknak a várórség parancsnoka egyszerűen parancsba adta, hogy ezentúl szigorú büntetés terhe mellett tartsák be a katolikus böjtöt. Itt már az ellenreformáció nyílt erőszakkal lépett fel, és ezt a katolikus misszionárius szemmel láthatóan teljesen természetesnek tartotta. II. Ferdinánd pár évvel az itt leírt eset után, 1630-ban bárói címet adományozott a keszthelyi kapitány családjának, a szentgyörgyvölgyi Bakácsoknak, ami egyértelműen arra utal, hogy a família valóban katolizált.

Don Simonének ugyenebből a rendkívül érdekes jelentéséből az a meggyőződése is világosan kiderül, hogy a lakosságot megtizedelő járvány vagy a boszorkányt sújtó gyógyíthatatlan betegség egyaránt Isten büntetése azokon, akik a katolicizmust elhagyva tévtanokat követtek.

Alberto Rengjich szendrői püspök Don Simonét mohácsi plébániájáról Belgrádba hívta, és bár ő maga helyett hagyta a plébánián társát, egy másik katolikus papot, ez utóbbi szemmel láthatóan nem tudta méltóképpen folytatni levélírónk művét - legalábbis ez derül ki Don Simone soraiból. Amikor fél év múlva Matkovics visszatért a mohácsiakhoz, azok térden járva, sírva mentek elé, és elpanaszolták, hogy köd szállt le rájuk, és aki e ködben izzadni kezdett, az nem élte meg

a harmadnapot, e ködtől már hetvennégyen meghaltak. (Igen érdekes, ahogy a mohácsiak „vizuálisan” megjelenítették a járványt, ugyanebben az időben a vasi parasztek „látták”, amint éjjelente a pestis csikó, borjú vagy tölgyfányi óriás képében közeledett a falujukhoz.³⁰) Don Simone börtöt és bűnbánatot rendelt híveinek, majd másnap misét mondott, az oltáriszentség előtt az egész néppel együtt térdre borult, és így ostromozta a híveket: Ez itt az Isten, akit azonban ti nem tartotok Isten igaz fiának, ezért küld rátok minden csapást. Don Simone szavai arra utalnak, hogy a mohácsi „eretnekek” nem a református, hanem a Baranyában ekkor elterjedt unitárius vallást követték. A körmenet végén Don Simone a szentségtartóval áldást osztott a megtért népnek, mire a járvány azonnal elmúlt.

Szintén a mohácsi szigeten büntetett meg Don Simone egy Orbanica nevű öreg boszorkányt (varázslóasszonyt), aki vasárnaponként nagy tömeg kíséretében kiment a vízhez, nyilván a Duna egyik mellékágához, ahol csodás jelenség tanúi voltak: egy égő rokka lángoló fonállal haladt a vízen³¹. (Sajnos, Don Simone leírásából a varázslat részleteiről nem derül ki több, nem tudjuk, hogy Orbanica gyógyított-e ezzel a vízen égő rokkával.) Don Simone kiközösítette a varázslót, aki ezután éjjel a kertben imádkozott (azaz a kereszténységtől mégsem fordulhatott el egészen), amikor megjelent neki az ördög. A varázslóasszony sikoltozva menekült az ördög elől, de megnyílt a lába alatt a föld és a fejéig elnyelte. Gyógyíthatatlan betegségtől nyomorékon mászott ki a földből, és mindenki előtt nyilvánosan bevallotta, hogy a csodálatos, égő rokka az ördög műve volt.

A katolikus ájtatosság, erről Don Simone szilárdan meg volt győződve, nemcsak a járványok és boszorkányok, de a kísértetek ellen is hatásos fegyvert jelentett. Morvaországban egy éjjel a mezőn egy igen díszes ruhájú nő alakjában gonosz szellem jelent meg Don Simonénak, aki erre fennhangon mondani kezdte a rózsafüzért. Ahogy abbahagyta egy pillanatra a rózsafüzért, a szellem közeledett, és csak akkor tűnt el végleg, amikor a levélíró egy útszéli kereszthez ért.

---

³⁰ IVÁNYI Béla, *Képek Körmened múltjából*, Körmened 1943. 112. – TÓTH István György, *Három ország – egy haza*, Bp. 1992. 137. – ZIMÁNYI Vera, *A pestisbetegség leírása és egyéb intézkedések a 17. század közepén a Batthyány birtokon*, in *In memoriam Barta Gábor*, szerk. LENGVÁRI István, Pécs 1996. 285–290.

³¹ 8. sz. iratunk.

Ha Don Simone Matkovicsnak, a katolikus plébánosnak adáz harcot kellett vívnia a híveiért a reformátusokkal és az unitáriusokkal, a legnagyobb kihívást számára mégsem a protestánsok jelentették. Itt a délvidéken, a délszláv népesség körében térítve Don Simonénak különösen a görögkeleti (ortodox) papokkal és püspökökkel gyűlt meg a baja, akik a törökökkel a katolikusnál hagyományosan jobb viszonyt ápoltak. Don Simone, a délszláv anyanyelvű, energikus katolikus plébános érthető módon veszélyes ellenfelet jelentett a helyi ortodox egyház számára, amelynek hívei – levélírónk becslése szerint – a török hódoltság déli részén sokkal többen voltak, mint bármely más felekezethez tartozók.

Már a 17. század legelső éveiben, amikor Don Simone elkezdett plébánosként szolgálni, a környék görögkeleti püspökei üldözni kezdték, janicsárokkal fogatták el, akik az oltár mellől saját stólájával összekötözve hurcolták el.³² Az ortodox püspökök a következő években is üldözték Matkovicsot, akinek egyszer a kádi előtt kellett pereskednie velük, máskor pedig – amikor az ellenfelei nem jogi úton keresték az igazukat, hanem ismét janicsárokat küldtek utána – lovon menekült előlük. Don Simone azonban nem adta fel a reményt, hogy az ortodox délszlávokat katolikus hitre térítheti: itt közölte, 1631-ben kelt levelében a Hitterjesztés Szent Kongregációjához fordult a hódoltságban élő, görög rítusú, „szakadár” keresztények érdekében³³. Azt kérte, hogy a bíborosok küldjenek két rutén szerzetest, akik majd megtérítik az ortodoxokat, akiket – írta – könnyebb a katolikus vallásra áttéríteni, mint a protestánsokat. A két szerzetes a helybeliek fiaiból papokat nevel majd. Ezek azután katolikus hitre térítik a lakosságot, hiszen rájuk, mint idevalósiakra, jobban fognak hallgatni, mint a távolból érkezett papokra. Don Simone nagyratörő terve a missziók világszerte alkalmazott stratégiájára épült: a helybeli lakosság jobban hisz a saját fiaiból kikerült hittérítőknél. Ahogy az indiánokra leginkább az indiánokból nevelt papok tudnak hatni, úgy a protestáns lelkészből lett katolikus licenciátus a leghatásosabb térítő a protestánsok között. Matkovics 1622-ben a hódoltsági protestánsok között is hasonló furfangot akart alkalmazni. A katolikus licenciátusok, javasolta a Hitterjesztés Szent Kongregációjának,

³² ARSI Austria 20. Fol. 29–37/v.

³³ APF SOCG Vol. 391. Fol. 68–69/v. 9. sz. iratunk. Vö.: *Acta Sacrae Congregationis ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarussiae spectantia*, Vol. I., Romae. 1953. 99.

anélkül hogy felfednék, hogy nem protestáns lelkészek, pár évig prédikálnak az „eretnekek” között. Miután tekintélyt szereztek a protestáns lakosság körében, nyilvánosan meggyónnak, és „elárulják”, hogy a gyónás szentségét ők nem szolgáltatathatják ki, csak a felszentelt katolikus papok – ezután, írta Don Simone, nem kétséges, hogy a nép a tanítóit követve könnyen elfelejti majd mindazt a rosszat, amit „az eretnek prédikátoroktól” hallott a katolikus papokról.

Az ortodox egyház azonban nem nézte tétlenül Don Simone térítő terveit: Négy évvel később, 1635-ben Kirill Lukarisz konstantinápolyi ortodox pátriárka felbujtotta a budai pasát, aki minden korábbi elnyomáson túltevő, Don Simone szavaival élve, egyenesen diocletianusi méretű üldöztetést indított a katolikusok ellen.

Kirill Lukarisz a 17. századi bizánci egyház talán legérdekesebb figurája volt.³⁴ 1572-ben Krétán született, Velencében és Padovában tanult, majd hat évig Lengyelországban élt, ahol mint a pátriárka küldötte próbálta megakadályozni a breszti uniót. Jól ismerte tehát Nyugat-Európát, és élénk kapcsolatban állt a protestánsokkal, főként a reformátusokkal. 1602 és 1620 között alexandriai pátriárka volt, majd konstantinápolyi pátriárka lett, az Egyesült Tartományok (Hollandia) isztambuli követének közvetítésével továbbra is élénk kapcsolatban állt a nyugat-európai reformátusokkal. Az isztambuli francia követ egyenesen azt írta, hogy Kirill Lukarisznak az a szándéka, hogy „Görögországban és az összes keleti területeken a kálvinizmust honosítsa meg”. 1629-ben Kirill valóban egy olyan tizennyolc pontból álló hitvallást tett közzé, amely a legfontosabb pontokban (Szentírás, eucharisztia, stb.) a kálvini tanokat tette magáévá. Úgy tűnik, hogy ez a világlátott és művelt férfi szenvedélyes és őszinte kíváncsiságból, igazságvágytól vezérelve közeledett a „kálvinizmushoz”. Ennek a teológiai érdeklődésnek azonban nagyon is evilági következményei lettek: Isztambulban a protestáns hatalmak (Anglia és az Egyesült Tartományok) küzdöttek a katolikus országokkal, mindenek előtt Franciaországgal a Fényes Porta befolyásolásáért, és ehhez a küzdelemhez kapcsolódott a „görög” püspökök és a „latin” misszionáriusok harca. Kirill Lukarisz szimpátiája

---

³⁴ Hermann TÜCHLE – C. A. Bouman-Jacques le BRUN, *Nouvelle histoire de l'Église, tome 3., Réforme et Contre-Réforme*, Paris 1968. 448–451. – Carolus NEZIC, *De pravoslaviv Jugoslaviv saeculo XVII ad catholicam fidem reversis, necnon de eorum conceptu Romanae Ecclesiae*, Roma 1940. 6–10. – Giorgio FEDALTO, *Hierarchia ecclesiastica orientalis*, Padova 1988. (Constantinopolis).

a kálvini tanok iránt a „latinok”, azaz a katolikusok üldözésében öltött testet, a reformátusok és a görögkeletiek érintkezési pontja a római egyház ellen vívott harc volt.

Ha a belgrádi kádit és a budai pasát sok dukáttal kellett megvesztegetniük a hódoltsági katolikusoknak, még nagyobb összegekért cserélt gazdát a birodalom fővárosában az ortodox patriárka méltósága. Kirill pátriárkát többször egymás után letették, majd ismét elfoglalta székét. 1638 júniusában a katolikus hatalmak követének az intrikái nyomán újból, hatodszor és utoljára elvesztette a patriarkátus tisztét. Börtönbe zárták, majd pár nappal később megfojtották, a főpap tengerbe vetett tetemét azután a halászok találták meg.

Kirill Lukarisz pátriárka 1632-ben elérte Muszá budai pasánál, mint ezt Matkovics itt közölt leveléből megtudjuk, hogy a törökök lefejezzék a szófiai görög rítusú püspököt, aki az uniót támogatta, és elment Rómába VIII. Orbán pápához.³⁵ 1634 decemberében pedig Dzsáfer budai pasa – aki Don Simone szerint Kirill pátriárka befolyásának köszönhető a kinevezését – szintén a pátriárka felbújtására börtönbe vetette Don Simonét és vele együtt két másik délvidéki „latin” papot. Dzsáfer pasa az orvosa, egy raguzai katolikus közbenjárására szabadon engedte ugyan Don Simonét, de kétezer tallér bírságra ítélte.³⁶ A Hitterjesztés Szent Kongregációja titkára, Francesco Ingoli ekkor Althan gróf császári követhez fordult, hogy befolyását latba vetve érje el a budai pasánál a kétezer talléros büntetés elengedését, vagy legalább a mérséklését.³⁷

A tavasz folyamán Don Simone rabnak öltözve járta be a hódoltság déli részét, hogy mint annyi más fogságbaesett és börtönéből átmenetileg kiengedett sorstársa, összekoldulja a váltságdíját – ám ez szinte lehetetlen vállalkozás volt, a pasa olyan hatalmas összeget követelt tőle.

Don Simone itt közölt, általam ismert utolsó levelében drámai hangon ecsetelte a Hitterjesztés Szent Kongregációja bíborosainak megpróbáltatásait a törökök börtönében a karóba húzott, halálra botozott foglyok között.³⁸ Nyakukon, lábukon, kezükön bilinccsel tartották őket fogva, írta, a havon és jégen feküdtek, fagyott lábujjukról leválik a köröm. Don Simone leírta a válogatott kínzásokat, amelyek

³⁵ APF SOCG Vol. 160. Fol. 308.; C. NEZIC i.m. 8–9.

³⁶ APF SOCG Vol. 160. Fol. 308-309.; E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae...* 421.; APF SOCG Vol. 396. Fol. 72.

³⁷ APF Lettere volgari Vol. 15. Fol. 43/v. 1635. május 5.

³⁸ APF SOCG Vol. 152. Fol. 366. 11. sz. iratunk.

segítségével a törökök ki akarták szedni belőlük, hogy hol vannak a Rómából küldött, a Dunától Kanizsáig, azaz a délszlávok között térítő püspökök és papok. „Most újra Budára hurcolnak minket, mint a kutyákat” írta Don Simone, „azt visszük, amit kerestek, és amit a törököktől uzsorára felvettünk”, azaz ha nem is kétezer tallért, de nyilván sok pénzt a váltságdíjra.

Úgy tűnik, hogy Don Simone végül mégiscsak meg tudta fizetni a váltságdíjat, amelyet minden bizonnyal a hódoltsági hívei adtak össze számára, uzsorakölcsönt felvéve a törököktől. Don Simone így visszatérhetett Mohácsra a plébániájára. 1639. október 15-én Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára az említett Pietro Sabbatini plébánosnak arról írt, hogy most értesült arról, hogy Don Simone Mattheocouich, aki török a megszállta Magyarországon egy plébánián szolgált, meghalt, és az utódlásáról gondoskodni kell.³⁹

Don Simone hiába akart a délvidéki hódoltság missziós püspöke lenni, Rómában a kérését újra és újra elutasították. A mohácsi plébános, miután túlélte a budai pasa és a konstantinápolyi pátriárka által rázúdított gyötrelmeket, minden bizonnyal megkeseredett emberként fejezte be életét. Pedig akárcsak honfitársai és ellenfelei, püspöki ambíciói megakadályozói, a bosnyák ferencesek, ő is rengeteget tett a hódoltság délszláv és magyar katolikusaiért. Ha teológiai tudása kívánnivalót hagyott is maga után, a hívei között élve, azokkal együtt szenvedve a töröktől, nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Mohács környékén a török uralom alatt sem tűnt el a latin kereszténység és a nyugati kultúra.

1.

1622.

Don Simone Matkovics jelentése a Kongregációnak

(Archivio di Sacra Congregazione de Propaganda Fide [=APF]
Miscellanea Diverse Vol. 22. Fol. 180-182/v. korabeli másolat)

A török uralom alatt élő keresztények (=katolikusok) hitét az eretnekek (=protestánsok), a szakadár püspökök és a kálvinista (ortodox) pátriárka fenyegetik, valamit az a veszély, hogy törökké lesznek, hogy így

---

³⁹ APF Lettere volgari Vol. 18. Fol. 111/v.

szabaduljanak meg a nyomasztó adóktól. A katolikusokat nem támogatják a Magyarországon élő püspökeik sem, sőt inkább akadályozzák őket. Akik a keresztény Magyarországról jönnek a török hódoltságba, azokat a törökök mind kémnek tekintik. Pécssett a jezsuiták ezért nem tudnak meglepedni. Eddig az eretnekeket tette gyanússá a török előtt, hogy (a királyi) Magyarországról jöttek, de ezt most a katolikusok ellen fordítják. A bajokat az is súlyosbítja, hogy a scardonai püspök kiterjesztette a fennhatóságát, a plébániáról elúzi a (világi) papokat és tudatlan ferenceseket rak a helyükre. Ez a püspök azt is megakadályozza, hogy az iskolákba mestereket fogadjanak, ahogy ezt Pozsegában is tette. A bajok orvoslására szükség volna arra, hogy alkalmas papok jöjjenek, de Raguzán keresztül, és ne a (királyi) Magyarországról. A püspökök, köztük a scardonai püspök, ne avatkozzanak bele az itteni keresztények dolgaiba, hanem egy, a törököknél tekintéllyel rendelkező, az itteni viszonyokat jól ismerő férfit bizzanak meg a felügyelettel, aki a törököktől kiváltságleveleket kap. A levélíró 22 éve szenved itt szolgálva, többször vérét is hullatta, és eddig 12 ezer tallért költött a hívek szolgálatában. Nincs több pénze, sőt adós 500 tallérral, már mindenét elzálogosította, még a kelyhét is.

Li christiani che nelli regni d'Hungaria e Slauonia stanno sotto la tirannia di Turchi si ritrovano in grandissime necessità spirituali e pericolo di perder la catolica fede, perché da una parte vengono ad esser tentati gagliardamente con le buone e con le cattive dalli heretici Arriani⁴⁰, Caluinisti, vescovi schismatici e dal patriarca loro che hora è una Caluinista⁴¹, dall'altra parte sono grandemente aggravati dal Turco con li tributi et estorsioni insoportabili, sicche stanno in grandissimo pericolo o di farsi Turchi⁴² per liberarsi affatto da quelle gravezze, o vero accostarsi agl'heretici per allegerirsi in qualche parte dalli tributi, perché questi aiutati dal Gabbor⁴³ et altri precipi heretici con grosse somme di danari difendono i suoi seguaci con placar et rendersi favorevoli li Turchi per mezzo di presenti, dove all'incontro li poveri cattolici, non solo non sono difesi da precipi esterni, anzi l'istessi loro pastori vescovi cattolici,

⁴⁰ Unitáriusok.

⁴¹ Kirill Lukarisz konstantinápolyi pátriárka, lásd rá a bevezetést.

⁴² Áttérnek a mohamedán hitre.

⁴³ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629).

a quali apartiene la cura spirituale di quelli popoli l'hanno quasi affatto abbandonati non visitandoli ne per se, ne per altri, ne dandoli alcun aiuto o temporale o spirituale. Tali sono l'arcivescovo Colocense e Strigoniense, vescovi Vaziense, Sirmiense, Cenadiense, Agriense e quello di Cinque Chiese⁴⁴ quali tutti risiedono nelle parti d'Hungaria che stanno in mano di christiani, senza giovar punto con la loro sollecitudine pastorale alli christiani che gemono sotto il Turchescho giogo. Anzi la giurisdittione che loro hanno sopra quelli paesi e più tosto nociva a quelli poverelli, perché se alcuno buon sacerdote si piglia la cura d'aiutar l'anime in quelle parochie, essi con la loro autorità lo levano et impediscono le funtioni, dal che ne segue che privi d'aiuto di proprii vescovi e di parrochi che mossi da zelo si dedicano a lavorar quella vigna vengono di nuovo in mano d'heretici le chiese e l'anime di quelli poverelli quali ancor che volessero aiutare li proprii vescovi non potrebbero, perché tutti quelli che vengono dall'Hungaria christiana⁴⁵ nella terra del Turco sono stimati per spioni e sospetti di tradimento, per il che vengono ancora a patire molte calunnie e danni quelli christiani nell'aiuto de quali s'impiegano, così é avvenuto alli padri della Compagnia di Giesu che risiedono in Peciuiu,⁴⁶ dove non si potranno mai stabilire, ne star sicuri, solamente per esser venuti dalle parti d'Hungaria, e stimati partiali dell'imperatore. Anzi fin'adesso questo é stato un gran rimedio col quale si è impedito agl'heretici il far progresso col renderli sospetti apresso li Turchi, ma adesso essi si servono di questo argomento contro i cattolici con dire che loro ancora chiamano sacerdoti dalle medesime parti. A queste miserie s'aggiunge ancora che il vescovo di Scardona⁴⁷ stendendo la sua giurisdittione in paesi non appartenenti alla sua diocesi, e lontani da quella quattordici giornate leva le parochie alli preti e vi mette frati del suo ordine di San Francesco molto ignoranti che non sanno ne la forma, ne la materia delli sacramenti, e pur essercitano tutti li ministerii di

---

⁴⁴ Lépes Bálint, 1619-től haláláig, 1623-ig kalocsai érsek. Pázmány Péter 1616-tól haláláig, 1637-ig esztergomi érsek. Dallos Miklós pécsi püspököt 1622-ben váci püspökké nevezték ki, a szerémi püspök Majtényi László, a csanádi püspök Lósy Imre, a későbbi primás, az egri püspök Erdődy János. A Strigoniense és Cinque Chiese szavak a sor fölött beszúrva.

⁴⁵ A királyi Magyarország.

⁴⁶ Az eredetiben így, Pécs.

⁴⁷ Thoma Ivković († 1633) obszerváns ferences szerzetes, többször boszniai tartományfőnök, 1625-től scardonai (skradini) püspök.

parochi usurpandosi ancora l'autorità pontificia con assolvere tutti li casi ancor quelli in bulla Caenae,⁴⁸ e dando indulgenze. Ma quel che è peggio, il detto vescovo impedisce che si mettano (Fol. 180./v.) maestri di schuola, come ha fatto a Poscega⁴⁹ scomunicando li christiani, se amettevano le schuole e questo perché temono li frati d'esser privati di quelle parochie, quando s'alevassero giovani più atti a sostener il carico di quelle.

Per dar dunque qualche rimedio a queste miserie di poveri christiani:

Primo. si bisognarebbe mandar operarii idonei e zelanti con provederli il mantenimento e che facessero la strada di Ragusa,⁵⁰ perché quelli che vengono per⁵¹ via d'Hungaria sono sospetti come si è detto di sopra.

Secundo. Per la medesima causa bisognarebbe che li vescovi sopradetti non si impacciassero⁵² in cosa niuna appartenente a quella christianità già che non li possono dar aiuto senza pericolo di maggior danno, ne senza il medesimo pericolo possono haver dipendenza da loro quelli che si mandaranno a fruttificar in quella vigna. E che il vescovo di Scardona fusse mandato alla sua diocesi alla quale doppo che è vescovo, non e mai stato e lassasse la cura del resto la cura del resto ad altri.

Terzo. Che si constituise una persona di valore, pratica e cognosciuta in quelle parti⁵³ potente appresso li Turchi, quale havesse sopr'intendenza con autorità apostolica in tutto quel paese almeno per qualche anno, aciò che si potessero per opera sua stabilire le cose della christianità confermandole con privilegii dal Turco, e mettendo pace et unione tra li sacerdoti e tutti quelli che hanno cura d'anime e disponendo l'altre cose tutte conforme a quel che richiederà il servitio di Dio levando li sacerdoti scandalosi e mettendone altri zelanti e di buona vita.

---

⁴⁸ Az In Coena Domini pápai bulla, amelyet minden nagycsütörtökön felolvastak, felsorolta a kiközösítés alá eső bűnöket.

⁴⁹ Pozsega (Pozsega vm.), ma: Slavonska Požega, Horvátország

⁵⁰ Dubrovnik (Horvátország), ebben az időben önálló városállam és a hódolt Balkán legfontosabb kapuja Itália felé.

⁵¹ Kihúzza: parti

⁵² Ne avatkozzanak be.

⁵³ Aligha kétséges: Don Simone itt saját magára gondolt, püspök akart lenni.

Io in 22 anni⁵⁴ che mi son impiegato nell'aiuto di quelle anime ho patito molto per quelle, ricueto molte ferite, e sparso più volte il sangue, e speso per servitio loro piu di dodici mila talari.⁵⁵ Hora non mi resta altro che offerir la mia vita et il mio sangue perché danari non ho più, anzi son ancora debitore⁵⁶ cinquecento talari, parte a Turchi, parte a christiani, et ho impegnato tutte le mie robbe insino il calice.

Pero ricorro alla Santa Sede Apostolica et a questa Sacra Congregazione ació voglino dar qualche aiuto a quelli poveri christiani e ricognoscere con qualche cosa chi tanto per loro si è affaticato per potersi con maggior affeto impiegare per l'avenire.

(hátlapja:) Fol. 182/v.

Rilatione⁵⁷ di Don Simone Mattalouich⁵⁸ del stato della religione in Vngaria et Schlauonia cum remediis opportunis.

(más kézzel:) Relatione di Don Simone delle cose d'Vngharia

2.

Róma, 1622.

Don Simone Matkovics levele Hohenzollern bíborosnak (APF Miscellaneae diverse Vol. 22. Fol. 183–185/v. eredeti)

1618-ban Don Pietro Catich lett a belgrádi püspök, akit a pápa Bécsbe küldött Gratiani követ társaságában, a püspök útközben megbetegedett és a levélíró házában szállt meg 15 napig, majd a gyógyulása után a levélíró beajánlotta Haszán pasánál. A pasa engedélyével elfoglalta a belgrádi Szent János templomot, ahol két ferences szolgált, de a renegát Mehmed bég ellenkezett, mondván, itt nem a pápa, hanem a szultán parancsol. A mufti azonban a püspöknek adott igazat. Az új pasa, Karakas Mehmed megvádolta a levélírót, hogy

⁵⁴ Ez a kijelentés is 1622-re datálja ezt a levelet, Don Simone 1622-ben XV. Gergely pápához írt levelében is arra hivatkozik, hogy már 22 éve szolgál a magyarországi török hódoltságban. APF SOCG Vol. 382. Memoriale 1622. Fol. 78.

⁵⁵ Tallér.

⁵⁶ Ezután kihúzza a *per* szó, de szükséges.

⁵⁷ Eredetiben így.

⁵⁸ Eredetiben így.

kémkedik a szultán ellen, a levélíró ezért elmenekült Mohácsra a plébániájára, ahol az eretnekeket (protestánsokat) térítette, mintegy 400 személyt.

A ferencesek a renegát bég segítségével el akarták űzni a püspököket és a jezsuitákat, a levélíró visszatért Belgrádba és elérte a parancs eltörlését. Ezután a püspökkel és Kasić jezsuitával a Szerémségbe ment, majd a plébániájára, a püspök és Kasic pedig Podraviába. A püspök tévedésből a reformátusok (kálvinisták) templomába ment, a levélíró szabadította ki és 500 dukátért engedélyt kapott (ti. a töröktől) hogy elfoglalja a református templomokat. (Herceg)szőlősre értek, ahol sok református és kevés katolikus élt, a reformátusok fegyverrel fenyegették a püspököt, de néhány török elkergette őket. A reformátusok megvesztegették a basát, hogy fojtassa meg a levélírót, mint kémeket, ezért ő Pécsre ment, majd onnan a hegyekbe menekült, majd Belgrádba ment, és a basánál 500 tallérért elérte, hogy a reformátusok ellen forduljon.

Bethlen Gábor a reformátusok kérésére 3000 dukátért elérte, hogy a levélírót és a püspököt halálra keressék, ezért ismét rejtőzködött. A református püspök 700 papjától 3500 dukátot gyűjtött, ezzel vesztegette meg a basát, akit Budára helyeztek. A levélíró felkereste és egy selyemruhával ajándékozta meg. A pasa azonban már megírta Bethlennek, hogy megölette a levélírót, aki ezért ismét elrejtőzött. A püspököt Mohácsra hívta, ahol kiszolgáltatta a szentségeket.

A levélírót megvádolták a szultánnál, hogy a pápának gyűjt adót, a peć-i pátriárka 4 ezer zecchinit adott, hogy elevenen nyúzzák meg a levélírót, akit a csauszok elfogtak és a budai pasa elé vittek. A helyi bég a keresztények könyörgésére a levélíró ártatlanságáról tanúskodó levéllel a nagymuftit küldte a pasához, akinek a levélíró ezer dukátot adott, (amit kölcsön kellett kérnie), ezután a pasa parancslevelet íratott a szakadár püspökök elfogatására. János református püspök igényt tartott a szerémségi templomokra, de a (török) bíró 400 dukátért a katolikusoknak kedvező ítéletet hozott. 200 dukátot fizettek a kanizsai pasának, és a levélíró a budai pasának fizetett ezerből 500 dukáttal még sokak adósa, a többi juhokkal, báránnyal, négy lóval és gabonával már kiegyenlítette.

A levélíró alamizsnát kér, hogy kifizethessen 200 dukátot, amivel 20 ezer keresztényt és reformátust lehetne kiváltani, ez utóbbiak hamarosan jó kereszténnyé (=katolikus) lennének. Két iskolát is fenn akar tartani, az egyik a Szerémségben áll már, a másik viszont Mohácson megszűnt. Néhány házas katekistát is el akar tartani, akik pár évig az eretnekek

között prédikálnak, majd nyilvánosan meggyónnak, és ezzel a ravaszsággal az eretnekeket is a gyónásra vezetik, és így verik ki a fejükből, amit a prédikátorok a papokról mondtak nekik.

A kinevezendő püspök ne legyen szerzetes, hanem világi pap, mert a barátok csak saját kolostoruk javát keresik.

A katolikusok itt a nagy török adók miatt csak kenyérrel és borral tudják segíteni a papokat.

Illustrissimo et Reverendissimo Monsignor Padrone mio Colendissimo.

Essendo stato creato dall'anno 1618 vescovo di Belgradi reverendissimo Don Pietro Cattich da Sibenico⁵⁹ dalla Santità di felice memoria di Paolo V⁶⁰ dal quale anco fù mandato in Viena⁶¹ o per dir meglio per quella strada verso la sua residenza, accompagnandosi con gl'illustrissimi ambasciatori Gratiani⁶² e fratello di Giovanni Molardi dell'imperatore e Gran Turco⁶³, il quale vescovo venne ammalato in casa dell'oratore, ricevendolo e governando per spatio di quindici giorni e guarito l'accompagnò nella propria carrozza sino a Belgradi, dove governava Hassan passa Veziere,⁶⁴ al quale supplicò che detto vescovo potesse far le funzioni pontificie nelle sette provincie, et havendo ottenuto il commandamento fece al detto vescovo pigliare il possesso nella chiesa di San Giovanni Battista di detto luogo, dove stavano dua frati minori per

---

⁵⁹ Sibenik, Dalmácia. Pietro Catich valójában prizreni püspök volt, de belgrádi székhellyel

⁶⁰ V. Pál pápa (1605–1621)

⁶¹ Bécs.

⁶² Gasparo Gratiani, naxiai herceg, a török szultán bécsi követe, 1615-ben I. Ahmed szultán nevében Bécsben aláírja a zsitvatoroki béke meghosszabítását. 1619–1620-ban moldvai vajda, majd a lengyelekkel szövetségbe lépve fellázadt a szultán ellen, 1620-ban meggyilkolták. 1617. március 14-én Belgrádban feljegyzést készített a magyarországi török hódoltság katolikusainak sanyarú helyzetéről, ezt a Kongregáció is megtárgyalta. (APF SC Dalmazia Vol. 3. Miscellanea Fol. 14.)

⁶³ II. Oszmán szultán (1618–1622)

⁶⁴ Nakkás („Rajzoló”) Haszán budai pasa (1617 június-1618 május), a budai pasa ekkor a vezír címet is viselte. Az ő utóda volt az említett Karakas Mehmed. Don Simone azonban visszaemlékezve a pár évvel korábbi eseményekre, valószínűleg összekeverte a budai pasát az azonos nevű Haszán szendrői szandzsákbéggel, aki Belgrádon tartotta a székhelyét és aki Újlakon 1618-ban igen barátságosan fogadta Catich püspököt és Don Simonét. E. FERMENDŽIN, *Acta Bosnae...* 365.

cappellani, attesero per mezo di Mehmet Begh Turco rinegato per impedire detto possesso, non potendo soportare che in detto luogo fusse la residenza del vescovo, dicendo che nelle parti di Turchia non haveva che fare il papa, ma si bene il Gran Turco, e vedendo questo andò vescovo, frati e Don Simone dal mufti⁶⁵ di detto luogo al giudicato, et adjudicò che il vescovo habbia suo luogo con spesa di ducati cento a detto mufti.

E partendo sudetto Veziere a Constantinopoli,⁶⁶ venne in governo di Belgradi Mehmet passa detto Caracasc, pur Veziere,⁶⁷ il quale incontrando, conforme è solito, uno delli sudetti dua frati detto Fra Luca Slatarich cridò ad alta voce che l'oratore haveva fatto venir colà le spie per tradire la terra del Gran Turco et con grandissimo pericolo di vita se ne andò da esso signore e fece confirmare sudetto commandamento, prima che li frati l'havessero informato il contrario, come poi fecero e se non fuggiva l'oratore, l'haverebbono fatto morire, e si ritirò in Muhac⁶⁸ sua parochia, dove pattì grandissimi dissaggi in convertire quelli eretici al rito Romano, che saranno 400 persone incirca.

Il quale sentendo che li sudeti frati per mezo di sudetto renegato havevano ottenuto un commandamento contro la persona del sudetto vescovo⁶⁹ e Giesuiti per cacciarli via, non teme l'oratore di venire, il quale per mezo delli amici annullò detto commandamento e facendo confermar il suo primo, menando lo vescovo e padre Cassio Giesuita⁷⁰ nelle parti del Sirmio⁷¹, dove amministrava li santissimi sacramenti pubblicamente, che non si sentiva altro da quel popolo che lodar Sua Divina Maestà di tanto dono ricevuto, e vedendo l'oratore che il tutto passava bene andò alla sua parochia, et il vescovo a Podraue⁷² con detto padre et alquanti preti amministrando li sacramenti come sopra, il quale non sapendo il stile⁷³ del paese (Fol. 183/v.) entrò nelle chiese di

---

⁶⁵ Mohamedán jogtudós.

⁶⁶ 1618. májusában váltották le Nakkás Haszán budai pasát.

⁶⁷ Karakas Mehmed vezír, először 1614-ben, majd másodszor 1618. májusától 1621. februárig budai pasa.

⁶⁸ Mohács (Baranya vm.).

⁶⁹ Pietro Catich prizreni püspök.

⁷⁰ Bartol Kašić horvát jezsuita (1575–1650).

⁷¹ Szerémség.

⁷² Dráva melletti vidék.

⁷³ Eredetiben így.

Caluini,⁷⁴ i quali l'inquietarono molto, e non potendo resistere, scrisse all'oratore, dovesse venire per liberarlo et venuto che fù oltre che lo liberò ottenne il commandamento di pigliare dette chiese a Caluini, se bene quella volta spese da cinquanta ducati. Di dove partiti arrivorno nella provincia del campo di Muhac, loco Sulusc,⁷⁵ dove sono pochi christiani, e tutto il resto i Caluini, li quali si opposero al vescovo resistendo con le minacie d'armi, e vedendo alcuni Turchi quelle insolenze e persecuzioni, si sollevarno e diedero fuga a detti Caluini, e vescovo con la sua commitiva vedendosi libero, essercitò li santissimi sacramenti in quel luogo publicando anco l'indulgenza concessa da sudetto pontefice Paolo V, e non potendo far altro detti Caluini querelarono l'oratore ch'era spia del Papa⁷⁶, e faceva venir la gente in quelli paesi, che mai si era visto, sobornando il Bassa con il danaro, accio lo strangolasse. Vescovo⁷⁷ andò nella sua residenza e l'oratore a casa sua, dove celebrando la santa messa un giorno di Domenica gli fu detta la persecutione detta sopra e che lo volevano ammazzare li Turchi, il che per schiffare se ne andò a Quinque Ecclesie⁷⁸, dove fu scoperto, e poi se ne andò e si nascondete⁷⁹ in alcune montagne, di dove alle preghiere de christiani uscì et partì verso Belgradi per dar rellatione a quel Veziere contro li detti Caluinisti, il quale fù acarezzato et in luogo suo fece proseguir detti Caluini, et li Turchi adherenti loro, che gli havevano prestato la fede e detto oratore donò al detto Vezieri cinquanta tallari.

Da lì ad alcun tempo Betlem Gabor⁸⁰ pregato da sudetti Caluini ottenne il commandamento un'altra volta contro l'oratore, vescovo, et altri sacerdoti per privargli della vita, donando al Veziere ducati 3 mila, il che saputo si ritirò in sua casa, et il vescovo a Prisrina, et volendo un giorno l'oratore presentare il secretario del Bassa, gli fù detto che si guardasse e ritirandosi stette tre giorni occultato se bene il Veziere haveva dato ordine di uscir in Ossiech⁸¹ a tutti Caluini e christiani al

---

⁷⁴ Reformátusok.

⁷⁵ Hercegszölös (Baranya vm., ma: Kneževi Vinogradi, Horvátország).

⁷⁶ A misszionáriusok a pápa kémei: ez az érv, mely egybermosta a pápa uralkodói és egyházi hatalmát, gyakori vád volt a misszionáriusok ellen.

⁷⁷ Pietro Katich prizreni püspök.

⁷⁸ Pécs.

⁷⁹ Eredetiben így.

⁸⁰ Bethlen Gábor erdélyi fejedelem.

⁸¹ Eszék, (Verőce vm.), ma: Ošijek, Horvátország

giudicato, e preveduta la malitia l'oratore fece ritirarsi a tutti christiani restando lui solo per veder la fine perché altrimenti detto Veziere faceva tagliar a pezzi tutti li christiani perché il vescovo di Caluini aveva sobornato detto signore con ducati 3500 li quali aveva pigliato da 700 preti Caluini a cinque ducati per cadauno, il che sborsatoli venne ordine che detto signore dovesse andar in governo a Buda, e cossi lassò l'impresa, il che constando all'oratore, andò di notte e lo presentò con una veste di seta, il quale signor esortò che per qualche mese si ritirasse dagli occhi di detti Caluini, poichè aveva scritto a detto Gabor d'aver fatto ammazzar l'oratore, perché per mezo di detto Gabor aveva hauto in più volte da 7 mila ducati alli quali più piacerebbe la morte dell'oratore che se il Gran Turco gli havesse donato tutto l'impero, et da (Fol. 184.) li ad alquanti mesi che stette ritirato l'oratore, fu visto dalli avversarii Caluiniste, li quali pensavano che fusse resuscitato, si temevano molto di esso lui, pur non mancavano perseguitarlo. E fece venir il vescovo di Belgradi⁸² a Muhac dove amministrò li santissimi sacramenti et fece molte altre opere pie. E nel medesimo tempo fù accusato l'oratore appresso il Gran Turco che raccoglieva il tributo al papa da quelli christiani, et in specie l'avvisò l'arcivescovo di Pech⁸³ con altri 40 vescovi schismatici, mandando il donativo di 4 mila zecchini,⁸⁴ il quale signore gli diede ordine amplissimo di pigliarlo, e scorticare vivo, il quale per sua disgratia fù preso da molti Ciausci,⁸⁵ menato a Buda dal Veziere, il che sentendo li cristiani instettero avanti quelli Beghi delli luochi per l'aiuto dell'oratore, li quali subito mandorno Mufti grande⁸⁶ con le lettere, che non era tale, conforme li schismattici l'havevano descritto, il quale per liberarsi si sforzò trovare ad impresto mille ducati, li quali donò di notte a detto Veziere, il che fece più perché vedeva li schismatici e Caluini abbracciare quelli christiani con dirli ch'erano in avvenire loro pecore, perché l'oratore doveva vergognosamente morire, che per la sua liberatione. Il quale Bassa fece la giustitia all'oratore, dandoli un commandamento molto utile per li christiani con l'ordine espresso di pigliar tutti li vescovi schismatici, li quali si atterrirno molto,

⁸² Az említett belgrádi székhelyű Katich prizreni püspök.

⁸³ Peč, város Koszovo tartományban, Dél-Szerbiában, itt székelt az ipeki (peč-i) ortodox pátriárka.

⁸⁴ Velencei dukát.

⁸⁵ Csausz, bizalmi feladatokat ellátó török küldött.

⁸⁶ Muszlim jogtudós.

e per gran spatio di tempo non si facevano vedere, che l'oratore anco quella volta fece venir al vescovo per quelli luoghi di Sirmio, perché facesse le sue funttioni, facendo di nuovo confermar il commandamento per le sudette chiese, al quale si oppose Janusc vescovo Caluino,⁸⁷ ma non gli giovò, perché dette chiese restorno in mano di christiani, se bene questa volta anco si spese ducati 400 sobornando lo giudice, accio facesse la sentenza al modo di christiani, per il che anco si hanno da sborsare ducati 200 al Passa di Caniscio⁸⁸ promessigli, e per le spese delli ducati mille pagati a Buda deve dar ancora da ducati 500 a diversi, havendo pagato il restante in 300 pecore con li agnelli, quatro cavali et tanti rubii⁸⁹ di formento. Il che tutto possono testificare li padri Giesuiti che sono in quelle parti, et anco il padre Cassio di Ragusa⁹⁰ per haver stato nell'istesso laberinto⁹¹ delle tribulationi.

Però⁹² supplica e dimanda qualche ellemosina per quelle chiese e popolo christiano, non cercando per se niente, solamente per poter pagare quanto di sopra, cioè ducati 200 per li quali si caverebbero le tre chiese sopradette et 20 mila anime tra christiani e Caluini, che di breve sarebbero buoni e catolici. Che per gli altri ducati 500 ha impegnato quanto haveva della chiesa et anco il proprio, e per questo effetto qui nella corte⁹³ ha dimandato il paramento et il calice, non havendo modo di farlo (Fol. 184/v.) che per questo fine cercava le dua parochie a parte che in quelle non si travagliasse persona vivente, pur venendo il vescovo, o altri mandati dalla Santa Chiesa, e per albergargli⁹⁴ e fare quanto humanamente sarà possibile per poter ricuperare le robbe sudette per liberarsi dalli censi che ogni giorno s'accrescono.

Il breve che cercava l'oratore per cercar l'ellemosina e per mantener due scole, una in Sirmio che al presente sta in piedi, l'altra a Muhac che di già è estinta, come anco per mantener qualche allumno, così anco per

---

⁸⁷ Laskai János vörösmarti református lelkész, a baranyai református egyházkerület püspöke 1613–1629 között.

⁸⁸ Kanizsai pasa, Nagykanizsa (Zala vm.) 1600 óta fontos török vár, vilajetszékhely.

⁸⁹ Rubbio, itáliai úrmérték gabona mérésére, a 17. században vidékenként eltérő nagyságú. A római rubbio 1600 körül hol 2,30, hol 2,94 hektoliter, de pl. a Rómához közeli subiacoi apátság területén a rubbio csak 1,92 hektoliter.

⁹⁰ Bartol Kasić horvát jezsuita.

⁹¹ Eredetiben így.

⁹² Az itt kezdődő bekezdés mellé a Kongregációban odaírták: NB.

⁹³ Itt, a pápai kúriában. Ez bizonyítja, hogy Don Simone ezt a levelét Rómában írta.

⁹⁴ Megvendégelni.

tenire al quanti catechisti christiani maritati,⁹⁵ li quali vanno predicando per alquanti anni agl'eretici e poi vengono coram ipsis haereticis a confessarsi dalli sacerdoti di Santa Chiesa, et gli eretici gli dimandano che cosa fanno con quelli preti catolici, et così loro con bel garbo gli inducono a confessarsi et abjurar quella eresia, perché detti catechisti gli dicono non havere autorità dalla Chiesa Romana d'assolver di peccati ma si bene li preti Romani et questo travaglio si ha per cavargli dal capo⁹⁶ le infamie illate dalli eretici contro li sacerdoti, che li predicano essere gente sporca, li quali con theologia e filosofia non si pono vincer, ne venir a perfezzione del guadagno delle anime loro, il che sa molto bene la borsa dell'oratore.

Mette in consideratione a Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima che consideri li travagli che si patiscono quando viene in quelle parti il vescovo forastiero, e per sgravar la sua coscienza dice che non permetta far ellettione del frate alcuno, ma da qualche sacerdote secolare, perché li frati non sono buoni a governar, ne haver il peso del vescovo, se bene gli lo depingessero santo, perché attenderebbe all'utile del suo monastero, non cessando metter quante zizanie possono contro Giesuiti et altri preti, e perciò procuri di fare un huomo buono neutrale che sapia governarsi e soportar le calunnie et quello che sa modo⁹⁷ e maniera di viver e⁹⁸ bilanciar gli accidenti et non unò, ma potendosi dua per quelle parti di Saua,⁹⁹ e soprattutto che tutti li religiosi siano uguali et uniformi, conforme sono li heretici perché farebbero assai bene.

E occorendole scriver in quelle parti lettere d'importanza Vostra Signoria Illustrissima le mandi per via di Sagreb¹⁰⁰ per mano del vescovo di detto luogo, Don Pietro Domitrouich¹⁰¹ dandogli ordine che di subito debbia inviarle al reverendissimo Francesco Ergheglio vescovo Vesprimense¹⁰² che habita in Sumeg appreso il lago Balatino¹⁰³ con

---

⁹⁵ Licenciátusok, fel nem szentelt, nős férfiak, akik a hódoltságban a katolikus papok hiánya miatt engedéllyel (innen a nevük is) kereszteltek, eskettek, temettek, vezették a közös imát és éneket.

⁹⁶ Kiveri a fejükből.

⁹⁷ A levélíró ismét saját magára gondolt.

⁹⁸ e bilanciar gli accidenti – sor fölött beszúrva.

⁹⁹ Don Simone azzal érvel saját kinevezése mellett, hogy a Szávától északra és délre egyaránt alkalmas volna.

¹⁰⁰ Zágráb, Zagreb, Horvátország.

¹⁰¹ Petar (Pietro) Domitrovich 1611-től haláláig 1628-ig zágrábi püspök.

¹⁰² Ergely Ferenc († 1637) 1608 és 1628 között veszprémi püspök.

ordine che ricevute le lettere debia subito avvisare quel tale a chi sono indirizzate di venire in persona e pigliarle. Desidera l'oratore havere una lettera per Sua Maestà Cesarea in raccomandatione di quanto li ha esposto a bocca, come anco il breve per commutar alcuni voti con aggonner qualche cosa a quello di Paolo V.

(Fol. 185.)

E quanto alla pensione l'oratore non la cercava per l'altro che per la confirmatione delli ordini di quelli signori li quali spesso si confermano e sono in utilità di tutti li sacerdoti in quelle parti et anco delli christiani li quali non possono aiutare con altro che con pane o vino, che è in quelle parti di bassissimo prezzo¹⁰⁴, pagando ogni casa al Gran Turcho per il tributo ducati 70 in 80, et forsi cento.

Se gli raccomanda l'oratore per le medaglie e corone che dovera portare in quelli paesi, conforme fece Paolo V di santa e felice memoria.

Con che fine gli bacia humilmente le sacre vesti con pregarli ogni grandezza e longa vita. Quam Deus etc.

(hátlapja:)

Fol. 185/v.

All'Illustrissimo et Reverendissimo Signor il signor cardinale Zollerem¹⁰⁵ per Don Simone Iuanouich Mattheocouich.

(tartalmi kivonat a Kongregáció írnokától:)

Don Simone referisce quello che è successo doppo l'arrivo del vescovo de Prisma e Belgradi, li frutti fatti, le persecutioni patite in persona propria, le spese fatte etc.

Domanda 200 ducati colli quali pensa di cavar tre chiese et 20 mila animee tra christiani e Cakuini che si redurriano in breve.

2. Domanda altri 500 dei quali resta ancora debitore per le spese fatte per li quali ha inpegnato tutto quello che haveva sin'ai calici.

3. Domanda le doe parochie essennte da vescovi.

---

¹⁰³ Sümeg (Zala vm.) a Balaton mellett, a török veszély miatt itt élt a veszprémi püspök.

¹⁰⁴ Don Simone ezt a levelét Rómában írta, nyilván a római árakkal összevetve találta igen olcsónak a hódoltságban a bort és a kenyeret.

¹⁰⁵ Eitel Friedrich a Zollern (Hohenzollern), olaszosan Zollerani (1582–1625) kölni prépost, 1621-től bíboros, 1623-tól osnabrücker püspök, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tagja.

4. Un breve per cercar elemosine per le schole de Sirmio e di Muhach per manutener alumni e cathechisti.

5. Che non si facci vescovo forastiero ne manco frate pensa che sarebbe ben farnedoi vescovi.

6. Che se gli mandino le lettere per Zagabria etc.

7. Haverebbe desiderato pensione per poter ottener e pagar li privilegi da ottenersi dal Gran Turco.

8. Desidera medaglie etc.

(*A Kongregáció határozatai:*)

Ad 1. et 2. se li sono dati cinquanta scudi per il ritorno¹⁰⁶ e cinquanta si sono impiegati in paramenti perché la Congregazione e nel principio.

Ad 3. ad annum.

Ad 4. Per le 3¹⁰⁷ schole nove darà il padre generale sei padri e per ogni scola si pagará cento scudi.

Ad 5. Si haverà riguardo al dovere senza astringersi a questo.

Ad 6. si haverà memoria.

Ad 7. Per adesso non v'è comodità.

Ad 8. Segli sono date.

Rilatione di Don Simone Juanouich Mallalouich¹⁰⁸

3.

Oberburg, 1622. október 18.

Thomas Krein ljubljanaí püspök levele Sauli bíborosnak Don Simone Matkovicsról

(APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 1-2/v. eredeti, sk. aláírással, pecséttel)

Simone Matkovics bemutatta a Kongregáció levelét, ezután a levélíró nyomban egy kanonokot küldött a plébániára, ahol a prizreni püspök, (aki Georgius Jelisizh plébános nagybátyja volt), meghalt és eltemették. A plébános bemutatta a halott püspök leveleit, amelyeket török nyelven és betűkkel írtak, ezek közül Matkovic kiválasztott

¹⁰⁶ Rómából Belgrádba.

¹⁰⁷ Eredetiben így, Don Simone azonban csak két iskoláról írt.

¹⁰⁸ Eredetiben így.

tizennyolcat a püspök által az iratok hátára írt szláv nyelvű tartalom alapján. Ezek a katolikusoknak adott kiváltság- és ítéletlevelek voltak. Ezekkel és útiköltséggel a levélíró Matkovicsot útjára bocsájtotta, és megígérte két bosnyák fiatal tanitattását a gráci vagy ljubljanaei jezsuita kollégiumban. A többi töröknyelvű levelet magánál őrzi.

J. + M.

Illustrissime ac Reverendissime in Christo Pater ac Domine Domine Patrone mihi semper colendissime.

Domini Nostri Salvatoris Jesu Christi ac magnae matris ejus virginis gratiam et assistentiam in benedictionum coelestium dulcitudine pro salute cum meorum promptitudine et commendatione obsequiorum.

Reverendus praesbyter Simon Joannis Matheocouich Bosznensis exhibuit Illustrissimae ac Reverendissimae Amplitudinis Vestrae nomine totius Sacrae Congregationis de Propaganda Fidei litteras 25 Septembris elapsi, quarum tenorem pro reverentia ac submissione mea erga Sanctam Romanam Ecclesiam dictam Congregationem ejusque praesidem Illustrissimae Amplitudini Vestrae cordi habens, mox unum ex canonicis meis cum praefato Matheocouitch ad parochiam illam in finibus Styriae¹⁰⁹ Zagrabiensis ecclesiae dioecesi conterminam misi, ejusque rectorem, vicarium meum (apud quem reverendissimus Petrus Prissnensis¹¹⁰ olim episcopus, avunculus ejus, vita pie functus. et in ecclesia Sancti Laurentii ibidem sepultus est) Georgium Jelisizh evocavi utque litteras simul omnes quas episcopus avunculus reliquisset afferret secum, mandavi. Id quod etiam reverenter fecit, nulla alias ratione vel episcopo Zagrabiensi¹¹¹ eas adhuc prius petenti, vel huic praesbytero Joanni Simonis¹¹² vel cuivis alteri, sed soli Sancti Domini Nostri papae¹¹³ constituta ad limina principum apostolorum peregrinatione, traditurus.

---

¹⁰⁹ Stájerország.

¹¹⁰ Petar Catic prizreni püspök, az említett Georg Jelišić vikárius nagybátyja.

¹¹¹ Petar Domitrovich zágrábi püspök.

¹¹² Don Simone Matheocouich.

¹¹³ XV. Gergely pápa (1621–1622).

Expositis itaque complurimis Turcico idiomate ac caractere¹¹⁴ conscriptis litteris, in mea praesentia selegit ex iis octo et decem praefatus Matheocouizh, a tergo Slavicis¹¹⁵ notatas verbis, argumentum litterarum prae se ferentibus, quas defunctus (Fol. 1/a.) episcopus manu propria signaverat, (cognito a vicario meo avunculi chirographo etiam ab ipso Matheocouizh sacerdote id quod ipse quoque vidi, legi et intellexi, christianorum isthic catholicorum ecclesias, earumque a Turcis concessa privilegia, ac judiciales pro eisdem Turcarum sententias concernere) acceptas a Vezier, Bassis, Beglerbejis aliisque Turcarum satrapis, iudicibus et magnatibus etc.

Has selectas 18 scripturas ac literas Turcicas, praedicto Joanni Simonis Matheocouizh sacerdoti coram notario multis adstantibus nomine Illustrissimae ac Reverendissimae Amplitudinis Vestrae totiusque Propagandae Sanctae Fidei Congregationis autoritate ac nomine, (ut iussus fueram) illaesas et integras consignavi. Equum, viaticum, et patentes episcopales per dioecesim meam atque in his provinciis eleemosynas colligendi, superaddidi, ita ut cum gaudio et optima spiritus sui satisfactione hinc ad suos iter arriperet.

Eidemque promisi duos pueros Bosnenses, si aliquando vellet aut posset adducere inter seminarii mei alumnos, pro illis partibus vel Graetii¹¹⁶ vel Labati¹¹⁷ apud patres Societatis Jesu in studiis educare, unde ad sacerdotium promoveri suisque inter Turcas misere degentibus usui ac consolationi esse possent.

Haec ad litteras et verba praeceptionis Sanctae Illustrissimae ac Reverendissimae Amplitudinis Vestrae ac praefatae Sacrae Congregationis in spiritu humilitatis et obedientiae peracta refero, et si quid aliud deinceps mandaverit (nam reliquas omnes literas pariter Turcicas apud me servavi) nutum expectabo. Eidemque me ac totum istum meum Labacense episcopatum in gratiam patrociniūque paternum impensius commendo.

Ex Oberburgensi¹¹⁸ residentia 18 Octobris 1622.

Illustrissimae ac Reverendissimae Amplitudinis Vestrae totiusque Suae Congregationis

¹¹⁴ Török nyelven és török, azaz arab betűkkel.

¹¹⁵ Valamelyik délszláv nyelven vagy nyelvjárásban.

¹¹⁶ Grác, Stájerország fővárosa.

¹¹⁷ Ljubljana (Laibach) ma: Szlovénia fővárosa.

¹¹⁸ Obenburg, a ljubljana-i püspök rezidenciája, Thomas Krein itt is halt meg 1630-ban.

humilis servus in Christo Jesu

Thomas¹¹⁹ episcopus Labacensis¹²⁰ manu sua propria

(hátlapja:) Fol. 2/v.

J.+ M.

Illustrissimo atque Amplissimo in Christo praesuli ac domino, domino Nostro Sanctae Romanae Ecclesiae cardinali Saulio¹²¹ ejusdemque Sacrae Congregationis Fidei Propagandae praesidi optimo vigilantissimo domino et patrono perpetua observantia colendissimo, dentur
Romae

L.S. (vörös viaszpecsét halvány nyoma)

(tartalmi kivonat)

lecta¹²² die 21 Novembris 1622.

Scribatur episcopo ut scripturas Turcicas quae residuae fuerunt penes eum servet usque ad aliam Sacrae Congregationis determinationem eidemque gratiae agantur, quod Dominum Simonem bene tractaverit.

4.

Pécs, 1626. július 4.

Don Simone Matkovics levele a Kongregációnak

(APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 51-52/v. eredeti sk. aláírással)

A szendrői püspök pápai bullákkal jött ide, amelyek szerint hozzá tartozik minden hívő a Száva, Dráva, Duna és Tisza között egészen Temesvárig, és megkezdte az egyházlátogatást. A scardonai püspök azonban megparancsolta az ott élő ferences plébánosoknak, hogy ne

---

¹¹⁹ Innentől sk. aláírás.

¹²⁰ Thomas Krein 1599-től haláláig, 1630-ig ljubljanei püspök.

¹²¹ Antonio Maria Sauli bíboros, (1543–1623) korábbi nápolyi és portugáliai nuncius, a Hitterjesztés Szent Kongregációja megalakulása utáni első vezetője, preside címmel.

¹²² Innentől Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára írásával

ismerjék el a szendrői püspök fennhatóságát. Azt állítja, hogy Bosznia, amely adminisztrátorának mondja magát, a Száva folyótól a egészen a Dunáig terjed. A velikai guárdián kétségbevonta a szendrői püspök brévéjének jogosságát, és két ferencset küldött ki, akik azt terjesztették a nép között, hogy a püspök csaló, és ráküldték a törököket. A Kongregáció olyan püspököket küld, akik ahelyett, hogy terjesztenék, ártanak a hitnek, ez a scardonai püspök, aki botrányos életű, nem főpásztor, hanem kalmár, és nyíltan kereskedik, hogy azután a (megvesztegetett) török segítségével elérje azt, amit akar.

Illustrissimi et Reverendissimi Signori miei Colendissimi.

Considerando io l'offitio mio et l'obbligo di quello per isgravio della mia conscientia trovo di essere sforzato rapresentare alle Signorie Loro Illustrissime, quanto mi è venuto alle orecchie in materia del dishonor di Sua Divina Maestà dispregio della Chiesa, autorità della Sede Apostolica, et danno di questa povera christianità, con questa dunque mia con brevità sono per accenarli il seguito tra li due reverendissimi di Samandria¹²³ et Scardino¹²⁴, il primo di quali essendo venuto con bole et brevi pontificii et autentici, ne quali li si commette la cura pastorale di tutti li fedeli tra li fiumi Saua, Draua, Danubio et Tibisco sino a Temisuar¹²⁵, havendo incominciato la sua visita doppo la publicatione delle sue bole, et brevi sudetti, ha ritrovato che l'altro vescovo, il qualle al hora ne manco era elletto, haveva sollevato anzi comandato a tutti li parrochi frati che sono intra flumina dicta che non lo debbono ricognoscer per vescovo, e questo ha fatto per essere loro ministro, il che poi apertamente quando fù fatto, et consecrato opponendosi al detto vescovo non li lasciando proseguire la sua visita, senza mostrare ne bolle, ne breve alcuno, ma solamente ha detto che ciò faceva in virtù del breve per il qualle costi ha mandato Frat' Andrea da Camen Grad¹²⁶ et perché si fingie nella sua mente che Bosna (della qualle dice esser aministratore) si estenda di qua del fiume Saua sino al Danubio, et mentre che il detto

¹²³ Alberto Rengjich szendrői püspök.

¹²⁴ Eredetiben így.

¹²⁵ Temesvár (Timișoara, Románia).

¹²⁶ Andrea (Tomanovich) da Camengrado, 1629 és 1632 között boszniai ferences provinciális.

reverendissimo di Samandria legeva et mostrava al altro vescovo¹²⁷ il suo breve, il guardiano di Velica,¹²⁸ disse chi l'ha dato, l'ha malamente dato et di poi in una parochia che è governata da un prete essendo andato il già detto di Samandria per fare la sua visita li mando (olltre le lettere scritte al parocho che non lo dovesse ricognoscer) due fratti, li quali raccolti quei christiani tra le alltre cose dissero che non lo debano ricognoscer per vescovo, poichè è uno inganatore et traditore et se si metterà a far qualche offitio pontificale li haveriano mandato adosso li Turchi (Fol. 51/v.) il che è seguito con tanto scandalo della christianità che non si può esprimere sì che Illustrissimi Signori Loro fanno et mandano vescovi per propagar la fede et loro la distrugono, se bene mi ricordo di questo vescovo di Scardina¹²⁹ alltre volte, se ben non sotto nome mio, ho dato a cotesta Illustrissima et Reverendissima Congregatione compita relatione come è di vita scandalosa et aliena di religioso vero, et adesso non vero prelato per le suddette opere, ma mercenario¹³⁰ si mostra, et facendo apertamente mercantia aciò con vero posse per mezo di Turchi far cio che non puo con l'audacia, il suo nome è Fra Tomaso da Foiniza,¹³¹ tutto questo illustrissimi signori io mi son mosso dal buon zelo, et per il sgravio della mia conscientia la qualle sgravando agravo quelle delle Signorie Loro Illustrissime se non rimediano come sono obligati et il rimedio non trovo alltro che sia oportuno et a proposito se non citar i delinquenti costi, et con loro procedere conforme che trovarano la verità a dir il vero io non mi maraviglio di niuna di dette cose et scandali seguiti poi che bene cognosco le persone, ma mi sono maravigliato che li vescovati si diano a simil persona senza cognoscerli ne vederli prima, ne occorendo hora alltro finisco bacciando a tutti cotesti illustrissimi et Reverendissimi Signori le sacre mani augurandoli dal Signore ogni vero bene etc.

Di Cinque chiese¹³² il di 4 di luglio 1626.

Delle Signorie Loro Illustrissime et Reverendissime

---

¹²⁷ Toma (Tommaso) Ivković scardonai püspök.

¹²⁸ Velika (Pozsega vm.).

¹²⁹ Eredetiben így.

¹³⁰ A szó zsoldost jelent, de Don Simone kalmár értelemben használja.

¹³¹ Toma Ivković scardonai püspök és obszerváns ferences szerzetes, a boszniai Fojnicából származott.

¹³² Pécs.

devotissimo servitore¹³³

Dom Simone di Giovanni Matheocouich
publico notario apostolico m.p.

hátlapja: Fol. 52/v.

Alli Illustrissimi et Reverendissimi Signori Patroni miei Colendissimi li
Signori cardinali della Congregazione de Propaganda Fide

Ungaria, Cinque Chiese 4 luglio 1626.

Don Simon di Giovanni Matheocouich
(tartalmi kivonat)

die¹³⁴ 11 septembris 1626. cong. 63.

Che s'è provisto a bastanza e che si spera che l'un e l'altro vescovo ubbedirà agl'ordini della Sacra Congregazione, la quale desidera la pace e quiete tra li prelati di Santa Chiesa e non le risse e discordie che tanto pregiudicano alli progressi spirituali e che essendo passati 4 anni che fù a Roma, e spedito dalla medesima Sacra Congregazione sarebbe tempo che mandasse una distincta relatione del frutto ch'ha fatto nella conversione de peccatori, e de schismatici in tanto tempo.

5.

Belgrád, 1627. október 7.

Don Simone Matkovics levele a Kongregációnak

(APF SC Dalmazia Misc Vol. 3. Fol. 100-103/v. eredeti, sk. aláírással)

A szendrői püspök távozása után már háromszor kellett nagy költséggel Belgrádba jönnie, a raguzai és a bosnyák kereskedőknek a kápolna fölötti vizválya miatt. A bosnyákoknak bemutatta a Kongregáció dekrétumát, de azok nem engedelmeskedtek, sőt fellázították a környékbelieket, mind a keresztényeket, mind a törököket, és Konstantinápolyba is mentek, hogy új parancsot hozzanak a raguzaiak

---

¹³³ Innentől sk. aláírás.

¹³⁴ Innentől Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára írása.

ellen. A raguzai kereskedők a levélíróhoz fordultak, de nem sokat tud tenni. A bosnyákok kijelentették, hogy csak a törököket ismerik el, mint világi hatóságot, és csak a bosnyák ferenceseket, mint egyházi felsőbbséget. Miután a levélíró visszatért a plébániájára, a ferencesek Konstantinápolyból hoztak egy parancsot, amelyet a Te Deum éneklésével fogadtak. A bosnyákok a török bíróhoz fordultak, aki azonban a raguzaiaknak adott igazat. A bosnyákok 800 dukátot ígértek a bírónak, de az félt a szultán sajátkezűleg aláírt parancsától. Erre a ferencesek elhagyták a kápolnát, és a kertben oltárt állítottak fel, ahová átcsábították a népet, és ott gyóntatnak és szolgáltatják ki a szentségeket. Ez ellen a levélíró a tridenti zsinatra hivatkozva fellépett, de az egyik ferences azt válaszolta, hogy itt ő a plébános. A ferencesek jelentést írtak Boszniába, a feletteseiknek, akik néhány barátot és világít küldtek a budai pasához, hogy az ő segítségével ériék el céljukat.

Illustrissimi et Reverendissimi Signori et Padroni Colendissimi.

Haverranno sei mesi che scrissi già all'Illustrissime Signorie Loro dandole raguaglio di questo per quel tempo mi occorreva, hora con occasione di novi et gravi sucesi sono sforzato dar novo raguaglio di detti per doppia ragione all'Illustrissime Signorie Loro, sgravando la mia coscienza incaricando quella delle Illustrissime Signorie Loro a quali tocca et quali ponno et devono porre rimedio a tanti inconvenienti, dissi che mi tocca dar questo raguaglio per doppia cagione, una per il carico del protonotriato che mi hanno incaricato loro, l'altra per il carico del vicariato che il reverendissimo di Samandria¹³⁵ mi ha adossato, devon dunque sapere come doppo la partenza del sudetto reverendissimo mi è convenuto venir qui a Belgradi con spese intolerabili già tre volte, per li gran disturbi et solevationi che per le discordie tra li signori mercanti Ragusei et Bosnesi sono per la giurisdizione della capella, hanno fatto et tuttavia fanno li reverendi di Bosna,¹³⁶ alli quali havendo io mostrato il decreto che le Illustrissime Signorie Loro hanno qui mandato et la lettera nella quale scrivono che il loro volere è che si osservi il detto decreto, il che havendo anco in publico intimato et publicato, loro con una infernal ostinatione non han voluto starvi ne osservarlo, ma sono andati

¹³⁵ Alberto Rengjich szendrői püspök

¹³⁶ A boszniai ferenceseket Don Simone gúnyosan említi így.

sollevando tutti questi popoli in questi contorni, cossì christiani, come Turchi, con mandar anco in Constantinopoli per cavar novi comandamenti contro il detto decreto per levar li mercanti Ragusei dal loro legitimo possesso della jurisdictione temporale che hanno in detta capella, del che essendosi venuti a lamentar li detti signori mercanti et dimandar che io in ciò interponga la autorità, la quale vedendo io che sarebbe di niun rimedio poichè espressamente vedo che conculcano e quella delle Illustrissime Signorie Loro espressa nel decreto, et quella del reverendissimo vescovo havendo havuto ardire alcuni di dire che qui altri signori et giudici secolari non riconoscono se non li Turchi, et superiori ecclesiastici, ne sanno ne vogliono sapere fuori delli frati di Bosna. Io dissi alli detti signori già che li frati non tengono ne vogliono stare alli decreti della Sacra Congregatione et minacciano col foro de Turchi¹³⁷ ne potendo loro aspetare per la gran lontananza et imminente pericolo della perdita non solo del detto jus della capella ma della piazza¹³⁸ istessa che si diffendino et agiutino dove et come ponno, il che doppo la mia partenza per la mia parochia per l'occasione di un comandamento che li detti frati portorono da Constantinopoli con cantarvi anco il "Te Deum laudamus" nel arivo del detto comandamento. Li Ragusei fecero intimando alli detti frati (Fol. 100/v.) che senza disturbi nuovi uscissero dalla loro capella i quali havendo risposto che qui vi era il giudice¹³⁹ et che senza ordine suo non volevano uscire et che volevano dir le loro ragioni dinanzi al detto giudice, del che contenti li Ragusei andorno con li detti frati dal giudice, dal quale fù dato torto alli frati, e fù giudicato che se li Ragusei non li volevano tener nel suo di buona voglia che dovessero uscire et avanti di uscire prometevano al solo giudice infuori delli altri signori ottocento ducati, sebene indarno, poichè il giudice oltre che ciò era contra la ragione ha havuto paura del Gran Signore¹⁴⁰ il quale di proprio pugno ha dato alli Ragusei per un espresso commandamento il jus di detta cappella, e di più per eser ciò contra la loro legge, onde li frati senza far altro moto uscirono di detta capella et erressero in un giardino un altare dove succhiando il popolo dalla sudetta capella et dalla obediencia mia celebrano confessano et aministrano altri sacramenti, tutto

¹³⁷ A kádi elé viszik az ügyet.

¹³⁸ A piazza kereskedőtelepet jelent, így nevezték a raguzaiak a kereskedő kolóniáikat. (*Isztorija Beograda*, szerk. Vasza CSUBRILOVICS, Beograd 1974. I. 430.)

¹³⁹ Török kádi.

¹⁴⁰ IV. Murád szultán (1623–1640).

questo è successo avanti il mio arrivo qui, il che da persone degne di fede io ho risaputo, et dopo il mio arrivo qui ho chiamato li detti reverendi et li ho detto che non conveniva in quel loco celebrare et ministrare li sacramenti poichè il Sacro Concilio di Trento lo vieta uno di loro butò col concilio et disse che non mi riconosceva per suo superiore et che lui era parochio al che io non li ho risposto altro, se non che haverei dato d'ogni cosa relatione alle Illustrissime Signorie Loro, come fo al presente incaricando le conscienze di tutti loro in comune et di ciascun in particolare pregandole per le viscere di Christo che non lascino perder tante anime ricomprate col sangue di Christo et con tanti sudori per special dono del Signore, guadagniate et cavate dalle fauci del infernal dracone hora li detti reverendi hanno mandato la relatione del seguito alli loro superiori in Bosna i quali hanno spedito alcuni frati et altri secolari al governor di Buda¹⁴¹ per tentare per mezzo suo nove imprese, et questi che qui stanno vanno intimando a tutti questi poverelli la scomunica se verranno nella capella et fanno altre cose degne di gran castigo et riprehesione il che quando darranno comissione a qualcheduno disinteressato che visiti et facci il processo del tutto troveranno esser più che vero con moltissimi altri inconvenienti, li quali per adesso tralasco si per brevità, come anco per non offender tanto le orecchie delle Illustrissime Signorie Loro, alle quali molto mi raccomando, pregando

Fol. 103/a/r.)

Loro dal Signore colmo de suoi celesti favori et gratie etc.

Di¹⁴² Belgradi 1627 a di 7 di ottobre¹⁴³

delle Signorie Illustrissime et Reverendissime Loro
devotissimo servitore

Simone Matei vicario del reverendissimo di Samandria.

(*hátlapja:*) Fol. 103/a/v.

Belgrado¹⁴⁴

---

¹⁴¹ Murtezá budai pasa , vezír (1626. augusztus–1630. február).

¹⁴² Innentől sk. aláírás.

¹⁴³ Utána kivakarva: De Belgradi

7 ottobre 1627
Il vicario di Samandria
(tartalmi kivonat)

6.

Belgrád, 1627. október 20.

Don Simone Matkovocs levele a Kongregációhoz

(APF SC Dalmazia Vol. 3. Misc. Fol. 100/a.¹⁴⁵ eredeti, sk. aláírással)

A raguzaiak és a bosnyákok viszálya a belgrádi kápolna körül talán vérontással fog végződni. Miután a bosnyákokat eltávolították a kápolnából, fellázadtak, és nagy pénzzel a maguk oldalára állították a kajmekámot. Egy mecsetben gyűltek össze nagy tömegben, és azt kiabálták, hogy le kell rombolni a kápolnát. Ezen a gyűlésen azonban váratlanul megjelentek a kapuőrök, akiket a konstantinápolyi raguzai követek küldtek a budai pasa parancsával, hogy a négy fő bosnyák lázítót fogják el és vigyék Konstantinápolyba. Ugyancsak hoztak a nagyvezirtől a belgrádi fő törököknek írt leveleket, amelyekben pártfogásukba ajánlotta a raguzaiakat. A bosnyák kereskedők, látva, hogy ez a cselük nem vált be, újabbhoz folyamodtak, és néhány török társaságában a budai pasához mentek, hogy elérjék a kápolna lerombolását. Oda indultak azonban a kapuőrökkel a raguzaiak is, hogy ezt pénzzel megakadályozzák., most várják a budai pasa döntését. A bosnyákok talán egy kolostort akarnak Belgrádban felállítani, hogy ez alá rendeljék az egész Szerémséget, ahogyan a velikai kolostornak alávetették Pozsegát és a nasicei kolostornak Poszaviát és Podraviát, hogy ott azután csak a bosnyák provinciálisnak legyen fennhatósága. Fra Marco bosnyák ferences a jezsuiták jelenlétében azt prédikálta, hogy buták voltak az elődei, hogy elismerték a püspökök fennhatóságát. Amikor ellene vetették, hogy ezek szerint nem ismeri el a pápát, akik a püspököket küldte, zavartan hallgatott, majd azt mondta, hogy nem engedi, hogy mások jöjjenek ide, ahol ők fáradoznak. Egy másik bosnyák, Fra

---

¹⁴⁴ Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára írásával.

¹⁴⁵ A lapszám nélküli oldal a 100. lap után következik.

Vincenzo Stiepanicich a raguzaiak gyűlésén azt mondta, hogy el kell űzni a püspököt és a jezsuitákat, akkor lesz itt nyugalom.

Illustrissimo et Reverendissimo Signor et Padrone Colendissimo.

Li giorni passati con un traordinario¹⁴⁶ ho scritto alla Sacra Congregatione et sia per obbligo che tengo si per l'offitio del protonotario, come anco per l'offitio del vecariato¹⁴⁷ del signor reverendisimo di Samandria quanto qui tra questi cristiani et frati di Bosna è, occorso inplorando l'aggiuto et oportuno rimedio a tanti inconvenienti da essa Sacra Congregatione che può e deve rimediare hora per l'istesso doppio obbligo ho alla istessa scritto ciò che di poi è seguito, e con la presente sono in breve per dar raguaglio del seguito in particolare anco a Sua Signoria Illustrissima e credo purchè è stato assai peggio del già scritto, e dubito che tandem novissima erunt adhuc pejora prioribus e forse non si potrà finire senza qualche spargimento di sangue, mentre a tempo non si remedia, ha dunque sua Sigoria Illustrissima da sapere che dopo essere stati rimossi li fratti di Bosna come ho già scritto alla Sacra Congregatione dalla cura di questa capella di signori Ragusei, subito si amutinorrono, con detti frati tutti li Bosnesi, et insieme col vice governatore¹⁴⁸, il quale con bona somma di danari havevano tirato dalla sua e con molti altri signori¹⁴⁹, e con altra plebe in una moschea, dove dopo haver consultato a di lungo insieme conciusero, et unanimamente gridarono che la capella si debia butar per tera, ma perché in quella semlea erano sopraggiunti alcuni capici¹⁵⁰, cioe camarieri del Gran Signore mandati dalli signori ambasciatori Ragusei da Constantinopoli con comandamenti espressi al Visier di Buda,¹⁵¹ acìo loro debia consegnare in mano perché li menino a Constantinopoli quatro di principali Bosnesi sollevatori di tutte queste risse, et insieme con questo comandamento havendo li detti capici presentato altre lettere private dal

---

¹⁴⁶ Eredetiben így, straordinario helyett, azaz nem a rendes havi Belgrádból Raguzába induli postával, hanem egy rendkívüli futárral vagy karavánnal.

¹⁴⁷ Eredetiben így.

¹⁴⁸ A Belgrádban székelő szendrői bég helyettese, a kajmekám.

¹⁴⁹ Ti. törökök.

¹⁵⁰ A „kapu őrei” a szultáni szeráj bizalmi feladatokat ellátó hivatalnokai.

¹⁵¹ Murtezá vezír budai pasa.

Gran Vesier¹⁵² di Constantinopoli a molti di questi capi della città, nelle quali si raccomandano li Ragusei, di modo che non permettano che loro si facci torto o dispiacere alcuno furono tutti astretti abandonar la impresa, ma li reverendi di Bosna vedendo che questa li sia riuscita vana, hanno procurato l'altra in pregiudizio dal vice governatore¹⁵³ una fede, con la quale insieme seco menando alcuni Turchi sono andati a Buda dal Vesier per procurare la destruzione di questa capella, dove vi sono anco andati alcuni delli Ragusei, in compagnia delli sudetti Capici per oviare et difendere con danaro e con levite¹⁵⁴, accio cio non segua et hora si atende l'esito di ciò, che terminerà il Visier, il che non credo che possa essere senza gran diavolo, et in vero adire come la sento, non posso finire di meravigliarmi¹⁵⁵ della Sacra Congregatione e del proceder che fa in un negotio sì grave dove si tratta la perdita di tante anime, poichè essendo essa Sacra Congregatione di Propaganda (Fol. 248/v.) Fide, mi pare che in questo negotio più presto resta sminuita la fede che propagata, et questo mi perdoni essa Sacra Congregatione segue o per colpa delli ufficiali e ministri di essa, i quali non danno così fedele relatione, o vero per colpa di essa Sacra Congregatione, la quale vedendo per tante relationi con tanto bisogno non si move a fare un efficace rimedio il quale perché ogni cosa procede dalli frati di Bosna, poi che tutto ciò che fanno li Bosnesi fanno per instigatione et ad istanza delli frati si deve effettuare ne detti reverendi ponendo la briglia a cottanta loro ingordicia li boni frati per quanto io ho potuto intendere, qui procurarno di fare qui un monasterio per porre sotto la cura sua tutto il Sirmio sì come hanno posto Poscega sotto la cura del monasterio di Velica¹⁵⁶ et il Posauie e Podraue¹⁵⁷ sotto la cura del monasterio di Nascize¹⁵⁸ per così escludere tutti gli altri religiosi et preti da questi paesi et per non ameter vescovi, ne altri superiori in fuori del ministro di Bosna¹⁵⁹ il che di sertamente uno di essi che qui era venuto per predicare per nome frate Marco significò

---

¹⁵² Halil pasa, nagyvezír (1616. december 1.–1628. április6.).

¹⁵³ A Belgrádban székelő szendrői bég kajmekámja (helyettese).

¹⁵⁴ Eredetiben így, nyilván levate-t akart írni.

¹⁵⁵ A szó jó része kiszakadt, kiegészítettem.

¹⁵⁶ Velika (Pozsega vm.), ma: Velika, Horvátország.

¹⁵⁷ Szávamente és Drávamente.

¹⁵⁸ Našice, Nasic, (Verőce vm.) Horvátország.

¹⁵⁹ A boszniai obszerváns ferences provinciális, ekkor Toma Ivković scardonai püspök töltötte be e tiszttet is.

dicendo in presenza di tanti dove vi erano anco li padri Jesuiti, che li frati anteceseri sono stati da poco et goffi nel haver amesso et accettato qui sin hora da vescovi e se fosse tocato a lui che mai li haverebbe ammesso, al che li fù risposto dunque Sua Paternità non tiene che il papa dal quale sono mandati quei vescovi, sia capo della chiesa, et che qui non ha autorità, al che nel principio ammuti di puoi a sproposito disse, ma che qui noi dunque che permetiamo che altri entrino nelle nostre fatiche, certo che io mai li haverei permesso intrar in questo possesso oltre a questo anco altri juditii apertamente hanno di ciò dato come quando frate Vincenzo Stiepanicich¹⁶⁰ che hora si trova costi disse nella publica adunanza delli signori Ragusei, cacciate di qui il vescovo et li Jesuiti, et alla hora sarà ogni cosa quieta però per le viscere¹⁶¹ di Cristo non permeta Sua Signoria Illustrissima con tanto danno di questa povera cristianità ma agiuti et procuri quanto prima che si ponga oportuno et efficace rimedio, ne occorendomi per hora altro bacio le mani a Sua Signoria Illustrissima alla quale raccomandandomi prego da Sua Divina Maestà colmo di ogni vera felicità.

Di Belgradi di 20 ottobre 1627.

Di¹⁶² Sua Signoria Illustrissima et Reverendissima
affettuosissimo et humilissimo servitore

Don Simone Matheocouic
vicario del reverendissimo vescovo di Samandria

(*hátlapja:*) Fol. 107/v.

Belgrado¹⁶³

20 ottobre 1627

Il vicario di Samandria.

Duplicato al signor cardinal Millino¹⁶⁴ delle nuove discordie tra Bosnesi e Ragusei intorno alla capella di Belgrado

---

¹⁶⁰ Fra Vincenzo Stipanich, boszniai obszerváns ferences szerzetes.

¹⁶¹ Eredetiben: visiere

¹⁶² Innentől sk. aláírás.

¹⁶³ Innentől Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára írásával.

(mellette XVII. századi írással, ceruzával:)

Signor Ingoli

7.

Belgrád, 1627. november 17.

Don Simone Matkovics levele a Kongregációnak

(APF SC Dalmazia Misc. Vol. 3. Fol. 104–104/a/v. eredeti, sk. aláírással)

A bosnyák ferencesek semmilyen egyházi felsőbbiséget nem ismernek el. Nagy költséggel a maguk pártjára állították nemcsak a belgrádi törököt, hanem egész Boszniát és a törökökkel a budai pasához mentek. Ajándékként vittek egy arannyal és ezüsttel borított, drágakövekkel díszített 400 dukátot érő szablyát, egy ezer tallér értékű cobolyprémbundát, ezer tallér készpénzt. Így a pasától olyan levelet kaptak, hogy csak ők lehetnek a kápolnában, és mind a raguzaiaktól, mind a bosnyákoktól begyűjthetik az alamizsnát, amit nem szabad a török birodalmon kívülre vinni (a raguzaiakat azzal vádolták, hogy ebből segítik a keresztyén földön lévő templomaikat), hanem a kápolna szükségleteire kell fordítani, és évente 50 tallért kell ebből annak a mecsetnek adni, amelynek hodzsái segítettek ennek elintézésében. E paranccsal visszatértek Belgrádba és feltörték a kápolna zárait, a levélíró pedig most csauszokal kerestetik. A raguzaiak újból a budai pasához fordultak, hogy vonja vissza ezt a parancsot. Erre van remény, lehet azonban, hogy a pénzhány miatt nem sikerül majd visszavonatni a parancsot, mivel a bosnyák kereskedők és a ferencesek több mint 5000 tallért költöttek erre. A budai pasa azt is elrendelte, hogy a raguzaiak 400 személy után fejenként évi öt tallért fizessenek. Ekkor Budán volt a görögkeleti püspök is, aki látva a bosnyákok és a raguzaiak viszályát, elérte, hogy a pasa elrendelte: csak akkor köthetnek a bosnyákok házasságot, stb., ha annyit fizetnek neki, mint a görögök (görögkeletiek) szoktak.

---

¹⁶⁴ Giovanni Garzias Millini imolai püspök, 1606-tól bíboros, 1608-ban legatus de latere-ként próbál közvetíteni Rudolf császár és Mátyás főherceg között. 1623-tól, VIII. Orbán pápává választásától a Sacrum Collegium kamarása.

Illustrissimi et Reverendissimi Signori et Padroni Colendissimi.

Col ordenar¹⁶⁵ del mese passato che di qui per Ragusa sole ogni mese partire, ho scritto all'Illustrissime Signorie Loro quanto qui tra questi christiani era seguito per la differentia del dominio di questa capella, si per sodisfar all'offitio mio, come anco per il zelo che ho della salute di queste povere anime del profitto della fede catolica et del rispetto et obediencia che si deve all'autorità ecclesiastica, per l'istesse cause hora mi movo a dare la relatione del successo doppo l'ultima scritta da me, il che in poche parole dirò. La salute di queste anime da me tanto pretesa dalli boni frati di Bosina viene a spada tratta impedita il profitto della fede cattolica, dalli stessi non solo postposta alla privata loro ingordichia et ambitione, ma con aperta et spiegata bandiera oppugnato et finalmente l'autorità ecclesiastica con pari orgoglio concuscata non curandosi punto ne delle censure, et canoni ecclesiastici, et spregiando ogni altra rità ecclesiastica, non volendo che altri superiori vi siano fuori di loro, il che bene hanno con fatto dimostrato havendo solevato non solo questi Turchi grandi di questa città, ma anco di tutto il regnio di Bosina etc. con spese grandissime con li quali sono andati a Buda dal Visire,¹⁶⁶ al quale per tal effeto hanno portato et donato una scimitara¹⁶⁷ tutta posta in oro et argento ingioelata, che è stimata 400 ducati in circa, con apresso una peliza di zibelini¹⁶⁸ per valuta di mille talari acompagnata con altri mille talari in moneta, con li quali presenti portati dalli sudetti frati personalmente hanno otenuto dal detto visire un emre overo comandamento che nella capella altri non vi possono stare in fuori di loro, et che in quella si raccolga la lemosine da due procuratori, per parte cioè da Ragusei, et da Bosnesi, la quale lemosina non si debbia lasciar portare fuori del dominio Turcho (havendo dato acusa a Ragusei che la mandavano per aiuto delle chiese in christianità)¹⁶⁹, ma spendere nelli bisogni della chiesa et pagare ogni anno cinquanta talari alla moschea, et

---

¹⁶⁵ A rendes raguzai postával. Mint láttuk, Don Simone az előző, 1627. október 20-i levelét a rendkívüli postával küldte.

¹⁶⁶ Murtezá vezír, budai pasa.

¹⁶⁷ Török szablya.

¹⁶⁸ Cobolyprém bunda.

¹⁶⁹ Azaz azzal vádolták a raguzaiakat, hogy a török hódoltságban gyűjtött alamizsnát a keresztény uralom alatt lévő területek megsegítésére fordítják.

ciò per haver havuto in ciò favore et aiuto dalli Hoggie¹⁷⁰ di detta moschea con questo commandamento sono venuti qui et rotte le serature della capella sono entrati in quella et hora con Ciausci¹⁷¹ Turchi ciercano me per condurmi dinanzi al governatore¹⁷² conforme (Fol. 104/v.) mi imagino per levarsi come di fatto si sono levati con fatti ancora col commandamento de Turchi d'ogni mia jurisdictione, la quale come vicario del reverendissimo¹⁷³ ho de jure sopra questa christianità et sopra tutti li parochi etc. le quali cose Illustrissimi Signori, noi che siamo presenti non solo fa lagrimare ma ci fa crepar il core del dolore che non per altro sentiamo se non vedere che la chiesa et sua jurisdictione et autorità e così concuscata et vituperata da persone quali la dovrebbero fomentare, mantenere et diffendere ancora col spargimento del proprio sangue intanto di novo li Ragusei instano e si adoprano apresso il Vesir di Buda per fare che si annulli il detto commandamento et che siano di novo riposti nel loro legittimo possesso et già si è stata data la speranza il che come seguirà di novo si spettano novi romori, se però la scarseza del denaro non li farà ritirare, poichè per ottener il detto commandamento li frati con i Bosnesi oltre che hanno speso per più di cinque milla talari et del obbligo che hanno fatto di pagare delle lemosine che racogliessero nella capella ogni anno talari cinquanta alla moschea, il visir come divisi dalli Ragusei l'ha posto sotto il tributo imponendo loro che ogni anno debbono pagar il tributo per quatrocento persone per ciasciuna talari cinque, e non bastate questo havendosi atrovato a Buda presente il vescovo o ver vladicha Greco¹⁷⁴ vedendo queste discordie et spartimento che havevano fatto i Bosnesi dai Ragusei, ha impetrato apresso del Basca che non possino fare nissun matrimonio ne altre cose, attenente alla chiesa senza saputa sua e che per ogni cosa debbono pagare a lui quello che pagano altri Greci¹⁷⁵, li detti Bosnesi cosa che fin hora non e stata mai onde l'Illustrissime Signorie Loro mettano la mano sul petto e considerino bene la ruina di questa povera christianità, et della fede cattolica; e se non

---

¹⁷⁰ Hodzsák, a mecsetek tanult alkalmazottai.

¹⁷¹ Csauszok.

¹⁷² A Belgrádban székelő szendrői bég.

¹⁷³ Alberto Rengjich szerémi püspök.

¹⁷⁴ Görögkeleti püspök, vladika.

¹⁷⁵ A görögök szót Don Simone itt nem népnévként, hanem görögkeleti értelemben használja, ezek a „görögök” nyilván ugyanolyan délszlávok voltak, mint Don Simone katolikus hívei.

vogliono render conto a Sua Divina Maestà dinanzi alla quale io fò il protesto all'Illustrissime Signorie Loro che io sgravo la mia coscienza et ogni cosa impongo sopra le conscientie loro, chiedendo per le viscere di Christo che una volta aprino l'ochio et pongano rimedio presto et oportuno, potendo a tante ruine¹⁷⁶ perché forsi che quando vorano porlo non saranno a tempo il che deve consistere che impor un efficace freno alli frati i quali già apertamente proffesano di non haver superiori ecclesiastici sopra di loro, ma a briglia sciolta¹⁷⁷ vogliono viver a caprici proprii, ne ocore che qui (Fol. 104/a/r.) scrivano alli superiori .....¹⁷⁸ procede dalli stessi superiori, il che potranno ancor abundi intendere dal reverendissimo mio di Samandria il quale penso che a questa hora sarà pervenuta costa, et se non voglia dar credito mandano chi vogliano acio presa informatione ritorni testis oculatus a dar loro la relatione. Con che per non mi ocorere altro faccio fine et con ogni humiltà, somissione et reverenza bagio le mani alle Illustrissime Signorie Loro, alle quali prego dal Signore con l'assistenza dello Spirito Santo questo ogni vero bene etc.

Di Belgradi 1627 a di 17 di Novembre
Delle Illustrissime Signorie Loro

Illustrissimo servidore

Simone¹⁷⁹ Matheocouich vicario del reverendissimo di Samandria

Questo istesso giorno avanti la partenza del coriere doppo haver scritto questo andai per dir la messa nella detta capella ne volendo aprirmi la porta della capella li frati mi convene dir la messa altrove onde Illustrissimi Signori altro rimedio non trovo se non la scritta scomunica papale et un interdittio sopra questa capella sino al ritorno del reverendissimo di Samandria et che intanto i Ragusei trovino altro loco per se et li Bosnesi un altro per loro dove da sacerdoti a sodisfatione loro li vengono amministrati li santissimi sacramenti.

---

¹⁷⁶ A tante ruine szavak a sor fölött beszúrva.

¹⁷⁷ Megeresztett gyepölvel.

¹⁷⁸ Fél sor a levél felnyitásakor kiszakadt.

¹⁷⁹ Sk. aláírás.

(hátlapja:) Fol. 104/a/v.

Belgrado 17 Novembris 1627.

Il vicario del vescovo di Samandria

(tartalmi kivonat)

8.

1630.

Don Simone Matkovics jelentése a Kongregációnak
(APF SOCG Vol. 320. Fol. 1–5/v.+12/r–v.fogalmazvány)

A Hitterjesztés Szent Kongregációja Fiumébe, Krajnába és Bécsbe küldte. Útközben az aquileai pátriárka egyházmegyéjében olyan papokkal találkozott, akiknek feleségük és 3–4 gyerekük van. Ljubljában jó papokat talált, az ottani püspök 3 scudot és ajánlólevelet adott neki, ez azonban nem használt a levélírónak, mert főleg evangélikusok laktak arra. Zágrábban az ottani püspökkel találkozott, onnan Bécsbe ment, ahol a jezsuiták örömmel fogadták, a bécsi püspök vikáriusa és mások azonban nem álltak vele szóba, kivéve Althan grófot, aki 2 zecchinot adott neki. Innen Morvaországba ment, ahol Dietrichstein kardinálistól 10 scudot és egy ajánlólevelet kapott Regensburgba. Visszafordulva Bécs felé, azt látta, hogy a vidéket elpusztították, a nép az éhségtől és a pestistől elpusztul. Útközben egy nagy mező közepén éjjel megjelent neki egy díszes ruhába öltözött asszony, aki tíz mérföldön keresztül követte, de amikor egy kereszthez értek, eltűnt. Négy napig együtt ment néhány utazóval, akik katolikusnak mondták magukat, de azután meztelenre vetkőztették és meg akarták ölni, de a puskájuk nem sült el, és így otthagyták. Bécsben egy török adott neki ruhára pénzt. Néhány evangélikussal a Dunán egy bárkán haladtak lefelé, táborozáskor egy erdőben a breviáriumot olvasta, és miután egy evangélikus kivette kezéből és elolvasta, adott neki enni. Pozsonyban egy török kereskedőtől kapott kölcsön, majd az esztergomi érseknél jelentkezett, aki azonban nem adott neki semmit. Tizenkét napi utazás után Zágrábban a püspök szeretettel fogadta, húsz napig saját költségén tartotta, és adott két szolgát mellé, akivel Csáktornyára ment Zrínyi grófhhoz, akinek szolgálai azután Lendvára kísérték, Bánffy Kristófhhoz, aki

négy scudot adott neki, és szolgálival elkisértette a sümegi püspökhöz. A püspök két szolgájával elvezettette a levélíró t Keszthelyre, ahol egy beteg papot talált. Itt a várkapitány, Bakács Sándor evangélikus volt, de a felesége és a fiai katolikusok, és ezek elmondták a kapitánynak, hogyan prédikálnak a katolikus papok Törökországban (azaz a török hódoltságban). Ezért a kapitány elhívta a levélíró ebédre, és le akarta itatni, de miután ez nem sikerült neki, ő is eljárt a levélíró prédikációira. Ott annyira meghatódott, hogy nyilvánosan sírni kezdett, mondván, hogy ezentúl jó katolikusként akar élni. Elrendelte, hogy a birtokán senki se egyen húst a böjtben. A levélíró húsz napig maradt itt, mindennap misézett. Utána húsz szolga kísérte Bucsjéra, itt és a környező falvakban 1500 ember élt pap nélkül, egy részük megtartotta a katolikus hitet, egy részük nem. Prédikált, gyóntatott, sokakat megtérített. Innen Babskába ment, ahol nagyon megbetegedett, és fogadalmat tett, hogy bárhol gonosz embereket talál, oda megy prédikálni.

Meghallotta, hogy a mohácsi szigeten ateisták, reformátusok és varázslók élnek, odament és hét évig élt ott. Itt 7–8 feleségű emberek és varázsló vénasszonyok laktak, egyiküket Orbanizának hívták. Ez vasárnap kiment sok emberrel egy bizonyos vízhez, ebben a vízben égett egy égő rokka, mely a vízen lángolva haladt. A levélíró kiközösítette ezt az asszonyt. Ez aznap éjjel imádkozott a kertben, amikor megjelent neki az ördög, mire az asszony menekülni kezdett, azt kiabálva, hogy megbánja bűneit. Menekülése közben megnyílt a föld, nyakig belezuhant, és nyomorékon jött ki onnan. Nyolc hónappal később nyilvánosan megbánta bűneit, és elmondta, hogy amit tett, az az ördög műve volt. Erre sokan megtértek, de azok, akik nem tértek meg, gúnyolódtak rajtuk.

A belgrádi püspök magához hívta a levélíró t, aki így maga helyett társát, egy papot hagyva, Belgrádba indult. Hat hónapig ott maradt, de nem kapott híreket a híveiről, ezért visszaindult hozzájuk. A protestánsok térdepelve jöttek elé, jajongva elmondták, hogy egy nagy köd szállt rájuk, akit elért, izzadni kezdett és nem érte meg a harmadnapot, hetvennégyen haltak meg így. A levélíró misét mondott, az oltáriszentséget az oltárra helyezte, mondván, ez az Isten, de ti nem tartjátok Isten fiának, ezért küld rátok minden bajt. A körmenet végén az oltáriszentséggel keresztet vetett a levélíró, és azonnal elmúlt a csapás a néptől, és ettől kezdve itt az egyház parancsai szerint házasodtak.

A Dráva mellett Siklóság a protestánsok és a Duna mellett a görögkeletiek között szolgálta a katolikusokat, keresztelt ott, ahol sosem

járt pap, 60 embert megtérített, akik katolikusból protestánszá lettek, mert nem tudták fizetni a papokat. A törököknek sok ajándékot kell adni. A nép könnyeit a Kongregáció figyelmébe ajánlja, gondoljanak a bíborosok az utolsó ítéletre, amikor mindenről számot kell adniuk.

Relatione di Don Simone Mattheouich¹⁸⁰

Informatione

Essendo stato mandato nella missione della Sacra Congregazione della Propaganda Fide, a Fiume¹⁸¹ et a Carniola¹⁸² et Aviena¹⁸³, dove ho presentato doi scolari datimi¹⁸⁴ in cura della Sacra Congregazione, et viaggiandomi son incontrato alli preti, quali tengono le moglie pubblicamente con le quali hanno figlioli tre o quatro, che li tengono in casa sua con scandalo di tutto il populo, et ho domandato questi preti sotto cura di qual vescovo stano, et m'hanno raguagliato che stanno sotto cura¹⁸⁵ di patriarca d'Aquileia,¹⁸⁶ et questi sopradetti preti hanno intrate grosse et le chiese loro paiono esser spelonche.¹⁸⁷

In Labatia¹⁸⁸ ho trovato di boni preti, m'ancora ho trovato delli scelerati con sette figlioli, et questi preti sono in cura di vescovo di Labatia,¹⁸⁹ et havendo una lettera della Sacra Congregazione al detto vescovo aciò che viase qualche carità meco, et m'ha dato scudi tre et una lettera di raccomandatione nella quale si conteneva che nella sua parochia usava la carità il populo meco, dal qual posso dir di non haver havuto niente essendo maggior parte Leuterani.¹⁹⁰ Poi mi son partito (Fol. 1/v.) in Sagrebie¹⁹¹ dove ho trovato vescovo di quella diocese,¹⁹² il quale

¹⁸⁰ Ez a sor Francesco Ingoli írásával.

¹⁸¹ Fiume, Rijeka (Horvátország).

¹⁸² Krajna, Krain (Szlovénia).

¹⁸³ Értsd: a Viena, Bécsbe.

¹⁸⁴ Kihúzza: nella.

¹⁸⁵ Kihúzza: di vescovo

¹⁸⁶ Aquileiai pátriárka, 1622-től Antonio Grimani († 1628).

¹⁸⁷ Értsd: elhagyottak, mint a barlangok.

¹⁸⁸ Ljubljana, Laibach (Szlovénia fővárosa).

¹⁸⁹ Thomas Krein, 1599-től 1630-ig ljubljana (laibachi) püspök.

¹⁹⁰ Eredetiben így, lutheránusok, evangélikusok.

¹⁹¹ Zágráb (Horvátország).

¹⁹² Petar Domitrovich zágrábi püspök.

m'ha fatto molte careze, et m'ha dato lemosina con la quale son andato a Viena, dove son stato ricevuto dalli padri Giesuiti, et ho presentato le lettere al vicario di Viena,¹⁹³ datemi dalla Sacra Congregatione, il qual vicario non si è degnato meno parlar meco, dopoi nell'istesso loco ho presentato le lettere datemi dalla detta Congregatione alli locotenenti, i quali si sono portati meco come (il)¹⁹⁴ vicario fuori di conte Altam,¹⁹⁵ il qual m'ha dato dua zechino¹⁹⁶. Dopoi son partito di là verso Murauia¹⁹⁷, dove ho trovato eminentissimo cardinale di Tristaia¹⁹⁸, il qual m'ha dato scudi dieci et la lettera della raccomandatione a Ratisbona,¹⁹⁹ et tornando di novo indietro verso Viena, ho trovato tutto sachegiato, et che il popolo moriva di fame et di peste,²⁰⁰ et cossì viaggiando ho corso gran pericolo di non esser amazzato dalli²⁰¹ Leuteri²⁰², et venendo in una campagna grande, et essendo in mezzo di quella campagna a hore vinti tre, dove mi si rapresento una donna ben ornata il che mi fece dubitar che non fosse qualche spirito maligno, et cominciai dir la corona della Beata Vergine²⁰³ con tutta (Fol. 2.) la voce et quel spirito m'ha seguitato più di dieci miglia et quando cesavo di dir la corona tanto più si avvicinava quel spirito, et venendo apresso una croce et il spirito sparì, che non fu più visto, et me incontrai a certi viadanti, i quali fingevano che fossero christiani²⁰⁴ et viaggiando quatro giornate insieme, me spogliorno nudo et

¹⁹³ A bécsi püspököt, Melchior Klesl bíborost (1552–1630), aki II. Mátyás főminisztere is volt, Ferdinánd főherceg, a későbbi II. Ferdinánd császár 1619-ben börtönbe záratta, később a római Angyalvárban raboskodott, majd római száműzetésben élt 1627-ig, érthető tehát, ha Bécsben Don Simone csak a vikáriusát találta.

¹⁹⁴ Az il szó tollban maradt.

¹⁹⁵ Michael Adolf von Althan († 1636), 1610-ben grófi rangot kap, 1601–1605 esztergomi, 1606-ban győri végvidéki főkapitány, komáromi vár parancsnoka, a császár egyik követe a törökkel folytatott szőnyi béketárgyalásokon 1627-ben. Felnőttként katolizált, a katolikusok buzgó támogatója.

¹⁹⁶ Velencei dukát.

¹⁹⁷ Morvaország

¹⁹⁸ Franz Dietrichstein bíboros († 1636) 1599-től haláláig olomouci (olmützi) püspök, rendkívül eltorzult neve.

¹⁹⁹ Regensburg (Németország).

²⁰⁰ A harmincéves háború pusztításai még a török hódoltság viszonyaihoz szokott Don Simonet is megdöbentették.

²⁰¹ Eredetiben következetesen *delli* a dalli szó helyett.

²⁰² Lutherek, azaz evangélikusok.

²⁰³ Rózsafüzér.

²⁰⁴ Értsd: azt állították, hogy katolikusok.

²⁰⁵ comingiorno di tirarmi per amazarme ma nesuna volta li pigliò archibugio²⁰⁶ il fuoco et cossi fui abandonato da loro, et arivato a Viena mi fece la carità con che me vestí un Turco.²⁰⁷ Di la partendo senza pane ne quatrini con alcuni Leuteri in una barca nella quale andasimo per Danubio, et arivando a un bosco dove stessimo quella notte per la neve et facendo il fuoco al tempo della cena tenendo io il breviario, nelle mani il qual mi fù preso da uno di quelli Leuteri, et aprendolo trovò²⁰⁸ quella lettione di San Paolo, la quale lesse tutta, e dice, se sarà cossi nella Biblia, ti voglio dare magnare, il che io li affermai, et cossi mi diede tutto quel che mi bisognava (Fol. 2/v.) et harivando in²⁰⁹ Posonio²¹⁰ da un poveretto, quale mi fece molte accoglienze, et trovai un mercadante di Turchia, il quale pregai che mi prestasse qualche quatrino, il quale mi diede quel che mi era di bisogno, et mi son presentato al²¹¹ arcivescovo di Strigonia²¹² et mi diede un cavolo²¹³ senza pur un quattrino, sesto giorno arivai in Grodan²¹⁴, et poi altri sei giorni stetti per venire in Sagrebie²¹⁵ dove m'ha accettato il vescovo²¹⁶ amorevolmente et m'ha tenuto vinti giorni alle sue spese, et in qual Sagrebie feci memoriale alli canonici che si degnassero di farmi lemosine, per poter andar nel'altri paesi, i quali non mi diedero altro se non una gratia che potessi meter un figliolo alle loro spese a studiare tutte le scienze, et il vescovo mi diede doi servitori per acompagnarme insino Ciakutoram²¹⁷ dove sta Ban Srinshi²¹⁸, dopoi di questo Ban servitori mi²¹⁹ hanno accompagnato

---

²⁰⁵ Kihúzva: cossi

²⁰⁶ A kanócos puska nem sült el.

²⁰⁷ Feltehetően mohamedán bosnyák kereskedő.

²⁰⁸ Kihúzva: una immagine

²⁰⁹ Kihúzva: Pogiora

²¹⁰ Pozsony, Bratislava (Szlovákia).

²¹¹ Kihúzva: vescovo

²¹² Pázmány Péter esztergomi érsek.

²¹³ Értsd: Pázmány egy lyukas garast sem adott Don Simonénak.

²¹⁴ Valószínűleg Grodnó (Vas vm.) ma: Grodau, Ausztria, a falu mintegy félúton fekszik Pozsony és Zágráb között.

²¹⁵ Zágráb.

²¹⁶ Petar Domitrovich zágrábi püspök.

²¹⁷ Csáktornya (Zala vm.), ma: Čakovec, Horvátország.

²¹⁸ Zrínyi György gróf, dunántúli kerületi kapitány, 1622-től haláláig, 1626-ig horvát bán.

²¹⁹ Kihúzva: sono

insino Lendaua²²⁰ dove sta generale Banfi Christoforo²²¹, il qual mi diede quattro scudi, et mi diede i suoi servitori per accompagnarne insino Suumeg,²²² da vescovo di quello luogo, il qual detto vescovo non mi diede niente se non doi servitori, (Fol. 3.) quali m'hacompagnorno insino Chestegbieg²²³ dove trovai un prete amalato et intendendo il capitano Bacasandrare²²⁴, quale era Leuterano, il quale mi mandava sempre il cavalo, aciò che venissi da lui al pranzo, perché la sua moglie con li figlioli venivano alla messa et stavano alla predica, i quali raccontavano al suo padre come²²⁵ predicavano i sacerdoti christiani in Turchia²²⁶, et questo signore me chiamava per imbriagarme²²⁷ dandomi tanto vino bere a questo fine, il che Domine Idio non permetendogli questo, et lui vedendo che non son tal persona di beber più di quello che si conviene, cominciò ancor lui venir alle mie prediche, le quali sentendo Domine Idio li tocò talmente il cuore, che cominciò piangere pubblicamente, et dolersi esser stato Leuterano, dopoi mandò a chiamarme et venuto in sua casa me menò in una stantia dove me cominciò a bagiare dicendo che io voglio viver da bon christiano, et son stato molte volte ricercato dalla Maestà Sua, mai ho consentito, m'adesso voglio andare come fece in effetto, et mandò bando per tutta la sua terra (Fol. 3/v.) che chi magnasse la carne la Quaresima, et li altri giorni proibiti, che si dovesse castigare, dove me fermai per vinti giorni dove li celebravo et predicavo quotidianamente et al partir mi diede vinti servitori per acompagnarne insino Bugiaco²²⁸, in qual villa non trovai nesun sacerdote, et ancor nelle altre ville, nelle quali erano più di 1500 persone, quali alcuni di quelli

---

²²⁰ Alsólendva (Zala vm.) ma: Lendava, Szlovénia. A szó vége kiszakadt, kiegészítettem.

²²¹ Alsólindvai Bánffy Kristóf (1577–1644), főpohárnokmester (1622–1625), majd tárnokmester (1625–1644), 1620-tól 1625-ig a Kanizsával szemben vetett végvárak főkapitánya, ezért nevezi Don Simone general-nak. A katolikusok pártfogója, alsólendvai udvarában jezsuita misszió működött.

²²² Sümeg (Zala vm.), a török közelsége miatt Ergely Ferenc veszprémi püspök itt tartotta székhelyét.

²²³ Keszthely (Zala vm.) erősen eltorzult neve.

²²⁴ Eredetiben így. Bakács Sándor keszthelyi kapitány eltorzult neve. Szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor, 1608-tól keszthelyi kapitány, az előző keszthelyi kapitány, Gersei Pethő Kristóf veje.

²²⁵ Kihúzza: vi

²²⁶ Értsd: a török hódoltságban élő katolikus papok.

²²⁷ Lereszegítsen.

²²⁸ Bučje (Pozsega vm., brodi járás).

tenevano la nostra fede, alcuni non, alli quali predicavo et confessavo insino che li ho trovato un sacerdote, et si convertirno molti, et di la son partito in Basca²²⁹ nella quale mi amalai di tanto viaggio che facevo et mi si fece una postema²³⁰ la quale partorì molti mali che ogidi patisco d'essa, et havendo fatto voto dovunque saprò più scelerati homeni, di andar da loro a praedicarli, et intendendo che si trovano atei, Caluini et incantatori in una²³¹ insula che si chiama Darasc²³², et Imarohe²³³, dove stetti sette anni et trovai dove si amazavano le madri con li figlioli, et fratelli fratelli, et figlioli padri, et tenevano per sette et otto moglie, et erano donne vecchie incantatrice una delle quali si chiamava Orbaniza, la quale ogni domenica di mese usciva a una aqua insieme con molto populo, in qual aqua brugiava la rocca con lino²³⁴, la quale andava per aqua ardendo, et cossì io (Fol. 4.) predicando molto tempo la scomunicai, et quello giorno che fù scomunicata a 23 ore e andata a pregar Dio nel orto, et mentre stava alla oratione li uscì al incontro un diavolo et essa fuggì di là esclamando a Dio, che si pente et che confessarà la sua fede et cossì fuggendo si profundò la tera insino la testa et di là uscì stropiata con malattia perpetua et tornato in quel loco fra otto mesi venne a confessarsi et si pentì delli suoi peccati et clamando in presenza di tutto populo che quello che faceva era arte del diavolo, et intendendo il populo si convertì bona parte, et quella che restò non convertita si burlava di quella che si era convertita con molto strapazamento di quelli poveri convertiti, et venutemi le lettere da mio²³⁵ vescovo di Bel Gradi²³⁶ che dovessi venir da lui a Belgradi, et risolvendome di partir lasciai a quelli boni convertiti alla fede di Christo il sacerdote quale mi era compagno, quelli che non erano convertiti mi davano la burla a noi chi lasciarai ali quali risposi, vi lascio il diavolo quale servite, et cossì son partito et stando in Bel Gradi sei mesi non abbi relatione di quel popolo convertito, et cossì dubitando che non fosse acaduto qualche disgratia al pastore lasciato di quel

---

²²⁹ Babska (Szerém vm., sidi járás).

²³⁰ Tályog.

²³¹ Itt egy sort üresen hagyott.

²³² Darázs (Baranya vm.) Draž, Horvátország, Mohácstól délre, a említett sziget a Mohácsi-sziget

²³³ Márok, Hercegmárok, Rácmárok (Baranya vm.), ma: Gajić, Horvátország, Darázstól két kilométerre nyugatra.

²³⁴ A csodálatos tünemény egy vizen haladó rokka volt égő fonállal.

²³⁵ A mio szó tévedésből kétszer.

²³⁶ Alberto Rengjich szerémi (belgrádi)püspök a vikáriusává nevezte ki Don Simonét.

popolo, me partì da Bel Gradi, per andar a visitarli²³⁷ et per altre ville tra li heretici, dove trovai pianto et²³⁸ lamenti di quel popolo quale usciva contro di me in ginochioni exclamando et narando che veniva una nebia, la quale a chi faceva sudare non poteva arivar il terzo giorno della qual nebia erano morti setanta quatro persone, quali havevano havuto i santi sacramenti, et venendo la (Fol. 4/v.) la vigilia della Purificatione²³⁹ gli comandai che si dovessero confessare et comunicare digiunando quel giorno, et domani che fù la festa, gli dissi la messa, quel altro sacerdote et gli mise il santissimo sacramento sopra altare poi me inginochia con tutto quello populo dicendo che questo è Dio quale voi non tenete per vero figliolo di Dio, et cossi vi manda ogni male, spero hora suplicatelo con viva fede che vi perdona et habia misericordia di voi, liberandovi di questo flagello quale sta sopra noi, et cossi facendo la processione, et finita che fù feci al solito la Sacra Croce con santissimo sacramento et da quella hora fù liberato quel populo di quel flagello et da quella volta si cominciò fare il matrimonio secondo comanda la Santa Chiesa. Et per altri lochi son stato tra li heretici per aiutar le anime quali già erano per cascare per la carestia delli sacerdoti, et per strapazamenti delli heretici, quali fanno alli poveri sacerdoti, io là son andato et quelli che erano cascati, son di novo tornati, et qualli che erano per cascare li ho meglio confermato in fede di Christo et cossi son restati.

In Sdrauo dove sono aque profondissime insino Sciclouusc²⁴⁰ che è città principale sotto Pascia di Canigia²⁴¹ dove Turchi²⁴² confinano con li christiani dove si sparge gran sangue di tutti per dove son stato in aiuto delle mie pecore contro li heretici, et ancora l'istesso ho fatto contro li scismatici intorno Danubio conservando et baptizando tra di loro dove mai è stato sacerdote dove ho convertito persone di anni sesanta, di trenta, di cinquanta di vinti, quali erano stati prima christiani, ma non potendo pagare, ne mantenere i sacerdoti (Fol. 5.) et cossi son andati tra li heretici dove io l'ho trovato et intendendo la causa per la quale son

---

²³⁷ Kihúzva: loro

²³⁸ Kihúzva: esclam

²³⁹ Purificatio Virginis (Gyertyaszentelő Boldogasszony): február 2., a vigiliája: február 1.

²⁴⁰ Siklós (Baranya vm.).

²⁴¹ Kanizsai pasa, Nagykanizsa (Zala vm.), 1600 óta török vilajetszékhely.

²⁴² Kihúzva: stano aposta per pigliare i

fugiti parte per non poter²⁴³ mantener sacerdoti, et non poter soportar le tiranie, quali gli si fanno dalli Turchi, et cossi io ho travagliato, et ateso di far qualche vigna²⁴⁴, et posso dir quello che non ho potuto far con arar con li bovi, ho saputo²⁴⁵ con le stesse mani, non per altro se non chi venisse doppo di me non havesse bisogno di andar cantando²⁴⁶ da povero populo un pezetto di pane ma ci potesse mantener a quello che ho fatto, sopra di che potrebe star honoratamente se Turchi non lo travagliasero ali quali bisognar dar più presenti che si possono havere et questo è causa che quelli scismatici ogni quaresma vanno da quelli Turchi che sono capi persequitando li christiani che si confessano la quaresma il che loro vorebano impedire²⁴⁷, et adesso quelli che son stati scaciati²⁴⁸ dal imperatore son venuti tra di noi altri, tra li quali mai potiamo riposare perché sono molti di loro che attendono alla loro diabolica fede et pochissimi di noi altri,²⁴⁹ quali attendiamo alla vera fede, e messis multa, operari pauci, et io la mia conscienza libero havendovi riguagliato d'ogni cosa che voi potendo remediare se non remediate darete conto a Dio al giuditio del qual chiamo tutti.

Infra Sava et Draua quale²⁵⁰ si chiamava²⁵¹ Slauonia, non ha nesuno parlar per essa, ne aiutarla, ne alevare figlioli di quella provintia per ciò posso acompagnare le lacrime insieme di Jeremia profeta, quale dice: Cui comparabo te, vel cui asimilabo te, filia Jerusalem, cui exequabo te, et consolabo te, virgo filia Sion magna est enim velut mare contritio tua quis me debitur tui. (Fol. 5/v.)

Recordare Domine quid acciderit nobis, intuere, et respice obrobrium nostrum et hereditas nostra persa est ad alias, domus nostra ad extraneos, pupilli facti sumus, absque patre matres nostrae quasi viduae. Aquam, nostram pecunia bibimus, ligna nostra praetio comparavimus.

²⁴³ Kihúzva: pagar

²⁴⁴ Az Úr szólejében munkálkodott.

²⁴⁵ Eredetiben így, de a saputo szó alighanem elírás zapato, zappato helyett, értsd: amit nem tudott ökrökkel felszántani, azt saját kezével kapálta meg (ti. az Úr szólejében).

²⁴⁶ Kántálva koldulni értelemben.

²⁴⁷ A görögkeletiek nem a Gergely-naptár szerint akarták megtartani a böjtöt, ezért fordultak a törökökhöz

²⁴⁸ Kihúzva: son tornati di noi

²⁴⁹ A szó jórészt kiszakadt.

²⁵⁰ Kihúzva: non ha

²⁵¹ Értsd: a Száva-Dráva közét *egykor*, a keresztény időkben hívták Szlavóniának, – jellemző Don Simone felfogására, hogy erről mint a távoli múlttól ír.

Cervicibus nostris mirabamur, lassis non dabatur requies. Egipto dedimus manum et Asiriis, ut saturemur pane. Dove sono vescovi, abati et li altri servi, quali inalzarebano il tuo nome, e i tuoi figlioli insegnassero la tua santa lege? Dove sono quelli quali scioglerebano le tue mani, quali come ligate con la dotrina di Caluini et li altri scelerati sacerdoti?

Recordare Sancta Matre Ecclesia quod steterim in conspectu tuo, ut loquerer pro eis bonum et averterem indignationem tuam ab eis. Mandategli il pastore il quale sarà vero pelicano, quale morirà insieme con loro et per loro.

L'Vngaria quale²⁵² stata prima sancta et partoriva santi, et adesso partorisce maledetti, che adesso te piango cum Jeremia profeta profetae tui viderunt tibi falsa et stulta nec aperiebant iniquitatem tuam, ut se ad penitentiam provocarent. Viderunt autem tibi assumptiones falsas, et ejectiones che adesso l'Ariana²⁵³, i bugiardi profeti dicono che Christo non'è figliol di Dio, et Caluinisti che nel santissimo sacramento non'è vero corpus di Christo, ne che papa è vero vicario di Christo.

Io piangerò con quelli figlioli, quali morivano sopra le mani delle madri (kih: in) matribus suis dixerunt, ubi est triticum, et vinum, cum deficerent quasi vulnerati in plateis civitatis, cum exalarent animas suas in sinu matrum suarum.

(Fol. 12.)

Con ragione si può ancor di quelli, quali son baptizati et sono nelle mani della Madre Chiesa, et son morti senza confessioni et altri sacramenti, quali son mancati et mancano ogni giorno alli tuoi poveri christiani il che io non posso far altro se non raccomandar gli i pianti e le lacrime di quel populo.

Cogitetis horribile illud, et intolerabile Christi tribunal, in quo praesidebit iudex in alto²⁵⁴ et excelso trono, adstabit autem omnis creatura ad gloriosum illius conspectum contremiscens. Adducendi etiam nos sumus singuli, eorum quae in vita gesserimus, rationem redituri.

(*hátlapja:*) Fol. 12/v.

---

²⁵² Utána eredetiben: sete, est vagy stette helyett.

²⁵³ Unitáriusok.

²⁵⁴ Írva: altro

Sommario²⁵⁵ della relatione delle cose fatte da Don Simone Matheouch dall'anno 1623²⁵⁶ sin al presente 1630
(tartalmi kivonat)

dies 5. Septembris 1630. Cong. 128.

Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide.

Vol. 7. Fol. 121/v.

Congregatio no. 128. 5. Septembris 1630.

No. 14.

Idem eminentissimus dominus cardinalis Caetanus²⁵⁷ recitavit relationem domini Simonis Matheocouich missionarii, ad partes Vngariae sub Turcis in qua ultra conversionem aliquorum haeticorum et schismaticorum per dictum dominum Simonem factam, habetur admirabilis casus de quadam malefica, et populo, quem illa dementabat in insula Danubii nomine Durase et Tamarche²⁵⁸ propter excommunicationem in eam a dicto domino Simone prolatam, quem, cum non habeat alios testes praeter ipsum dominum Simonem, referri in actis non fuit visum²⁵⁹

9.

1631.

Don Simone Matkovics levele a Kongregációnak

(APF SOCG Vol. 391. Fol. 68–69/v. eredeti)

A görög rítusú, végtelen sokaságú nép érdekében szól, akik többen élnek itt, mint bármely más felekezethez tartozók. Papjaik tudatlansága miatt sokat szenvednek, kisebb bűnökért 15-20 év börtönre ítélik őket, hogy aztán sok pénzért feloldozzák őket. Pénzért engedélyezik a válást és az

---

²⁵⁵ Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára írása

²⁵⁶ A számból a kettést kitört, csak a körvonala látszik, de mivel 1630-ig terjedően 7 évről ad számot Don Simone, ez csak 1623 lehetett.

²⁵⁷ Aloisio Caetani († 1642) 1626-tól bíboros, antiochiai pátriárka, capuai érsek, a Hitterjesztés Szent Kongregációja tagja.

²⁵⁸ Erre torzult a Kongregáció írnoke tollán Darázs és Márok neve.

²⁵⁹ A Kongregáció, mivel a boszorkánnyal a mohácsi szigeten történt történt csodás esetnek Don Simonén kívül nem volt más tanúja, nem foglalkozott vele.

újraházasodást. Ha valamelyik ortodox hívő katolikus szenteltvízzel hintette meg magát, papjaik késsel vakarják le a helyét. Azt tanítják, hogy más vallású embert megölni nem bűn, így akasztófára juttatják őket. A nép térden állva kért tőle a vallásán lévő jó papokat. Kéri, küldjenek két rutén szerzetest, akik majd papokat nevelnek a helybeliek fiaiból, akik azután kiirtják az eretnekséget innen.

Eminentissimi e Reverendissimi Signori.

Simeone di Giovanni Matteoukouich desideroso d'ogni maggior gloria di Dio e della salute del prossimo, havendo proposto di non si fermare già mai nell'investigare ogni mezzo possibile per soccorrere alli bisogni spirituali delli suoi popoli, benchè fosse certo lasciarci la vita sapendo di non la poter meglio spendere. Per tanto humilmente espone gl' estremi bisogni dell'innumerabil popoli christiani del rito Greco, benchè scismatici, di quali sono pieni tutti quelli paesi, e di gran lunga superano il numero di qualsivoglia altra setta o rito. Li quali per la gran ignoranza e superstitione delli preti loro, non solo sono ripieni di gravissimi errori, ma da quelli vengono oppressi con pesi intollerabili, perchè l'aggravano con penitenze di quindici e venti anni di digiuno, per colpe a pena veniali, acciò volendosi dispensare siano necessitati di comporsi in tanta robba e danari, e con spesa di dodeci scudi non solo permettono li divortii, ma danno ampia facultà di pigliarsi un'altra moglie a gusto loro, li proibiscono la pratica di cattolici, e quella di preti più della peste, anzi se per avventura da alcuno vengono tochi con l'acqua santa, li fanno con rasoio levare sino la pelle dove son stati bagnati, li permettono latrocinii senza scrupolo alcuno, purchè faccin parte ad essi, insegnando non esser peccato l'homicidio se non comesso in persona del medesimo rito, finalmente l'inducono in tal colpe che per tutto sono pieni li patiboli delli meschini. Onde si trovano come desperati, e la maggior parte tralasciano per iniquità intollerabili le chiese e li sacramenti, et ogni volta che l'oratore è stato per venirsene a Roma in tutti li luochi s'ingienochiavano alli suoi piedi con lacrime a gl'occhi pregandolo instantemente ch'ancor per loro procurasse qualche buon sacerdote del rito loro, perchè se bene per la scioccheria di preti vivono in tanti erori, non dimeno sono constantissimi nella fede e rare volte

alcun di loro si fa Turco, anzi mostrano grandissima propensione alla religione cattolica.

Onde l'oratore havendo trovato modo assai facile et utilissimo per provvedere alli suddetti bisogni, lo propone con ogni zelo e carità, suplicando la Sacra Congregatione di mandare alli detti popoli almeno doi monaci Rutteni, li quali per essere di quel rito, saranno da loro con gran allegrezza riceuti, e faranno frutto grandissimo, perche insegnando li figliuoli di quelli, allevaranno molti preti cattolici, li quali oltre che con più liberta e securezza predicaranno l'Evangelio, e più li sarà (Fol. 68/v.) creduto per esser lor figliuoli ben presto ancora con il braccio di Turchi loro patroni, nettaranno il paese da tanta zizania d'heresie.

E quest'è il più sicuro rimedio a tanti mali, non solo per questi popoli, ma per tutti gl'altri tanto christiani suditi de gl'infedeli, quanto per gl'infedeli stessi, il che manifestamente si cava dalle santissime institutioni di tanti coleggi in Roma, et in altre parti del mondo.

E percio essendo cosa di gran compassione ch'in tant'anni non sia stato già mai provisto alle miserie di si gran popoli, e che havendo riceuto il santo battesimo, non dimeno per loro la passione di Christo Nostro Signore sia stata sempre frustratoria, tanto merito conseguirà dal Signor Iddio quello ch'aiutarà la salute di quest'anime, quanto grande e l'amore del medesimo Dio verso le sue creature. etc. Quas.

hátlapja: Fol. 69/v.

Alla Sacra Congregatione de Propaganda Fide
per li christiani del rito Greco in Slauonia et Vngaria
(tartalmi kivonat)

die 27. Martii 1631. Cong 137. No. 13.
metropolita Russiae²⁶⁰

Acta Sacrae Congregationis Vol. 7. Fol. 295/v.
die 27. martii 1631.
coram cardinalibus no. 13.

---

²⁶⁰ Francesco Ingoli irásával. A kijevei katolikus metropolita: Jozsif Ruckij (1614–1637 közzött).

Referente eminentissimo domino cardinali Sancti Sixti²⁶¹ ex relatione data a domino Simone Mathocouich de magno fructu, qui colligeretur in Vngaria sub Turcis si ad schismaticos ibi degentes in maximo numero fieret missio monachorum Ruthenorum unitorum. Sacra Congregatio censuit scribendum esse metropolitae Russiae²⁶², ut duos saltem ex suis monachis ad praefatas partes mittat, eosque dirigat ad praefatum dominum Simonem in Albam Graecam²⁶³ qua ipse illos introducet ad dictos schismaticos.

(Az Acta bejegyzését kiadta: *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide ecclesiam catholicam Ucrainae et Bielarusjiae spectantia*, Vol. I., Romae 1953. 99.)

10.

Raguza, 1632. március 31.

Don Simone Matkovics levele Sant'Onofrio bíborosnak

(APF SOCG Vol. 58. Fol. 276.+ 279/v. eredeti sk. aláírással, viaszpecséttel)

Szomorúan távozott Rómából, mert nem sikerült elérnie, hogy kapucinus misszió létesüljön a magyarországi török hódoltságban. Más szerzetesrendek persze örülnek ennek. A szófiai görög rítusú püspök, aki az előző évben Rómába ment és a pápa lábaihoz borult, az életével fizetett ezért, mert Kirill konstantinápolyi pátriárka elérte, hogy a szultán lefejeztesse a püspököt.

---

²⁶¹ Laudivio Zacchia (1575–1637) montefaliscoi püspök, 1626-tól bíboros, noha ekkor már titulusa Sanctus Petrus ad Vincula volt, a római kúria szokása szerint továbbra is eredeti bíborosi titulusról Sanctus Sixtus vagy Santo Sisto kardinálisnak hívták.

²⁶² Jozsif Ruckij kijevi katolikus metropolita (1614–1637).

²⁶³ Belgrád.

Eminentissimo Signore.

Essendomi partito di la molto disgustato, non havendo ottenuto ch'i cappuccini andassero sotto Turcho in Ongheria²⁶⁴, come ho richiesto dalla Sacra Congregazione de Propaganda, il che piace molto a certe religioni²⁶⁵, quali se farà di bisogno, manifesterò a tempo, e loro che vorrebbero che la religione veruna ivi si trovasse in fuori della loro, le fò sapere che nella corte loro si trova di questi costà, quali ci proibiscono, quando ricorriamo lá ne' bisogni delle cose della fede l'adito dalle Loro Eminenze e pure si sa che noi siamo christiani fra Turchi, che venendo là non veniamo per altro, se non per impetrare dall'universale medico, vicario di Christo qualche antidoto al male futuro, prontissimi a sparger il sangue per la Santa Chiesa Romana, come li giorni passati è intravenuto al vescovo di Soffia²⁶⁶ del rito Greco, quale l'anno passato prostrato a piedi di Sua Santità promise di far rimuovere Cirillo insino a spargimento di proprio sangue come a punto gl'accade essendosi tagliata la testa dal Gran Turcho²⁶⁷ subcenato dal detto Cirillo patriarcha Constantinopolitano²⁶⁸. Hor Eminentissimo Signore parmi d'andar per l'istessa strada stavolta per li gran movimenti contro i cristiani sollevati il che se Dio mi concedesse, chi più impediscono che non potiamo esporre li bisogni della cadente christianità. O si trovasse un capucino in quelle parti, simile a quello che si trova a Ragusa, non dirò altro se non che renderà conto chi n'è causa. Per conchiuderla e Sua Eminenza e Sua Beatitudine²⁶⁹ cito inanzi al tribunale di Dio, nella valle di Giozafat²⁷⁰, dove ci rivedremo tutti quanti e dove saranno palesati ancor i pensieri minimi (Fol. 276/v.) di ciascheduno et ci havrà ricevuto più talenti havrà

²⁶⁴ Don Simone többször javasolta, hogy a török hódoltságba kapucinus szerzeteseket küldjenek. A kapucinusok missziója, melynek felállítását hol Csíkszeredán, hol Kassán, hol pedig a török hódoltságban tervezték, nem valósult meg a 17. század első felében.

²⁶⁵ A religione szó itt szerzetesrend értelemben, azaz Don Simone régi ellenségei, a bosnyák obszerváns ferencesek örülnek, hogy megghiúsult a kapucinus misszió.

²⁶⁶ Szófia, Bulgária fővárosa. Szófia katolikus püspöke ekkor Elia Marini volt, a görögkeleti püspök nevét nem tudtam megállapítani.

²⁶⁷ IV. Murád szultán.

²⁶⁸ Kirill Lukarisz görögkeleti konstantinápolyi pátriárka.

²⁶⁹ VIII. Orbán pápa (1623–1644).

²⁷⁰ Jeruzsálemi temető, itt átvitt értelemben, mint az utolsó ítélet színhelye szerepel. Don Simone stílusára igen jellemző, hogy a Kongregáció bíborosait több levelében az utolsó ítélettel fenyegeti, ha nem segítenek a hódoltsági katolikusokon.

da render conto piu stretto che Don Scimone che n'ha ricevuto pochissimi.

Da Ragusa, l'ultimo di marzo 1632.

Di Sua Signoria Eminentissima
humilissimo e devotissimo servitore

Don Simone di Gioani Matheocouich²⁷¹

A Roma.

(hátlapja:) Fol. 279/v.

All'Eminentissimo Signore Padrone Colendissimo il Signore cardinale Santo Honofrio.

Roma.

L.S. (papírfelzetes vörös viaszpecsét)

(tartalmi kivonat)

die 31. Maii 1632. Cong. 158.

11.

Szarajevó, 1635. május 14.

Don Simone Matkovics levele a Kongregációnak

(APF SOCG Vol. 152. Fol. 366. eredeti)²⁷²

Kirill patriárka miatt igen sok üldöztetésben van részük, ha ez még három évig így tart, nem lesz több katolikus Boszniában, Szlavóniában és Magyarországon. A mostani (budai) pasa a levélíró és két másik papot elfogatott, és újévtől gyertyaszentelőig jég és hó között fogságban tartotta őket, vassal a nyakukon, lábukon és kezükön. Lehullottak a lábujjaikról a körmök, olvasztott havat ittak, és fekete kenyeret ettek. Egyeseket előtűk húztak karóba, másokat halálra botoztak, fogókkal kínoztak, akiket a levélíró haláluk előtt meggyóntatott és segített utolsó óráikban. A papokat nem akarták megölni, de összekötötték a

²⁷¹ Az aláírás sk.

²⁷² Eusebius FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*.. 423. kiadta ennek a levélnek a szerbhorvát nyelvű változatát: APF SOCG Vol. 152. Fol. 371.

nagylábujjukat, és a térdük alját verték, mondván: térítettétek a népet a Dunától Kanizsáig, hol vannak a római papok és püspökök? Féltoltak voltak, 2500 scudoval kiváltották magukat, maguktól a törököktől vették fel a pénzt uzsorára, testvéreiket, rokonaikat, és a római papokat kötve le zálogul. A levélíróval és két paptársával úgy bánnak a törökök, mint a farkasok a juhokkal.

Mi hasznot hajtottak a püspökök, Catic prizreni püspök, aki miatt a levélíró 1000 scudot vesztett, és aki rokonait gazdagította, vagy Alberto (Rengjich szendrői) püspök vagy (Pietro Massarecchi) antivari érsek, aki az unokaöccseit tette gazdaggá? Most néhány ferences püspökséget keres, de jaj nekik, ha ezt a budai pasa megtudja. Diocletianusi üldöztetésben van részük, ezért pénzt kér, hogy kiválthassák magukat és a börtönben szenvedő sok katolikust. A katolikusok kifosztva, akárcsak a három pap, akiktől mindent elvettek, a kelyhekkel a törökök szablyáikat díszítik. Most ismét Budára, a kádiho, hurcolják őket mint a kutyákat, viszik a pénzt, amit uzsorára felvettek a törököktől. Fra Filippot ne engedjék el, amíg ördögi üzelmei ki nem derültek.

Pax Christi.

Illustrissimo Signore, più volte ho voluto scrivere a Vostra Signoria, ma non ho potuto di gran persecutione, tentatione, e tormenti, che pattiamo da Cirillo patriarca²⁷³, se questa persecutione durará ancora tre anni, sapia Vostra Signoria che non si trovará un cattolico in Bosna, Schiauonia et Ungaria. Il presente Visir²⁷⁴, che ha posto Cirillo patriarca, ci prese 3 sacerdoti, e tenne dal primo del anno insino alla festa della Candelara²⁷⁵ sopra la neve e giacio, che ci son cascade l'unghia dalle dita di piedi, con ferri a piedi, alle mani et al collo, ci bevemo una volta l'aqua anevata e mangiamo un poco di pane nero alla vista dove impalano alcuni, alcuni facendo morire di bastonate, altri tanagliati, quali ho aiutato a confessare avanti morire e inanimi coli morire allegramente, io medesimo havevo deliberato spargere il sangue, ma non ci volsero far morire, se non ligandoci le dita grosse di piedi con un bastone percotendoci li nervi sotto alle ginochia (Fol. 366/v.) dicendoci: voi ci

²⁷³ Kirill Lukarisz görögkeleti konstantinápolyi pátriárka.

²⁷⁴ Dzsáfer vezír, budai pasa (1634.július–1635. május).

²⁷⁵ Gyertyaszentelő Boldogaszony, február 2.

havete fatto convertire dal Danubio insino a Canisa, dove sono i preti e vescovi di Roma? Siamo stati più morti che vivi e dimandano quello che non li possiamo dare, altrimenti non potendo fù necessario seguire la voglia loro, e che li diamo quello che cercano doi milla e 500 scudi e adesso in Seraglio²⁷⁶ di Bosna pigliamo danari a usura dalli medesimi Turchi et impegnamo fratelli e parenti, e i preti e frati di Roma, se la son colti, via, e noi tre preti si troviamo tirati da Turchi come le pecore da lupi, quelli che vengono, fanno padroni e quando vegono adversità, si fugono, che acquisto ha fatto Dalmatino Don Pietro Cacich vescovo di Prsirina²⁷⁷, per il quale persi scudi 1000, e lui arichi li suoi parenti, cossi frate Alberto²⁷⁸ e questo d'Antiuari²⁷⁹, (Fol. 367.) che fece ricchi i suoi nipoti, a cotesta volta son andati alcuni frati per cercare i vescovati, a fine se lo saperà Visir, tingerano i calzoni²⁸⁰, voi non sapete che cosa si fa qui, che persecuzioni, se Diocletiano²⁸¹ faceva cossi, pertanto supplichiamo che ci mandino qualche soccorso Nostro Signore²⁸² e la Sacra Congregatione, cioè una somma di danari, accio che si riscatiamo, e noi, e molti cristiani che son prigionj, ed adesso perché tutti i cristiani son rovinati et a noi hanno depopolato ogni cosa, e con paramenti e calici sacri adornato le loro scimitare, e libri et altro. E adesso di novo ci conducono a Buda, come cani, e portiamo quello che hanno cercato e che habbiamo preso ad usura da Turchi, e che fa costi Fra Filippo Luterano²⁸³, tenete lo finche tutti scopriamo le sue operationi e sciaguratagine del diavolo che ha fatto. Non altro²⁸⁴, Dio con voi, non ho tempo da scrivervi perché me conducono da cadì a Buda, se mandarete qualche cosa che sia in tempo e date ci risposta che habbiamo a far, perché non possiamo sostenere, ne patire, ne manco fugir.

In Seraglio 14 maggio 1635.

²⁷⁶ Szarajevó (Bosznia).

²⁷⁷ Petar (Pietro) Catich prizreni püspök.

²⁷⁸ Alberto Rengjich szendrői püspök.

²⁷⁹ Pietro Massarecchi, aki azonban nem püspök volt, hanem antivari érsek.

²⁸⁰ Értsd: berezelnek.

²⁸¹ Diocletianus római császár (284–305) kegyetlenül üldözte a keresztényeket.

²⁸² VIII. Orbán pápa (1623–1644).

²⁸³ Valószínűleg a levelekben gyakran mint bajkeverőt emlegetett Fra Filippo da Camengrado bosnyák ferences.

²⁸⁴ Tollban: mi occorre. A budai kádi: Mahmud. SZILÁDY Áron – SZILÁGYI Sándor, *Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon*, I. k., Pest 1853. 50.

Don Simone

hátlapja: Fol. 367/v.

Serraglio 14 maggio 1635.

Don Simone Mateocouich

Racconta la sua crudele carcerazione in carceri pieni di neve, con altri sacerdoti, con patimenti vari di percossi, ne' nervi e ne' diti de piedi, a vista di gente che s'impalavano, le quali agiutò a ben morire, e perché sono condannati in 2500 piastre²⁸⁵, supplica per qualche soccorso, non potendo haver agiuto di rilievo da que' poveri christiani, tanto travagliati da qual Bassa per causa di Cirillo che se qual durerà anco tre anni nel patriarcato, non vi resterà in quelle parti alcun cattolico,

die²⁸⁶ 21. Augusti 1635. Cong. 207. No. 33.

Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide

Vol. 10. Fol. 303.

Idem reverendus pater Torniellus²⁸⁷ retulit carceres et verbera Domini Simon Mattheocouich et alii ejus presbyteri a Turcis per decretum a Bassa Budae editum et ejusdem Simonis liberationem cum promissione solvendi eidem Bassae realia de scutarum 2500.

---

²⁸⁵ Don Simone 2500 scudot írt.

²⁸⁶ Francesco Ingoli, a Kongregáció titkára kezével.

²⁸⁷ Antonio Tornielli († 1650), a Kongregáció nem bíborosi rangú tagja, 1636-tól haláláig novarai püspök, a pápa római bíboros-vikáriusának helyettese.

A *Consilium Hungaricum* és az 1647. évi 19. te. végrehajtása (A kassai református és katolikus *recepta religio* történetének kezdeteihez)

Közli: Tusor Péter

A korajúrkori magyar (Habsburg, erdélyi, fejedelmi) országgyűlések legégetőbb problémáinak egyike az ún. valláskérdés volt. Indulatos viták nyomán született törvénycikkek hosszú sora igyekezett szabályozni: biztosítani és korlátozni a különböző felekezetek hitéletének feltételeit. Az egyes, gyakran helyi szinten rendelkező, vagy éppen európai viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű általános *articulusok* (mint pl. az 1568. évi tordai és az 1705. évi szécsényi országgyűlés vallásügyi törvényei) előzményei, létrejöttének körülményei régóta ismeretesek¹.

Az újabb – nemzetközi és hazai – kutatások felvázolták azokat a kereteket, amelyek lehetővé teszik, hogy a gyakran a felszínen mozgó múlt századi politikatörténeti megközelítés helyett a gazdaság, társadalom és mentalitás színvonalában láthassuk mindazokat a

---

¹ A kérdésnek négykötetes monográfiát szentelt ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai I–IV*, Budapest 1881–1897. Egyéb részletező ill. átfogó értekezések többek között: szintén tőle *A linczi békekötés és az 1647-ki vallásügyi törvénycikkek története*, Budapest 1890; HAJNAL István: *Esterházy Miklós nádor lemondása* (Székfoglaló értekezés), Budapest 1929 és *Az 1642. évi meghíusult országgyűlés időszaka*, Budapest 1930.; PETTKŐ Béla: *Az 1655-iki pozsonyi országgyűlés története*, kiny. Történelmi Tár 14 (1891); FABÓ András: *Az 1662-diki országgyűlés*, Budapest, 1873; Jean BERANGER: *Les „Gravamina”. Demonstrances des diètes de Hongrie de 1655–1681*, Paris 1973; valamint R. VÁRKONYI Ágnes: *Pro quiete regni – for the peace of the realm. The 1568 law on religious tolerance in the Principality of Transylvania*, *The Hungarian Quarterly* 34 [130] (1993) 99–112 s *Rendhagyó országgyűlés Szécsényben 1705*. A szécsényi országgyűlés 1705-ben (Csécsi János naplója Kazinczy Ferenc hites másolatában, a magyar fordítással, továbbá az országgyűlés dokumentumaival, valamint ~ tanulmányával). Szerk.: PRAZNOVSZKY Mihály), Szécsény 1995, 7–58; és újabban T. GUSSAROVA: *A vallási kérdések vitáinak légköre a magyar országgyűléseken a 17. század első felében* (Megjelenés alatt R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv). Ld. még a MOE és EOE sorozatok számos vonatkozó iratát.

kérdéseket, amelyek az újkori történelem megértéséhez szükségesek.² A vizsgálatokhoz valóságos kincsebányát nyújtanak az országgyűlések, magyarországi viszonylatban különösen az állandóan napirenden levő vallásügy problematikája, amely a rendiség és abszolútizmus, a kor gondolkodását meghatározó protestáns és katolikus reform, a legkülönbébb társadalmi rétegek érdekérvényesítésének legfontosabb kifejezőjévé vált az országos és helyi, egyéni és közösségi politizálás tekintetében. Benda Kálmán sürgette egy, a témában tartott előadása vitájában annak tisztázását, vajon a közéleti vezető garnitúra az országgyűlésen szerezte-e politikai jártasságát, vagy ott csak érvényesítette már korábbi, különösen a vármegyegyűléseken szerzett tapasztalatait, s vajon a politikai magatartások formái és hagyományai hogyan öröklődtek nemzedékről nemzedékre?³ A politikai véleménynyilvánításnak volt azonban még egy olyan hivatalos fóruma, ahol a legszűkebb főúri és főpapi elit foglalhatott állást országos jelentőségű ügyekben – hol szóban, hol írásban. A középkori királyi tanács utódának, a *Consilium Hungaricum*, vagyis a Magyar Tanács tagjainak sajnos csak elvétve ránk maradt, a *missilis* kialakult szabályai szerinti formában, gondosan megfogalmazott *opiniói* a korabeli politikai kultúra és gondolkodásmód értékes forrásai. A konkrét esetek kapcsán, különböző személyek által kialakított álláspontok összehasonlító vizsgálata nem csak a rendi dualizmus döntési mechanizmusába enged némi bepillantást, hanem a kor illetve a véleményt nyilvánítók (politikai) mentalitásáról is értékes képet nyerhetünk.

Az alábbiakban egy, a vallás kérdésében született országgyűlési határozat végrehajtása kapcsán, az uralkodó felszólítására írásban benyújtott tanácsosi vélemények komparatív értékelését végezhetjük el.

Az ország rendjeinek 1646/1647. évi gyűléséről Kassa követei csalódottan távoztak. Nem tudtak eleget tenni a városi tanács abbéli utasításának, hogy minden lehető eszközzel hiúsítsák meg a kiváltságaikat sértő törvények elfogadását. Nem tudták megakadályozni a várost birtokló erdélyi fejedelem, valamint Abaúj vármegye abbéli törekvését sem, hogy biztosítsák a kassai reformátusoknak nyilvános

² Vö. BENDA Kálmán – PÉTER Katalin, *Az országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*, Budapest 1987. és R. VÁRKONYI Ágnes hozzászólását ugyanitt, 24–26.

³ BENDA Kálmán – PÉTER Katalin i.m. 29.

vallásgyakorlásuk feltételeit. Ráadásul Rákóczi és a vármegye közbelépése paradox módon a katolikusok hasonló igényét is érvényre juttatta. A 18. és 19. artikulusokban az országgyűlés szigorúan meghagyta, hogy Kassán „...az ország törvényei és az oklevelek értelmében szabad legyen a templom, paplak és iskola számára elégséges és alkalmas hely kijelölésével, a katolikus vallást ismét gyakorlatba venni, papokat tartani és az szokott módon minden szertartással együtt folytatni.” illetve „...tartozzék ez a város a helvét hitvallású polgártársaknak és a többi ott lakóknak, a vallás szabad gyakorlásának folytatása és hitszónokok s egyházzolgák tartása céljából, a nagy vagy plébániai helyiség helyett (ahonnan a helvét hitvallású hitszónokokat nemrégiben elmozdították), e cikkelyek kihirdetése után azonnal és tényleg egy alkalmas, kényelmes és elégséges helyet, paplakkal és iskolával együtt, valósággal és foganatosan kijelölni ... És jövőre ne merészelje ez a város az előbb említett katolikus és helvét hitvallású lakosokat vallásuk szabad gyakorlatában bármi módon háborgatni vagy bármely keresett ürügy alatt akadályozni, mert különben, valahányszor az előrebocsátottak ellen véteni fog, mindannyiszor az egyezmény fent kített pontjaiban e részben megállapított és elengedhetetlenül végrehajtandó büntetés alá fog esni⁴.”

A kassai evangélikus magisztrátus a rendek és hiteleshelyek előtti nyilvános tiltakozás mellett milyen lépésekhez is folyamodott a kifogásolt törvények, s különösen ez utóbbi rendelkezés végrehajtásának kijátszására, elodázására, Révész Kálmán kutatásaiból értesülünk, aki kassai levéltári források alapján részletesen rekonstruálta a történeteket.⁵ A város tárgyalásokat folytatott Wesselényi főkapitánnyal (többek között mint Lippay érsek megbízottjával), Draskovich nádorral, majd a fejedelemmel, újra és újra akadályokat gördített Regéczi prédikátor lelkipásztorkodása elé, Abaúj vármegyével szinte nyílt háborúskodásba kezdett. Az események fonalát ott érdemes felvennünk, ahol Révész forrásai jó félévre elhallgatnak, vagyis 1648 májusában. Ekkor érkezett meg a városi tanács, pontosabban magának a felső-magyarországi városszövetségnek (*Judices Iuratique Cives Quinque Regiarum Liberarumque Civitatum Superioris Hungariae, Cassouiensis,*

⁴ *Magyar Törvénytár 1608–1657. évi törvényczikkek* (= CIH III), szerk.: MÁRKUS Dezső, Budapest 1900, 441–443.

⁵ RÉVÉSZ Kálmán, *Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550–1650*, Budapest 1894, 58–64.

Leuchouiensis, Bartphensis, Epperiesiensis et Cibiniensis) kérvénye az éppen Prágában időző királyi udvarba. A felterjesztésben a számos követjárás után ismételten és ezúttal írásban kérték a Kassának, mint szabad királyi városnak jogait sértő törvénycikkek végrehajtásának felfüggesztését a következő országgyűlésig, valamint Abaúj vármegye rendreutasítását, amiért a törvényeket saját érdekeinek megfelelően interpretálja. Tartalmilag két törvényt idéztek: a már ismerős 19. cikkelyt, továbbá a 81. paragrafust, amely bizonyos esetekben a szabad királyi városokra is kiterjesztette a vármegyei bíróság illetékességét, és a fellebbezést a tárnoki szék helyett a nyolcados törvényszék elé utalta. A városszövetséget maga mögött tudó kassaiak meglehetősen magabiztosan nyilatkoztak a jövőre nézve: ha az újabb országgyűlés után a vármegyéknek még valami kifogásolni valójuk lenne a polgárokkal szemben, készek a megye bíróság előtt majd a királyi városokat felügyelő tárnoki szék előtt részletesen megvitatni a problémákat.⁶

⁶ „In novissima Generali Regni Diaeta nonnullis articulos ad urgentem instantiam nonnullorum Nunciorum Comitatus, odio peculii Sacrae Regni Coronae, nominanter vero Civitatis Cassouiensis impense flagranti, ipsis Civitatibus personisque Civicis non auditis, multo minus legitimis ipsorum iuribus revisis conscriptos, atque reclamantibus iisdem Civitatibus interessatis conditos fuisse, Maiestatem Vestram Sacratissimam mediantibus aliis nunciis et Ablegatis nostris iam antea lachrimabundi requisiveramus demisse supplicantes, quatenus Maiestas Vestra Sacratissima ex gravissimis rationibus tunc humillime repraesentantis [!] effectuationem dictorum Articulorum ad Futuram Regni Generalem Diaetam clementer prorogare potius dignaretur, quam ipsam Civitates plurimorum Imperatorum et Regum largissimis Donationibus et Privilegiis fulcitas in libertatibus, immunitatibus, Iuribusque municipalibus per nonnullos Nobiles Virtute Articulorum praemissorum damnificari pateretur. ... quin dictus Comitatus Aba Uyuariensis a proposito Suo recepisset, ut num etiam Continentiis articulorum in diversum Sensem interpretatis, bona ipsorum post Executionem et exinde admissam unicam appellationem contra Vim Articuli et Mandatum Palatinale violenter occupata tenere, imo denuo alia plura occupare nihil pensi duceret. ... Quocirca Maiestatem Vestram Sacratissimam ... supplices exoramus, dignetur ... ipsos vero adversarios et accusatores nostros pro ulteriori disquisitione et discussione huiusmodi Articulorum antequam cum extrema obliteratione Privilegiorum evertione Libertatum nostrarum effectui mandarentur, ad proxime futuram Generalem Regni Diaetam relegare. Si quis Nobilium adversus aliquas personas Civicas quicquam Causarum intentare voluerit, huiusmodi quoque Causas pro faciliiori et meliori negotiorum Cognitione et discussione ad Suos Competentes Ordinariosque Iudices, exindeque Sedem tavernicalem ... transmittere parati erimus.” Magyar Országos Levéltár (= MOL), Magyar Kancelláriai Levéltár (= MKL) Litterae Privatorum (=A 32), N° 609 ex Anno 1648. A keltezés nélküli forrás közben hosszas fejtegetést tartalmaz a szabad királyi városok feletti bíráskodásról.

A három foliónyi, sűrűn teleírt iratból első látásra meglepő cívis öntudat sugárzik. Gyakorlatilag kijelentik, hogy ősi privilégiumaik érvénytelenítik a nemesek uralta országgyűlés határozatait. Talán nem öncélú a jegyzetben hozott hosszás idézet: a latin szövegből még jobban kiviláglik az a magabiztosság, amellyel a király elé tárják álláspontjukat. A klasszikus tétel szerint a városi polgárság a központi hatalom támasza a rendekkel szemben. Lehet, hogy Magyarországon a városok csekély szavazati aránya az országgyűléseken nem a valós erőviszonyokat mutatja, s a polgárok érdekeik érvényesítésére egyéb eszközökkel éltek? A *Királyi Könyvekben* se szeri se száma a városkiváltságok uralkodói megerősítésének.⁷

A kassaiak obstrukciója különösen a vallásügyi rendelkezések foganatosítása esetében nem egyszerűen evangélikus hitük védelmezése, hanem egyúttal érdekérvényesítésüknek egyik jól alkalmazható eszköze, miként Abaúj vármegye sem véletlenül kezdte a vallási artikulusok végrehajtását szorgalmazni. A vallás volt a közérdeklődés és gondolkodás középpontjában, a róla folytatott vita bevett és „szalonképes” volt. A többi város szintén nem csupán szerződéses kötelezettségéből adódóan sorakozik fel Felső-Magyarország metropolisza mögött. Siker esetén az 1646/1647. évi országgyűlés többi rendelkezéseinek végrehajtása is esetlegessé válhatott volna, különösen pedig a nemesek városbani térnyerését nagyban biztosító, 21 paragrafusból álló, de a forrásainkban feltűnően mellőzött 78. tc., amely már komolyan veszélyeztette a városok gazdasági versenyképességét.⁸ Kassa esete valóban nem egyedüli. Késmárk mellett még Pozsony, illetve Samobor és Kőszeg is hasonló gondokkal küszködtek, csak éppen – az utóbbi kivételével – kevésbé hatékony módszert választott érdekei megvédésére.⁹ A hangsúly sokkal inkább a kiváltságok feletti öröködéson van, semmint az előtérbe tolt református egyházalapítási törekvések elutasításán, csak valószínűleg sokkal nehezebben lehetett a jogokat és gazdasági érdekeket csorbító országgyűlési törvények obstrukciójára

⁷ MOL MKL Libri Regii (A 57), különösen vol. 4–27, passim.

⁸ *Némely szabad királyi város, nevezetesen pedig Kassa kihágásainak és újabb visszaélések behozatalának eltörléséről...* CIII III 472–475. A problémára ld. még: KOMORÓCZY György, *Borkivitelünk Észak felé*, Kassa 1944; passim; KERÉKES György, *Kassa város gazdálkodási viszonyai a XVII. században*, Budapest 1912, passim.

⁹ Vö. pl. Draskovich János nádor leveleit MOL MKL Litterae Palatinorum (A 21), N° 324. N° 331. N° 341. N° 343.

konkrét fogódzót találni. A kassaiak a katolikusokkal hajlandóak lettek volna különalkura – mint látni fogjuk, ez Lippay primás különakciója volt –,¹⁰ a vármegye és a fejedelem által támogatott protestáns hittestvéreikkel nem. A 17. század derekára fellendülő nemesi vállalkozások ellenében¹¹ védekezésre szoruló polgárok szívós küzdelemre rendezkedtek be, és a királyi udvarban nem találtak teljes körű elutasításra.

1648. május 15-én a Magyar Kancellária négy különböző iratot bocsátott ki az ügyben III. Ferdinánd aláírásával. Az uralkodó oklevélben rögzítette a városszövetség protestálásának tudomásulvételét, mely tiltakozást mind az országgyűlés, mint különféle hiteleshelyek, mind az uralkodó előtt tettek, hivatkozva régi szabadságukra, továbbá az 1622. és 1638. évi királyi dekrétumokra.¹² (1) Abauj vármegye arra kapott óvatos felszólítást, hogy tartózkodjon a 19. artikulus végrehajtásának sürgetésétől, mivel a város bizonyosságot tett arról, hogy az ott lakó reformátusok nem igénylik a templom és a hozzá tartozó intézmények kijelölését. III. Ferdinánd, mielőtt döntést hozna, „ulteriores considerationes habere” ki fogja kérni magyar tanácsosai véleményét, a megye addig legyen türelemmel, nehogy további méltánytalanságok történjenek.¹³ (2)

Úgy tűnik, a kassaiak halogató taktikája lassan meghozta első eredményeit. Ebben mindenképpen szerepet játszott a város stratégiai fontossága mellett sajátos jogi helyzete, amelyet a gyakorlatilag kettős, Habsburg–erdélyi uralom eredményezett a linzi béke megkötése óta.¹⁴ I. Rákóczi Györgynek szintén írt a kancellária. III. Ferdinánd a fejedelmet a helyzet rendezésére kérte, s tudatta, az uralkodói végleges álláspontját csak tanácsosai meghallgatása után alakítja ki.¹⁵ (3) A

¹⁰ RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 62.

¹¹ L. pl. még az 1647. évi 78. tc-t. CIH III 472–473. Továbbá R. VÁRKONYI Ágnes, *Monopóliumok, teóriák és csempészmozgalmak* c. tanulmányát (Magyarország kereszútjain, Budapest 1978 111–133), különösen 117–119.

¹² A királyi diploma fogalmazványa: MOL MKL Conceptus Expeditionum (=A 35) N° 192 Anni 1648.

¹³ MOL MKL A 35 N° 191 Anni 1648.

¹⁴ Vö. SZILÁGYI Sándor, *A linzi béke okirattára*, Budapest 1885, 408.

¹⁵ „Quae res siquidem ulterirores etiam considerationes habere videretur, non sumus praetermissuri in eo fidelium quoque nostrorum Consiliariorum vota et opiniones audire. Interea nihilominus gratum foret nobis, si interpositione et opera etiam Synceritatis Vestrae discordia inter ipsos placidioribus mediis componi atque sopiri

magisztrátus örömmel fogadta a határozatokat, köszönetnyilvánításuk mellett külön kihangsúlyozta, hogy a megyével ellentétben református társaik ellen semmilyen panasszal nem élt. Az erre utaló mondat, valamint az udvarhoz történt folyamodásuk említése miatt III. Ferdinánd levelét nem továbbították Rákóczihoz, hanem visszaküldték az udvarhoz, újrafogalmazását kérve.¹⁶ A kancellária véleményezésében helyt adott kívánságuknak,¹⁷ s a bevezetőjében átjavított iratot július 8-án expedálták újra.¹⁸ Talán nem kell külön méltatni az esemény jelentőségét. Egy szabad királyi város érdekeinek megfelelően felbont, majd visszatartat egy lepecsételt, az erdélyi fejedelemnek címzett uralkodói levelet, majd saját érdekeinek megfelelően átalakított, anélkül, hogy legcsekélyebb rosszallást váltott volna ki.

Az utolsó irat a királyi tanács tagjainak szólt. Röviden vázolja a városszövetség általános tiltakozását az országgyűlés szabadságait sértő törvényei ellen, s különösen (*in particulari*) a kassaiakat sértő 19., vagyis a reformátusoknak kedvező artikulus és az ezt érvényesíteni szándékozó Abaúj vármegye ellen, s azon kérésüket, hogy egy *mandatum prorogatorium* kiadásával végrehajtásukat halassza el a következő országgyűlésig. (A bírósági joghatóságot módosító 81. cikkelyről a leirat már nem is tesz említést.) Véleményüket és szavazatukat (*votum et opinionem*) kéri.¹⁹ (4). Az intézkedések jól mutatják azt a mechanizmust, amellyel a kormányzat ezt a kényes kérdést

---

posset, ne alterutra pars ultra praescriptum etiam articuli se aggravatam fuisse merito conqueri possit, ex mutuisque dissidiis et animorum concitatione alia gravia incommoda ac damna Civitati, peculio Sacrae Regni Coronae non sine eius desolatione emergere contingat.” MOL MKL A 35 N° 193 Anni 1648.

¹⁶ Az inkrimináltmondat: „Dissentiones ac differentias Augustanae et Helveticae Confessionis Civium et Incolarum Cassouiensium ex demissa ipsorum Augustanae Confessionis Civium expositione et instantia intelleximus.” Az visszaküldött eredeti irat valóban megtalálható a fogalmazvány mellett. MOL MKL A 35 ad N^{um} 193 Anni 1648.

¹⁷ „Non habere negotium considerationem, quia hac quoque ratione omissis ... iis Clausulis expediri poterint literae ad Principem, posse itaque concedi iuxta postulata.” A kassaiak kérvényének kivonatához fűzött *opinio*: MOL MKL Propositiones et Opiniones (=A 33), Fasc. 12, N° 186 (Proposita 8 Iul. Anni 1648 Linczy).

¹⁸ A javított részlet: „Ex certis relationibus intelleximus occasione articuli decimi noni novissimae Regni Dietae nonnullos dissensiones et differentias inter Comitatum Abauuariensem et Civitatem Cassouiensem exortas esse”. Rákóczi halála miatt végül ezt az iratot sem továbbították. Eredetije: MOL A 35 N° 263 Anni 1648.

¹⁹ Fogalmazványa: MOL MKL A 35 N° 190 Anni 1648.

kezeln próbálta. Gyakorlatilag négy egyenrangú tényező: a vármegyék képviselte köznemesség, a városi polgárság, az egyházi és világi főrendek és Erdély között kellett egyensúlyoznia. Bármilyen döntést hoz, valamelyik fél kezelhetetlenné válásával kellett számolnia. A helyzetet csak bonyolította a helyi szinten jelentkező sajátos „ökumené”, a református és katolikus érdekek egybeesése az evangélikusokkal szemben, amely különös vallási leképeződése volt a városi polgársággal szembekerülő, többé-kevésbé kibontakozni látszó vallásilag ugyan megoszló köz- és főnemesi „szövetségnek”, bizonyos tekintetben ide értve a fő- és középpapságot is. Ez utóbbi, ha nem is vállalkozásai, de városbeli rezideálása, és a helyi kegyuraság feletti viták nyomán volt rendszerint érdekelt a városi kiváltságok megnyirbálásában. A *consiliariusok* állásfoglalásaiban ezek a felettebb komplikált viszonyok tükröződnek vissza.

Az uralkodói felszólítást összesen 14 tanácsos kapta meg. Lippay György esztergomi érsek, Pálffy Pál országbíró, Zrínyi Miklós horvát bán, Batthyányi Ádám, a Kanizsával szembeni végek főkapitánya, Forgách Ádám bányavidéki főkapitány, Nádasdy Ferenc királyi főudvarmester, Esterházy Dániel cseszneki kapitány, Mikulich Tamás perszonális, Széchenyi György veszprémi püspök, Csáky László királyi főajtóállómester, Erdődy György királyi főkamrás, Erdődy Gábor, Kisdy Benedek egri és végül Draskovich György győri püspök.²⁰ A főméltóságok mellett miért ezek a főurak és főpapok kaptak felkérést, nem tudjuk. Létszámukat praktikus okokkal magyarázhatjuk, a teljes tanács megkérdezése a válaszok feldolgozásának kezelhetetlenségét eredményezte volna. Egyfajta reprezentatív felmérésről lehet talán szó. Elképzelhető, hogy Draskovich nádor azért nem szerepel a megkérdezettek között, mert már előzőleg kifejtette nézeteit. Ő, miután az egri káptalannal tanúkihallgatást eszközöltetett arról, hogy a kassai kálvinisták nem akarnak templomot maguknak, március 21-én a vallásügyben ugyan a magisztrátusnak kedvező iratot bocsátott ki,²¹ de a döntés felelősségét nem merte vállalni, hanem az uralkodóra hártotta azt.²²

²⁰ Neveiket a tanácsot kérő királyi mandátum fogalmazványának végén olvashatjuk. MOL MKL A 35 N° 190 Anni 1648.

²¹ RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 63 és 64¹.

²² „...plenariam suam in hac re Resolutionem ad informationem suam ac superinde accipiendam Clementem Suae Maiestatis Sacratissimae Caesareae et Regiae

A megkérdozettek mintegy fele postafordultával küldte be válaszáat: a primás, a két püspök, Zrínyi, Forgách Ádám s Esterházy Dániel. A többieké talán elveszett, vagy még lappanganak valahol.²³ Az is valószínűsíthető, hogy néhányan egyszerűen figyelmen kívül hagyták a király felszólítását, illetőleg nem akartak véleményt nyilvánítani.²⁴

A hat tanácsos közül senki sem javasolta a kassaiak kérésnek maradéktalan teljesítését, vagyis hogy az uralkodó *diploma* kiadásával halassza el a város által kifogásolt törvényeket a következő diétáig.²⁵ Draskovich győri püspök szerint III. Ferdinánd ha a végzésekre hagyatkozik, nem hozhat hibás döntést, és a jogra hivatkozva senki sem tehet ellenvetést, ráadásul kötelezte magát a törvények végrehajtására és végrehajtására. Széchenyi veszprémi püspök úgy gondolja, számolni kell az ezt követő felzúdulással és a többi törvény érvényességének

---

Annuntiam et resolutionem distulit, et nec dum tamen Eiusdem accepimus resolutionem...” Abaúj vármegye levele Pálffy Pál országbíróhoz (Göncz, 1648 május 25.). A megye kéri Pálffyt, mint „Patriae Summus Iustiticarius”-át, hogy gyakoroljon nyomást a nádorra a nemesi jogok megvédése érdekében. MOL MKL Litterae Comitatum (= A 27), Comitatus Abauyvariensis, N° 102.

²³ Az iratok közül négy a MOL MKL A 32, Zrínyié a MOL MKL A 33-ból került elő, az 1652. év [!] kivonatainak mellékletei közül. Ez utóbbi fejlécén található jelzetet ugyan levágták, a hátoldalán lévő regeszta („C. a Zrin Nicolaus circa Instantiam quinque Civitatum Opinionem submittit”) ugyanabban a formában és külalakban íródott, mint a többieké, feltehetően valamikor ez is a MOL MKL A 32-be tartozott. Kalandos utat járhatott meg Draskovich *opiniója* is, ezen piros pecséttel az „Archiv Schöppl” felirat található, a jelzetet erről is eltüntették, s a Nemzeti Múzeum szerzeményeként került vissza eredeti őrzőhelyére (MNM Növedéknapló 1914/16.). Lippay érsek véleményezését a MOL MKL Litterae Archiepiscoporum (= A 30) sorozat őrzi. A többi *opinió*val Batthyányi család levéltárában (MOL Batth. cs. lt., Missiles [P 1314]), a Nádasdy család levéltáraiban (MOL Nádasdy cs. lt. (P 507) és MOL Magyar Kamara Archivuma (=MKA) Arch. fam. Nad. (E 185), a MOL MKA Missiles (E 204) ill. MOL MKA Neoregestrata Acta (E 148), a MOL MKL Transylvanica et Hungarica (A 97) gyűjteményében, az Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA), Haus- Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten és az ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofffinanz Ungarn állagaiban nem találkoztam kutatásaim során, továbbá a MOL MKL Acta Particularia (A 93) *elenchusa* sem utal az adott évkörből Kassára vagy a városszövetségre vonatkozó iratokra.

²⁴ Mint például ugyanebben az időben Széchy Dénes ügyében „reliqui Consilarii non rescripserunt”, azaz egész pontosan Zongor Zsigmond váradi püspök, Zrínyi, Csáky László, Erdődy György Esterházy Dániel a primással, nádorral, a győri püspökkel, Batthyány Ádámmal stb. ellentétben nem küldték el *opinió*jukat. MOL MKL A 33 Fasc. 13, N° 173 (Proposita Iun. 25 Anni 1648).

²⁵ Az *opinió*k teljes szövegét l. a tanulmány után.

kétségbe vonásával. Forgách Ádám elismeri, hogy a városok joggal kifogásolhatnak némely rendelkezéseket, de ezt a többi rend is megtehetné, különösen a vallásügy terén, s miként ők sem sürgethetnek ezekben halasztást, a városoknak miért legyen több joga? Esterházy Dániel érvelését jogi regulával támasztja alá: *leges sine excutione nullius esse firmitatis* azaz „a törvények ereje végrehajtásukban rejlik”, továbbá az ország ősi szokásai szerint a törvényeket a király és nép (*Rex et Populus*) együttesen hozza, sem a nép a király nélkül, sem a király a nép nélkül nem törvényalkotó: a közösen hozott pontosabban *confirmált* végzéseket nem lehet érvényteleníteni, felfüggeszteni. Zrínyi ugyancsak a megerősítő záradékra hivatkozik, szerinte azt, amit egyszer már elfogadtak, a közjog (*de communi Iure*) alapján veszedelmes lenne mellőzni, legfőljebb az isteni „korrekció”-ban lehet bízni, az „eretnekekkel” már létrejött egyezségeket ugyanis meg kell tartani, még ha megkötésük lehetőleg kerülendő is. Lippay primás arra a veszélyre hívja fel az udvar figyelmét, „ha egyszer kinyílt a kapu”, semmi sem lesz állandó az ország jogrendjében, mindenben, amit kifogásolnak, további királyi *dispositiót* várnak majd a kancelláriától. Mindezeket túl Kassa megbüntetését Draskovich és Forgách szerint teljes mértékben indokolja Rákóczi 1644-es támadásában játszott szerepe, és minthogy a törvények az ezt követő béke nyomán születtek, teljes mértékben megérdemlik sorsukat.

A *consiliariusok* többsége külön is kitért a vallás kérdésére. A győri püspök azt hangsúlyozza, hogy a 19. tc. érvényesítése maga után vonja a katolikusoknak kedvező 18. tc. alkalmazását, a katolicizmus szemszögéből nézve a két felekezet egyformán káros „ugyanaz a démon”, sőt a „*politica ratio*” is mind a két felekezet törvényesítését tanácsolja, hiszen az evangélikusok és reformátusok folyamatos torzsalkodásának a katolikusok csak hasznát látják. Zrínyi üdvösnek és kívánatosnak tartaná, ha a katolicizmussal ellenséges felekezetek előretörése nem csak egy halasztó mandátummal, hanem minden más olyan módon megakadályozható lenne, amely nem veszélyezteti a köznyugalmát. Mivel azonban a törvény nem a kassai reformátusok kérésére, hanem az „országlakosok” kívánságára született, és egy, az erdélyi fejedelemnek átengedett várossal kapcsolatos, féltő, nehogy nagyobb mozgolódás támadjon a végrehajtás elhalasztása miatt. A 18. artikulusban – megfordítva a győri püspök érvelését – arra utal, hogy a királyi *prorogatio* mintájára a magisztrátus az erdélyi fejedelemmel vagy

annak református jegyzőjével azt halasztathatná el, s ez a katolicizmusnak több kárt okozna, mint a reformátusok kassai térnyerése. Mindezzel ellentétes felfogást képvisel Esterházy Dániel, aki szerint mivel a kassai kálvinisták maguk elégedettek jelenlegi állapotukkal, a törvényt újra átolvasva úgy találja, a megye nem illetékes a polgárok helyett intézkedni.

Ez utóbbi véleményben a kassai magisztrátus azon lépése köszön vissza, hogy 1648 március 9-én – Draskovich nádor előbb említett közreműködésével – azt a vallomást csikarta ki református polgáraitól, hogy nem kívánnak templomhelyet és szabad vallásgyakorlatot.²⁶ Ezzel az információval Széchenyi veszprémi püspök rendelkezett még, győri kollégájához azonban nem jutott el a hír, ő kifejezetten azon értetlenkedett, ha Győrbe, ahol sosem voltak, beengedték a kálvinistákat („micsoda fájdalom” – írja), akkor Kassán, ahol régóta virágoznak, és amely várost enélkül is „teljesen megfertőzte az eretnokség”, miért kell akadályokat gördíteni útjukba?

Annak ellenére, hogy a királyi leirat konkrétan csak a 19. artikulust említette, két tanácsos egy-egy olyan törvénycikkről is kifejtette nézetét, amelyek megvalósulását a városszövetség óvása veszélyeztetni látszott. Esterházy Dániel a véghelyek fenntartására rendelt harmincadjövedelmeket (35. tc.)²⁷ látja veszélyben, s teljes joggal, hiszen emiatt mind Pozsony, mind a felső-magyarországi városok igencsak mozgolódtak, sőt az utóbbiak az eperjesi gyűlésen ezt a kérdést is megvitatták.²⁸ Zrínyi a nyolcados törvényszék joghatóságát a szabad királyi városokra kiterjesztő 81. tc-vel kapcsolatban azt fejtegeti, hogy ez a városok helyzetét nem rosszabbá, hanem a nemesekével egyenlővé tette. Méltánytalannak tartja, hogy a „rendek legalsóbbika” a törvényekkel való szembeszegülésük nyomán több előnyt élvezzen a többi három (nemesség, főnemesség, felsőpapság) rendnél, és ezáltal újabb visszaélésekre ragadtassák magukat.

Alaposan végigolvasva a véleményezéseket, úgy tűnik, a tanácsosok többsége országgyűlési emlékein és a törvénycikkek szövegén túl nem

---

²⁶ RÉVÉSZ K.: *Százéves küzdelem*, 63–64.

²⁷ CIH III 454–455.

²⁸ 1648 márciusában. Vö. MOL. MKL A 33 Fasc. 12, N° 90. Az eperjesi tanácskozásokra I. SZILÁGYI S., *A linczi béke*, 609–660. A probléma általános megvilágítása R. VÁRKONYI Ágnestől: *Birodalmi államgazdaság és a királyi Magyarország (Magyarország keresztútjain...i.m.)*, 94.

nagyon rendelkezett különösebb háttérismeretekkel. Forgách Ádám a végek szemléje közben (*in lustratione Confiniorum existens*) válaszolt, gyakorlatilag csupán a kassaiak iránti ellenérzéseit kifejezésre juttatva, Draskovich püspök a katolikus érdekek mellett kardoskodott a törvények adta lehetőségeken belül. Széchenyivel és Esterházyval szemben hozzá sem jutott el a városi magisztrátus „dezinformációja”, hogy a kassai reformátusok elégedettek jelenlegi helyzetükkel. Zrínyinél különösen szembeötlő a protestánsok elleni kifakadása. Mivel azonban utána kifejtett érvei valójában ezzel ellentétesek, megjegyzése azon politikus megnyilatkozásai sorába illeszthető, amelyek báni működése elején meglehetősen jó benyomást tettek az udvarra, illetve az udvarhoz közel álló körökre.²⁹

A merev elutasításon illetve a halasztás részbeni elfogadtatásán túl ketten vázoltak fel politikailag kivitelezhető megoldást. Az 1647 ősztől koratavaszig Szelephényi kancellárt helyettesítő,³⁰ így jól értesültnek mondható Széchenyi György szerint a nádort és az országbírókat kellene az ügy kivizsgálására kiküldeni, akik a Kassa és Abaúj vármegye között békés megegyezést hozhatnának létre, illetve az uralkodó a tőlük kapott értesülések birtokában megfontoltabb döntést hozhatna. A veszprémi püspök ezzel gyakorlatilag a magisztrátus halogató taktikájához nyújtott újabb alapot. Lippay primás véleménye szerint, noha a városok valóban számos, a nemességet sértő kiváltságot élveznek, félő, hogy jogaik mód nélküli korrekciója „a száraz és beteg ágakkal a zöldellőket és hasznosakat is levágta”. Az 1635–1642 között királyi kancellárként működő, majd 1642-től esztergomi érsekként az országos politizálást

---

²⁹ Vö. pl. Széchenyi György akkor még pécsi püspök, prokancellár 1648 március 7-én, a prágai udvarban kelt, Lippay primáshoz írt levelének vonatkozó részét. „Zrini Miklos V[ram] felöl érttem en napokba hogy meg kerülték egj nemellyek, leuelek általé, uagy máshogjan, nem tudom, eleg az hogi minekutanna sokat úntatták uolna hogi az ő factiojokba álljon uelek edgiet érteni, aki felelte: ő bizoni nem factioz, egjjarant hiszen egjket mind massat, mert afféle dolognak soha nincz jo kimenetele; annelkülis kényesen uannak a’ Magyarok ki azokis egj mást mardajaké. eleg az hogy emberül uiselte magat. Nagy ostroma Istennek rajtunk hogj illyen conspiratiokat csinálnk.” Primási Levéltár (= PL), Archivum Saeculare (= AS), Acta Radicalia (= AR), Capsa X, N°. 196 [Időrendezett *missilis*-sorozat], 17. cs., fol. 16–18.

³⁰ *substitutus cancellarius*, ill. *ad praesens Aulae Hungaricae Pro-Cancellarius* 1647 november 12. előttől 1648 március 15. utánig. MOL MKL A 33 Fasc. 11, N° 73; MOL MKL A 35 N° 300 Anni 1647 és N° 75. Anni 1648; valamint MOL MKL A 32 N° 643 ex Anno 1648.

talán elődeinél is jobban ambicionáló Lippay hasonlata kiválóan érzékelteti a rendek között egyensúlyozó Habsburg központi hatalom és (az 50-es évek közepéig) a vele fenntartás nélkül azonosuló klérus kormányzati felfogását. A prímás a helyzetet szerfölött bonyolultnak tartja. Egyfelől – mint az előbb láthattuk – precedens teremtése miatt nem javallja a halasztó mandátum kiadatását. Másfelől arra hívja fel a figyelmet, hogy a városok a végsőkig elszánták magukat, fegyverkeznek, szembeszegülnek a fejedelemmel, a környező megyékkel, a kálvinistákat üldözik, jobban mint valaha. Nem látja világosan milyen segítségre alapozva teszik mindezt, hiszen ha az uralkodó támogatásában bíznak, úgy alul maradnak a fejedelemmel és a megyékkel szemben, még akkor is, ha az erdélyi szász városokkal szövethetnek – miként hírlik. A prímás attól tart, hogy valójában a törökre számítanak, vagyis hogy a Porta oltalma tartja majd távol tőlük a fejedelem hadait. Ebben látja a fő veszélyforrást, és kikerülésére nem határozott intézkedést, hanem inkább színlelést (*dissimulatio*) javasol, tudniillik a vallásügyben az idő húzását azzal – a számunkra már ismert – kifogással, hogy a kassai reformátusoknak kell kérni a templom helyének kijelölését, ezt mind a fejedelemnek, mind a vármegyéknek respektálniuk kell: „et per hoc tempus quoque labetur interea”. A bíraskodással kapcsolatosan pedig bizalmasan közölni lehet a nádorral, az országbíróval és a személynökkel, vagyis az ország főbíráival, hogy a városi ügyekben ne bocsássanak ki idézéseket. A kassai vezetőkkel szembeni eljárást³¹ pedig különösképpen el kell halasztani, és a vélhetően ezügyben Eperjesre induló nádor (akire a vármegyék és Pálffy Pál országbíró folyamatos nyomása nehezedett)³² elutazása elé akadályokat kell gördíteni. Lippay annak ellenére, hogy a kassaiakat más városokhoz hasonlóan ő is büntetést érdemlőnek tartja számos álnokságuk miatt, azért áll szemlátomást pártjukra, mert attól tart: ha a reformátusok megerősödnek, rövid időn belül mind az evangélikusokat, mind a katolikusokat el fogják nyomni, és ennek nyomán más szabad királyi városokban is erőre fognak kapni. Érdekes, mennyire más felfogást tükröz mindez, mint amit győri püspöktársa, Draskovich hangoztatott. Kettejük személyes rossz viszonya koncepcionális ellentéteken is nyugodhatott.

31 1647 évi 82. tc. CIH III 476–477.

32 Vö. MOL MKL A 27 Comitatus Abauyvariensis, № 102.

A tanácsosi véleménynyilvánítások sorában a primás *opiniója* készült a legtöbb háttér-információ felhasználásával. Ez egyáltalán nem véletlen. A kassai eredetű családból származó esztergomi érsek a már korábban is különös figyelmet fordított Felső-Magyarország fővárosára. 1644 februárjában hosszas levélben gyözködte a városi tanácsot, hogy zárja be kapuit Rákóczi hadai előtt, és garantálta a császári felmentő csapatok mielőbbi megérkeztét – hasztalan.³³ Maguk a kassaiak is az 1646/1647. évi országgyűlésre a primás-helytartó (Esterházy nádor halála után) pártfogását kérték jogaik megvédelmezésére.³⁴ Lippay támogatása *opiniója* ismeretében igencsak tetten érhető, mégsem csupán családja kassai gyökerei miatt érzett szimpátiáról van szó. Már 1648. január 3-i levelében ismételten a jezsuiták kassai letelepítését javasolja III. Ferdinándnak,³⁵ és rövidesen tárgyalásokat kezdett nem egyszerűen a katolikus vallás helyzetének rendezése, hanem vélhetően ennek érdekében a kassaiakkal. Erre a megbízott Wesselényi rövid beszámolójából következtethetünk, különösen annak alapján, hogy az egri káptalan ellenérzéseiről tett tanúságot, amelyet a jezsuiták és az egyházi középregg tradícionális ellentétével magyarázhatunk. „Azonban Edes Na[gysá]gos Vram en mint igaz szolga mindeneket it kassan, az Varosbeliekkal regi kiuanta s ohajtota modon uegben uittem, kirül mostan nem irok, hanem maszor fundamentaliter böuen mindenekrül irok, de ha Na[gysá]god nem remedialja felek rajta ualamit epitetem fel kezel, az egri kaptolon mas kezzel el ne boncsa, roncsa. Az dolgok titkosok nagjok, ki nem predikalhatni (noha Palfaluaj Vramnak, Ajtaj Vramnak, és Szomogj Vramnak,³⁶ jelentetem hol mit, sub secreto, et sub sigilo confessionis) mindaz atal halattatak ők atal oljan szok, mikint en inet el megiek azonal pari passu fognak az kaluinistakal procedalni, (az

³³ Bécsben, február 24-ről keltezett magyar nyelvű levelének eredetije: Kassai Városi Levéltár [Arhív Mesta Košic] (= KVL), Collectio Schwarzenbachiana, N° 7137.

³⁴ „Miuel minekünkis bizonyos dolgaink léznek az Nemes Orszagh eleött, mellyek az mi megh maradasunkatis nezik. Könyörgünk azért alazatossan, de nagy bizodalommal Na[gysá]god[na]k Varasunk[na]k meghmaradasara és szabadsagunk[na]k oltalmazasara nezendeó dolgainkat, ha mibeöl kiuantatik (a minthogy kivantatikis) az Nag[ysá]god Varasunkhoz ualo méltosagos jó akaratya, mind az mi k[fegye]l[m]es Urunk eő fol[sé]ghe, s mint penigh az Nemes Orszagh és masok eleöttis, eleömozdetani, s nemellyek[ne]k ellenünk ualo panaszti ellennis minden oltalommal lenni...” Kassa, 1646. augusztus 18. KVL Collectio Schwarzenbachiana, N° 7453.

³⁵ MOL MKL A 30 N° 241.

³⁶ Mindhárman egri kanonokok.

kit Isten nekem ne agjon ernem, mert mind hitünk, s mind mar derekas dolgokban bestelenseg el uo meg besülhetetlen kart uallanan [!]). ket dologra kerem nagy alazatossan Na[gysá]godat, elsőben, irjon egi erős parancsolatot az Nemes Egri kaptolonra, egi ataljaban az templom, skola, es parochia dolgot ne mouealjak, legjenek csendessegben, ualamig Na[gysá]godat derekassan nem informalom, masikara arra, ez harom feljül meg neuzet pap uraknak az mit mondotam, legjen el tetetue sub puritate eorum Consciencia [!].”³⁷ A primás állásfoglalása ilyen előzmények után érthető meg mélyebben, s ez nem csak azért fontos, mert a hat tanácsos közül egyedül ő vitt külön politikát ebben az ügyben. Lippay a helyi szinten történő református-katolikus összefogás helyébe – a győri püspökkel és az egri káptalannal szemben – egy katolikus-evangélikus szövetséget állított, így is igyekezve gátat vetni az erősebb protestáns felekezet terjeszkedésének. Egyúttal az udvar gyakorlatilag az ő, és Széchenyi veszprémi püspök tanácsai szerint járt el. A Magyar Tanács megkérdezése így nem csupán a kivárás eszköze volt, még ha az udvarhoz legközelebb álló tanácsosok véleménye került is elfogadásra.

Vagyis semmilyen hivatalos lépés sem történt, legalábbis a források hallgatnak efelől. Ezt megerősíti Csáky István szeptember 11-i, III. Ferdinándhoz intézett levele, amely szerint a városszövetség arra kérte őt, hogy eszközölje ki az udvarnál kéréseik teljesítését: azaz még nem történt döntés se *pro se contra*.³⁸ Csáky egyébként pártfogásában részesítette a városokat. Láthattuk: Lippay primás kassai kötődései és maximalista ellenreformációs attitűdje miatt a klérus sem mutatott egységet a probléma kezelésében. Hasonlóan, közelebről ugyan meg nem ismerhető speciális érdekek miatt, a nemesség soraiban is képviselhette magát egy, a többség megnyilvánulásaitól merőben eltérő felfogás.

A határozathozatal halogatását nagyban megkönnyítette Draskovich nádor augusztusi, majd I. Rákóczi György októberi halála, a figyelem középpontjába a nádor helyettesítése,³⁹ s a linzi békében a fejedelem életére Erdélynek ítélt területek visszacsatolása került, amelyben

³⁷ 1648 február 1. Eredetije: PL AS AR Capsa X, Nr. 17. cs. 9–10. fol. Az egész levelet több hibával (Pálfalvay nagyprépost helyett „palatinus”-t hoz) közölte már SZILÁGYI S.: *A linczi béke*, 608–609.

³⁸ MOL MKL A 32 N° 610 ex Anno 1648.

³⁹ Vö. MOL MKL A 35 N° 332 Anni 1648.

Kassának kulcsfontosságú szerepe volt.⁴⁰ A király hűségére példás gyorsasággal visszatérő kassaiak már november 2-án útnak indították követeket, hogy a kedvező helyzetet a maguk javára kamatoztassák, és már nem halasztást – az országgyűlés a nádorválasztás miatt már a közeljövőben esedékes volt – hanem számukra kedvező királyi *resolútiót* eszközöljenek ki első helyen a vallásgyakorlás, továbbá kiváltságaik, a harmincadjogok stb. védelmében, s hogy a felső-magyarországi főkapitány védelmezze meg őket különösen Abaúj és Sáros vármegye zaklatásaival szemben.⁴¹ A Rákóczi halálával beállott új helyzetben – amely egyértelműen a reformátusok helyzetének meggyengülését eredményezte – Lippay primás meglehangú levélben támogatta kéréseik immár maximális teljesítését.⁴² Hiába.

Az 1649. évi országgyűlésen a kassaiak teljes vereséget szenvedtek, s Pálffy nádor személyes jelenlétében 1650-re nem csak a katolikusok,⁴³ hanem – amint ezt Révész Kálmán részletesen megírta –,⁴⁴ a reformátusok is bevett vallássá lettek Kassán. Párhuzamosan a nemesség térnyerése Kassán (pl. Abaúj vármegye ezentúl itt tartotta közgyűléseit)⁴⁵ és másutt is egyre nagyobb méreteket öltött. Az 1647. évi 19. tc. végrehajtásának obstrukciója ezt a folyamatot három évig tudta feltartóztatni – s ez nem kis eredmény volt a városi polgárság részéről.

---

⁴⁰ A visszacsatolásra vonatkozó kancelláriai kiadványok: MOL MKL A 35 N° 415–429 Anni 1648

⁴¹ Levelük az uralkodóhoz és a követeknek adott utasítás: MOL MKL Litterae Civitatum (A 28), Civitas Cassoviensis, N° 61.

⁴² Levele III. Ferdinándhoz (Nagyszombat, 1648. november 24.). MOL MKL A 30 N° 217.

⁴³ A ferencesek, az egri káptalan (1649: 38. tc. CIH III 545–547.) és püspökség mellett 1654-ben a jezsuiták is megjelentek, akiknek kollégiuma mellett Kisdy Benedek 1657. évi alapításával valójában egy egyetem (*Studium Universale, Academia*) is létesült. WICK Béla, *A jezsuita rend története Kassán* (Kiny. a Katholikus Lelkipásztor című folyóiratból), Pozsony 1931, 13–15.

⁴⁴ Révész K.: *Százéves küzdelem*, 66–79. A 1649 során történetekre a RÉVÉSZ által kiaknázott KVL mellett a MOL számos olyan forrást őriz még, amelyek számos ponton kiegészítik eddigi ismereteinket: MKL A 33 Fasc. 13, N° 125. N° 132 [mellékletekkel]. N° 133 [mellékletekkel]. N° 145 [mellékletekkel]. N° 153 [mellékletekkel] N° 168 [mellékletekkel]. N° 191. N° 217 [mellékletekkel]; valamint MKL A 35 N° 250. N° 301. N° 314. N° 375. N° 383. N° 403. N° 404. N° 445. N° 447; továbbá 1650-re A 32 N° 687 ex Anno 1650.

⁴⁵ 1649. évi 21. tc. CIH III 494–495 és 536–537.

Források*

1.

Győr, 1648. június 3.

Draskovich György győri püspök, királyi tanácsos

III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N° 666 ex Anno 1648. – s. k.)

Sacr^{atissima} Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine
Clemen^{tissime}.

Iubet Maiestas Vestra, ut opinionem meam perscribam ratione quinque Civitatum superioris Vngariae, ac in particulari Civitatis Cassoviensis prorogatorium mandatum expetentium, quo executio novorum articulorum contra dictas Civitates editorum usque ad futura Comitia differatur.

Mea quidem tenuis opinio ac sententia, Sacra Maiestas, ea est, ut articulis illis satisfiat, executioni mandentur, et nulla prorogatio concedatur, ob hasce rationes. 1°. quia referendo sese Maiestas Vestra ad articulos errare non potest, nemo quicquam Sacr^{atissimae} Maiestati Vestrae iure poterit obycere. 2°. quia Maiestas Vestra promisit in ipsismet articulis, quod eos et ipsamet observabit, et per omnes alios observari faciat. 3°. prout nunc articulus 19. statuit Helveticae sive Calvinisticae confessionis exercitium Cassoviae, ita etiam articulus 18. in eadem Civitate decrevit exercitium religionis Catholicae: quod si ille articulus infringetur vel prorogabitur, ita huic quoque facile poterit contingere, unde religio Catholica graviter patietur. 4°. si in multis locis Helvetica lues, vigore novorum articulorum admissa est, etiam ubi nunquam antea fuit, uti hic (proh dolor) Iaurini: cur non admittatur in Civitate Cassouiensi, in qua antea quoque vigit, et absque hoc tota est haeresi infecta. 5°. praedictae quinque Civitates, ac praecipue Cassouiensis omnium in Vngaria rebellionum est origo, caput ac sedes, ideoque nullam Sacr^{atissimae} M^{aiestatis} Vestrae gratiam aut prorogationem

* Az iratok, amelyek közül idáig egy sem jelent meg nyomtatásban, klasszikus latin helyesírással hozom. A megszólításoknál és a névszóknál azonban meghagytam a nagy kezdőbetűket, s ugyancsak megtartottam néhány a korra jellemző, szóközben előforduló sajátosságot (pl. *litterae* a *litterae*, *obycere* az *obicere* helyet, etc.)

merentur. 6°. nullum maius detrimentum religio Catholica patietur per Calvinisticum exercitium, quam si tantum Lutheranum exercitium habeatur, quia idem Daemon est uterque. 7°. quin potius politica ratio suadet, plures sectas Cassouiae praesertim permittendas esse, nam si tantum unam sectam Lutheri sequentur, erunt magis unanimes ac fortiores contra Catholicos: quod si etiam Caluinistica secta inducetur, mordebunt illi quidem acriter seipsos, Catholici vero tanto maiori tranquillitate fruentur. 8°. et quia absque dubio Princeps Transylvaniae pertinacissimus Caluinista, Cassouiae in suo dominio, Calvinistas armis etiam proteget ac tuebitur; si Sacri^{atissima} Maiestas Vestra ad favorem Lutheranorum non permittet articulum pro Calvinistis editum, per mandatum prorogatorium executioni dari; facile his temporibus oriri poterit occasio novae dissensionis ac pugnae inter Maiestatem Vestram et dictum Principem: quae omnino vitanda est. Itaque articuli illi exequendi sunt, et nulla prorogatio concedenda. Commendo me gratiae ac clementiae Sacri^{atissimae} Maiestatis Vestrae quam humillime. Iaurini 3. Iunii 1648.

Sacri^{atissimae} Maiestatis Vestrae

Humillimus Capellanus

Georgius Draskovith Episcopus Iaurinensis mp.

2.

Nagyszombat, 1648. június 3.

Széchenyi György veszprémi püspök, királyi tanácsos

III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N° 631 ex Anno 1648. – eredeti)

Augustissime Imperator, Domine, Domine Clementissime.

In proxime praeteritis huius regni Comitibus, quinque illis Civitatibus Superioris hungariae [!] praeiudiciosa quaedam conclusa fuisse, certissimum est, et in particulari Civitas Cassoviensis, quod exercitium Helveticae Confessionis admittere nolit, excusationem videtur habere, tum ex eo, quia neque antea tale exercitium publicum ibi fuerit, tum quia ipsi Cives illius sectae id non postulent, nihilominus executionem novellorum illorum Articulorum medio benigni mandati prorogatorii Vestrae Sacratissimae Maiestatis ad futura usque Comitibus differi et

prorogari non adeo suaderem, ne forte daretur occasio conquerendi, quasi Vestra Sacratissima Maiestas nolit effectuari articulos, siquidem quod in uno viderint, id in aliis etiam fieri suspicarentur. Verum censerem humillime, committendum esse hoc negotium Illustrissimus Comitibus Palatino Huius regni et Iudici Curae Vestrae Sacratissimae Maiestatis, qui per modum amicabilem compositionis sese inter dictos Cives Cassouienses et Comitatus AbaVyuar interponerent, et auditis iis, quae utrinque afferentur, ea complanare placide modis omnibus adlaborarent, et tandem quicquid concluderent, id Vestrae Sacratissimae Maiestati referrent altius et exactius determinandum et disponendum. Caeterum Sacratissimam Maiestatem Vestram diutissime feliciter regnantem et triumphantem valere desiderans. Datum Tyrnaviae die 3 Mensis Iunii Anno Domini 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

[s. k.:]

Humillimus Subditus et Capellanus
Georgius Széchéni
Electus Episcopus Wesprimiensis mp.

3.

Pozsony, 1648. június 4.

Lippay György esztergomi érsek, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Archiepiscoporum (A 30), N° 228 ex Anno 1648. – s. k.)

Sacratissima Caesarea ac Regia Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Instantiam quinque Civitatum liberarum apud Maiestatem Vestram plenam esse difficultatibus et valde intricatam non diffiteor. Ex una enim parte, licet indigerent Civitates emendatione in multis, utpote qui plus aequo inolescere et privilegiorum suorum occasione Nobilitatem libertatem intra moenia opprimere viderentur. Haec tamen eorum correctio modum plane excessit, et cum aridis ac nocivis ramis, viridia quoque et utilia amputavit.

Caeterum ut Maiestas Vestra dilatorio eiusmodi mandato Regni totius ac sua statuta subpendat, vel etiam executionem tollat, non existimo id posse fieri absque laesione libertatum et iurium Regni, et hac semel aperta ianua nihil certum, nihil stabile et constans in Regni constitutionibus esse posset, sed omnia ulteriori dispositioni ac suspensioni Regiae in Cancellaria paterent, quod ipsi nolent admittere.

Ab altera vicissim parte civitates istae videntur ad extrema se resolvisse, et armis se paratos esse defendere iura sua haud obscure iactant, imo et contemnunt tum ipsum principem et eius mandata, tum etiam vicinos Comitatus, et magis quam unquam studiosos Calvinistas, aliosque huius sectae asseclas verberibus et contumeliis afficiunt, processusque Comitatum impediunt, qua spe et praesidio freti non satis assequor, cum ipsi principi et Comitatu tanto magis si auxilia Maiestatis Vestrae accedant, resistendo, sint impares, etiamsi quod communiter fertur aliarum civitatum imo et Saxonicarum in Transylvaniam quibus ligam invisisse feruntur vires et arma componantur.

Suspicio magis in Turcarum subiectiones ipsos confidere, et eorum patrocinio ab armis forte principis defendi. Ex istis igitur et similibus causis, rem hanc satis difficilem et perplexam esse existimo.

Mea igitur tenui opinione, si Maiestas Vestra ex rationibus recensitis gratiam aliquam intendit facere, et istis civitatibus favere, id non expresso suo mandato et dilatorio decreto faciat, sed potius conniventia quadam aut dissimulatione, in quo ut clarius meipsum explicem, in negotio religionis habent ipsi plausibilem rationem Cassouienses, eo quod expresse in articulo contineatur, quod ad instantiam Civium debeat Calvinismo templum assignari, iam quia id non petunt cives, imo recusant, mitigato etiam principe potest hoc in defensionem civium applicari et tam principi, quam Comitatibus obȳci, et per hoc tempus quoque labetur interea.

Si Maiestas Vestra in altera quoque parte petitionis ipsorum ne iudices Regni adversus eos mandatis confligant, velit habere benignam rationem, poterit id ad partem confidenter sive aliquo decreto dilatorio, tribus Regni Iudicibus, Palatino, Iudici curiae, et personali intimare, ne saltem ad mandata cum evocatione procedant. Tanto magis in tertio contra primores Cassouiensium, in articulo intimatam inquisitionem differre, Domini quoque palatini Eperiessium descensui varia nec vana obstacula obversari.

Et haec quidem ita si Maistas Vestra inclinata sit, ac nonnihil in partem civium propendere, eisque gratiam facere velit. Alioquin certe Cassovienses meriti sunt quasvis poenas ob ipsorum perfidiam nec aliae civitates fuerunt sine culpa, et iusto dei iudicio, per principem, ob quem perfidi et rebelles fieri non dubitarunt castigantur. Verum est et alterum, si Calvinismus Cassouiam introductus fuerit, Lutheranos ab iis et Catholicos brevi opprimendos, et Cassouiae exemplo etiam in alias liberas civitates, pedem imposituros, crudos istos est [!] sanguineos Calvinistas.

Servet Deus Maiestatem Vestram in annos quamplurimos incolumem et gloriosam. Posony, 4 Iunii 1648.

Maiestatis Vestrae Sacratissimae

Humillimus Capellanus

Georgius Lippay

Archiepiscopus Strigoniensis mp.

4.

Varasd, 1648. június 5.

Zrínyi Miklós horvát bán, királyi tanácsos III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Propositiones et opiniones (A 33), Fasc. 16, ad Num 44. – eredeti)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Fidelitatis, ac fidelium servitorum meorum in gratiam Vestrae Sacratissimae Maiestatis demissam subiectionem.

Benignas Vestrae Maiestatis Sacratissimae literas cum eo, quo par est, honore, ac reverentia in eo accepi, ut opinionem meam super prorogatoriis per quinque Civitates superioris Hungariae postulatis, Vestrae Maiestati Sacratissimae perscriberem.

Et quantum ad Articulum 19 ultimae Congregationis de Templo, Parochia et Scholae [!] pro Incolis Helveticae Confessionis in Civitate Cassoviensi conditum, certe bonum et desiderandum esse putarem, si progressus eiusmodi adversarum Catholicae Religioni Confessionum, non solum prorogatoriis, sed etiam aliis modis sine maiori periculo et damno, ac salva tranquillitate publica impediri posset. Sed quia ille

articulus ad querulosam non tantum Incolarum Civitatis Helveticorum, sed etiam Regnicolarum instantiam conditus est, et Civitatem Principi resignatam tangeret, verendum est, ne maior aliquis exinde motus sequatur, ac proinde videretur minus malum tolerandum. Deinde admissis contra executionem Articuli 19, contra Helveticos prorogatoriis mox illa eadem Civitas, eo exemplo contra Catholicos etiam, et adversus articulum 18 immediate praecedentem, a Principe, vel Prothonotario Helveticae Confessionis illic constituto, similes prorogatorias sollicitare, et obtinere posset, unde forte Catholicae Religioni maius subsequeretur detrimentum. Demum, quia Vestra Sacratissima Maiestas, in puncto quinto postremi Diplomatis, et in Conclusionem eiusdem ad Constitutionem et observationem talium articulorum sese in Verbo Regio etc., clementer obstrinxerit, videretur de communi Iure, id quod semel admissum est et sine periculo tolli non potest, tolerandum, et Dei correctioni relinquendum esse, quia pacta etiam Haereticis dicerentur servanda, licet non facile concedenda.

Quantum vero ad alios articulos contra Civitates in aliis Politicis conditos ex Decretis Regni constaret, privatis ipsorum privilegiis, per publicum Statutum derogari potuisse. Deinde articulus 81 postremae Diaetae Conditionem ipsorum non deteriorem, sed aequalem Nobilibus faceret, et alioquin indignum, et minus iustum foret, si infimus Civitatum Status pro maleficiis et potentiis per ipsas patris maiori aliqua, quam reliqui superiores Status libertate frueretur, et per hoc maiorem habeat ad patranda eiusmodi animum et licentiam. Quare etiam existimarem Prorogatorias eiusmodi in praeiudicium reliquorum trium Statuum contra reliquos articulos et publica Statuta concedendas non esse. Quod tamen altiori Vestrae Sacratissimae Maiestatis Iudicio demisse submitto, et mea humillima obsequia gratiae Vestrae Sacratissimae Maiestatis subyicio, florereque et regnare Vestram Sacratissimam Maiestatem diutissime et foelicissime ex animo desidero. Varasini, die 5. mensis Iunii, Anno Domini 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus, ac perpetuo fidelis Servitor
[s. k.:] C. Nicolaus a Zr

[Kivül:]

Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae et Sclauoniae etc. Regiae Maiestati etc. Domino Domino mihi Clementissimo. [P. H.]

Szécsény, 1648. június 8.

Forgách Ádám bányavidéki főkapitány, királyi tanácsos

III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N° 626 ex Anno 1648. – eredeti)

Sacratissime Imperator, Domine, Domine clementissime.

Benignas literas Vestrae Maiestatis de dato 15 elapsi Mensis Maii, hic in lustratione Confiniorum existens, hodie humillime accepi, in quibus Vestra Maiestas clementer intimat, querulose exposuisse cives quinque liberarum Regiarum Civitatum in superiori Hungaria, esse nonnulla in proximis Regni Comitibus edita Statuta, antiquis Privilegiis et libertatibus ipsorum praeiudiciosa et contrariantia, ac in particulari quidem Civitatem Cassouiensem urgeri a Comitatu Abauyvariensi, ut iuxta eadem Statuta novissimae Diaetae, locus idoneus et sufficiens pro Templo, Parochia et Schola Helvetiae Confessionis Concivibus et incolis eiusdem Civitatis assignetur, demisseque eosdem Civitatenses instituisse executionem earundem Constitutionum ad futura usque Regni Comitibus differri et prorogari, ad idque Vestram Maiestatem inter alios suos Consiliarios et meam tenuem opinionem pro ulteriori Resolutione perscribendam clementer mihi demandare.

Quae res, Clementissime Domine, cum uti altiores, quam ego tenui opinione mea concipere possem, videatur habere considerationes, ita vix suadere possum ad hanc, vel illam partem potius, Vestra Maiestas Sacratissima clementer sese resolvere dignabitur, ponderando tamen circumstantias rei et sequelas, non dubito, quin sentiant iidem Civitatenses moderna Statuta praeiudicari antiquis ipsorum libertatibus, sed utinam, Clementissime Domine, non haberemus plura etiam eiusmodi Statuta, quibus antiquas libertates et consuetudines nostras praecipue in negotio Religionis, non nihil laesas et turbatas sentiremus, ad quae tamen, cum Vestra Maiestas Sacratissima pro qualitate illius temporis non tantum sese, sed et alios fideles suos firmiter observanda sub verbo suo Regio in Confirmatione Articulorum clementer obligavit, observare cogimur, et si nos, qui sumus domini terrestres non minorique, quam reliqui Status et Ordines libertate et Privilegiis utimur, prorogationem executionis superinde editorum Articulorum urgere non possimus, non video rationem, quare dictae Civitates, et praecipue

Cassouia possit urgere, nisi si forte recenter extincto incendio, fomentum ignis subministrare intendat; patiatur, Clementissime Domine, legem ipsam, quam ipsamet causavit, si enim iidem Cassovienses per conniventiam et solitam defectionem ipsorum viam huc ad nostras partes parti adversae non aperuissent, minime ad Stabilianda eiusmodi Statua Regnum accedere coactum fuisset, acceptum sibiipsis [!] referant, si quid in eo nunc se se iniuriari sentiunt, in quo sub imperio Vestrae Maiestatis se se ipsos absque omni iniuria fuisse gestiebant, praestat eos aliquid in eo pati, in quo et nos omnes pati causaverunt, quam ut antequam Comitia celebrentur, recenter et adhuc vix bene sanatum vulnus Regni refricetur et recrudescat, unde enim et hactenus magis, quam ex non observatione eiusmodi Statutorum occasio tot malorum, quae et novissime passi sumus, causabatur, unica talis scintilla, magnum iterum inter tot bellorum tempestates, in Regno excitare poterit incendium.

Haec est, Clementissime Domine, tenuis de petitis et exigua opinio mea, stabit tamen in clementi arbitrio Vestrae Maiestatis, qualiternam ipsis pro bono etiam pacis et tranquillitatis Regni et praecavendis malis sequelis se se resolvere clementer dignabitur. Servet Deus Vestram Maiestatem Sacratissimam diutissime salvam et incolumem. Datum in praesidio Szecheniensi, die 8. Iunii. A^{nno} 1648.

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

[s. k.:]

Humillimus, ac subiectissimus servus
Comes Ad Forgach mp

[Kivül:]

Sacratissimae Romanorum Imperatoriae, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. Regiae Maiestati etc. Domino Domino clementissimo. [P. H.]

6.

Galánta, 1648. június 16.

Esterházy Dániel csesznecki kapitány, királyi tanácsos

III. Ferdinánd királyhoz

(Magyar Országos Levéltár, Magyar Kancelláriai Levéltár, Litterae Privatorum (A 32), N° 622 ex Anno 1648. – eredeti)

Sacratissima Caesarea Regiaque Maiestas, Domine, Domine Clementissime.

Fidelitatis ac fidelium servitorum meorum in gratiam Maiestatis Vestrae Sacratissimae humillimam, perpetuamque subiectionem.

Intellexi humillime ex benigno Maiestatis Vestrae Sacratissimae mandato ex Arce sua Pragensi decima quinta die mensis Maii proxime praeteriti ad me dato supplicare Maiestati Vestrae Iudices et Iuratos Cives quinque Liberarum Civitatum superioris Hungariae, quatenus dignaretur Maiestas Vestra Sacratissima Executionem nonnullorum Articulorum in proxime praeterita Regni Diaeta de Liberis Civitatibus, et in particulari de loco idoneo et sufficienti pro Templo, Parochia et Schola Helveticae Confessionis Concivibus et Incolis in Civitate Cassoviensi assignando editorum medio benigni Prorogatorii Mandati sui ad futura usque Comitia differri et prorogari; gratioseque cupere Maiestatem Vestram exinde meam quoque exilem opinionem dari.

Volens itaque benigno Maiestatis Vestrae Sacratissimae Mandato pro debita fidelitate obsequens esse, paucis, ne fusus sim, scribo advertere me praenominatos quinque Civitatum Iudices et Cives omnes omnino Articulos tam in communi de iis in proxima Diaeta publica conditos, quam etiam in particulari Articulum decimum nonum, eorumque Executionem ad futura usque Comitia prorogari velle.

Quantum igitur ad Articulos in communi de Civitatibus editos; certa est Regula Iuris, Clementissime domine, leges sine Executione nullius esse firmitatis: Accedit, Leges et statuta ex antiqua Libertate ac Consuetudine istius Regni Maiestatis Vestrae Sacratissimae Hungariae condi per populum et Regem, et quemadmodum neque Populus absque Regio consensu, neque Rex absque Populo publica statuta condere firmiter potest, ita tenui meo Iudicio existimo Leges iam et statuta per Regnum condita et per Regiam Maiestatem confirmata, eorumque Executionem non posse vel debere prorogari sine aliquo praeiudicio Dominorum Regnicolarum, praesertim nobilitatis, quorum Libertas alioquin per Cives Liberarum Civitatum in medio eorum satis debilitata, in iisdem statutis potissimum roboratur.

Ad haec pro moderni temporis ratione Tricesimarum quoque modalitas in iisdem Statutis et Articulis praescribitur, et non nihil medio tempore decederet proventibus Maiestatis Vestrae Sacratissimae Regiis ex parte iam ad exhaustos Confinarios per Maiestatem Vestram benigne deputatis, si instantiis dictorum Civium satis fieret. Non dubito autem

Maiestatem Vestram clementer velle, ne quid ex Proventibus publicis Regisque ad Confinia ordinatis pauperrimis Confiniariis desit. Ex quibus resolutionem ad hoc postulatam dictorum Civium ad futura usque Comitia in praesentiam Dominorum Regnicolarum reŷciendam esse, eosque illuc relegandos demisse putarem, ubi scilicet similium difficultatum complanationes fieri consueuerunt; salvo tamen Maiestatis Vestrae Sacratissimae altissimo ac aliorum quoque Iudicio.

Ad Articulum Decimum nonum subiungo decerni quidem in eo Article, ut in Civitate Cassouiensi locus idoneus et sufficiens pro Templo, Parochia et Schola Helveticae Confessionis Concivibus et reliquis earum Incolis assignaretur: Verum tamen, quod hanc assignationem, vel locorum demonstrationem non petentibus, vel non postulantibus Concivibus et Incolis Cassoviensibus Helveticae Confessionis, Vice Comites et Iudices Comitatum, aut ipse Comitatus urgere possit, nihil de eo in Praecitato Article reperio, sed quod dumtaxat Concivibus et Civitatem Inhabitantibus locus is assignari debeat; Ex quo facile elicitur non ad aliorum, sed ipsorummet instantiam iuxta Regni Constitutiones id fieri debere. Cum autem id Concives et Incolae Civitatis Cassoviensis Helveticae Confessionis non urgeant in Comitatu, quin se potius maiori Templo et moderna Parochia ac Schola contentos esse fateantur, Articulum praecitatum in praenotatum sensum declarandum censerem Comitatus, eumque per Maiestatem Vestram Sacratissimam dehortandum, ne Articulum in diversum sensum traheret, sed ab huiusmodi impetitionibus supersederet, quo scilicet hac ratione occasio aliis quoque Comitibus hoc exemplo idem faciendi praescinderetur. Haec habui Maiestati Vestrae Sacratissimae in praemissis ad benignum Eiusdem mandatum humillime rescribenda, subŷciendo ea sapientissimo Maiestatis Vestrae iudicio. Eandem in reliquo in Annos complures foelicissime regnare et florere desiderans. Datum in Galantha die 16 Iunii. Anno 1648.

[s. k.:]

Sacratissimae Maiestatis Vestrae

Humillimus servus ac subditus

Daniel Esterházi mp.

Vita a református egyház és Szatmár vármegye között 1651–1654.

(Néhány adat a hazai puritánus mozgalom történetéhez)

Közli: Balogh István

I.

Szatmár vármegye történetének e korszakából fennmaradt csekély számú iratai között két jegyzőkönyv található. Az egyikben, – tulajdonképpen ez a jegyzőkönyv – nemesi közgyűlés (congregatio generalis) által tárgyalt ügyek rövid foglalatát írták be.

A másik, időrend nélkül egybekötött iratok colligatuma, a nemesi törvényszék (sedes judiciaria) elé terjesztett beadványok, vizsgálatok, határozatok eredetiben vagy fogalmazványban megmarad iratokat tartalmazza. A kettő egymást kiegészíti, mert a törvényszék határozatait okleveles formába a közgyűlés adta ki. A tulajdonképpen igazgatási (acta politica) iratok és törvényszéki határozatok (acta judiciaria) között ügyintézés szempontjából ekkor még nem volt szigorú határ.¹

Az alább közölt iratok egy része a közgyűlési, más része a törvényszéki jegyzőkönyvben található, mert mind politikai–igazgatási szempontból foglalkozott az ügygel a közgyűlés, mind pedig a perbeli eljárás miatt a törvényszék is. Az ügyek ugyanis elválaszthatatlanul kapcsolódnak a korszak legjelentősebb egyházpolitikai–szellemi mozgalmához a puritánizmus helyi jelentkezéséhez, valamint az egyházi és világi bíraskodás hatásköre felett évtizedek óta folytatott vitához. Mindkettőre nézve van bennük utalás, és töredékességük ellenére is jellemző módon világítják meg az erdélyi fejedelmi hatalom, a világi

¹ Szabolcs-Szatmár megye levéltára. (SZSZMLT) IV.A. 501/a. 4. és 5. kötet.

A korábbi Szatmár vármegyének előbb Nagykárolyban, később Szatmárnémetiben őrzött iratait 1950 után a kolozsvári állami levéltárba költöztették. (Archivele de Stat Cluj). Nyíregyházán csak a jegyzőkönyvek találhatóak. Az iratok – tapasztalatom szerint – ott a 18. század végén kialakított rendben vannak elhelyezve. De a 16. és 17. századbéli iratokból már ez a rendezés is igen keveset talált. A jegyzőkönyvek sem igazán protocollumok, mert lényegében a közgyűlések előtt tárgyalt ügyekben hozott határozatok, a törvényszékhez beadott eredeti iratoknak, a tárgyalt ügyek fogalmazványainak többé-kevésbé időrendbe szedett iratoknak a kolligatumai.

(vármegyei) és egyházi szervezet egymást kölcsönösen meghatározó viszonyát.

A jegyzőkönyvekben különböző helyeken található iratokat időrendbe szedve közöljük és a bennük található utalások megértése miatt vázlatosan áttekintjük az előzményeket is. A közölt iratokban csupán egy helyen (9. sz. irat) és utalásszerűen van szó a puritánus mozgalom tilalmáról, annál több az egyházi és világi hatóságok egyházi fegyelmi és büntetési hatásköre közötti vitáról. Mindkettő már ekkor közel négy évtizede foglalkoztatta a fejedelmi hatalmat, az egyházigazgatás akkori szervezetét és a bírósági jogkört gyakorló vármegyéket is.

Az egyházi szervezet átalakítására és megreformálására indított mozgalom első jelentkezése Tolnai János és nyolc társa által 1638 elején Londonban aláírt kötelezvényyszerű megállapodás volt. Ennek nyomán az aláírók egyike, Kecskeméti Miklós nyomtatásban is megjelent iratát az 1638. szeptember 22-én tartott debreceni zsinat elvetette. „Senki az egyházban régi bevett, sarkalatos hitágazatok, szertartások, gyakorlat és sákramentumokra nézve magánúton s önhatalmúlag változtatást vagy újítást tenni ne merészeljen.” A zsinat határozata ellen vétőket kétszeri hiábavaló megintés után *magnatum potestate* (világi felsőbbség hatalmával) ki kell az országból utasítani.²

A mozgalom valójában alapjaiban érintette a református egyház hitelveit és szervezetét. Ez világosan kitűnik abból a kötelezvényből, amelyet Tolnai János elé terjesztettek 1638. november 1-én aláírásra. Ennek egyik pontja éppen a debreceni zsinat határozatának elfogadását írta volna elő.³

Jóllehet a mozgalom elindítója a tiszáninneri egyházkerületben a Rákóczi család egyes tagjai – közelebbről főleg a fejedelemasszony, Lórántffy Zsuzsanna – támogatását is élvezte, a tiszántúli, a partiumi és erdélyi eklézsiák többség e nézeteket inkább ellenezte. Ahol nem, ott erős vitákat váltottak ki.

Az eddig feltárt iratok inkább arról tanúskodnak, hogy a mozgalomnak az egyházi szervezet megformálását érintő részei főleg az egyháziakat foglalkoztatták, a vármegyék pedig az egyházi hatóságok, – sőt személyek – egyházfegyelmet biztosító büntető jogkörét vitatták, és

² Sárospataki füzetek 1857–1858. (I). 162–192. - BARCSA János, *A tiszántúli ev. ref. egyházkerület története* I–III. k. Debrecen, 1906–1908. I. k. 35–36.

³ Sárospataki füzetek 1857–1858. (I.) 176.

igyekeztek korlátozni. Főleg abban a tekintetben, hogy a nemesi jogállású személyeket az egyház által kiszabható büntetések (úrvacsorával éléstől, templomlátogatástól való eltiltás, kiközösítés, nyilvános vezeklés) alól kivonják. Az azonban nem világos, hogy az egyházi rend meg-megújított követelése a büntető jogkörnek személyválogatás nélkül minden egyháztagra való alkalmazása összefüggésben áll-e a főleg egyházszervezeti vonatkozásban igen erős puritánus reformáló mozgalommal. Erre a közölt iratok nem adnak támpontot.

Lehet, hogy erre feleletet adnának Bereg, Szabolcs, Szatmár és Ugocsa vármegyék rendei által a tiszántúli egyházkerület elé terjesztett pontok. Ezeket nem ismerjük, csak a districtusnak 1641-ben rájuk adott válaszát. Eszerint mind az egyházi, mind a világi egyháztagok körében sokféle bontránkoztató cselekedet fordul elő a sátán hatalmaskodó munkája következtében. „Sok rútságok, paráznságok, több gonoszságok regnálnak az emberek között. De mi azt ismerjük derekas okának lenni, hogy az saecularisok (világiak) között (becsület minden istenfélőnek) az Isten törvényével nagy részre ellenkező országtörvényének és az szép nemességnek, szép köntöse alatt magoknak szabados életet vesznek és az ecclesianak minden disciplinája (tanítása) alól teljes tehetségekkel ki akarják magokat vonni.” Utalnak arra, hogy a világi hatóság személyválogatás szerint jár el az ilyen vétkeknek megtorlásában. Az egyház nem vonakodik az ilyesféle vétkeket büntetni. „Senkinek kedvezni nem akarunk, hanem amit az ecclesia disciplinával felérendünk, az coeercelni (meggátolni) fogjuk.” Ha a vármegyék nem intézkednek, a fejedelemhez fognak folyamodni.⁴

A tiszántúli egyházkerület négy egyházmegyéje 1642. július 8-án Váradon tartott zsinaton az említett négy vármegye pontjaira részletesen is megfogalmazta az előbbi, általánosságban említett vétkes személyek esetében eljáró egyházi és világi hatóság illetékességét. Az első pont előírja gyilkosság esetében az egyházi személyek kötelességét. A második pont kétségtelenné teszi, hogy az egyházfegyelem jogállásra való tekintet nélkül mindenkire kötelező. Igaz, hogy ez csak követeléseként hangzik el. A negyedik pont a vezeklés tartamát három

---

⁴ Uo. 1857–1858. (I.) 479-480.

vasárnapban határozta meg. Az ötödik pont az esetenkénti eklézsiakövetés mértékét írta elő.⁵

Részletesebb idevágó kutatások híján csak feltevésként kockáztatjuk meg a puritánus mozgalommal való kapcsolatot. Az azonban bizonyos, hogy az érintett felek folyamodása adott lehetőséget a fejedelmi hatalomnak a beavatkozásra.

Az előzmények a Geleji Katona István elnöklete alatt 1646. június 10-re összehívott, Szatmár-németiben tartott zsinat által elfogadott kánonok 13., 17. és 24. pontjaiban foglaltakban keresendők.

Az első az önkényes újítások eltiltásáról szól, a második az önkényes újításokat követelők hivatalukból való elmozdításáról, míg a harmadik egyenesen megtiltotta a gyűlöletes puritánus szó használatát.

Ugyanakkor részletes intézkedéseket rendelt az egyháztagok erkölcsének jobbítására és az egyházfegyelem megszilárdítására. A prédikátor fedje meg a cégéres gonosztevőket, javaslatára az egyházmegye tiltsa el őket az Úrvacsorával való éléstől. A parázna nemeseket a hóhér vesszőzze meg. A világi hatóság, az alispán ellenőrizze a végrehajtást.⁶

A puritanizmus elutasításának lehet vélni a piskolti zsinat 1651. szeptember 13-án hozott határozatát, amely nem helyesli a presbiteriumok alakítását.⁷

⁵ „Ha a gyilkosság nem nyilvánvaló, a minister (lelki pásztor) a magistratust (világi hatóság) intse meg, hogy menjen jövégére és tisztí szerint büntesse meg. Ha a magistratus a tisztit el nem követi, a minister tudja tisztit, ahhoz tartsa magát és excludalja az homicidat (az egyházból közösitse ki a gyilkost). Valakik halálos vagy botránkozató vétkeket cselekszenek, akár nemesek, akár nemtelenek, akár szolgák, akár szabadosok, ecclesiat kövessenek, mert egy az Úr, egy a hit és az Úrnak törvénye. A poenitensek astatiojaban (a vezeklők egyházközség elé állításában) az mint négy nemes vármegyék kívánják, az antiquus usus (régí szokás) tartassák meg, azaz három vasárnap álljanak fel.” (ti. a templom kapujában levő vezeklő köre). „Egysmás aprólék lopásért nem kell ecclesiat követni, az mint az vármegyék kívánták, mert az ecclesia követés arra való, hogy az scandalum (botrány) az ecclesiabol tollaltassék (kiküszöböltessék)”. Sárospataki füzetek 1857–1858. (I) 977–978. – A 9. számú irat is foglalkozik e vitaponttal.

⁶ BARCSA i.m. I. 77.

⁷ KISS Kálmán, *A szatmári reform. egyházmegye története* Kecskemét, 1878. 88–92. – A zsinaton jelen volt az akkor még gönci prédikátor Tarczali Pál is. Az iratok keletkezése idején már a szatmári vár papja. 1646-ban a debreceni zsinat által előírt kötelezvényt az újításoktól való tartózkodásról ő is aláírta. Sárospataki füzetek 1857–1858. (I). 172. – Még az 1646-ban I. Rákóczi Györgyhöz adott, a szikszai, a lizskai, az

Ennél sokkal világosabb a vármegye álláspontja Szatmári Lázár Miklós és több lelkipásztor által a közgyűlés elé terjesztett panasz, a tizenegy pontban felsorolt sérelmekre, az egyház fegyelmet sértők magatartásával, a világi hatóság nemtörődömségével kapcsolatban. A vármegye utasítja a prédikátorokat, fordítsanak komoly figyelmet a „mostani puritánusokra”⁸. (Vö. 6. sz. irat.)

A vármegye még az év április 18-án jelentést tett a fejedelemnek „némely újat tanítók által támasztott villongások felől.”A fejedelem június 2-án kelt válaszában intette, hogy a püspökkel hirdettesen gyűlést, próbáljon kiegyenlítést elérni, „hogy mint addig is, keresztyén igaz vallásunk Isten anyaszentegyházában annak utána is ne engedjenek annak valami újítást.”⁹

A tiszántúli districtus 1652. szeptember 4-én tartott szerencsi zsinatán a négy esperességből való prédikátorok szintén a presbiteriumok felállítása ellen határoztak.¹⁰

Az itt vázoltak ismeretében némileg világosabbá válik Szatmár vármegye 1652. március 23-i határozatának háttere, amelyben utasítja a püspököt a puritánusok feletti szorosabb felügyeletre, még a jobbágyokkal kapcsolatban is korlátozza az egyházi fegyelmezés legszigorúbb eszközét, a kiközösítést. Ezt csak bebizonyított vagy peres eljárással eldöntött esetekben engedi alkalmazni.

A zsinati határozatok és a világi hatóságok közös fellépése ellenére az 1654 elején keletkezett vizsgálat a szertartás rendje tekintetében igen változatos képet állapított meg. A gyülekezetek nagy része kitarthatott a régi rend mellett, sok helyen az újításokat fogadták el. A kiközösítés gyakorlatában sincs egységes rend, sok helyen eljárás nélkül történik az elrendelése. A nemesi jogállás sérelmére egyes prédikátorok háznál sem esketni, sem kereszteni nem akarnak. Sőt akadnak olyanok, akik a

---

ungvári prédikátorok által készített beadványt, mint tarcali lelkész, szintén aláírta. Ebben a tiszáninneri egyházkerület nevében kérték a püspökség felállítását. „A jó rendet felforgatók ellen, noha némely difficultások (nehézségek) miatt arra nem mehetünk vala, hogy mint Erdélyországban és a Tiszántúlon való ecclesiakban is vagyon püspök és püspök alatt az ecclesiaknak minden állapotjuk, szintén azon lennének a Tiszán innen is”. Sárospataki füzetek 1857–1858. (I). 471.

⁸ BARCSA i.m. I. 36.

⁹ KISS Kálmán i. m. 22. – ZOVÁNYI Jenő, *Puritánus mozgalom a magyar református egyházban* Bp., 1911. 268.

¹⁰ KISS Kálmán i.m. 118.

nemesek házanépe felett a világi hatóságnál is szélesebb hatáskört kívánnak gyakorolni.¹¹

Az iratokban között vitát a nemesi közgyűlés és az egyházkerület között a fent vázolt események előzték meg.

Szatmári Lázár Miklós püspököt az egyházkerület seniorai az iratok keletkezését megelőző időben választották meg. Az új püspök megválasztása után az egyház tekintélyének emelése érdekében emelt szót a Károlyi Ádám által elkövetett hatalmaskodás miatt. A Károlyi-család ezidőben már a vármegye egyik legnagyobb birtokosa volt, Nagymuzsaly is az ő uradalmuk egyik faluja.

A Károlyi-uradalom területén exemptio folytán a vármegyének nem volt bírói hatásköre, viszont Károlyi Ádám földesúri jogánál fogva arra is jogot formált, hogy a jobbágysági fiai – az egyházi szolgálatot kivéve – iskolai tanulás révén ne kerüljenek ki földesúri hatalma alól. Az általa fogva tartott nagymuzsalyi prédikátort is csak a vármegyei közgyűlés által kiküldöttek kérésére volt hajlandó átengedni a megyei törvényszéknek. Ebben ugyan engedett, a földesúri jogait károlyi jobbágysági fiai tekintetében fenntartotta. Ez váltotta ki a püspök tiltakozását. (3–8. sz. irat)

Az egyházi és világi hatóságok közötti viták (a hatalmaskodások és a cégéres vétkek megtorlásában a bírói illetékesség – 9. sz. irat) miatt önmagában is eléggé világosan mutatja az állapotokat. A vármegye közgyűlésének álláspontja világos: a lehető legkisebb mértékre kívánja csökkenteni az egyház fegyelmezési és büntetési jogkörét.

Úgy tűnik, hogy a súrlódások a következő években nemcsak nem szűntek meg, de nem is csökkentek. Csak feltehető, hogy a közgyűlés által elhatározott követküldés (10. sz. irat) II. Rákóczi Györgyhez összefügghet az egyháziaknak rövid időn belül bejelentett panaszával, amely az egyházi embereknek a gabonakereskedéstől való eltiltására vonatkozott. (11-13. sz. irat) A panaszból ítélve a nemesség talán megtorló intézkedésnek szánta, az egyháziak a szentírásból vett idézetekkel alátámasztva, meglehetősen kemény támadással feleltek az eltiltásra.

Az eklézsia követés ügyében sem közeledett a két fél álláspontja egymáshoz és továbbra is vitás maradt a világiaknak az egyháziakon

---

¹¹ ZOVÁNYI Jenő i.m. 270.

elkövetett hatalmaskodás miatti egyházi és világi hatóság általi megbüntetése.¹²

Az akták hiánya miatt csupán annyit mondhatunk, hogy a vita lezáratlan maradt. Az egri prédikátor ügye, (11, 13. és 15. irat 4. pontja) az ez ügyben folytatott vizsgálat sok tekintetben jellemző világot vet az egyház és vármegye ezidőbeli viszonyára, lehet, hogy a világi hatóság némileg megtorlásnak is szánta azt.

Hiányossága ellenére kevés ilyen – társadalom és művelődéstörténeti szempontból fontos – dokumentumot ismer az egyháztörténet.

II.

I r a t o k

1. Szatmár, 1643. március 4.

*A helvét hitvallású prédikátorok panaszai (lm)*¹³

Az helvét hitvallású prédikátorok követeik által törvényszékünk előtt szóval előadottak ilyen tartalommal írásba foglaltattak.

---

¹² Az egyházmegye beadványa a vármegyei közgyűléshez. 1654. június 12, 13. (3. sz. irat.), első pontja világosan, szentírásbeli idézetekkel alátámasztva kifejti a világiak kötelességét az egyházi személyek eltartásával kapcsolatban, különleges jogállást igényelve számukra. — A második pontra tett válaszukban kifejtették az egyházi és világi személyek megbüntetésére vonatkozó nézetüket. Hivatkoztak Thurzó György nádor és az erdélyi fejedelmek által jóváhagyott vármegyei statutumra. Egy ilyen találtunk is, 1607. március 5-én kelt Óváriban. A szöveg fordítása így hangzik: „Vármegyei statutuma. Elhatároztuk, hogy ettől fogva az alispán uraknak, a mellettük levő esküdtekkal a sérelmet szenvedett nemesek felszólítására és kérésére minden cégéres bűnös és igen vétkes személy, tudniillik nyilvánvaló gyilkosok, tolvajok, házasságtörők és másféle gonosztevők ellenében teljes hatalmuk legyen eljárni, az ország törvénye szerint azokat megbüntetni, még az efféle iszonyú bűnöket elkövető nemeseket is vádlottként megidézni, törvényszék elé állítani és a törvények előírása szerinti büntetéssel sújtani.” SZSZMLT IV.A. 501/a. 1. k. 220. fol. — Az idézett irat ezt a statutumot lényegesen kiterjesztőleg értelmezi, és nem kevesebbet állít, hogy a vármegye védelmezi a cégéres vétkeseket elkövető nemeseket, s nem engedi őket ekléziakövetésre kötelezni. (Vö. 12. sz. irat 2. pontja). Lényegileg a közgyűlés válaszában másik két pontja is az egyháziak követelésének visszautasítása.

¹³ Eredeti fogalmazvány. SZSZMLT IV.A. 501/a. 3. k. 88–89. fol.

1° Az ököritói bírák az vér szerint való atyafiakat, akik egymással paráználkodtak büntették meg két forinttal, hogy ispán uram meg ne büntesse.

2° Fábján Ilona még első urától vált el, az oláh pappal eskettettek meg magokat, Pásti Jánossal, Uray Miklós uram jobbágya.

3° Ispán uram Garbócon lakozó Tóth János fiatal atyafiával való paráznaságért, az menyének meglövéséért vett fel négy forintot.

4° Tótfaluban lakó Olá István olá pappal esküttette meg magát, mely Olá Istvánnak most is első felesége.

5° Ugyan Tótfaluban más is, egy csonka Vargáné olá pappal esküttette meg magát, kinek más felesége is vagyon.

6° Angyalosban lakó Nagy Balás leánya, Ilona, paráznaságban esvén, az földesura, Szamosújlaki György uram adja büntetés alá.

7° Az napával paráználkodó legént Gyarmaton tisztartó ura az kapu közén ütögettetten meg.

8° Az olá papoknak is legyen fenytékek, hogy az azféle tisztátalan és lator személyeket ne esküttesenek össze.

Az pontokra és kérésekre az nemes uraimék az elősoroltak rendjében az alábbi módon határoztak.

Alulírott válasz az helvét hitvallású praedicatorok pontjaira.

Ad 1-^{mum} Az mi az ököritói bírák állapotját illeti, mivel vér való atyafiával paráználkodásért halált érdemelnek, azon bírák nem jól cselekedtek, melyrül az nemes vármegye ezután fog provideálni.¹

Ad 2-^{dum} Fábján Ilona és Pásti János dolgát az mi illeti, azon jobbágnak földesura coram universitate, fide mediante referálja², hogy az elsőbbeni urától törvény szerint elválván, s azután ecclesiat követvén, úgy ment mostani jobbágyához, hogy pedig olá paptúl lett eskettetése, az praedicator uramék, amennyire lehet praecavealják³, hogy afféle scandalum⁴ az tudatlan parasztnép közzé ne jöjjön be, mert praedicator uramék magok adnak okot rá.

Ad 3-^{um} Az nemes vármegye előtt nem constál⁵, hogy viceispány uram ökegyelme afféle atyafiával való paráznával való paráználkodásért és menyének meglövéséért summát vetett volna föl, hanem emlékezik arról ökegyelme, hogy ökegyelmét bizonyos személyek megtalálván, megengette azt, hogy szabadosan lakhassanak addig helyben, mig nem el nem igazodnak, kinek dolgok processuban⁶ vagyon.

Ad 4-^{um} Oláh Istvánra az nemes vármegyének lészen méltó animadversioja⁷, az olá papnét penig ökegyelmek, praedicator uraimék denominálván⁸, azután arról is provideál.

Ad 5-^{um} Eodem est resolutio.

Ad 7-^{mum} Az pápista papok személyekben való eskettetések nem elucescal⁹, ha fog elucescalni, kész az nemes vármegye, amiben lehet felőle providealni.

Ad 8-^{vum} Inquiraltatni¹⁰ fog az nemes vármegye felőle. Comperta rei veritate¹¹ nem hagyja büntetlenül.

Ad 9-^{mum} Praedicator uraimék adják meg a német és oláh papoknak, és azután az oláh papok ellen leszen illendő ammadversió.

Az mi az nemességnek állapotját tovább illeti, melyet praedicator uraimék verbis¹² proponáltak, az nemes vármegye, mely szabadságokkal az nemes renddel élni kívánja, nem is engedi el attól az nemes rendet szakasztani, mivel szabadságoknak megbántódásával lenne az ecclesianak követelése.

Nicolaus Jantsovith
de Néver Juratus
sedis notarius

1. providealni = gondoskodni

2. coram universitate, fide mediante = a közgyűlés előtt, hit alatt

3. praecavealják = előre gondoskodjanak

4. scandalum = botránkozás

5. constál = tud róla

6. processusban = per alatt

7. animadversioja = figyelme

8. denominálni = megnevezni

9. elucescal, -ni = nem világos előtte

10. inquiráltatni = nyomoztatni

11. comperta rei veritate = miután a dolgok valóságáról

megbizonyosodik

12. verbis = szóval

2.

Szatmár, 1648. október 22.

*Péterfalvi István vetési prédikátor tiltakozása (lm)*¹⁴

Szatmár vármegye törvényszéke előtt tisztelendő Péterfalvi István, a vetési egyház prédikátora és Zsarolyáni Pál, az egyházmegye többi lelkipásztora nevében tiltakoznak „mivel tekintetes és nagyságos rozsályi Kun István uram ő nagysága azt a novumot¹, amelyet Lázár János uram impetrált és extrahált² volt judex curiae³ úrtól magának reserválta⁴ és az nemes vármegye requisitumát⁵ be nem adta, sem peniglen újabb terminust⁶ nem adott Lázári János uram instantiájára⁷, azért mivel Lázári János úr, mind az ecclesia, mind őkegyelme mellett protestál⁸, hogy őkegyelmek tovább ne urgealják⁹, hanem abban hagyják és az mások igazságára vigyázzanak.”

1. novum = perújítás
2. extrahált = kivett, impetrált = kért
3. judex curiae = országbíró
4. reserválta = megtartotta
5. requisitumára = megkeresésére
6. terminust = határnapot
7. instantiájára = kérésére
8. protestál = tiltakozik
9. ne urgealják = ne sürgessék

3.

Szatmár, 1650. február 8.

*Tarczali Bálint és Zsarolyáni András szinyérváraljai prédikátorok által az egyházmegye nevében előadott kérelem (lm)*¹⁵

Az nemes vármegye előtt ezekről kell instálni¹ az ecclesia nevével.

¹⁴ Eredeti beadvány. SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 125. fol.

¹⁵ Eredeti fogalmazvány. SZSZBMLT IV.A. 501/a. 4. k. 182–183. fol.

1. In anno 1649, die 30. Julii² Mikolai István uram két fiai szolgáljokkal együtt Stephanus Némedi fejevári deákot németországi academiákra mentében, igaz útjában, semmi okot nem szolgáltatván, a németi földön megháborgatták, reája támadtak, kegyetlenül verték, taglották, szidalmazták, az fejedelem öngagsága salvus conductusával³ nem gondolván. Öngagságokat és ökegyelmeket kérjük alázatosan, hogy ebben legyenek minden oltalommal. Ha az nemes rendek dolgokat cselekednek, kik virentibus deberent esse nescibiles a parente⁴ ....mennyivel inkább superiori exemplo⁵ megcselekszik. Egész Németországtól fogván hazánkig és hazánktúl fogván Németorszáig békességes járások vagy szegény tanuló atyánkfianak, az idegenektől nincs semmi háborgatások, hanem az magok nemzeti miatt vagy szeszedelmes persecutiojok⁶. Öngagságok azért az patratumot⁷ kegyes consideratioban⁸ vévén el ne szenvedjék, mert mi urunkat is készek lévén iránta megtalálnunk.

2. Egy Szabó Péter nevű matolcsi ember egy nyilvánvaló megsentenciázott, kötélben lévő ember ecclesia követetlen, parázna asszonyi állatot eljegyezvén magának házastársul prohibitionk⁹ és az istennek törvénye ellen egy lutheranus pappal összeesküttette magát Tárkányban. Mely Szabó Péter (az Istennek ítéletiből lőtt, elhittük, paráznájának füleit, ujjait elmetélte és most Gyarmaton Istennek dicsőségének kisebbségével és az embereknek is nyilvánosságos botránkoztatásokkal latrúl együtt laknak, nincs senki se egy se más részről való gonoszságoknak büntetője, félő, hogy az Isten e bűnnek büntetlensége miatt nagyobb ostorával bennünket ne sújtsa, öngagságtok is ezek ellen is, az Istenért és az ő kegyelmességéért keljenek ki.

3. Cégényben lakozó Pakú Ferenc, idvezült Paulus Porcsalmy úrnak feleségét az asszonymnak, ugyan maga saját házánál erőszakkal violálta¹⁰ Horváth Györgyöt, minden igaz ok nélkül útjában megölte, öngagságok ezt se szenvedjék el, ha nem mint afféle gonoszságok patratorát¹¹ büntessék meg.

A vármegye nemes közönségének válasza

Ad primum. Mikolai uram azzal menti magát, hogy azon deáknak megháborítása csak causaliter¹² történt (lehúzva: amely szolgál azon deákot praetendáltatik megháborítani) másnak ítélvén azon deákot,

megismerték, semmi bántódása nem lőtt azután. Valamikor pedig Mikolai uram *juridice requiráltatik*¹³ szolgálai felől, kész törvényt szolgáltatni.

Ad 2-dum. In praesenti congregatione et consensu universitatis dominorum magnatum et nobilium Comitatus Zathmariensis.¹⁴ Szabó Péter uramat is ispán uram megfogatta.

Ad 3-tium. Az nemes vármegye az latrok állapotáról sokat discuralván¹⁵ és megolvastatván szorgalmasan azokról való arcitulusokat¹⁶ az dominus magistrátus¹⁷ azon articulusok és az ország szerint contra publicos seu exercitatos latrones nobiles ex officio procedáljanak¹⁸ unanimi voto universitatis dominorum magnatum et nobilium istius comitatus Zathmariensis statutum est¹⁹.

1. instálni = kérelmezni

2. in anno 1649. die 30. Julii = 1649 évben július 30. napján.

3. salvus conductus = útleví

4. akik szülőik (miatt) tudatlanoknál okosabb tartoznak lenni

5. superiori exemplo = felsőbbek példájára

6. persecutiójok = háborgatások

7. patratumot = elszenvedett

8. consideratioban = megfontolásra

9. prohibitióink = tiltásunk

10. violálta = sértette

11. patratórá = okozóját

12. causaliter = véletlenül

13. juridice requiráltatek = bíróilag megkerestetik

14. tanácskozás

15. törvénycikkeket

16. tiszturak

17. a nyilvánvaló vagy felmerült nemes latrok ellen hivatalból indítanak pert

18. ezen Szatmár vármegye fő és köznemes urainak

19. egyeteme

4.

*Hely és keltezés nélkül**(Szatmár, 1651. március 8. előtt.)*

A tiszáninneri egyházkerület püspökének, Szatmári Lázár Miklósnak és több lelkészárásának tiltakozása Szatmár vármegye nemesi törvényszéke előtt szatmár-németi és nagykárolyi iskolába járó négy tanuló reverzális adásra kényszerítése miatt¹⁶

Tekintetes, nagyságos, nemes, nemzeti uraink, fautoraink! Tekintetes, nagyságos Károlyi Ádám uram, nem tudhatjuk, micsoda elmével, Istenüinktől, az nemes országtól, eleinktől fogván engedtetett szabadsága ellen, az ecclesiasticusoknak közönséges praerogativaja¹ rontásával, szatmári scholaban tanuló Károlyi István deakot és Károlyi scholaban Vészont János Tanka successorit² megfogattatott, fogva castelyaban vitettetett, nagy betegségekben tömlöcztetett, annak utána megesküttette őket ő nagysága az kezesek által jövendőben maga szolgálatjára. Azonban attjaikon [noha az nemes vármegye instantiájára hiteket felszabadította, hogy papokká lehetnek] bizonyos nagy summát extorquealt³ melyet citra omne jus,⁴ velek mit cselekedett, mi nem tudhatjuk, iterum, atque iterum⁵ ezt említük, hogy egyfelől szabadságot enged, másfelől extorsioval⁶ csigázza őket, ecclesiasticusokat, hanem erről protestalunk és kérjük nagyságtokat és kegyelmeteket, hogy relatio szerint örökös emlékezetre protocollomjában az nemes vármegye beirassa, az szerint protestatoriat⁸ nagyságtok, kegyelmetek közönséges pecségi alatt adassa ki nekünk (lehúzva: Isten legyen nagyságtokkal, kegyelmetekkel.)

Spectabilibus et generosis verstris dominis,
deditissimi Nicolaus L [ázár] Szatmariensis
et reliqui aliquot reverendissimi confratrum⁹

1. praerogativa = előjog

¹⁶ Fogalmazvány, a püspök és lelkészársai által a május 11-én tartott közgyűlés elé terjesztve. A (-)ba tett részek valószínűleg kimaradtak a hiteles formában kiadott tiltakozó levélből. SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 123. fol.

2. successorit = utódait, hátramaradottait
3. extorquealt = erővel kikényszerített
4. citra omne jus = minden jog ellenére
5. iterum atque iterum = ismételten
6. extorsioval = kényszerrel
7. protocollomjában = jegyzőkönyvében
8. protestatoria = tiltakozó levél
9. spectabilibus et generosis vestris dominis, deditissimi

Nicolaus L(ázár) Szatmariensis et reliqui aliquot reverendissimi confratrum = tekintetes és nemzetes uraknak, Szatmári Lázár Miklós és a testületnek több más tisztelendője.

5.

Hely és kelet nélkül

(1651. márc. 8. után)

***Vetési Mihály szolgabíró és Soldos András esküdt jelentése Károlyi Ádámnál folytatott megbeszélésről az általa elfogott és tömlöcben tartott nagymuzsalyi prédikátor és a négy deák reverzálisa ügyében*¹⁷**

Nemes Zathmar Vármegye die 8. mensis Martii, anni praeteriti 1651. celebralt generalis gyűléséből expediáltatott¹ minket, Vetési Mihályt, azon Zathmar Vármegyének egyik szolgabíráját és Soldos András assessort² tekintetes és nagyságos Károlyi Ádám úrhoz Ő nagyságához, többek között ilyen rendbeli követséggel:

1. Hogy az mely Szikszai Mátyás nevű praedicatort Nagymuzsalyban megfogatott és Károlyban fogva tartott ő nagysága, az nemes Zathmar Vármegye instantiajára³ bocsássa el, vagy törvény szerint revideáltassa⁴ dolgát.

2. Hogy amely tanuló deák ifjakat, károlyi fiakat ő nagysága megfogatván, kezesség alá vetvén, megesküttetve bocsátott el, azon deák ifjaknak hitöket és érettek való kezességét ő nagysága szabadítsa fel.

Mi őnagyságát azon nemes Vármegye nevével böcsülettel köszöntvén és így köszöntés után az nemes Vármegye követségének első

¹⁷ Szatmár Vármegye 1651. március 8-án valóban tartott közgyűlést, de a határozatok között a két deputátus kiküldése nincs beírva. Az aláírás nélküli jelentést a nemes törvényszék május 11-i határozatába foglalták. SZSZMLT IV.A. 501/a. 5. k. 123–124. fol.

punctumát instructionk⁴, proponalok⁵ őnagysága előtt kértük azon őnagyságát, bocsássa el, ne tartsa, avagy törvény szerint revidealtassa dolgát az praedicatornak. Ő nagysága erre felfelé: „Bizony nem tudom, mert az őnagyságok és őkegyelmek tekintetéért azt cselekszem, az mi legjobb, noha sok tanuk vannak ellene, az tanuvallások penig Czeglédi uramnál vannak, itthon nincsenek, mert örömet megmutatnám”. Mondánk őnagyságának: Azt cselekedje őnagysága, az mi legjobb.” Arra azt felelé őnagysága: „Az nemes Vármegye tekintetéért elbocsátom, csak találják meg útját legjobban, hogy ha őnagyságát akarná az praedicator keresni, ne kerestesse, mind praedicatori, mind nemesi szabadságát kösse le, mert az kit őnagysága költene, ki adná meg őnagyságának?” Velünk lévén püspök uram rendeléséből az Zathmar várbeli praedicator is, Ercsey úr, beszédére mondá az úrnak: „Lehetetlen az nagyságos uram, mert ez miserabilis persona⁶, hanem nagyságod másképpen gondolkodjék felőle.” Erre az úr azt felelé: „Mégis legjobb útját találja fel kegyelmetek.” Erre a várbeli praedicator felelé és azt mondá: „Nagyságos uram, nagyságod eressze el, mert az ecclesia revideálni fogja az praedicator dolgát, ha comperialtatik⁷ cselekedeti, az ecclesia őt tisztéből privalja és külső magistratus⁸ kezébe bocsátják az külső büntetésre, ha érdeme lészen arra, mint szintén mostan is esett olyan dolog az ecclesia között, hogy dolga comperialtatott az ecclesia előtt és tisztéből privalták és büntetésre az külső magistratus kezébe adták, az szerint büntették meg. Ezt is, ha comperialtatik dolga és cselekedeti, az szerint lészen dolga.” Ez szerint őnagysága elbocsátotta az praedicator.

Második punctum ez: Hogy őnagysága az deakoknak hiteket és kezességeket szabadítsa fel, legyenek szabad emberek magokkal. Erre őnagysága felelé breviter⁸: „Hogy Isten oltalmazzon attól, hogy én abból megkötelezném, hogy praedicatorok ne lennének. Azért meg nem köteleztem, se meg nem kötelezem, képes az, hogy egy jobbágyomnak tíz gyermeke volna is, mind azok egyházi szolgálatra valók volnának, eggyel se köteleznék meg benne. Hanem ezeknek kezességek csak abban vagyon, hogy ha külső világi emberek lennének, vagy harmincadosok, vagy egyéb rendbeli tisztviselők, csak abban vagyon ezeknek kötelessége. Mert ha külső világbéli szolgálatra vennék magokat, úgymint harmincadosságra, én sem engedhetném annyiban, mert nékem is volna olyan ember szolgálatjára szükségem. Ha papokká lésznek a kezesség semmit nem használ, nem is úgy kötelezte meg, hogy azt fentartsam, ha papokká lésznek, a kezesség leszáll, ha külső szolgálatra

és élésre adják magokat.” Több beszélgetések is voltak, de az őnagysága summája ez vala.

1. expediáltatott = kiküldött
2. esküdt ülnök, a hivatalból eljáró szolgabíró társa
3. instatijara = kérésére
4. revidealtassa = vegye tárgyalás alá
5. proponálók = előadtuk
6. miserailis persona = szánalomra méltó személy
7. comperialtatik = rábizonyul
8. tisztiből privalja és külső magistratus = hivatalból megfosztja és világi (megyei) hatóság

6.

Szatmár, 1651. április 12.

*Szatmár vármegye közgyűlésének határozata Szatmári Lázár Miklós szuperintendens és esperes társai kérésére, a Károlyi Ádámhoz küldött követek jelentésével kapcsolatban*¹⁸

Relatoria super nuntiatione comitatus Zathmariensis, ad instantiam reverendi et clarissimi domini Nicolai Lazar Zathmari et reliquorum Cistibiscanorum ecclesiarum seniorum, ac resolutione spectabilis ac magnifici domini Adami Karolyi superende facta. (lehúzva: Magnificae universitati dominorum magnatum et nobilium comitatus Zathmariensis memoriae commendamus praesentium cunctis, quibus expedit universis, quod cum nos /die 12 mensis Aprilis proxime transacti praeterita, hic in oppido Zathmar die nimirum et loco celebrationis generalis nostra congregationis, alias quoque solito tractandorum certorum publicorum negotiorum nostrorum causa, una cum generoso domino Francisco Szilagyi de Somlyo vicecomite nec non egregiis et nobilibus judlium, juratis assessoribus nostris in eadem nostra congregatione simul

¹⁸ Fogalmazvány. Az ügyet a nemesi törvényszék az alispán jelentése alapján ez év május 11-12-én tárgyalta. (Vö. 4-5. sz. irat) Ide vezették volna be az ott található tiltakozás szövegét. De ott két lap számozatlanul és üresen maradt. SZSZMLT IV.A. 501/a. 5. k. 140. fol.

existentibus et constitutis memorata, Michael Vetési, unius iudicium et Andreas Soldos juratus assessor nostri (vízfolt ... ..) de medio nostri personaliter exurgare, in praesentiam sub justis suis in generali regni decreto superinde conscripto contentis et expressis fideliter pariter et uniformiter retulerunt exhibueruntque seriem praetacti nuntiamenti hujus nostri comitatus Zathmariensis (lehúzva: ad acquisitionem reverendi et clarissimi viri domini Nicolai Lazar Zathmariensis reformatarum Cistibiscanarum ecclesiarum superintendentis (zárójelben: episcopi) et districtus Szamosköziensis senioris, ecclesiae Zathmariensis concionatoris, nomine aliquarum Cistibiscanarum collateralium ecclesiarum, reverendorum dominorum seniorum, erga saepefatum magnificum dominum Adamum Karolyi (lehúzva: de Nagy Károly) medio praefatorum Michaelis Vetesi et Andreae Soldos jurati assessoris et protunc nuntiorum nostrorum (lehúzva: legitime) nonnullis reverendis dominis concionatoribus ad locus eorundem existentibus et praesentibus super negotiis inferius declarandis praetacti, necnon resolutionis praetitulati domini Adami Karolyi superinde facto, in simplici papiro Hungarico sermone consignata hujusmodi verbarum sub tenore: ... (V.ö. 4. sz. irat.) (Lehúzva a folytatás: Unde nos fidedignum praefatorum iudicium et jurati assessoris nostrorum relationem, praesentes literas nostras super praemissis omnibus relatorias, testimoniales memorato domino Nicolao Lazar Zathmari superintendenti reliquis dominis senioribus easdem a nobis postulantibus sub sigillis istius comitatus Zathmarienses dandas duximus et concedendas.

7.

1651.

Somlyoi Szilágyi Ferenc alispán több fő- és köznemes jelenlétében tartott törvényszéken bejelenti Tharczali Péter várbeli és Sarolyáni, másként Téglás Pál hostati praedicatorok tiltakozását¹⁹

Nos Franciscus Szilágyi de Somlyó vicecomes (alias vicecomes officio ob certa impedimenta vacante) iudicium, iurati que assessores sedrias comitatus Zathmariensis, damus pro memoria, quod nos feria 4-ta

¹⁹ Fogalmazvány: A jegyzőkönyvbe a tiltakozás szövegét nem jegyezték be. A fenti szöveg után egy fél lap, — vélhetőleg a beírás céljából — üresen maradt. SZSZMLT IV.A. 501/a. 5. k. 140. fol.

proxima post dominicam Cantata (vízfolt ... ..) transactam evoluta. Hic in oppido primo, ac in loco celebrationis sedis nostrae judiciariae (vízfolt...) alias consueto, una cum nonnullis dominis magnatibus, pro faciendis moderativis coram nobis causarum iudicio pro tribunali fuisset constituti, extunc reverendi viri, domini Petrus Tharczali arcensis et Paulus Theglas suburbialis Zathmariensis ecclesiarum concionatores, nostram iudiciariam personaliter venientes in praesentiam, exhibuerunt nobis seriem certae cujusdam solennis in simplici papiro consignatam, Hungaricali verba sub tenore anno 1651.

8.

Szatmár, 1651. május 11.

*Szatmár vármegye nemesi törvényszéke határozata Szatmári Lázár Miklós superintendens küldöttei Tharczali Péter Szatmár várbeli és Sarolyáni, másként Téglás Pál, Szatmár-hostáti prédikátorok által előttük kijelentett tiltakozásról*²⁰

Protestatur Nocilaus L. Szathmari p. t. superintendens, ecclesiarum Cistibiscanarum, nomine ecclesiae generalis, per suos legatos, reverendos Petrum Tharczaliensem, ecclesiae arcensis Szathmariensis et Paulum Sarolyani, alias Téglás, ecclesiae suburbanae Szathmar administratores, 4 de captivitate quorundam scholasticorum. Unde nos, ad legitimam eorundem postulationem, praesentes literas nostras, superinde scriptas, sub sigillis nostris judicialibus et authenticis dandas duximus et concedendas, communis aequitatis regula id dictante. Datum in praescripta oppido Zathmar feria quinta proxima post dominicam Cantate, in side nostra judiciaria. Anno domini 1651.

(Lehúzva után a: Qua protestatione et relatione nuntiamenti et resolutionis modo et ordine superscriptis peractis ad postulationem Petri Tharczali et Pauli Teglas concionatorum simul et nuntiorum, quorum supra nominibus factam, praesentes literas superinde protestatorias ac relatorias ac testimoniales, sub sigillis istius comitatus nostri Zathmariensis dandas duximus et concerere, communi justitia sic dictante.

---

²⁰ Fogalmazvány: A lehúzott rész volt közgyűlési jegyzőkönyvbe írandó szövegnek van szánya. Nem tudjuk, hogy az oklevelet valóban kiadták-e. (Vö. 3. sz. irat.) SZSZMLT IV.A. 501/a. 5. k. 140. fol.

Datum in praescripto oppido Zathmar, feria quinta proxima post dominicam Cantate, loco et die celebrationis nostrae judiciariae, anno domini 1651.)

9.

Csenger, 1652. Március 23.

Szatmár vármegye közgyűlése előtt Lázár Miklós szuperintendens és szatmári egyházmegye papjainak küldöttei előterjesztik pontokba foglalt panaszukat²¹

Puncta per nuntios reverendorum dominorum, Nicolai Lazar et reliquorum verbi dei ministrorum dioecesis Zathmariensis praesentata et verbis ulterius declarata.¹

1. Szabó Péter, Gyarmaton megszentenciázott személlyel szabadosan lakik.

2. Morócz János, nemes személy, mándi, káromkodó.

3. Végh János felesége, fülpösi, szidalmazta az praedicatornét, ellenben a praedicator, az nemes asszonyt, melyért semmi törvényes dologban nem akar előmenni.

4. Jékei Ferenc, géberjéni, az praedicator, igaz mondásáért megh szidalmazta, megkergette.

5. Kiss András, majtisi, nemes személy az praedicator, hogy fiát lopásért ki praedikalotta, megh szidalmazta, ennek előtte való praedicatorra ugyan fegyvert fogott az templomban.

6. Biró István, lázári, Daróczi Sigmond tisztartója erővel is az templomban jár.

7. Katona István, vetési, mint nyilván való or, latorságáért az szathmári várost meghágta, szabadon jár.

8. Rác János, gyűlvészi, Szepesi Sigmond tisztartója, parázna, erővel az tempomban jár.

9. Domahidán, Tarpai Gergely szolgája parázna; ugyanott Kaposi György nemes személy, erővel az tempomban járnak.

10. Szegedi István, Prinyi Sigmond uram szolgája, praedicator fia szolgálatjáért, ottan - ottan megh fogattatott és albumot² tőle extrahált,

²¹ A közgyűlés az ügyet a folyó ügyek után vette sorra, de a jegyzőkönyvben a bejegyzés befejezetlen maradt. A következő bejegyzés már egy más személy által más ügyben előadott tiltakozás. SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 547-553. fol.

melyben mit irasson, legyen, úgy tudjuk, úgy itélem, jobbágyságra kötelezte volna azért.

11. Verebesi András, Kaposi Péterné jobbágya, kissadányi, erővel az parochiára ment, ott erőszakot tevén, az tehenet elhajtotta és az praedicatorot megütötte pálcával.

Nagyarban incestuosusok³ vadnak, lehet, hogy csak imigy-amugy büntetik. Az ministert is szidalmazták.

Az egri praedicatorot egy paraszt ember, Urai Gáspár uram jobbágya meghamisolta. Az patronusok Urai uramtól kérték törvénybe, de nem adta őkegyelme.

Az gyarmati praedicator uram lovait Penyigén duggatták, mely lovak fölől ispán, uramat requirálván, dolgaiban nem procedalhatott.⁴

* * *

1652. die 23. Martii in oppido Chenger, generali congregatione comitatus Zathmariensis resolutio ad puncta ecclesiastica.

Hazánk törvénye és nemesi szabadságunk ellen, sine citatione et juris processu nemo nobilium ondemnari potest⁶ Pars 1. tit. 9. Statuta vero condendi est, penes regem et regnicolas 1655 art. 18.⁷ Annak okáért az nemes vármegye az nemesség ellen nem adhat authoritast az ecclesiai ministernek az communicatoria,⁸ hanem ő kegyelmek az ecclesiai excommunicatorol articulust⁹ csináltatnak, procedaljanak¹⁰ úgy őkegyelmek az excommunicatorul.

A beadott punctumokat az mi illeti:

1. Az publicus malefactorok¹¹ ellen ispán uramat inquirelván, procedal, ut magistratus.¹²

2. Az minemű privata in juridico¹³ vadnak praedicator uramiéknak ő kegyelmeknek. Vagyon őkegyelmeknek authoritasok¹⁴ mind nemes emberrel, mind paraszt emberekkel való perlekedésekben, procedaljanak¹⁵ aszerint ő kegyelmek. Egyéb iránt oly szabadságot nem adhatunk őkegyelmeknek, mellyel magunk sem bírunk.

Pars 1. tit. 2., pars. 2. tit. 44. ; anni 1647. art. 16.¹⁶

Az nemes vármegye kéreti az szent ecclesiat, ha lehetséges Szabó Péternek és feleségének engedjék meg a reconciliációt.¹⁷ Ha penig őkegyelmek nem engedhetik, az asszonynak első ura, Zathmárt lakozó Lázári István, cum proscriptcionalibus requirálja¹⁸ ispán uramat, őkegyelme procedalhat.¹⁹

Majtisi Kis András dolgát az nemes vármegye publicum maleficiumnak²⁰ ismervén, ispán uram inquiraltat es procedalni fog ellene.

Jékei Ferenc uram excessusa²¹ felől az nemes vármegye inquiráltatni²² fogja Mosdósi Imre uramat böcsületes követei által, hogy Jékei uramat efféle excessusáról megfenyítse, az kik pedig az praedicatorot kergették, megfenyítse.

Noha Szegedi István praedicator fia lévén degenerált²³ pápistává lött, magát kötelezte Prinyi Sigmond uramhoz. Mindazáltal nemes vármegye az szent ecclesia interpositiojára, requiráltatja Prinyi Sigmond uramat.

Az nemes vármegye kéreti az szent ministeriumot²⁴ mind simplex delatoria²⁵ ne excommunicálják az paraszt személyeket is, hanem rebus compertis, vel jure decisis legyen az excommunicatio etiam ex parte rusticorum.²⁶

Az mi az mostani puritánusságot nézi, az nemes vármegye kéreti püspök uramat és az szent ecclesiat, legyen severa animadversioja²⁷ felőlök, egyébiránt az nemes vármegye nem patialja²⁸ hanem hozza az effélékhez comperta rei veritate²⁹.

1. tisztelendő Lázár Miklós, a szatmári egyházmegye több papja követei által beadott és továbbiakban szóban is megvilágosított pontok
2. albumot tőle extrahált = kitöltetlen reversálist vett ki
3. incestuosusok = vérszerinti atyafiakkal paráználkodók
4. requirálván, dolgaiban nem procedálhatott = megkeresvén perbe fogván, dolgaiban nem mehetett előre
5. 1652. március 23. Csenger mezővárosban, Szatmár vármegye közgyűlése általi határozat az egyháziak pontjaira
6. idézés és perbe fogás nélkül senkit a nemesek közül nem lehet elmarasztalni. Verböczi, 1. rész 5. cím
7. a rendelkezést pedig alkalmazni kell, a király és az országalakók 1635. 18. tc. szerint
8. kiközösítésre
9. az egyházi kiközösítésről törvénycikket
10. járjanak el
11. nyilvános gonosztevők

12. megkeresvén, mint hatóság jár el
13. magán sérelmei
14. felhatalmazások
15. járjanak el
16. Verbőczy, Tripartium 1. rész. 2. cím 2. rész 44. cím; 1647. 16. tc.
17. engesztelés
18. köröző levél által keresse meg
19. eljárhat ellene
20. közbüntett
21. kihágás
22. megkerestetni
23. elfajult, hitéből kitért
24. egyházi szolgálatot
25. egyszerű árulkodásra
26. miután az ügyet megismerték vagy törvényesen eldöntötték,
legyen kiközösítés, még parasztokkal kapcsolatban is
27. szigorú büntetése
28. túri el
29. az ügy felderítése után

10.

Szatmár, 1654. május 21.

***Szatmár vármegye nemesi közgyűlése határozata követeinek II.
Rákóczi György fejedelemhez küldéséről²²***

Az nemes Vármegye ezen gyűléséből Gyulafi László, Mikolai András és Szilágyi Gábor nótárius uraimékat expediálta az méltóságos erdélyi fejedelemhez, úgy, hogy die 2. Junii őkegyelmek meginduljanak és 6. Junii Kolozsvárott, az nemes Zabolcs vármegyei követekkel megegyezvén, együtt járjanak és comunicatis consiliis, promovealják instructiojokban való dolgokat. Quibus pro viatico az nemes vármegye rendelt florenos 200.

---

²² SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 415. fol. Sajnos az utasítás szövegét nem ismerjük.

11.

Hely nélkül, kelet nélkül

(1654. május 21. előtt).

*A szatmári egyházmegye prédikátorai által a vármegyéhez intézett bizonyos pontok*²³

Puncta quaedam comitatui proposita¹

1. Az praedicatori rendnek szabadságának confusa² az búza behozása felől, amely szerint persecutiót is³.

2. Az nemesi rendnek ecclesia követéséről az kik közülük cégéres vétkekben találtatnának és nyilvánvaló bűnben megátalkodott embereket ne fogják el öngyságok, ökegyelmek az méltó büntetéstől az ecclesia követéstől, kegyelmes urunknak parancsolatja szerint.

3. 109. Soltárnak applicálását⁴ kiktül hallották öngyságok, ökegyelmek docealják, holott is apolegetica,⁵ nem applicativa⁶ volt.

4. Szirmay Tamás az ecclesia házán való violentiából⁷ menteni akarván magát, citálta⁸ Reszegi Mihalne, háromszor comparealt⁹ az asszony praefixo termino¹⁰, de Szirmay Tamás uram egyszer sem, melyrül protestálnak¹¹, jövendőben sem hallgatják el.

Puncta reverendorum dominurum¹²

A hodosi praedicatori megölték és az ártatlan vírnek megkeresésére szolgabírókat kíván az nemes vármegyétől.¹³

1. A vármegye elé terjesztett bizonyos pontok.

2. zúr zavar

3. nyomozást

4. alkalmazását

5. magamentő feleletként

6. alkalmazásként

7. erőszakból

8. idézte

9. jelent meg

²³ A közgyűlési jegyzőkönyvbe az 1654. május 21-én tartott generális congregatio fentebb (10. sz. alatti irat) közölt határozata, egy másik két ügy után van külön iratként bekötve. A következő (11. sz. irat) bejegyzésből következtetve, a közgyűlés tárgyalta és határozatot is hozott rája. SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 415. fol.

10. kitűzött határnapon
11. óvást emelnek
12. tisztelendő urak pontjai

12.

Szatmár, 1654. május 21.

Szatmár vármegye közgyűlésének válasza a prédikátorok által beadott panaszra²⁴

Ad. 1. Az ecclesiái rendnek az maga jövedelmét, majorságát legyen szabad Szakmár és Németiben behozni, cum hac constitutione¹, hogy kereskedést ne indítsanak ökegyelmek. Ha pedig valaki ökegyelmek között kereskedésre vévén búzát vagy egyéb jókat, Zakmárra eladni hozza, minthogy ib contentum statuti comitatus² minthogy bosszúból cselekedne, és egyéb eránt az szent ecclesiai canoni szerint is tilalmas ökegyelmeknek effélet cselekedni, azért az mely ecclesiái rend efféle kereskedésben tapasztaltatik, az ecclesianak severa admonitioja legyen rajta cum depositione annuali³, kire ökegyelmektől az nemes vármegye választ és consensust⁴ kíván, alioquin stal⁵ az nemes vármegye statutuma.

Ad. 2. Az ecclesia követésének assumálása⁶ felől az nemes vármegye valaminemű választ adott azelőtt egynéhányszor, most sem adhat mást és az nemes vármegye nem assumálja.

Ad. 3. Décsi uramnak azon praedicatioján sokan voltak az ökegyelme hallgatói, az nemes vármegyének elég dolga vagyon, hanem ha ökegyelme diffidentál⁷ az hallgatóitól menjen végére ökegyelme, eszében juttatják mint praedikállott ökegyelme.

Itt a nemes vármegye az egész ministeriumot⁸ nagy becsülettel admonealja⁹, szeretettel kéreti, ökegyelmek az politica directiojában magokat miscealják¹⁰ de külső magistratus autoritását vellicálják¹¹, becstelenséggel ne illessék és nem a személyt hanem a vétkeket kárhoztassák. Az gyűlölségre való indítást praecaveálják¹², kiváltképpen in publice loco¹³.

Ad. 4. Szirmay Tamás ellen való panaszt szomorúan érti az nemes vármegye, de törvény nélkül nem büntetheti, mivel az mint

²⁴ Aláíratlan másolat. SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 415. fol.

informáltattunk az praedicatornak is volt vétke, hanem az megbántódtatott praedicator uram, vagy a felesége persequálja.¹⁴

Ad. 5. Püspök uramnak az nemes vármegye annuatim¹⁵ éltéig conferalt florenos 50.¹⁶

1. azzal a rendelkezéssel
2. a vármegye határozatának tartalma ellen
3. kemény intése legyen rajta, egy évig tartó hivatalvesztéssel együtt
4. egyetértést, beleegyezést
5. különben érvényben van
6. elfogadása
7. nem hiszi el
8. praedicatori testületet
9. inti
10. avatkozzanak
11. világi hatóság tekintélyét kisebbsítsék
12. óvakodjanak tőle
13. nyilvános helyen
14. fogja perbe
15. évente
16. adományozott 50 forintot

13.

Nagygéc, 1654. június 3.

A szatmári egyházmegye felelete Szatmár vármegye nemes közgyűlésének május 21-én tett és a nemesi törvényszék által közölt válaszára²⁵

Responsio partialis ecclesiae Szathmariensis ad diem 3. Júnii, anni 1654. Nagygeczini habitae, ad resolutionem punctorum a ministris comitatus introdatorum generalis nobilium congregationis comitatus Szathmariensis, die 21. Maji, anni 1654. Szathmarii habitarum (így) et e sede judiciaria extradatarum (így) habita et data¹

²⁵ Aláíratlan másolat. SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 418. fol.

Ad primam primi puncta resolutionem.

Responsum. Az mely szabadságot Isten az lelki tanítóknak mint ű igyének hirdetőinek 1. Cor. 9-12.² adott; ismét az nemes ország is országunkban mint régi istenes megrögzött törvényt, ut pars 4. tit. 2. Trip.⁵ megtetszik, fenntartott és az nemesi szabadságban oltalmazott az ecclesiasticus⁴ rend is elledig, közönségesen praxisban virágoztatott, azt az szabadságot, az nemes Szatmár vármegyétől nem kérjük. Mivel hogy penig az nemesi szabadság egy, sőt az lelki tanítóké ugyan megkészsereztetett, mert az Ótestamentomban is Isten az szabad városokat, amelyekben magokat az emberek az történet és akarat kívül való bűnben eséstől megoltalmazták, nem az külső magistratusoknak⁵ adta volt, hanem az papoknak és lévitáknak, mint Jos. 21. megtetszik, melyből kijő, hogy nemcsak a lelki tanítók, hanem még házok és földök is szabados, Ut Gen. 47. ver. 21, 26.⁶ világosságra hozattatik, hogy még a kívül való bálványok mellett szolgálóknak is magok és szántóföldök szabadságban megtartott, elegendő eledelt ezeknek szolgáltatván Joseph. Minek okáért az oltárra kiszolgáltató fizetésüknek és majorságbeli jövedelmüknek imide - vagy amoda való vitettetését is az nemes Szathmár vármegyétől nem kérjük, mert magunk szabadságában áll. Hogy penig kereskedést emleget az nemes vármegye, mi ezideig olyat eszünkben nem vettünk, de legkiváltképpen, hogy nemes vármegye bosszuságára kereskedést indított volna, ha penig valaki a lelki tanítók közül Szent Pállal az sátorcsináláshoz hasonló munkához nyúl, vévén eszébe, hogy jövedelmével magát és háza népét el nem tarthatja, az az nemes vármegyének bosszuságára nincsen. Hogy penig az ilyeneknek, az kik új dolgokban comperialtatnak,⁷ az annualis depositiot⁸ kíván, mégpenig consensust⁹ az partialis ecclesiátúl¹⁰, mi ezen felette igen csodálkozunk, hogy az nemes vármegye az privatio és depositio¹¹ között különbséget nem tud tenni, mert idáig az partialis ecclessia priválhat¹², valakit, de nem deponialhat¹³, mert ez az generalis ecclesiaé.¹⁴ Egy nemes vármegyének ispánja tagjaival együtt valami hatalmas urat mazurrá¹⁵ nem tehet, hanem az ország királya, avagy fejedelme az ország népével együtt. Egy particularis és egy praedicatori tisztitúl meg nem foszthat, hogy paraszt emberré tétetthessék, hanem az generalis ecclesiaé ez, akiben a szent generalis olyan vétkeket talál, amelyért parasztnak, avagy depositusnak pronunciatassék.¹⁶ Hogy penig így rekeszti be, nagyságod, kegyelmed első punctumára való resolutioját, alioquin stal az nemes vármegyének statutuma¹⁷, mi is azon nagyságtok,

kegyelmetek előtt protestálunk¹⁸, hogy szabadságunknak megháboríttatásáért, oly kiváltképpen való principálisokat¹⁹ kerestünk, az mely méltóságok, még jövőben meg fognak kérdezni, ki adta nagyságtoknak s kegyelmeteknek azt az méltóságot, hogy az ministeriumi²⁰ szabadságot, az Isten rendelése és az ország statutuma ellen így háborgassa.

Ad primam primi puncti resolutionem²¹

Responsio²². Az nemes vármegyének való választétele ottan-ottan két féle, avagy három féle ágazott, mert néha az nemes vármegye követeink által azt izente, hogy az illetén bűnös nemeseknek, pro qualitate delicti consideratioba²³ veszi és választ ad, néha az nemes vármegye arra kötelezte magát, hogy ha az nemes vármegyének prtocollumában²⁴ feltaláltatik az nemeseknek bűnöknek büntetése, melyet az tekintetes nemes Thurzó György úr, néhai Magyarországnak palatinusával²⁵ confirmáltatott²⁶ az nemes vármegye, annak utána azt felséges Bocskay Istvánnal, az felséges Bethlen Gáborral és közelebb az méltóságos és nagyságos Rákóczi György urunkkal az generalis ecclesia²⁷ megerősítettett, tehát mind az büntetésre mint az ecclesia követésre az nemes embert előbocsátja, néha ennek az végezésének is (mint mostan is) ellene állott. De mi is ezen protestálunk, hogy az előbbeni praxis²⁸ szerint cselekedünk és valamiképpen, hogy az nemtelenek²⁹ cégéres vétkekért az templomból kirekesztjük, mert nem az nemessel követetünk mi ecclesiat, hanem az bűnössel, kövesse meg bűnéről Istenét és maradjon meg az nemessége. Cégéres vétkekért az nemes vármegye proscribálja az latrot³⁰, ha mind nemes ember is, és az nemes vármegye különben kebelében nem veszi, míg per intercessionem et quidem crebram³¹, hát Istenére az az templomban hogy bocsátanak be ecclesia követés nélkül.

Ad tertiam tertii puncti resolutionem³².

Responsio. Szathmar városának egyik becsületes tanítója, Detsi Gáspár urunk tanítását nem difficultálhatja³³, sőt Isten kegyelmességéből azon igyekezik, hogy szent munkájában ökegyelme sine difficultate³⁴ gyakorolhassa, de minthogy a nemes vármegye előtt ökegyelmét nem tudjuk mely gonosz, de szives jóakarója sinestre³⁵ vádolta, melyből az nemes vármegyétől szomorú és panaszos beszédek hallott ökegyelme, parte altera inaudita contra jus gentium et (hominum)³⁶. Annak akart végére menni, hogy így az nemes vármegye előtt ellenben az vádoló személyt beszédében hijjánosnak lenni megmutathassa, hogy penig az

nemes vármegye böcsülettel kéri az ministeriumot³⁷, hogy az politica dispositio³⁸, ne elegyítették magokat, azt közülünk senki nem cselekszi, de mivel az Úrnak törvénye a papok szájától hirdettetik, Mala. 2. vers. 7., ha látja az politica dispositio³⁹ lakóhelyében hanyatlani, szükség az tanítónak erről intést tenni, hogy az magistratus⁴⁰ az bűnt az Istennek törvénye szerint illendő büntetéssel büntesse, ne erszényét üresítse az bűnösnek, nem is az hordóból vegye ki az bűnnek büntetését, hanem az bűnnek érdeme szerint büntesse az bűnöst. Továbbá az nemes vármegye azt is kívánja, nem az személyt, hanem az vétket kárhoztassa az lelkitanító és így az gyűlölségre való indítást kiváltképpen nem loco publico⁴¹.

Ad quartam quarti puncti resolutionem⁴².

Responsio. Értjük, hogy nemes vármegye szomorú hallja az Szirmay Tamás ellen való panaszt, de mindazon-által az nemes vármegye, mint magistratus⁴³, akire az szomorú panaszt hallja, nem bünteti meg, hanem még törvény szerinti processusát⁴³ is modificalja⁴⁴. Mi az nemes vármegye előtt arról tettünk panaszt, hogy Szirmay Tamás uram az egri praedicatornét, püspök uram elejben citálta, mint legitimus⁴⁵ bírāja elejben, azonban az incatta⁴⁶ háromszor comparealt⁴⁷, az actor⁴⁸ egyszer sem, és így az asszony az atornak háromszori jelen nem léte miatt cum protestatione absolváltatott⁴⁹.

Az ecclesia házán való violentiatétel⁵⁰ penig, hogy hatalmasul házára ment az praedicatornak, csak elhallgattatik, holott az particularis ecclesia⁵¹ nem az praedicatornén való gyalázattételt emlegeti, noha azt is meg kellene büntetni ugyan, hanem az volentiat, mégis az juris processust⁵² emlegeti nagyságtok és kegyelmetek. Más az consequentia⁵³, ex juris processu nem keresi Szirmay Tamást az praedicatorné az gyalázat tételéért, azért az partialis ecclesia⁵⁴ panasztételére az violentiaert⁵⁵ nem kell megbüntetni Szirmay Tamás uramat, holott amaz absolváltatott⁵⁶ per ternarium (ha szabad így szólani) non venit⁵⁷. Kérjük azért böcsülettel nagyságtokat és kegyelmeteket, hogy afféle violentiat⁵⁸ tevőket büntesse meg. Nam tua res agitur, paries proximus ardet⁵⁹, ha az praedicatorok házának szabadságát nagyságtoknak és kegyelmetek nem oltalmazzák hogy hogy oltalmaztatik meg az nemes uraink közül némelyik, holott jobbágyi helyre gyakor építetik.

1. A szatmári egyházmegye közgyűlése válasza az Nagygécen 1654. június 3-án, Szatmár vármegye 1654. május 21-én tartott nemesi közgyűlésének a megye lelkipásztorai által beadott és a nemesi törvényszék által megválasztott határozat pontjaira.
2. Az 1. Korinthisiakhoz írott levél 9-12. verse
3. mint a Hármaskönyv 4. rész 2. cím
4. egyházi
5. világi hatóságnak
6. Jozsue könyve 6. rész, – Mózes 1. könyve 47. rész 21, 26. versek
7. találatunk
8. egy évre való felfüggesztés a prédikátorságból
9. beleegyezést
10. egyházmegyétől
11. hivataltól való megfosztás, felfüggesztés
12. egyházmegye foszthat meg
13. függeszthet fel
14. egyházi zsinat
15. kegyvesztetté (török szó)
16. hivataltól megfosztottnak jelentessék
17. első pontra való határozatát, különben érvényes az nem vármegye határozata
18. óvást teszünk
19. fő-fő előljárókat
20. prédikatori rendet
21. az első pont első határozatára
22. felelet
23. a vétek minősége szerint megfontolásba
24. jegyzőkönyvébe
25. nádorával
26. megerősítettet
27. egyetemes egyház (zsinat)
28. gyakorlat
29. parasztot, jobbágyot
30. levelesíti a gonosztevőt (körözteti)
31. és pedig gyakori közbenjárására
32. a harmadik pont harmadik határozatára
33. nehézményezheti
34. nehézség nélkül

35. balul (rosszul)
36. a másik fél meghallgatása nélkül, a nemzetek és emberek jogával szemben
37. prédikátori rendet
38. (világi) igazgatási rendtartáshoz
39. (világi) igazgatási rendtartást
40. hatóság
41. nyilvános helyen
42. a negyedik pont negyedik határozatához
43. menetét
44. módosítja
45. törvények
46. alperes nő
47. megjelent
48. felperes férfi
49. óvással felmentette
50. hatalmaskodás
51. egyházmegye
52. peres eljárást
53. következtetés, peres eljárás szerint
54. egyházmegye
55. hatalmaskodásért
56. felmentődött
57. háromszori meg nem jelenés miatt
58. hatalmaskodást
59. mert a te ügyedről van szó, a szomszéd háza már tüzet fogott

14.

Szatmár 1654. július 24.

*Szatmár vármegye közgyűlésének tisztelendő Tharczali Péter és
Csegöldi Demeter által beadott igaztalan ellenvetések²⁶*

A határozat elhalasztva.

---

²⁶ SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 418/b. fol.

15.

Kelet nélkül

(1654. július 24. után)

*Szatmár vármegye közgyűlésének határozata Tharczali Péter és
Diószegi Dániel által beadott panaszokra*²⁷

1. Complanatio primi puncti de prohibitione rerum venalium facta.

2. Ecclesiastica disciplina ratione malefactorum juxta statutum comitatus anni 1607. admittat.

3. Excessus nobilis Thomae Szirmai.

Resolutio comitatus.¹

Ad 2. Az minemü választ adott az nemes vármegye az ecclesia követése felől, most sem tehet külön választ, mind a nagybányai, mind váradi generalis synodust² megtalálván, generális és solennis protestatiojok³ által declaráltak⁴ magokat, hogy nem assumálják⁵. Az nemes Zathmar vármegye is, az több nemes vármegyék consensusa⁶ nélkül semmiképpen nem assumálhatja⁷ és egy nemes embernél is, az nemes vármegye imponálhatja⁸. Hanem az mennyiben az magistratusoknak autoritások⁹ vagyon, procedalhatnak az malefactorok disciplinalasában¹⁰.

Ad 3. Márthon Thamas úr dolga, mert matrimonialis causa¹¹ levén az szent széket illeti. Azért az szent ministeriumot¹² kéreti az nemes vármegye, az mint hogy eddig, mind nemteleneket¹³, nemeseket ökegyelmek divortialták¹⁴, nem várva külső törvénytől. Azért comperialtatott¹⁵ az asszonyi állat nyilvánvaló latorsága, pronuncialjanak ökegyelmek.¹⁶

Szirmai Tamás úr magát excusálván¹⁷ az volentia¹⁸ dolgából, ártatlanságának megvilágosítására kívánja az inquisitiot¹⁹. Ezért az nemes vármegye ad inquisitionem²⁰ kibocsátotta szolgabíró uramat cum jurato²¹ (lehúzva: inquisitio lévén és comperialtatván az dolog juris ordine decidáltassék²²).

Százazberki praedicator úr lova felől irat az nemes vármegye nomine²³ (... .. kiszakadt) hogy hátramaradott lovat megadassa az nemes vármegye.

²⁷ Aláírás nélküli másolat. SZSZMLT IV.A. 501/a. 4. k. 419. fol.

1. az eladó portékák eltiltásáról szóló első pont elintézése;
2. egyházfegyelem a gonosztevők esetében a vármegye 1607. évi statutuma szerint meg van engedve;
3. nemes Szirmai Tamás kihágása; a vármegye határozata.
2. egyetemi zsinat
3. általános és ünnepélyes óvásuk
4. kijelentették
5. fogadják el
6. beleegyezése
7. fogadhatja el
8. teheti meg
9. világi hatóságok hatásköre
10. indíthatnak pert a gonosztevők megbüntetésére
11. házassági ügy
12. prédikatori rendet
13. paraszttal, jobbágyokkal
14. választották el
15. bebizonyult
16. ítéletet hirdessenek
17. kimentvén
18. erőszak
19. vizsgálatot
20. vizsgálat lefolytatására
21. esküdttel
22. vizsgálat ... .. megbizonyosodván ... .. a törvény rendje ... ..
döntessék el
23. nevével

16.

Hely nélkül, 1654. augusztus 11.

*Szatmár vármegye nemesi közgyűlése határozatára felvett
kihallgatási jegyzőkönyv Szirmai Tamás és Réczei Mihály egri
prédikátor közti vizsály ügyében*

Anno domini 1654. die 11. Augusti.

Generosus Samuel Daróczy iudlium comitatus Zathmariensis mp.
Joannes Rajki juratus assessor comitatus Zathmariensis mp.

De eo utrum.

Tudod-é, láttad-é, hallottad-é, hogy Szirmai Tamás úr az egi praedicator, Réczei Mihály úr házára hatalmasul, avagy az praedicator, avagy mások hivataljára, mint korcsoma házhoz, fegyveres kézzel ment és ott az praedicator feleségét rút szitokkal szidalmazta volna és hogy mind az praedicatornéét s mind az öccsét verte, s az öccsének vérét is kiontotta volna ? Ezekben mit tudsz, igazán megmondod?

1.º Stephanus Szücs annorum circiter 40, colonus Bernardi Egri juratus, juratus examinatus fassus est³. Tudom azt nyilván, hogy Szirmai Tamás az praedicator házára nem hatalmasul ment, hanem oda izent én túlem, hogy oda megyen, és az praedicator mondá, hogy noha beteges állapottal vagyon, de jószívvel látja. Azonban mondá az papné, de uram, de az orrodig értesz te, csak elgyűjjon ű kegyelme az felől. És én visszamenvén Szirmai Tamáshoz, megmondám és úgy ment oda Szirmai úr. Azt is láttam, hogy a papné verte nyakon Szirmai úr szolgáját azért, hogy az öccsét megszidta volt az űkegyelme szolgája, de immár annak előtte Szirmai úr az papnál három táncot is járt volna és hogy az papné nyakon verte az űkegyelme szolgáját.

Lement Szirmai Tamáshoz az szolgál (mivel immár Szirmai uram lefeküdt volt az praedicator házánál az padra) és jobban megverte Szirmai uram, azonban még lefeküdt és mikor űkegyelme szolgája kijött volna, az papné öccse neki futamkozék egy kapával és úgy üt meg Szirmai szolgáját, hogy mindjárt eldült és holt elevenen vették fel és arra a zajra futott ki a pap és az harangot úgy verte félre, de Szirmai Tamás úr akkor jött ki a házból, mikor immár az harangot az pap félreverte és hogy kijött, úgy szidta az papnét, hogy mind ű dolga az. Tudom azt is, hogy ott az praedicatornak korcsomája volt. Láttam azt is, hogy az papné az urával együtt az Szirmai Györgyné asszonyom jobbágya házára reá ment és az ajtaját bérontotta. Tudom azt is, hogy annak az papné anyjának ura vagyon és hitetlenül hagyta el az urát és úgy tartja maga mellett az papné. Hallottam azt is Réczei Mihály szájából négy alkalmatossággal is, hogy nem más, az felesége és az felesége anyja etette meg ... .. (a papír alján egy sor levágva) szájából, hogy ű látta, hogy annak az Réczeinének az anyja az kigyónak fejét vették és fokhagymát tett szájában.

2. Nagy István, 48 éves Szerdahelyi János jobbágya, examinatus stb. ... mondotta, semmit.

3. Nagy Tamás, circiter 20 éves, Szerdahelyi János jobbágya, examinatus stb. ... .. Tudom azt az praedicator házánál korcsoma volt, de nem tudok egyebet.

4. Oláh György circ. 42 éves Egri Bernát jobbágya, examinatus stb. ... .. Nem tudok egyebet, hanem tudom, hogy akkor az praedicatornál korcsoma volt. Azt is hallottam Szücs szájából, hogy az praedicator azt mondotta neki, hogy ütet az felesége és az anyja étette meg.

5. Máthé János circ. 40 éves, Kallós Ferenc jobbágya, examinatus stb. ... .. Tudja azt, hogy az praedicator házánál akkor korcsoma volt.

6. Nagy János circ. 35 éves, examinatus stb. ... .. Tudom nyilván, az ki miatt az veszekedés esett, mind feleségestül nyilvánvaló lator volt és az papné az ura ellen tartotta ott az házánál s mind penig az falunak is ellene. Tudom azt is, hogy az papnál korcsoma volt.

7. Doby Lukács, circ. 40 éves, Szirmai Ferencné jobbágya examinatus stb. ... .. Mint az előző 6. tanú.

8. Varga Mihály circ. 30 éves, examinatus stb. ... .. Egri Ferenc jobbágya. Tudom nyilván, mert én voltam az Szirmai uram siposa akkor az házánál és az pap üzent neki, hogy ű nála is volna egy kupa bora és egy darab pecsenyéje. És mi elmenénk Szirmai úrral együtt, és hogy onnét osztán el akart Szirmai úr jönni, az nyakába ugrék az papné és mondta, nem mégy oda édes Szirmai uram, mert még adós vagy egy táncsal nekem és sokat táncoltak osztán, s hogy Szirmai úr eldült, osztán az inasát nyakon csapta az papné. Annak az veszekedésnek oka mind az papné volt.

9. Nagy Mihály, circ. 38 éves, Bónis Mátyás jobbágya, examinatus stb. ... .., hallottam, hogy az praedicatorné azt kiáltá Szirmai úrnak, jűjjön által kegyelmed, Szirmai uram egy kupa borra és egy pecsenyére, de énnékem az sipos nem kell.

10. Oláh Pál, circiter 30 éves, Egri Bernát jobbágya, examinatus stb. ... .. Nem tudok egyebet, hanem hallottam az megholt praedicator szájából, hogy ütet az ű felesége étette volna meg.

11. Filléres Márton özvegye, examinata stb. ... .. Tudom, hogy korcsomája volt az papnak és hegedüse és táncoltak ott, és azt is tudom, hogy az papné öccse verte le Szirmai úr szolgáját. Hallottam azt is, hogy azt mondotta az praedicator, hogy az ű feleségének az anyja az kígyó fűvel nem tudja mit csinált, de ű neki az felesége és az anyja miatt kellett meghalni, mert ütet azok étették meg.

Végeztetett az fenti évben és napon.

Samuel Daroczy
judlium comitatus
Zathmariensis
mp.
(pecsét)

Joannes Rajki
juratus assessor comitatus
Zathmariensis
mp.
(pecsét)

(Az irat alján pótlólag beírva.)

(Im)

Ákosi János egri egyház lelkipásztora. Halotta az Récsei Mihály szájából, hogy ütet a felesége és anyja étette meg és amiatt kelletik neki meghalni.

(l)

1654. augusztus 26.

Szathmáron a fent írt szolgabíró és juratus által tett jelentésről bizonyság.

esküdt nótárius

Prentaller János jezsuita „intő levele” levele Kazsok falu lakóihoz

Közli: Fazekas István

A törökellenes felszabadító háborúk Magyarország egésze számára nagy változást hoztak. Esély nyílt az ország területi integritásának helyreállítására, ezzel párhuzamosan az igazgatás, gazdasági élet újrászervezésére. A protestáns egyházközségeknek azonban a török kiűzése nemcsak könnyebbséget, hanem megpróbáltatást is jelentett. Az abszolutista kormányzat minden addigi próbálkozásnál erőteljesebben törekedett egy egységes vallású ország létrehozására. A visszafoglalt, eleinte katonai igazgatás alatt álló területeken nagyon gyorsan megkezdődött a rekatolizáció. Nem volt ez másképpen a Balaton és a Mecsek közötti területen sem, ahol Pécs visszafoglalását (1686) követően a megerősödött jezsuita rezidencia tagjai kezdtek erőteljes térítésbe¹. Akcióik eredményeképpen 1686–1692 között a területen élő református, evangélikus és unitárius lakosság jelentős részét katolizálták. A gyors siker azonban nem bizonyult tartósnak. Az elűzött prédikátorok visszajöttek, a lakosság pedig visszatért megszokott hitéhez, ami ellen természetesen megpróbáltak tenni a katolikus térítők, esetenként nem riadva vissza attól sem, hogy a világi hatalom támogatását igénybe vegyék².

A Somogy megyei Kazsok falut is, amely ekkor a Vitnyédy család kezén volt, a többi községhez hasonló sors érte³. A jezsuita szerzetesek missziós útjaik során 1688-ban másik három református faluval, Taszárral, Gadáccsal és Gellyével együtt térítettek katolikus hitre⁴. A négy faluban összesen 1483 felnőtt lakos változtatott hitet⁵. A siker

---

¹ A korszakra vonatkozóan feldolgozza a pécsi jezsuiták történetét: GALAMBOS Ferenc, *A pécsi jezsuiták működése 1687-1718*, Bp. 1942.

² A kialakult helyi konfliktusokról, pl. Andocson, ill. Nadasdon GALAMBOS Ferenc i.m. 64–66.

³ A falu birtokosai 1701–1703 között Vitnyédy Pál örökösei, 1715-ben Káldy Pál: BOROVSZKY Samu, *Magyarország városai és vármegyéi. Somogy megye*, Bp. 1896. 90.

⁴ Somogy megyei községek szintén.

⁵ GALAMBOS Ferenc i.m. 69.

Kazsokon sem bizonyult tartósnak, mint az a pécsi jezsuita rezidencia superiorának, Prentaller Jánosnak alább közölt leveléből kiderül⁶. 1692-ben a prédikátor visszahívásával a református hitre való visszatérés veszélye fenyegetett. A jezsuita a falu lakóit e szándéktól próbálja eltántorítani. Írásának jelentőségét a levélben felsorakoztatott érvek adják, mert általuk a hitviták egy olyan szintjéről juthatunk információhoz, amelyről nagyon kevés dokumentum maradt meg. A paraszti közösségek meggyőzése szóban történt, így az agitáció során elhangzottakról alig ismerünk forrást, pontosabban az erre vonatkozó források számbavétele még nem történt meg.

Prentaller levelében nyolc érvet soraköztet fel igaza mellett, amelyek között azonban csak két teológiai érv szerepel, mindkettő nagyon egyszerű megfogalmazásban. Az első érv a római katolikus hit és Pál apostol Rómaiakhoz írott levele egy versének formai (elnevezésbeli) egybeesésére építve bizonyítja a katolicizmus igazát. Az érv nem új, hisz Pázmány több vitairatában felbukkan⁷. A második érv (a levélben a negyedik) indoklása, miszerint a pápista az igaz és egyedül üdvözítő hit (e kor még nem ismerte a toleranciát) roppant egyszerű: csak a katolikus hit az egyedül üdvözítő hit, hisz több évszázaddal megelőzte a református hitet⁸. A fennmaradó hat érv mindegyike félelmet próbál ébresztetni a község lakóiban. A prédikátor visszahívásával a világi és egyházi hatóságok ellen vétkeznek, úgymint a király és a kamarai bizottság (második érv), az érsek, a püspök, a főispán ellen (ötödik érv), a terület katonai prancsnoka ellen (hatodik érv), a földesúr ellen (hetedik érv). Tettük nem fog következmények nélkül maradni, vizsgálatra fog sor kerülni (7. érv). Külön érdekesség a Corpus Juris két cikkelyére, az

---

⁶ Prentaller személyére: Ladislaus LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551-1773). Pars II. (I-Q)*, Romae 1988.

⁷ Az érvet felhasználja Pázmány Péter *A Sz. Írásról és az Anyaszentegyházról két rövid könyvecskék* című vitairatában (Bécs 1626), ahol a második bizonyosság érvrendszerében szerepel. A munka megjelent Demkó György gondozásában: PÁZMÁNY Péter *összes munkái*, V., Bp. 1900, 343–469. – RMNy 1351. (RMK I. 552.). Előkerül továbbá egy másik népszerű vitairatában is, a *Bizonyos okok* című Pozsonyban, 1631-ben megjelent munkájában, ott ötödik okként szerepel – RMNy 1511. (RMK I. 1002). A vitairat szövegkiadása Kiss János részéről PÁZMÁNY Péter *összes munkái*, V., Bp. 1900. 303–342.

⁸ Az érv előkerül mindkét fent említett vitairatban, a *Bizonyos okok* által felsorolt nyolc ok közül negyedikként.

1523:54. tc.-re és az 1524:4. tc.-re való hivatkozás, amely Luther Márton és más eretnokségek követőire mondja ki a jószág- és fejvesztést. A két cikkely valóban szerepel a törvénykönyvben, de az utolsó évszázadban ezek alapján senkit nem ítélték el. Felhasználásuk mindenesetre hatásos lehetett, hisz mégiscsak az írott törvényre történt hivatkozás, méghozzá pontos oldalszámmal. A falu lakóinak elgondolkoztatására szolgált az a megjegyzés is, amely a korábbi évek templomfoglalásaira támaszkodva azt a hírt erősítette, hogy az országban előbb-utóbb nem marad más hit, mint a „magánosan üdvözítő katolikus hit”. A levél végén Prentaller arra inti a kzsokiakat, hogy a levelet adják tovább a hasonló cipőben járó kőröshegyieknek és zalaiaknak.

Nem ez az első eset, hogy intő tartalommal falusi közösséghez levelet intéznek. Irodalmi változata is létezett. Gondoljunk csak a szintén Dél-Dunántúlon fekvő Bába lakói számára készült Vörösmarti Mihály-írásra, az „Intő és Tanító Levélre”. A könyv kezdeményét jelentő levelet egy hasonló hitbeli ingadozás híre iratja meg a szerzővel⁹.

A levél valószínűleg nem jutott el Kzsok község lakóihoz, hisz Jány Ferenc szerémi püspök, bátai apát irathagyatékában maradt meg. Az olasz származású Jány mint a bátai apátság birtokosa kapzsiságával szerzett magának a környéken kétes hírnevet¹⁰. A forrást betűhív átírásban közöljük.

1692. március 28. Pécs

Prentaller János jezsuita szerzetes levele Kzsok község lakóihoz

(MOL E 180. Jány Ferenc és Jakab 3. tétel 922. sz.)

I(ste)n álgya kegyelmeteket minden testi s lelki jóval
Gasoki Bíró Esküttek és Kösség.

Azt halottam bizonyos embertől, hogy kegyelmetek Caluinista Praedikátort akar hozny, annak okaért akartam kegyelmeteket Attyai lelki szeretettel ettől a nagy uezsedelemtől intísem álta meg szabadítany. Ha

⁹ Megjelent Pozsonyban 1639-ben (RMK).

¹⁰ Kétes hírnevére: Josephus BRÜSZTLE, *Recensio universi cleri dioecesis Quinque-Ecclesiensis...*, I., Quinque-Eclesiis 1874. 434. – Térítésekben játszott szerepére: GALAMBOS Ferenc i.m. 69.

kegyelmetek igaz hitit meg szeguén és Istentől el pártulván azt cselekeszi, Ország Törvénye szerint nem várhat kegyel(mete)k egyebet, hanem jóságának uesttésit és a maga eleven testének meg égetísit. Mint hogy elsőben Isten ellen támod Kegyel(me)te(k), a ki nem Calvinus János vallását, hanem az igaz Romai Papista Hitet hatta Sz(ent) Péter és többi Apostolok által az Egész Emberi Nemzetnek, mert erről világossan mongya Sz(ent) Pál, s nem a Calvinista vallásról: hálát adok a JESUS Xtus által az I(ste)n(ne)k, mert a ti Hitetek (o Romaiak) az egész világon hirdetettik¹¹ etc: Máshodczor Csaszár ő Fölsége és koronás királyunk ellen, mint Földös ura ellenis uét Kegye(l)(me)t(e)k, és Fölséges Com(m)issio ellen, mint hogy ezek nyiluán tiltyák a Calui(ni)sta vallásra való vissza térést, és láttátokis hogy azért vették el a Templomokat az el múlt Esztendőkbén, mert az igaz Romai hiten kívül Országunkban nem akarnak T(öbb) Eretnek Téuelgéseket szenuednyi, és mint hogy ez a regi Magyarországi Nemzetnek igaz hite, melyre tért Pogánságból, a mint a regi Papista Ecclesiák és Szent Egyházok világossan adgyák szemetek eleibe. Harmadszor Országunk Töruényit meg rontya Kegyelmetek, mert a Magyar Nemzet Pogánságból ki térvén, öt száz esztendeig tiszta Romai Paista Hitben élúén, Luter Márton és Caluinus János úy találmánya elöt, azt uégeszte második Lajos Király alat 1523. esztendőben a Buday Gyülésbe Articulo 54. fol.303¹². Editione Vien(nen)si Bécsi nyomtatásban, hogy a Luteristákat és egyéb igaz Romai hittől el szakat embereket fejeken ioszágokon maraszsa a király. Ismét 1525. esztendőben a Rákos mezein azt végesztik a Magyarok, a mint mai napigis meg vagyon a Decretomba Art(ticulo) 4. fol.304. Bécsi nyomtatásba, hogy a Luteristák, annál inkább a Caluinisták meg fogatassanak meg égetessenek. Negyedczor lelkit sérti Kegyel(me)tek, mert Caluinus Jánosnak tanítási világossan Sz Irással ellenkeznek, és utób jöt az igaz tanításnal sok száz esztendőuel, mint hogy előb Papista Pap léuén az igaz Annysz(ent)Egyháztól el pártulván feslet élete mellé koholt vallást¹³. Ötödször Érsek Püspek Fő Ispán akarattyá ellen rugoldoztok¹⁴. Hatodczor Generalis Vechy¹⁵ Urunk haragjábanis estek.

¹¹ Róm. 1:8.

¹² *Decretorum, constitutionum et articulorum Regum Inclyti Regni Hungariae*, Tom. I–III, Viennae 1628. (RMK II.1416.)

¹³ Az évrre vonatkozólag lásd 7. jegyzetet.

¹⁴ Az esztergomi érsek ekkor Széchenyi György (1685–1695). Pécsi püspök Radonay Máttyás (1687–1703. IV. 3.). Életére Josephus BRÜSZTLE i.m. 432–470. A főispáni

Hetedczer magatokat fiatokat valóságosan meg rontjátok, mert bizonyosan Inquisitio lesz dolgotokban. Nyoczadczor Földös Uratok sem fogja szenednyi, hogy Pokol felé térjete, és ördögi kötelet uestetek nyakatokban. Annak okáért ha örök életet mas uilágon, ezen a földben peniglen lelki testi békességet kívántok, és a Pokolbéli kinoktól szabadulnyi akartok, ime előtetek az út, mert egy általyába el vagyon végezue (a mint magatokis láttátok az el múlt esztendőkbe) hogy maradása Országunkban ne legyen annak, a ki igaz Romai Papista magánosan üduezitő Hitet ne(m) tart. De nem lehet egy csapással a(z) fát le vágnyi, annak okáért nem kezdhetünk egész Országban mindenüt a meg téréteshez, hanem ot, a hol tuggyuk, hogy a Főeknek akarattya kiva(n)nya. Azért kérlek benneteket mind fejenként a JESUS Xtus Szent uére hullása által, az igaz Romai Hitben álhatatosok legyetek, mert ez az üdvösségnek ösuénnye. Jób uólna a kőröshegyieknek¹⁶ és Zalán¹⁷ lakóknak hogy egyeznének uelem a kapitanyok vagy vaidáiok miát, és a Praedikatorokat, a kik lelki uestedelemre uiszik, el bocsátának, enis tehetnék jót uelek, mellyeknek ezen leuelemet küldheti kegyelmetek, minek utánna meg oluastattya kegyelmetek Kasokiaknak és azon kerübelő Calui(ni)sta emberekből let Romai Papista igaz hitő embereknek, vagy a kik már okadásra és Caluinista Hamisságra hailottak vagy hailany akarnak, de meg siratyák.

Pécsen 28. martii

1692.

Kegyelmeteknek mind fejenként
jo akarója , s lelki Attya

kész szolgája

Pater Prentaller János JESUS Társaságának
szerzetese

---

tisztet ekkor szintén Radonay Mátyás viseli: FALLENBÜCHL Zoltán, *Magyarország főispánjai*, Bp. 1994. 64.

¹⁵ Gabriel Vecchy gróf Thüngen Károly utódaként lett Pécs és körzete parancsnoka, 1695-ben indigenátust kapott: GALAMBOS Ferenc i.m. 31. – BABICS András, *A kamarai igazgatás Pécs városában*, Pécs 1937. 23–24. – BOROVSZKY, *Somogy megye* 471.

¹⁶ Kőröshegy (Somogy megye) 1677-ben Széchenyi György birtoka: BOROVSZKY Samu i.m. 99.

¹⁷ Zala (Somogy megye) 1695-ben Perneszi Zsigmond és testvére, Anna Julianna, és annak férje, Babocsay Ferenc birtoka: BOROVSZKY Samu i.m. 471.

A Református Főkonzisztórium levéltárának forrásaiból: Az erdélyi református népoktatás reformja a 18. század végén

Közli: Sebestyén Kálmán

A 18. század második felében a Habsburg felvilágosult abszolútizmus új oktatáspolitikai célokat tűzött maga elé: az iskolaügy állami irányítását és az oktatás egységesítését. Ezeket a célokat aránylag rövid idő alatt kívánta megvalósítani. Megszülettek az új iskolaügyi törvények: Magyarországon a Ratio Educationis (1777), Erdélyben a Norma Regia (1781). Erdélyben a Gubernium keretében megszervezték a Tanügyi Bizottságot (Commissio Litteraria), mely az iskolaügyi reform országos irányítója lett és mint felekezeti közti szerv működött. Az általa kidolgozott „*Systhema studiorum*” az új célkitűzéseket próbálta meghonosítani.

Az erdélyi református egyház – az 1781. évi türelmi rendeletre hivatkozva – tiltakozott a Norma Regia, az egységes iskolarendszer bevezetése ellen és a „*Systhema*”-t is elvetette.¹ Az erdélyi protestáns felvilágosodás a Habsburg abszolútizmus iskolapolitikájától saját iskoláinak önállóságát és annak szellemiségét féltette, tiltakozásaik hangsúlyozták az egyház autonómiájának fontosságát és saját iskolareformjainak korszerűségét. A terézianus és jozefinista iskolaügyi rendelkezések az egyház szempontjából valóban sérelmezhetőek voltak, de egyúttal kihívást is jelentettek a protestantizmus számára és ösztönzőleg hatottak saját reformjaik megvalósítására.

Az alábbiak során a Református Főkonzisztórium levéltárából olyan iskolatörténeti források közlésére és értékelésére vállalkoztunk, amelyek az erdélyi református népoktatás megújításának értékes dokumentumai.²

---

¹ POKOLY József, *Az erdélyi református egyház története*, Bp. 1904. V. 133.

² *Erdélyi Református Főkonzisztórium* (1668–1871), az erdélyi kálvinista magyarság főrangú világiakból és tekintélyes lelkészekből álló egyházkormányzati és érdekképviselői intézménye. Megalakulása a XVII. század második felére tehető, végleges szervezeti formáját csak 1709-ben a rekatolizáció ellenhatásaként nyerte el. A Főkonzisztórium 1715-ben létrehozta központi levéltárát, mely a református egyház legfontosabb jogbiztosítékainak tárháza, az egyházi javak, birtokok megvédésének

Az erdélyi református felvilágosodás egyik első eredménye az iskolai tantervek kidolgozása és ellenőrzött végrehajtása volt. Az egyház megbízott vezetői 1769-ben Marosvásárhelyen elfogadták a valamennyi erdélyi kollégiumra érvényes tanmenetet, mely a „Methodus docendi” néven vált ismertté és amely a kor színvonalának megfelelően rendezte a református közép és felső iskolaügyet.³

A Habsburg felvilágosult abszolútizmus fontosnak tekintette a népoktatás megújítását is. Az egységesítés szellemében adták ki Erdélyben 1774-ben és 1775-ben a népoktatási rendeletet és 1785-ben a népiskolai rendtartást, ezt szolgálta az 1784-ben kihirdetett nyelvrendelet, melynek értelmében az ország hivatalos nyelve (az iskolaké is!) a latin helyett a német lett.

Az erdélyi református egyház mindenekelőtt az iskolamesterek státusán szeretett volna változtatni, intézkedéseivel megpróbálta elősegíteni a tanítói pálya önállósodását, a diáktanítók helyett állandó tanítók alkalmazását. Az 1748. évi etédi zsinat megengedte az iskolamesterek állandósítását, s három év elteltével a diákokat nem kötelezte arra, hogy visszatérjenek a kollégiumba tanulmányaik folytatására.⁴ 1773-ban a háromszéki iskolamestereknek engedélyezték a nősülést azzal a feltétellel, hogy: „a szorgalmatos tanításban meg ne restüljenek”.⁵ Az oktatói munka folytonosságát akadályozta a mestermarasztlás szokása – az egyház vezetői gyakran hadakoztak ellene (Mária Terézia 1779-ben meg is tiltotta), de a falvak közössége hosszú időn keresztül ragaszkodott ehhez a jogához.

A 18. század utolsó két évtizedében az erdélyi református egyház állandóan napirenden tartotta a népoktatás ügyét. Az 1780. évi dési és az 1781. évi széki zsinatok határozatai, arra kötelezték a vizitáló esperest,

---

eszköze lett. A levéltár mindig a Gubernium közelében működött anyagát előbb Kolozsvárt, majd közel száz esztendeig Szebenben, 1790-től pedig újra Kolozsvárt őrizték. Végleges rendje 1809-től kezdődően Inczédi László secretarius idején alakult ki, ekkor készült az iktatókönyv betűrendes mutatója, az elintézett darabokat csomózták, időrendbe rakták. Jelenleg az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltárában őrzik, a továbbiakban: FőkonzLvt. (Vö.: JAKÓ Zsigmond, *A levéltárvédelem útja az erdélyi reformátusok körében*, in *Írás, könyv, értelmiség*, Bukarest 1976.103–137.)

³ FOGARASI Sámuel, *Marosvásárhely és Göttinga*, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi JUHÁSZ István, Bukarest 1974. 14–15.

⁴ POKOLY József i.m.159.

⁵ FőkonzLvt 27/1773.

hogy a tanulóktól vizsgát vegyen, s így személyesen meggyőződjék arról, hogy a tanító milyen eredménnyel tanította „az írást, az olvasást, a kátét és az aritmetica négy alsóbb specieit”.⁶ Az 1783. évi sárdi zsinat előírta a lelképásztornak, hogy a tanításra felügyeljen, valamint elrendelte az iskolákban használt *Ágenda* újrakiadását. 1781-ben a Református Főkonzisztórium Tanügyi Bizottságot hozott létre, melynek célja a református iskolai autonómia megőrzése és a felvilágosodás szellemében kialakított saját iskolapolitika védelmezése volt.

Az erdélyi református egyház belső életét 1785-ben felkavarta a II. József által kiadott népiskolai rendtartás, amelyben saját iskolai autonómiájának, sőt nemzetiségének veszélyeztetését látta.⁷ A kihívásra a református népfőiskolák reformjának kidolgozásával válaszolt, valóságos jelszó lett a „nationális iskolák” szervezése, egyhangú vélemény volt, hogy a népiskolák korszerűsítése az egyház számára létkérdés. Az 1785. évi nagybaconi zsinat Eperjesi Zsigmond püspök vezetésével előkészítette a következő esztendő reformját, melynek elsődleges célja a magyar nyelvű oktatás általánossá és kötelezővé tétele volt.⁸ A Református Főkonzisztórium 1785. decemberében kibocsájtotta a népiskolai utasítás „Conceptus”-át és felkérte az illetékes egyházi vezetőket, espereseket, kollégiumi professzorokat, hogy a népoktatás korszerűsítéséről mondjanak véleményt. Elsőnek Eperjesi Zsigmond nyújtotta be észrevételeit,⁹ majd a többi felkért szakember is nyilatkozott, köztük Galambos Mihály, Nemegyei János, Szabó Sámuel és Kovács József nagyenyedi professzorok.¹⁰ Az elkészült népiskolai „Instructio”

---

⁶ POKOLY József i.m.160.

⁷ *Erdély története*, főszerk. KÖPECZI Béla, II. kötet, Bp. 1988. 1107.

⁸ FOGARASI Sámuel i.m. 19.

⁹ *Eperjesi Zsigmond*, Erdély 30. református püspöke. Felvincen született, lelképásztor Szőkefalván (1755-től), V.Gálfalván (1758-tól), Felvincen (1777-től), Nagyenyeden (1784-től). 1767-től egyházmegyei jegyző, 1776-tól közfőjegyző, majd 1782–1793 között református püspök (superintendens). Nagyenyed az ő beiktatásakor lett püspöki székhely. Püspöksége idején tartott zsinatok – a sárdi (1783), a nagybacsoni (1785), a geryeszegi (1787) – napirenden tartották a népoktatás kérdését. 1793 novemberében Nagyenyeden hunyt el.

¹⁰ *Galambos Mihály* Nagyenyeden tanult, 1766-ban írta alá az iskola törvényeit és lépett a felsőbb éves diákok sorába. Akadémiai tanulmányai végeztével 1778-ban a nagyenyedi kollégium német, görög, földrajz és természetrajz tanára lett. 1789-ben tragikus körülmények között hunyt el.

Nemegyei János (1751–1837). Magyar Nemegyén (Beszterce-Naszód vm.) született. Tanulmányait 1761-ben Marosvásárhelyi Református Kollégiumban kezdte, 1770-ben

végrehajtásával, illetve a református kisiskolák felügyeletével Kiss Gergely székelyudvarhelyi professzort, generális nótáriust bízták meg.¹¹

A népiskolai utasítás a református alapfokú iskola alapvető céljaként a vallásos nevelést jelölte meg: „Nem lehet helyesebben töltött idő hasznosabban töltött fáradság, mint melyet fordít valaki a nevelésben gyermekeknek ifjaknak az Isteni félelemben való oktatásokra” – írta. Emellett azonban megfogalmazódott a „hasznos hazafiak, szorgalmas gazdálkodók” nevelésének igénye is. A felvilágosodás szellemének megfelelően az iskolamesterben elsősorban a tanítót látta, a kántori szolgálat, templomi éneklés, prédikálás alól mentesíteni szeretne. A kollégiumokban tulajdonképpen ekkor kezdődött a tanítóképzés. A Főkonzisztórium az „Instructio”-val egyidőben utasítja a professzorokat:

írta alá az iskola törvényeit. 1778–1782 között Bernben és Hollandiában tanult. 1782-től a nagyenyedi kollégiumban a nyelvészet professzora, a görög, latin, héber nyelvek mellett nyugati nyelveket is tanított. Tudományos érdemeinek elismeréseként nemesi címet kapott. 1828-ban nyugalomba vonult, 1837-ben elhalálozott.

Szabó Sámuel a nagyenyedi kollégiumban tanult, 1762-ben írta alá az iskola törvényeit. 1772-ben Gróf Teleki Mihályt külföldi akadémiákra kísérte, a leideni egyetem hallgatója. 1776-tól 1779-ig a Marosvásárhelyi Református Kollégium filozófiaprofesszora, 1779-ben elfoglalta a Nagyenyedi Kollégium teológiai tanszékét. 1789-ben elhunyt.

Kováts József (1732–1795) Zabolán (Háromszéken) született, 1747-ben a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban kezdte tanulmányait. 1759–1763 között külföldi akadémiákra kísérte Gróf Teleki Sámuel, a későbbi erdélyi kancellárt, a híres Teleki Téka összegyűjtőjét. 1760-ban Bázelen, 1761–1762-ben Utrechtben és Leidenben, 1763-ban Párizsban hallgattak előadásokat. Visszatérte után előbb székelyudvarhelyi, majd 1767-től nagyenyedi mathesis tanár. Tudományos publikációin kívül számos iskolai kézikönyvet írt. Vagyonának jelentős részét a nagyenyedi kollégium könyvtárára hagyta.

(Vö.: P. SZATMÁRY Károly, *A Gyulafehérvár-Nagyenyedi Bethlen Főtanoda története*, Nagy-Enyed 1868. és KONCZ József, *A marosvásárhelyi evang. reform. kollégium története*, Marosvásárhely, 1896.)

¹¹ FőkonzLvt 187/1786. – *Backamadarasi Kiss Gergely* (1738–1787) Backamadarason (Marosszéken) 1738-ban született. Tanulmányait a Marosvásárhelyi Református Kollégiumban kezdte, az iskola törvényeit 1751-ben írta alá, majd Bázelen folytatta. 1768-ban a Székelyudvarhelyi Református Kollégium rektor-professzora lett, jogot, filozófiát, teológiát tanított. A kitünő szervezői készséggel megáldott tanár 1773-ban új emeletes kollégiumot építtetett, az alma máter második megalapítójának tekintették. 1785-től az Erdélyi Református Egyházkerület főjegyzője, 1786-ban a Főkonzisztórium megbízta a falusi népiskolák felügyeletével. Az erdélyi református oktatás legnagyobb hiányosságának a tankönyvek hiányát tartotta. Székelyudvarhelyen 1787-ben hunyt el.

(Vö.: MÓZES András, *Backamadarasi Kiss Gergely*, Református Szemle, 1982/3.)

„Igyekezzenek kegyelmetek az oskolamesterségre a tanuló ifjakat úgy előkészíteni, hogy azok tanulják meg nem csak a jó írás, olvasás és éneklés módját, hanem annak felette magokévé tegyék a catechetica teológiát, bibliabeli szent históriát, ezek mellett gyakoroltak legyenek az aritmeticában, értsenek valamit a geometriából, tudják hazánk s nemzetünk históriáját”.¹²

Az „Instructio”-ban megjelentek a filantróp pedagógia elvei is: az iskolamester magatartása nyájas, szelíd és szeretetteljes legyen, a kitűzött feladatok, leckék megfeleljenek a gyermekek életkori sajátosságainak, értelmi képességeinek – szólt az utasítás. Érdekes, hogy tanmenetet nem állapítottak meg, mit és mikor tanítsanak, azt az iskolamesterek „okosságára” bízták.

A feudalizmuskori falusi iskolázás egyik nagy kérdése a rendszertelen iskolalátogatás. Az utasítás a 6–13 éves gyerekek beiskolázását, „erőhatalommal”, a világi hatalom bevonásával is biztosítani szerette volna. Eperjesi Zsigmond püspök az úgynevezett „minta-iskolák” mellett kardoskodott, amelyek hite szerint kitűnő eredményeikkel vonzzák majd a tanulókat. Ő vetette fel a külön leányiskolák, a tanítónők alkalmazásának gondolatát is.

A felvilágosodás eszmekörében fogant népiskolai reform megpróbálta a parasztság hagyományos műveltségét új tantárgyak bevezetésével korszerűsíteni. Az utasítás az írás, olvasás, vallásitanítás mellett a „polgári társaságbeli élet folytatására múlhatatlanul szükséges dolgok” az aritmetica, história, geográfia, mezei oeconomia tanítását is előírta. A leánygyerekeket olyan dolgokra szerette volna megtanítani, „amelyek falusi közönséges gazdasszonyoknak hasznosak”. Furcsa, hogy az olvasni tanítás terén a sillabizálás évszázados módszerét alkalmazta, újításra ebben a tekintetben nem vállalkozott, az olvasás megtanulása tehát továbbra is két-három esztendőig tartott.¹³

Az utasítás kidolgozása során vitákra is sor került, elsősorban a latin nyelv tanításával kapcsolatosan csaptak össze a vélemények. Az „instructio” szerint a latin nyelv tanítása „a falusi oskolákban nem szükséges (ezután nem is engedtetik)”. Érdekes, hogy ez utolsó

---

¹² POKOLY József: i.m.161.

¹³ SEBESTYÉN Kálmán, *Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig*, Művelődéstörténeti Tanulmányok (Bukarest) 1979. 148. Az olvasni tanítás új, hatékonyabb módját, a „hangoztató módszer”-t Szőnyi Nagy István Magyar Oskola (Kolozsvár 1695.) című könyve propagálta.

megállapítást az eredeti szövegből később kihúzták. Eperjesi Zsigmond püspök szerint „a deák nyelv tanítása legalább a grammatikáig” fontos lenne. Valóban a latin nyelv alapelemeinek ismerete a továbbtanuláshoz szükséges volt, azt a felsőbb iskolákba igyekvő tanulók igényelték. Ezenkívül a deák nyelv tanítása a falu közössége előtt rangot adott az iskolának, tekintélyt az iskolamesternek. A vita eredményeként a latin alapismeretek tanítása visszakerült a falusi kisiskolák tantárgyainak sorába. Az instructio figyelembe vette az 1784-es nyelvrendelet utasításait és a tanítókat arra serkentette, hogy sajátítsák el a német nyelvet „ezzel is szolgálni igyekezzék”.

A Főkonzisztórium felső utasításra bevezette az iskolai felügyeletnek az eddiginél hatékonyabb formáját. Rendelete alapján a tractusokban (egyházmegyékben) megfelelő képzettséggel rendelkező egyháziak és világiak közül „subalternus inspector”-okat választottak, akik a helybeli papokkal együtt végezték az iskolák ellenőrzését. 1786-ból Háromszéken pl. 21 világi inspector neve ismert. E jól működő iskolafelügyeleti rendszert II. József halála után a hagyományos formákhoz ragaszkodó társadalom mint szükségtelen újítást megszüntette.¹⁴

Kiss Gergely professzor - az erdélyi református iskolák ellenőrzésével megbízott felügyelő - a hiányzó tankönyveket szerette volna pótolni „minthogy lehetetlen a falusi iskolák állapotjának boldogulni a szükséges könyvecskék nélkül”. Természetes igényként merült fel a külön osztályterem biztosítása (több helyen a mester saját lakószobájában tanított), mely „illően” tiszta és világos legyen.

Az elmondottak és a mellékelt források alapján képet alkothatunk az erdélyi református egyház népiskolai reformjáról, mely a felvilágosodás szellemében korszerűsíteni igyekezett a falusi kisiskolákban folyó oktató-nevelő munkát. A protestáns felvilágosodás küzdelme egyházi autonómiája védelmében eredményes volt, hiszen a német nyelvű iskolák helyett a „nationális” iskolák, az egységes állami iskolákkal szemben a felekezeti iskolák eszménye erősödött meg. Az elért eredmények annak az iskolai örökségnek képezték a részét, amelyre később a korszerű általános népoktatás épült.

---

¹⁴ SIPOS Gábor, *Marossszéki népoktatás a XV. századtól 1848-ig*, Művelődéstörténeti Tanulmányok (Bukarest) 1980. 115.

Eperjesi Zsigmond református superintendens megjegyzései a „Falusi Oskolák jó móddal tehető felállítatásokról”

„1. Nem gondolom, hogy a Méltóságos Fő Consistorium is arra tzeolzna, hogy minden falusi Ekklesiákban oskolák állíttassanak, minthogy ez nem is lehet egyfelől azért, mert lehet számlálni egy széltiben hét-nyoltz Ekklesiákat is, melyekben Mesterek nintsenek, hogy pedig ilyen helyeken a Fő Consistorium tzelja szerént a papok tanítsák a gyermekeket ahoz reménység nem lehet, más felől azért mert ahol Mesterek vagynak is, azok többnyire mind az éneklésre, de kivált képpen a Tanításra nézve inaptusok, úgy hogy húsz közül is alig lehet egy alkalmatost választani és merem mondani, hogy valameddig a mostani mesterekre bízattatnak az oskolák, mind addig jó móddal fel nem állanak.

2. Talán jó volna, ha a Traktusokban ... csak éppen a népesebb és tehetősebb Ekklesiákban állíttatnának jó móddal való oskolák és azokban rendeltetnének esméretes és ... készült jó Tanító Mesterek még pedig, ha lehetne nőtlének, mert már tapasztalt dolog, hogy a házas Mesterek éppen nem taníttanak és azoknak a Tanításért való fizetések határozatnék meg mindenütt egyformán, mivel a tanítást az is nagyon akadályoztatja, hogy az Atyák a tanításért fizetni nem kívánnak és ez közönséges panaszok a Mestereknek. Az Inspectorok az ilyen különös oskolákra könnyebben és nagyobb gyönyörűséggel vigyázhatnának, a körülvaló Ekklesiák látván az épületes előmenetelt Gyermekeiket önként adnák az ilyen oskolákban, amelyekben következőképpen nem tsak a Magyar, hanem a Deák nyelv is legalább a Gramatikáig a régebbi szokás szerint taníttathatnék ... végre a Mesterek is provocaltatnának a Tanításban való igyekezetre látván fáradságoknak mind jutalmát, mind pedig az abból következő dicséretes gyönyörűségeket. Így volt ez ... mi közöttünk akkor is mikor az oskolák legjobb divatjokba voltanak, példa, hogy most többeket ne említsek Nagy Batzon, mely eleget tett ezen tekintetben az egész Erdővidéki Eklesiáknak.

Ezen feltételek mellett elégnek tartanám a Hunyadi Traktusban oskolát állíttatni Déván, Losádiban, Hátszegen, Rákosdon és az Körösre nézve Brádon. A Fejérvári Traktusba minthogy azonkívül is két fiu Fejérváron és Igenbe. Az Enyedi Traktusban Enyeden, Felvintzen, Egerbegen, a két Tordán, a Bollya völgyire nézve Bürgösön sattöb.,

amelly helyeken különben is rectorok szoktak lenni, de csak titulotens mivel oskolát éppen nem tartanak.

3. A gyermekeknek oskolában való szoktatthasokat nézni már ezt legheresebbnek tartom... ha a Mestereket ezen tekintetben megszólíttjuk, azt mondják, hogy ők örömmel taníttanának de az Atyák nem adják fel gyermekeiket. Ha az Atyákat szólíttjuk azt felelik, hogy hijjába járatták fel és hijjába költenek mert a Mesterek nem tanítanak... némelyek két-három esztendőig oskolában járt gyermekeiket producálják akik még tsak olvasni sem tudnak...

A Mesterekre nézve mind a Méltóságos Fő Consistorium atyai intése, mely intéztetett a Mesterekhet, mind pedig az én fellyebb írt tsekély projectumom. Az Atyákra nézve pedig igen jónak tartanám, ha megújíttatnék a Felséges Királyi Guberniumunk az a Kegyelmes rendelése, melyben az előtt való esztendőkben az parancsoltatott vala, hogy az Atyák... gyermekeiket Oskolába járassák taníttassák és azok közül egy is fel ne nevelkedjék, aki legalább olvasni ne tudjon különben gyermekeiket elvétetvén olyan helyre adatnak, ahol kedvek ellen is tanulniok kelletik... ezen authoritás nélkül a gyermekeknek tanítatására nézve semmire sem megyünk, mert a köznép... a maga boldogságára is erőhatalommal kell hajtani.

Jó oskolák mellett lehetne a gyengébb Ekklesiákban a léha mestereket arra kötelezni, hogy azok is a gyermekeket legalább Magyar olvasásra, Uri Imádságra és Tízparantsolatokra taníttanák, hogy így a felállítandó jobb oskolákban, akiket a szívek vonna, több tanulással valami készülettel mehetnének.

4. A leány gyermekek tanítatását... fiu gyermekekkel taníttatthassanak azt lehetetlennek tartom. (Felvintzen ahol... a Mester tanítása által a Leány gyermekekre nézve semmire sem mehetnék egy özvegy Papnét fogadtunk, aki mind olvasásban mind éneklésben, Imádságokban, Biblia Historiáinak tudásában az emberséges jó erköltsökben annyira vitte vala a leánygyermekeket, hogy tsudára méltó volt (Medvési papné is így tett).

Jó lenne hát, hogy a Széki Synodus végzése szerint a Leány gyermekekre nézve kivált a nevezetesebb Ekklesiákban olyan oskolák állíttatnának melyekben kegyes és mértékletes jó erköltsü asszony emberek által tanítatnának ...

(Tiszt. Esperesek és Papok a Tanításra vigyázzanak, kettőt-hármat kivéve minden vizitációjok sükertelenség és adminisztrációjuk tsak onnan függ, ahonnan hasznot vehetnek.)

Galambos Mihály, Nemegyei János és Szabó Sámuel nagyenyedi professzorok beadványa a Főkonzisztóriumhoz a falusi iskolák ügyében. (1786 január 29.)

Méltóságos Erdélyi Ref. Fő Consistorium Méltóztatott Gratosus patronus Uraink!

A Falusi Oskolák jobb rendben tehető hozattatások körül készült Conceptusok...azokra való Reflexiónk:

Oskola Mestereknek...kötelességek:

1. Vigyázzanak arra, hogy a gyermekeknek elmebeli tehetségeket jól kitanulván és megismervén, a serény és lassú, az ért és éretlen elmékkal eh/h/ez a természethez kötött különönséghez képest bánnyanak.

2. Az Atyák képét viselvén a Tanítók egész atyai indulattal és kötelességgel viseltessenek ... nyájassággal jobbitsák.

3. Arra törekedjenek, hogy a tanítványaikhoz lebotsátkozván azokhoz való jóságokkal a magok szeretetire és ez által a tanulásra is felindítsák, hogy legalább a Tanítóért szeressék a Tanulást.

4. Mordságokkal rettentő fenyegetésekkel és kinzásokkal a tanulókat magoktól és a tanulástól el ne idegenítsék.

5. Vidám tekintetekkel és jó kedvvel azt ami nehéz ... könnyebbítsék.

6. Amilyen nyughatatlan a gyermek és amint az unnya a tanulást szintén olyan tűrők és szenvedők legyenek a Mesterk és arra vigyázzanak, hogy a magok békétlenségekkel azokat el ne tompítsák az előmenetelek iránt való reménységekben el ne tsügesszék.

7. A gyermekekhez való szeretet jeléül néha azokra birhatyák, hogy, ők magok szabják magoknak elejekbe letzkéket.

8. A magok nyájas társalkodások és kedves magok viselések által arra viselyenek és illendő bátorságok legyen. Mások előtt ne reszkessenek és az embereket ne kerüljék.

9. A gyermekek elejekbe adandó dolgok rövidek, könnyek legyenek, hogy a tanításnak hasznos volta a letzkéknek nehézsége miatt unalomba ne essenek.

Az oskolában való feljárásról

A szülék egyszerre küldjék a gyermekeket (az iskolába) mikor legelsőbben kezdik a tanulást.

Az énekek gyakorlására igen jól fog használni, ha a tanulók arra szorítatnak, hogy reggel mikor az oskolába felgyűlnek és estve fele mikor haza akarnak menni, énekeljenek és egy-egy igen rövid könyörgést mondjanak.

A tanulásról... elébb a dolgot a tanuló megértse és azután tanulja azt memoriter.

Ha valami fundust lehetne tsinálni, hogy a Szegény Atyák gyermekei számára oskolai könyvetskék vétethetnének és a mesternek is fizetése érettek kitsináltathatnék (Vasárnapi kihirdetésből, temetésre való harangozásból).

Az oeconomiahoz maga sem sokat értvén a mester... és a Gyermekek ideje sem ahoz való lévén 13 esztendő korok előtt, mi ugyan helyesebbnek látjuk, hogy annak a tanításával a mester időt ne töltsön. Annál is inkább, hogy az Oeconomiában leghsznosabb a tanuságra a praxis, amelyet a Gyermekek legjobban tanulhat az Atya házában akkor, amikor annak szükséges voltát láthattya és mikor neki a körül kezdé forogni az esze.

A német olvasás mellett német írás tanítását ... javasoljuk.

Examen után... a legjobbak egy kis régi módi kis koszorutskával megkoronáztatva bocsátatnak haza az examen végén... lehetne könyvetskéket is ajándékozni de az költséggel jár.

N. Enyedi Professor Tiszteletes Kováts József uram Reflexiói a Falusi Oskolákról különösen, 1786. január 31-én

Esztendőnként kétszer előforduló falusi examenekről.

1. Hogy Examenek minden előre való exameni készülések ceremonia és vendégeskedés nélkül minnél nagyobb szimplicitással lehet tartassanak.

2. Hogy a Mesterek a Gyermekeket ne terhelyék olyanoknak tanulásával, amiket tsak examenért és examenre nézve szoktak tanulni.

3. A gyerekeket (a tanultak) minden résziből...examinálják, nem csak maga a mester hanem más értelmes emberek és nevezetesen a

Subalternus Inspektorok. (A vizsgáztatás ne előre megfogalmazott kérdésekből és feleletekből történjen!).

Kis Gergely beadványa a Főkonzisztóriumhoz a tankönyvek dolgában

Minthogy lehetetlen a falusi oskolák állapotjának boldogulni szükséges könyvecskék nélkül, intézem készíteni ... ilyenét könyvecskéket:

1. Abc- és könyveket, melyekben deákul ne lenne semmi, hanem csak magyarul olyan formán, de rövideden, mint Liptiában 1775-ben németül jött ki. Lennének t.i. abban a betűknek külömb-külobmb formáji, sillabizálásra útmutatás, vagy is Ab, eb, ib etc., az olvasás végett a Mi Atyánk, a Hiszekegy Isten, néhány rövid könyörgések, mesék és kevés igen rövid jegyzések vocalisokról, consonansokról, sillabákról, sa megkülönböztetésnek jegyeiről minémüek a virgula, punctum, példabeszédek a Bölts Salamon könyveiből sat.

2. Egy Aritmetikáskát magyarul

3. Az Anyaszentegyháznak históriáját

4. A Keresztény ethikának első kezdeteit, melybe befoglaltatnak az Úr vacsorájával való élére készítésnek rövid módja.

5. A Haza Históriájának rövid, de bővebbetske summája, mint a Hármás Tükörben.

Tudakoztam a Kolosvári Typographia T. Inspectorától, ha ilyenét könyvecskéket előre való fizetés nélkül lehetne-e kinyomtatni; Igéret tétetett oly feltétellel, ha a könyvek universaliter oskoláinkban felvétettenének és az azokkal való élhetés iránt bizodalommal lehetnek.

Udvarhely, 14 Julii 1786

Kis Gergelynek a tractusokhoz küldött magyarázatai (1786)

1. Cánonok szerint minden falusi oskolákra való vigyázás illeti közelebbről a helyiségbeli T.Papot, Domesticus Curátort.

2. Instructió, a falusi Mesterek és a városi kisebb oskolai tanítók a férjfi és leány gyermekeket mindenben eszerént tanítsák.

3. Tabella beküldéséről: a tractusok évente kétszer (decemberben és áprilisban) felküldjék (a Főkonzisztóriumnak) 1.Mester, hogy tanít,

szorgalmas-é? 2.Hány tanulható gyermek van az ecclesiában (fiu, leány)?
3.Hányan járnak? 4.Névszerint kik az igyekvő tanulók?

4. Megkivántatik, hogy a gyermekeknek különös szobájok legyen, ezt tüzelő kementzével, padokkal, asztallal, világos ablakkal s egyéb készülésekkel kikészitessék, tisztán tartassék az egészségért és illendőségért.

5. Az Oskolamesterek fő kötelességek legyen a tanítás ... más szolgálat mentesek legyenek! Ha rosszul tanít, rosszabb helyre kerül.

6. Nemes Collegyomokban... a Mesterségre szándékozó tanuló ifjakat a tanulásban ugy utasítsák, hogy azok nem tsak az éneklés mesterségében, hanem egyéb tudományokban is magokat gyakorolják, melyeket az Instructió szerint tanítani kötelesek lésznek. Tudatlan, erköltstelen, tunya ember Mesteri Hivatalra fel ne vetessék!

A Falusi Mestereknek kötelességeik (Kiss Gergely székelyudvarhelyi professzor leírásában)

Az Oskola Mestereknek kötelességeket régi Canonak rendtartásunk és ezekhez szabott Synodiális végzések abban határoztak főképpen, hogy az Ecclában nevedő férjfiu és leány gyermekeket ifjakat tanítsák s jól neveljék. Ezen eddig sok izben intialtatott kötelességeknek gyakorlása végett pedig szüksége tekintetbe venni szorgalmatosan... Miképpen kellésék magokat viselni a tanuló gyermekekhez, ifjakhoz? Az 1-ső Tzikkelyhez képest való kötelességek a mesternek az, hogy a körülállásokhoz képest kigondolható minden módokon a szülőket felindítsák gyermekeiknek tanittatásokra, a gyermekeket ifjakat oskolában édesgessék, akik oskolát gyakorolni kezdettenek azokkal szeliden bánjanak, ne legyenek ő hozzájuk durvák, mordok, nehogy minekelőtte a tanulást megszerethetnék elidegenedjenek attól...

A nationalis vagyis a Falusi Oskolák Tzélja az, hogy tanuljanak a gyermekek olvasni, írni, énekelni, a keresztény vallás fundamentumos Ágazatait érteni, hogy a jámbor s kegye életnek törvényei szivekben becsepegtessenek és azoknak gyakorlására szoktassanak ide értvén a Polgári Társaságbéli élet folytatására mulhatatlanul szükséges némely dolgokat is: némineműek az Arithmetca, História és egyéb dolgok első kezdete. Ezen tzélhoz képest:

I. Az iskolában hozott gyermekek előtt kezdjen mindjárt a Mester beszélni rövidesen a Sz. Írásból Históriaóráskákat közbe-közbe erköltsi Meséket minéműek az Esopus Fabulái azonközben ismertesse vélek a Magyar betűket az Abcés könyvből vagy a szegényebb sorsuaknak kedvezvén írja le azokat a szokott formában kisded Táblákra melyeket a Gyermekek magokkal hordozhassanak és otthon nézegethessenek, közönségesen nehezen szoknak esmérni a gyermekek a betűket s megjegyezni azkat, különösen segíthetnek például azzal, hogy ha a Mester fekete táblára krétával a gyermekek előtt irogatja, mutogatván nékik: ez A sat.

II. A betűket jól megismertetvén sillabizálásra kell fogni a tanulót. Ez a munka könnyebbé tétethetik ha a Mester a fekete táblára ír betűket s nevezi példának okáért ez a, ez b, e kettőt együtt így kell kimondani ab, ily módon egyszer s mind sokszor gyakoroltathatik s egyik a másikat ösztönözvén hamar sillabizálni szoknak, kevés idő alatt olvasni is megtaníthatnak.

III. Az olvasásban arra vigyázzon a Mester, hogy tisztán és folyvást nem erőltetett, hanem természetes hanggal olvassanak a tanítványok lassanként szoktassák a virguláknál lélegzetet venni, két punctumoknál kevésé, a punctumoknál hasszobban megállni.

IV. Irni tanítja a Mester tsak hamar, hogy iskolában kezd járnai a Gyermekek. Elsőben ugyan fekete táblára krétával míg szokik a betűket egyenként leírni, azután pennával vizolt táblára s majd papirosra. De ekkor szükséges, hogy vagy jó író ember írjon formulát vagy amely hasznosabb nyomtatott exemplár legyen szemei előtt, melyeken minden betűt kövesse és a Mester mutogassa, hogy kelljen azt követni sőt azt is, hogy üljön az íróasztalnál, hogy fogja 3-rom ujjai közé a pennát.

V. Az éneklésre szoktatás végett... minden órákban szükséges a fekete táblának egyik oldalát meglíneaztatván és a kotákat leírván meg kell ismertetni azokat, hogy szokott nevéen mindegyiket nevezhesse, majd éneklő hanggal is kimondhassa, ily gyakorlás után most egy majd más éneknek notáját leírni s énekelteni. De egyik éneknek notájával a másakra nem kell menni míg mindenik gyermek jócskán megtanulja a notát s a textusból is egy-két verset.

VI. Minekutánna jócskán olvasni szokott a Gyermekek az Ábécés könyvből gyakoroltassék még és amennyire lehet különb-különb könyvekből Catchesisből, Hübnerből, szoktatgatni kell a kézírásnak olvasására is.

VII. Könyv nélkül elmondani szoktani kell az Uri Imádságot az Apostoli Hit formáját (Hiszek egy Isten).

VIII. Tanítani könyv nélkül a Catechezist előbb a kisebbet ezután a Hajdelbergait, olyan módon, hogy a Mester olvastassa el tisztán a letzkét melyet kiszab, most egyik, majd másik tanítványával, a többiek azonban nézzék magok könyvét, midőn pedig a kiszabott letzkét elémondatja a tanító csendesen viselje magát ne riogatozzék segélye a tanítványokat okosan, az hol megakadva egy-két sillabist eszébe juttatván, ne engedjen egy Igét kétszer s többször is repetálni.

IX. A keresztény vallásnak fundamentumos tzikkelyit az újabb tanulók előtt magyarázni a Kis Catechesist, a nagyobb idejűeknek és előbbmenetelűeknek pedig a nagyobb vagyis a Hajdelbergai Catcjesist rendi módja szerint röviden és az ő megfighatásokhoz alkalmaztatott beszédekkel mulhatatlan nagy kötelesség oly módon, hogy a Hitnek Ágazatait megtanulhassák és azoknak igazságát a Szent Írásból érteggessék, mind pedig az Erköltsi keresztény tudományoknak Regulái szivekben beoltassanak, a tiz parancsolatnak, a Catechesisnek rendi szerint folytatandó tanítás és azonak megtartása gyakori unszolás nógatás által.

X. A Szent Bibliából kiszedett Históriákat, mint az úgy neveztetni szokott Hübnerbe vagynak beszélni a Gyermekek előtt, olvastatni az olyanokkal, akik folyvást olvasni tudnak igen hasznos és szükséges nevezetesen például a Sátoros Szent Ünnepnepok alkalmatosságával, mindeniknek mivoltához képest az Idvezítő Úr Jézus szent születésének, szenvedésének, halálának, feltámadásának, mennybemenetelének... históriáját világosan beszéljék elé, megmagyarázván onnan minémű hasznát vizasztalást véssen a bűnös ember és minémű kötelességek folynak.

XI. Különös szorgalmatossággal kell tanítani a Szent Szakramentumokról való tudományt, előadván, hogy mi és mire való a keresztség, mire köteleztetett, aki megkereszteltetett? mi és mire való légyen az Úri Szent vacsora?

XII. Az aritmetica szükséges a polgári társaságbéli életben, ne mulassza el azért a Mester megismertetni tanítványaival eleve a római vagyis a nagy számokat, aztán az arábiai vagyis a kis számokat és ezekkel való számolások módjára erős gyakorlás által szoktatni, hogy tudják az Additiót (összeadást), Subtractiót (kivonást), Multiplicatiót (szorzást), Deviziót (osztást) és tovább az Aurea regulát

(hármasszabályt). Jó lenne az elébb ment tanítványokat tanítani a tört számokkal való computálásra is. Ezek felett különös dicséretet és tekintetet fognak érdemelni azok az Oskolamesterek akik

XIII. A Föld mérése mesterségének Geográfiának, Mezei Oeconomiának principumait bár az elmésebb gyermekek, ifjak előtt beszélgessék keveset s önként is előforduló alkalmatossággal, hogy vehessenek valami világosítást az esetekben. A Geográfiának tanítás oly értelemben parancsoltatik, hogy igyekezzenek a Mesterek a földnek állapotjáról elosztásáról gondolatocskákat adni tanítványainak. Bővebben beszélgessék, mutassák Erdélynek állását, határát, vizeit, városait, polgári felosztását és a Szent Földnek leírását a Szent Irásnak világosabb értésére. Érdemesítik magokat az Oskolamesterek, ha

XIV. A Hazai Historiát... igen röviden beszélgetik tanítványaik előtt s e végre olvastatják a Hármás Kis Tükör nevű könyvnek ide való részeit.

XV. Valamint a fiu, úgy a leány gyermekeket is összegyűjtve a Mester és tanítsa írásra, számvetésnek mesterségére, egy szóval az olyan dolgokra, amelyeket tudni falusi közönséges gazdasszonynak is hasznos. Mindezekre tartozó közönséges jegyzés... az, hogy a falusi Oskolamesterek mindent magyar nyelven tanítsanak, olvastassanak, tanultassanak, deákul semmit se, mert a deák nyelv tanulásának s gyakorlásának helye vagyon a gimnásiomokban.

XVI. Jelesen érdemesítik a mostan szolgáló Mesterek magokat, ha Németül, avagy csak olvasni megtanulván ezzel is szolgálni igyekeznek...

XVII. Minden Mester kezénél tartsa az Ecclaban a feljebb megnevezett idejű gyermekeknek Catalógusát megkülönböztetvén azok közül kik tanulnak, kik nem... folyni kell a falusi oskolákban a tanításnak egész esztendő alatt kivévén a canicularis feriatát...

A tiz esztendő és nagyobb gyermekeket tudva vagyon, hogy nyári szorgosabb mezei gazdálkodásoknak idején kénytelenek a szülők a magok segedelmére venni, de az alatt is ünnepnapokon megjelenhetnek az oskolában az hol a Mester gyakorolja olvasásba, írásba, éneklésbe és egyebekben. Melyik napon mit tanítson, délelőtti vagy délutáni órákban vegye elő ez vagy amaz dolgokat, az most bizatik rész szerint önön magának a Mesternek okosságára.

Végezetre szorosán parancsoltatik, hogy az Oskolamesterek a tanuló gyermekeket egyszer i smagok szolgálatára házaiknál vagy mezőn dologtételre ne hajtsak sehová semmi szín alatt ne küldözzék.

A Mesterek, akik jól, ezek szerint tanítanak jobb ecclesiába helyeztetnek.

Instructio pro Subalternis Inspectoribus Scholarum Pagensium

Nem lehet helyesebben töltött idő hasznosabban költött fáradság, mint melyet fordít valaki a nevelésben gyermekeknek ifjaknak az Isteni félelemben való oktatásokra, gyarapításokra, ezt megfontolván és amint illik mindenkor sziveken viselvén jóreménységgel vagyon Consistoriumunk, hogy akiket a Tractualis Titt Fő Vitze Curator úrnak Tiszteletes Espers Atyánkfia az Urakhoz és Ő Kegyelmekekhez a mai napon adott ajánlásuk szerint a Falusi Oskolák Subalternus inspectorainak mind a nemesi mind a Papi rendből fognak kiválasztani és rendelni elmellőzhetetlen kötelességeknek fogják, hogy azon Szolgálatot magokra vállalják és azt következő Punctumok szerint folytatni terhelhetnek s el sem mullatják hogy:

1ször. Vegye Catalogusba az Inspector a maga vigyázása alatt lévő Mater és Filialis Ecclaban lévő férjfi és leány gyermekeket 6 esztendőseket és feljebb valókat 13-rom esztendőig inclusive.

2ször. Visitálja minél gyakrabban lehet minden héten, akár minde két héten egyszer mindenik Falusi Oskolát most együtt Collegájával, majd egyedül is, mindenkor pedig előre való hirtétel nélkül...

3ször. Tudakozza meg, ha a Catalogusra jegyzett Gyermekek jelen vagynak-é mindnyájan vagy némelyek kimaradtak, mitől fogva és mi okon?

4szer. Vizsgálja meg az Oskola Mesternek vagynak e szükséges könyvei minéműek az Énekes könyv, a Kis Catechezis, az Hajdelbergi avagy Nagy Catechezis, Hubner Bibliabeli Sz. Históriánk, Aritmetica, Hármás Kis Tükör.

5ször. Taníttassa jelenlétében a Mesternek minden rendbéli kisebb nagyobb Tanítványait és vegye jól számba, ha az Instructio szerint viseli-e magát.

6ször. Legyen jelen az Oskolában a Helyiségbeli Pap illetén Visitatiós alkalmatosságával, hanem ha ez három dolog közül valamelyik mondja el u.m. mullatatlan okból Házán kívül létébe, betegsége és talán éppen azon időben folytatandó Papi szolgálatja.

7szer. Ha hibát akárminémű névvel nevezhető fogyatkozást tapasztal az Inspector, amennyire lehet azt igazítani igyekezzen minden szelidséggel és okossággal.

8szer. Minél gyakrabban lehet vagy levél által vagy személyes találkozás alkalmatosságával és Titt. Curator Uraknak Tiszt. Esperes Ő Kegyelmének a szerint amint expediálta tudja tenni a vigyázása alatt lévő oskoláknak állapotját jelentse meg azt is az hol jól és hiba nélkül foly a tanulás és a Tanítás azt is ahol hibát tapasztalt leszen Mesterben, gyermekben vagy Gyermekek szüleiben, eléadván azt is mit tselekedett avagy mit gondolna az hibának igazittatására.

9szer. A Subalternus Inspectorok mind ketten jelen lévén tsináltassanak közös Exament minden Esztendőben kétszer a környül állásokhoz képest meghatározandó Napokban arra vigyázzván a Napok meghatározásában, hogy az Examen folyásában bedattandó relatiojok szerint a Tractualis Tiszt. Curator urak és Esperes Ő Kegyelme minden esztendőben Decemberben és Áprilisban Consistoriumunknak (a) minden eclában szám szerint hány tanulható gyermek vagy (b) azok közül hány tanul (c) Minémű profectusa tapasztaltatott mindenikben az ide tett Schema szerint. Az Examen minden vendégség nélkül legyen.

10szer. Ne tégyenek semmi újítást az Inspectorok, hanem az itt kiadott Normát observaltatván azon igyekezzenek, hogy minden Ecclában folyon az Oskolák dolga ezen elejebbe adott rendelés szerint.

11szer. A Pap vigyázzon fel az iskolára, naponként látogassa, a fiatalokat az Úrvacsora osztásra készítse fel.

12szer. A Deál Nyelv Tanulásának s gyakorlásának helye a Gimnasiumokban lévén azt tanítani a falusi oskolákban nem szükséges, (ezután nem is engedtetik).

13szer. Amely Ecclában Mester nem lévén a Tiszt. Pap tanítsa a Gyermeket.

A városi kisebb és Falusi Oskolákról

Mindennapi tapasztalás bizonyitya, hogy a köznép nagyobbára tanulás nélkül nevededik fel és tudatlanságban él... azt pedig fájdalom nélkül nem lehet nézni, hogy sok helyen Papot és Mester tartó Ecclésiákban találtatnak akik énekelni, írni, de sőt olvasni is nem tudnak.... nagyobb az hogy Szent Hitünknek és Vallásunknak

legfundamentosabb tziikelyeit is nem értik. Nagy kötelesség azt igazitván a dolgot jobbá tenni. Ezen szükséges végre tzielzó gondolatok a következők:

1. Curátorátus és Papi Officiolátus ellenőrizték: Mester légyen elegendő tudományu, jó erköltsü, a tanításban szorgalmatos. Jutalom gyanánt... alkalmatosság adattatván Papi hivatalokra felvétetésük.. vagy nagyobb Ecclesiákba tétetésük. (Ellenkező esetben kisebb ecclesiákba tétessenek, majd kirekesztessenek!).

A mesteri hivatalnak nagyobb és nemesebb tzielja a Gyermeknek s Ifjaknak nevelési tanítási, mint harangozni s a templomban előénekelni vagy prédikálgatni is.

Az iskolába feladandó gyermekeket „Catalogusba” összeirják 6-14-15 év között fiukat leányokat. A Mester ne élhessen illetén mentséggel: „Ő tanitana, de nints kit”.

Tractusokban Subalternus Scholarum Inspectores rendelni a Nemesi rendből és Papok közül... kik Consistoriumknak ezen rendelése szerint instruáltatván. Lenni kell ezen Subalternus Inspectoroknak egy Collegatusban ketten, egynek a Nemesi, másnak a Papi rendből, a tractus szablya meg hányan.

A Kollégiumokból alkalmatlan ifju ki ne bocsátassék. Examináltassanak az új Mesterek tudományokról, nem csak arról, hogy tudnak-e énekelni, hanem, tudnak-e jó tisztán folyvást olvasni? értik-é a Keresztény Vallást bár annak fundamentumosabb ágazatait, melyek befoglaltatnak a Hiszek egy Istenben, az Uri Imádságban, a Tiz parantsolatokban, tudják-e a Bibliéli Históriákat Chronologicé.

Szükséges volna Morális Philopfiátés Physicából valamitskét tudniok. Ismét arról minémü Irók? Erköltsökről pedig és addig folytatott életeknek mivoltáról világos és hiteles Testimonium exigáltassék. Ne ragaszkodjanak vaktában valamely személyhez.

Mestereknek Instrukcioja melyekhez szablyák magokat:

A gyermekekkel okosan szeliden bánjanak... kezdetben kevés letzkét szabjanak elejekbe, de gyakorta gyakorolják őket.

Tanitsanak olvasni, irni, énekelni, magyarul jól szóllani. A betüket irassák le... kisedet táblátskákra minek előtte azok Ábécés könyvet szerezhethnének. Fekete Táblát... minden mester tartani köteles legyen és

arra a Gyerekek előtt a Betűket irogatják mutogatván nékik... jó lesz midőn betűt vagy apró deszkátskából vagy papirosból kifaragni s egyenkint kezekbe adni.

Syllabizálás... olvasásban pedig szoktassák, hogy tisztán halkán és folyvást olvassanak.

Irni tanítsák tsak hamar, hogy oskolába kezdenek járni elsőben ugyan Fekete táblára krétával... azután pennával pappirosra, a szegényebb emberek gyermekeit viasszal fa táblátskákra.

Szükséges a Magyarul szóllásra is Tanítani, hogy szokjanak a jó accentushoz... paraszt dúrva szóllás módjairól leszoktassák, mint pl.: tudja a Tatór, tudja az Ördög hová lett.

Az éneklésről... a fekete táblának egyik oldalát a végre meglíneáztatván, hogy elsőben ugyan szólvá tanuljanak nevezni minden kotát, azután éneklő hanggal is szokjanak kimondani.

Oskoláknak is tzelja az, hogy neveltessenek emberek jó kereszténynek, hasznos hazafinak, szorgalmatos tselédes Gazdák, legalább az emberi életnek ezen állapotjaira való készületnek fundamentoma megvetessék. Tanultatni kezdeni kell... memoriter... az Uri Imádságot, az Apostoli Hit Formáját, a Tíz Paratsolatokat, beszélleni kell előttök a Hübnerből Szent Históriátskákat, közbe közbe Aesopusból fabulátskákat.

Akik tovább olvasni szoktak az Ábécés könyvből kezdjenek olvasni a Kis Kátékat és Hübneret.

Élő szóval tanítsa a mester:

A Keresztény Vallásnak fundamentomosabb tzikkelyeit... kezdőknek a Kis Katekézist... az előbb menteknek pedig a Nagy Katekézisnek rendi szerint.

A Keresztény Morált kelletik szivekbe tsepegetni magyarázván a Tíz Paratsolatokat

Úr Jézus... életének Históriáit

Szent Sacramentumokról való Tudományokhoz és az Úri Szent Vatsorával való élésnek módjára.

Arithmetikát... ismerjék mind a Nagy avagy Római számokat, mind a kisebbeket és ezekkel avagy tsak Additiot, Subtractiot, Multiplicatit,

Diviziot munkálkodni tudjanak. Ditséretet fog érdemelni a Mester aki az Aurea regulát is megtanítaná.

Hazánk Historiáját.

Mindezeket Magyar nyelven kellett folytatni, akik pedig nagyobb Oskolákba szándékozván a Deák nyelvnek kezdeteit. A Collégiumokban a Publicus Praeceptorok elejébe a Deáki nyelv tanításáról adatott Instructiok szerint, melyek supponaltatik, hogy az 1770-dik esztendő után a Collégiumokból kihozott Mestereknél találhatnak.

Az őszi és téli időkben pedig ne adjanak helyet semmi kifogásnak. De a mezei munkák idején is a Vasárnapokat rossz szokás szeint tántzal és ledérkedéssel szokta az ifjuság, annak példájára a gyermekek is tölteni. Vasárnap összegyűjteni kétszer és tanítani (kell) beszéljenek előttük Szent Historiákat... éneklésre is taníthatják.

A Mesterek... az ifju Gazdákat, felse rdült legényeket Arithmetikában, Éneklésbe gyakorolják.

A Nacionális Oskolákban való Tanításról

A Deák nyelv kezdésében ismét ezekre szükséges vigyázni:

1. Szoktatni kell őket Deákul jól folyó olvasásra és jó pronunciatiora.
2. Ad copiam verborum aequirendam szókat tanuljanak a kis Cellariusból.
3. Tanultatni a Declinálás, Comparálás és Conjugálás módja.
4. Ne ályanak meg, hogy a gyermekek a paradigmákat csak memoriter tudja.
5. A Deák nyelvben való gyakorlásra a Longius Colloquiumával élhetni.
6. A szóknak inflexiójában gyakoroltatván kezdjenek el a szóknak conjugatióját.

NB. A Tractuális Tisztek a Collégiumok Professzorainak Testimóniumai nélkül egyet is be ne vegyenek. (már mint mestert!).”

Soos Géza pályaképe és elnöki jelentése a Soli Deo Gloria Szövetség 1946. XI. 2-án tartott közgyűlésén

Közli: Nemes Béla

Soos Géza élete két szálon futott: aktív résztvevője volt a politikai és az egyházi közéletnek.¹ 1912. október 13-án született Budapesten. (Édesapja kúriai bíró, édesanyja rajztanár volt.) Tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem jogi karán végezte, sub auspiciis gubernatoris doktori fokozattal.

Hivatali pályájának fontosabb állomásai: 1939 szeptemberétől (Teleki Pál idejében) a miniszterelnökség tájékoztatási osztályán dolgozik, majd 1941 áprilisától a Külügyminisztérium svájci, svéd és finn ügyek és az egyházak kulturális ügyvivője; valamint menekültügyi referens. 1942 őszétől részt vett a lengyel, francia és holland menekült katonák gondozásában és később a zsidók mentésében. A Sztójay-kormány alatt a Sztójay-futárral küldött híreket Svájcba, Svédországba és hivatali szobájából irányított számos ellenállási tevékenységet.²

1944-ben az ún. Kiugrási Irodában Szent Iványi Domokos követ, Keöves András és Soos Géza alkotta az iroda szellemi vezérkarát, és a Magyar Függetlenségi Mozgalom száztagú bizottsága tartozott közvetlen irányításuk alá.³ Szent Iványinak a Szovjetunióba való elutazása után Soos Géza vette át a Magyar Függetlenségi Mozgalom irányítását.⁴ 1944 decemberében Hadnagy Domokos őrnaggyal és gróf Bentinick holland hadnaggyal az MFM megbízásából Olaszországba repült, hogy a szövetségesekkel tárgyaljon Budapest megővéséről.⁵ 1946-ban jut át Svájcba, ahol 1951-ig tartózkodik családjával együtt.⁶

---

¹ Az életrajzi adatokat részben Tüdös Ilona *Mint a Jézus Krisztus jó vitéze*. Emlékezés Soos Gézára c. könyvéből, részben a Ráday Levéltár iratanyagából vettem.

² Ráday Levéltár *Soos Géza iratanyaga* C 230// 47–885. sz. levél

³ Ráday Levéltár C 80 SZENT IVÁNYI Domokos, *Az ellenállás igaz története* (kézirat), 35. p.

⁴ SZENT IVÁNYI i.m. 46. p.

⁵ SZENT IVÁNYI i.m. 46. p. és PAP László, *Tíz év és ami utána következik* 1945–46, 16–17. p.

⁶ Felesége Tüdös Ilona (1940-ben kötöttek házasságot). Öt gyermekük közül a második, Ildikó, Budapest ostroma után halt meg.

Egyházi közéleti szerepvállalása elsősorban a Soli Deo Gloria Diákszövetséghez kötődik. A SDG munkájába már kora ifjúságában bekapcsolódott. 1934–35-ben a Szövetség főtítkára, 1935–40-ben ügyvezető elnöke, 1940–46-ban elnöke volt.

Miután 1945–46-ban a magyar külügyminiszter nem erősítette meg állásában és kinti helyzetét sem rendezte; Genfben teológiai tanulmányokba kezdett. Az Egyetemes Egyháztanács (Amerikai Presbyteriánus Egyház) ösztöndíjat biztosított részére.⁷ 1950 július 8-án szentelték lelkésszé Genfben. 1948 november 1-től 1951 októberéig Németország amerikai zónájában a protestáns menekültek lelki gondozója (München-Pasing). Németországban 1949-ben Wass Albert íróval megalapítják a Magyar Szellemi Munkaközösséget és ezen belül 1950-ben megindítják az Új Magyar Út c. folyóiratot az emigráns magyarok tájékoztatására.

1951 novemberében az Egyesült Államokba, Montreal-be telepedett át. Döntésének kiváltó oka az volt, hogy 1950-ben a svájci hatóságok elutasították kérelmét a politikai menedékjogra; és az amerikai református egyháznak érezte magát lekötelve. Tanári állást kapott, lelkészi szolgálatot végzett, és innen munkálkodott tovább az Új Magyar Út kiadásán. 1953 szeptember elején autószerencsétlenség áldozata lett. Temetése 1953 szeptember 9-én volt Ligonier-ban.

A Soli Deo Gloria Szövetség 1943. évi közgyűlésén az elnöki teendőkkel ismét dr. Soos Gézát bízták meg a választók. Ezután 3 évig a közgyűlést nem lehetett összehívni, a szűkebb vezetőség a Intézőbizottsággal a Szövetség munkáját a megszokott rendben irányította.

1946-ban szükségessé vált a közgyűlés megtartása - amelyet több Intézőbizottsági ülés előzött meg - egyrészt az alapszabály módosítása, másrészt az új vezetőség és intézőbizottság megválasztása érdekében.

A Szövetség életében elsősorban a szárszói konferenciákon (különösen a főiskolás, majd a vezetőképző konferencián) mutatkoztak azok a feszültségek, amelyek már az 1944. évben is jelentkeztek. Ez elsősorban az evangélikációs oldal felé való eltolódásban nyilvánult meg a kálvinizmus rovására. Úgy is mondhatjuk, hogy a szubjektív és az objektív oldal birkózott egymással elsősorban a vezetőségen belül,

---

⁷ Ráday Levéltár Soos Géza iratanyaga C 230// 47-888. sz. levél

amelyet azonban a közös imádkozással mindig feloldottak. Ezekről a problémákról – a folyó ügyekkel együtt – munkatársai részletesen tájékoztatták az akkor már Svájcban tartózkodó Soos Gézát.

Miután az 1946-os közgyűlésen nem tudott megjelenni, 1946. IX. 16-i keltezéssel megküldte elnöki beszámolóját, amelyben felmentését is kérte. A jelentést – néhány jelentéktelen javítástól eltekintve – szó szerint közöljük:

„[...] Három hosszú éve nem volt közgyűlésünk. Micsoda 3 év! Mennyi esemény, mennyi nyomorúság. Hány élet, város és falu pusztulása... Mintha egy évszázad választana el legutóbbi együttlétünktől. [...]

Az elmúlt időszakot három egyenlőtlen periódusra lehet [...] beosztanunk: az első a csellel és erőszakkal végrehajtott német megszállásig tart (1944. március 19), a második [...] a budapesti ostrom végéig, – a harmadik azóta.

Én itt [...] az első két periódusról és a harmadiknak egy kis töredékéről tehetek elnöki jelentést, mivel az utolsó időszakban csak négy hónapot töltöttem Budapesten. A részletes jelentést amúgy is az összefoglaló alelnöki, illetve főtitkári jelentések szolgálták tartalmazni.

Az első két periódus [...] jellegzetessége, hogy azokat a legutóbbi közgyűlés által megválasztott tisztikar szinte teljes számban irányította, végezte, míg a harmadik időszaknak nagyrésztében sem az elnök, sem az ügyvezető alelnök, sem a főtitkár nem szolgálhattak, a központban a néhány hűséges munkatárs rendkívüli erőfeszítése segítette át a mozgalmat.

Az első periódusban Szövetségünk munkája szinte normális keretben folyt: diákevangélizációk, csendesnapok, vezetőképző, téli tábor, bibliakörök, szerdaesték, stb. – eltekintve gyarlóságainktól – szokásos módon folytak. Diákszociális munkánk ismét felvirágzott, a lengyel menekült diákoknak meleg, állandó otthonává lett központunk, nekik s a francia menekülteknek (német fogságból megszökött tisztieknek) karácsonyestet, egy-egy szórakoztató kultúrestet rendeztünk. Az ökumenikus munkamezőn is igyekeztünk becsülettel helytállni és a mátraházai konferencián intenzíven résztvenni, fokozott súlyt fektettünk a külföldi összeköttetésekre, és túlzás nélkül mondhatjuk, hogy egész egyházunk külföldi összeköttetései jelentős részben mozgalmunk munkásain keresztül bonyolódtak. Isten megengedte, hogy mind

evangélizációs, mind világnézeti és szociális tevékenységünk különösebb nehézség nélkül fejlődhetett.

A második periódus nagy belső és külső akadályokkal kezdődött: munkatársainkat, tagjainkat országszerte megdöbbenetete a német megszállás [...] sajnálatos és szégyenteljes volta. – Ugyanakkor [...] súlyos utazási korlátozások, bombatámadások, üldözések jelentették a külső akadályokat. A Szövetség önként megszüntette jogi életműködését: megszakította kapcsolatát az állami hatóságokkal, nem vette fel többé az amúgyis minimális állami támogatást, nem szorgalmazta többé a legutolsó közgyűlésen elfogadott, módosított alapszabályok jóváhagyását. [...] Nem tartott közgyűlést és semmi jogi hatályú gyűlést; egyedül az Ellenállási Mozgalomhoz tartozó Mester Miklós államtitkár hatáskörébe tartozó ügyekben, övele tartott fenn hivatalos kapcsolatot. Minden lehetőséggel igyekezett végezni a lelki, missziói munkát: így megtartottuk a Virágvasárnapi Konferenciát, a csendesnapokat, a nyári szárszói és utolsó szilicei konferenciákat s még 1944. okt. 5–7-én közös evangélizációnk volt a Pro Christóval és Bethániával, – és az evangélium tanításából folyó fokozott emberbaráti munkánkat: üldözött ú.n. „baloldali” magyar testvérek, lengyelek, hollandok és más külföldiek, valamint zsidók és zsidókeresztyének rejtegetését, mentését. Volt idő, mikor a budapesti központunkban és menzánkon, Szilicén és szárszói táborunkban [...] szinte kizárólag rejtett személyek tartózkodtak éjszakánként ... amellet Szövetségünk majdnem minden munkatársa hamarosan csatlakozott a szervezkedő Ellenállási Mozgalomhoz. Az egyik fontos sejtnek Bognár Istvánnal ketten lettünk az összekötői, és mindkettőnk lakásán, az SDF központban, internátusokban felváltva bujkáltak fontos emberek, s adtunk helyet fontos gyűléseknek. A mai közéletben szerepet játszó vezetőemberek közül több [...] megfordult üldözöttként, illetve a földalatti mozgalom tagjaként helyiségeinkben.

Természetes, hogy a Gestapo ügynökei is több alkalommal „vendégeink” voltak. Ma is előttem van Bognár István komor arca, amikor közölte, hogy éjjel 3–5 között átkutatták az internátust, s főleg utánam érdeklődtek. Ugyanez történt a központban [...] és másutt is... Amikor Bajcsy Zsilinszky Endrééket összefogdosták, akikkel [...] együtt dolgoztunk, akkor minket is börtönre, illetőleg bitófára szántak. Jelenlegi tisztikarunkban a legtöbbit szenvedett Vatai László testvérünk, akit több régi húséges tagunkkal együtt hetekig kínoztak a Gestapo börtönében ... Engem Isten több alkalommal csodával határos módon 4–5 perces

időkülönbözetek révén mentett meg a kínzásoktól, talán a haláltól. Bognár Istvánnal mind szövetségi, mind ellenállási mozgalmi területen a legteljesebb baráti egyetértésben dolgoztunk. Az ő feladata volt az üldözött baloldali vezetőkkel kapcsolatot tartani, az enyém főként katonai és polgári hatóságokkal, sajtóemberekkel, szabotálókcal, stb. Mikor december elején szükségessé vált, hogy egyikünk [...] a déli angolszász főhadiszállásra repüljön, másikunk az arcvonalon menjen át az oroszokhoz: úgy állapotunk meg, hogy nyelvi ismereteim miatt nekem kell a hosszabb utat vállalnom, ő vállalja a rövidebbet, de ép oly kockázatost. Mikor dec. 3-án az ellenállási vezetőktől (többek között a jelenlegi köztársasági elnöktől⁸, a feleségén keresztül) a végső utasításokat megkaptam s biztos volt, hogy 5-én reggel indulnom kell: 4-én éjjel a Körter és a Gellért szálló között órákig sétáltunk Bognár Istvánnal kettesben és megbeszéltük részleteiben mit csinál ő és mit én a mozgalomért, nemzetünk, egyházunk jövőjéért... Különleges munkáját, néhány tervét csak vázlatosan említette, baloldali munkatársainak nevét biztonsági okokból nem is kérdeztem tőle, s így fel sem tudjuk mérni [...] mekkora kincseket vitt magával a sírba... Bognár István alelnökünkről Szövetségünk már több-ízban megemlékezett azóta, határozatot is hoztunk, hogy családját minden lehetőségünkkel, mindvégig támogatni fogjuk. E közgyűlés előtt azonban kötelességemnek tartom, hogy a baráti és munkatársi kegyelet zászlaját mégegyszer meghajtsam előtte és ismételten megállapítsam: Töltéssy Zoltán után mozgalmunk legkitűnőbb munkatársát, [...] emberileg is legkiválóbb jellemét, alázatosan szolgáló harcosát veszítette el benne.

Harmadik periódus. Nekem 1944. dec. 5-én kellett távoznom, Bognár István (1945) január 17-én halt meg; főtítkáruk Balatonszárszónk rekedt, így a 3-ik periódus személyi téren a legnagyobb nehézségekkel kezdődött. E periódus első teljes évéről csak szórványosan kapott levelekből, hézagosan értesültem. Hőskor volt ez ismét. Naszádi Zsófi a temető mellől gyalog járt be naponta a központba, pontosan nem is tudom mennyi ideig, s ő indította meg elsőnek a menzát. Kádár Géza is vállalta az utcán való közlekedés minden kockázatát és szedte össze a régi tagokat; Farkas Jóska adta friss erővel az örök evangéliumot s körülötte alakult ki az első 6 munkás evangéliumi életközössége, az IMA stb.; Vatai Laci nagyszerű pozícióit használta fel

---

⁸ Tildy Zoltántól

arra, hogy anyagilag is folytatódhassék a munka... Nem kimerítő felsorolás akar ez lenni, nem is értékelés. Csak bennem, külföldre kényszerült [...] emberben ezek a képek élnek elevenen. Aztán sok panasz és sok szemrehányás ért hozzám távolmaradásom miatt, sok vád és rágalmozás is. Ezért kell erről - nemcsak emberi, de SDG-s becsületem miatt is - megemlítenem azt, amit ma már nyíltan el lehet mondani, de akkor egyedül Bognár István ismert és igazolhatott volna azonnal. Miután több küldöttséget segítettem átjuttatni az oroszokhoz, de onnan válasz nem érkezett, az Ellenállási Mozgalom megbízott, hogy a [...] déli főhadiszállásra menjek el s onnan próbáljak egy akciót Budapest megmentésére... Azután egyházi és társadalmi kapcsolatok megerősítésére misszióm elvégzése után angolszász hadifogolynak nyilvánítottak és nem juthattam tovább. Már februárban megengedték azonban, hogy a római orosz követségen hazatérési engedélyt kérjek. Az elvi engedély hamarosan megjött; a gyakorlati késett.

Sajnos, csak 1946. január végén térhettem vissza végül is... Nem kívánom senkinek azt az 5 hónapot, amíg feleségemről, gyermekeimről, édesanyámról, SDG-ről, munkatársaimról semmi biztos hírem nem volt, majd amikor a halálhírek megjöttek édesanyámról, kis Ildikóról, Bognár Pistáról... s azt a 14 hónapot míg el voltam vágva a megmaradottaktól is ... Bár elmenetelemkor normálisan ilyen lehetőségre nem lehetett gondolni, higgyék el, keserves volt enyémeimet, SDG-t, mindent itt hagyni, s többszörös életveszély között, horogkeresztes repülőgéppel a szövetséges jelzések ismerete nélkül elrepülni. De Budapestről, hazám és egyházam fontos érdekeiről volt szó, s így mint keresztyén ember is kötelességemnek tartottam az akkori sokszor gyáva és önző társadalomban e kockázat vállalását... Aki ezért elítél, tegye meg, de azzal nincs mit kezdenem.

Kényszerűen hosszú külföldi utam alatt sem voltam tétlen. Jézus Krisztust mindenütt lehet szolgálni, csak különféle módokon, különféle intenzitással. Olaszországban összeszedtem a magyar menekült protestánsokat és [...] két kedves SDG-s segítségével májustól hetenként istentiszteleteket tartottam, majd megkezdtem a teljesen gondozatlan római magyar protestáns kolónia összegyűjtését, részt vettem magyar menekült otthon létesítésében, ahol jezsuitákkal és más rom. kat. papokkal testvéri egyetértésben (kezdeti nehézségek után) igyekeztünk szolgálni. Az olaszországi lelkigondozói munka Isten kegyelméből ma is él... Szeptember végén – most egy éve – átmentem Svájcba, ahol az egész

magyar egyházi segélyügy éppen holtponton volt, főleg összeköttetés hiánya miatt. Isten kegyelméből itt is nem kis harcokkal, haragosokat is szerevezve magamnak - sikerült átlendítenem ügyünket a holtponton: Pap László prof. atyánkfiát kinevezték magyar megbízottá, meghívták, s utazása nyomán megindult a komolyabb egyházi segélyakció. Természetesen a SDG mozgalomról sem feledkeztem meg. Az egyetemes egyh. segélyakción kívül a Keresztyén Világszövetség és a svájci Junge Kirche mozgalom egyaránt azonnal erkölcsi és anyagi támogatást biztosítottak munkánknak. A legnehezebb inflációs időkben aztán sajtónk, számos missziói és helyreállítási munkánk így haladhatott...

E harmadik periódusban csak 1946. január végétől május végéig voltam Budapesten. Ezalatt igyekeztem sok mulasztásomat némiképp pótolni s főként a SDG számos drága, de külön és szembenálló gyöngyszemét összefűzni. Már ekkor is abban láttam a Sátán legnagyobb erejét, hogy alapjában véve jót akaró, végsőfokon Jézus Krisztusnak szolgálni kívánó embereket „személyes vagy elvi” okokkal egymástól távol tartotta... Ekkor választottuk meg Bognár István örökébe Vatai Lászlót, aki immár 7 éve dolgozik SDG munkákban, s főleg világnézeti és eszmei téren kapott Istentől rendkívüli kegyelmi ajándékokat. Számítva az elnök és alelnök esetleges újabb akadályoztatására, ekkor hoztuk létre az Elnökhelyettesi Tanácsot Barcza Gedeon, Farkas József és Szabó Dániel részvételével. Barcza Gedeon főleg mozgalmi és sajtó, Farkas József az evangélizáció és vezetőképző, Szabó Dániel a középiskolás missziói munka irányítását vállalták. A budapesti munkaterületen ekkor kaptuk Kulifay Gyula húséges személyében új munkatársat. A leányfronton és az adminisztrációban Naszádi Zsófi 12 éves kipróbált szolgálata mellett egy új lelki „trió”: Juhos Magda, Horváth Erzszi és Vida Hajnalka jelentettek ígéretes biztatást. A külügyeket és technikai ügyeket Kádár Géza intézte, a szárszói üdülőt pedig ismét Bokros Lajos és Ila Gábor vették át a legnehezebb időkben helyt álló Szabó Dánieltől és feleségétől. Balla Péterrel is újból megállapodtunk, s csak a betegsége akadályozta meg komolyabb bekapcsolódását. A virágvasárnapi konferenciát a körülményekhez képest, inkább halászó jelleggel megtartottuk. A Ref. KIÉvel és a Ref. Nőszövetséggel, Leányegyesületekkel, fiatal lekipásztori gárdával (főti közösség) néhány keddi és Bethániás testvérünkkel erősítettük a baráti kapcsolatokat. Számos fiatal megújuló élet és a lendületes munkaösszhang nagy biztatás volt.

Május végén különféle, többek között családi okokból is, megint külföldre kellett mennem. Ide jutottak hozzám a hírek: először a szárszói konferenciák gyönyörű indulásáról, a lelki gazdagodásról, a jó kosztról, internátusaink teltségéről, stb. – majd a sajnálatos súrlódásokról, végül a már-már szakadásokról. Ettől kezdve ismét sokat kellett befelé szenvednem, hogy nem lehetek a munkában és nem adhatom át régi és legfrissebb külföldi tapasztalataimat.

Az otthoniak nem is tudják igazán értékelni, mekkora kincset bízott ránk Isten az SDG-ben. Minden emberi gyarlóság ellenére. Éppen ezért olyan nehéz a mi munkánk, mert nem részeket szeretnénk látni, hanem a teljes, Istentől kapott programot. Ha az otthoni nehézségek miatt meginogtam volna az SDG hivatásában, itt megerősödtem benne! 3 nagy nemzetközi konferencián vettem részt: öt világrészből 28 nemzet, mintegy 450 kitűnő hívő, szinte minden keresztyén felekezetet képviselő, főként ifjúsági vezetővel lehettem együtt. Az összbenyomásom az volt, hogy világviszonylatban ma azért folyik a harc az evangéliumi munkamezőn, amiért az SDG 25 évvel ezelőtt elkezdett működni. Sajnos mint magyaroknak szánalmas a becsületünk, szinte semmire sem tartanánk, néha sajnálnak, legtöbbször a cseh propaganda szövegeit ismétlik felénk. De ha az SDG-munka elvi alapját, eddigi küzdelmeit és gyarlóságokkal teli munkáját ismertetem, egyszerre az érdeklődés középpontjába kerülünk, mindenki kérdez és lelkesedik. Amiket Töltéssy Zoltán 25 éve meglátott, ezek most fedezik fel és fogadják el természetesnek. Így: az Egyház felelős az ifjúságért, tehát egyházi ifjúsági munka kell, az ifjúság felelős az ifjúságért, tehát egyházi ifjúsági munka kell; az ifjúság felelős az Egyházért, tehát szoros kapcsolatban kell legyen az egyes gyülekezetekkel; az ifjakat ifjak által kell gonozni (ez csak egyházi vonatkozásban új!) ezért szükséges az ifjúsági munkák megfelelő autonómiája, mert ez több frissiséget, életet, kezdeményező kedvet biztosít. Mind a csak elvi és gyakorlati munka, mind a csak evangélizáció, pietisztikus munka helytelen véglet; egyik sem időtálló; mindkét típus felelős azért, hogy a keresztyénség az utolsó évszázadokban oly mérhetetlen gyengeséget mutatott. A fundamentum: Jézus Krisztusban megtért és újjászületett egyháztagok engedelmes, alázatos szolgálata, mely az élet minden területén Isten dicsőségét és szuverénitását hirdeti.

Az ökumenizmusnál is a régi SDG-s felfogás nyert igazolást. ez ma már hivatalosan különféle hitvallásos egyházak és egyházi munkák

együttműködésére teszi a súlyt és ezek mellett „mellesleg”, de époly szeretettel persze, foglalkozik: régi „felekezeti” egyesületekkel. – Íme néhány gondolat a Versailles-i Ökumenikus Konferencia összefoglalójából: Ez a század az ökumenizmus és az Egyház százada, Jézus Krisztus az egyetlen összekötő kapocs emberek között: e konferencián is azért éltünk „békeidillt”, mert alázatosan kerestük Őt. „...Ezért fogadtuk meg az alábbiakat: 1) szeretnünk kell az egyházat, szenvedni benne és érette, – 2) tanulmányozni kell hitvallásainkat, s a különbözőségek gazdagságában is lássuk meg a végső lelki egységet: Krisztusban, – 3/ harcolnunk kell az előítéletek ellen, elfelejteni a mi kis üdvösségünket (Pál: szeretnék átok lenni, hogy népemet megtartsam), beleveszni egyházunkba, annak missziói munkáiért... – 4) szeretettel kell néznünk más felekezeteket és meglátni bennük azt, ami Krisztusban közös, – 5) imádkoznunk kell az egyházban, az egyházért és az örök egyházért ... kockáztassunk lelki felismerésünkért, bátorítsuk erre egyházunkat is; – öljük meg minden imperializmus magvát: a bennünk lévő, fel-fel törő kis „Cézárt”; – Játsszuk végig az egyház játszmáját becsülettel és hittel, mert ez a mi ügyünk.”

A Ker.Világdiákszövetség, melynek tagjai vagyunk, most hozott közgyűlési határozatot, hogy elsősorban az egyházi ifjúsági munkára teszi a súlyt és mint szükséges és nélkülözhetetlen missziói munkát elkezdji a középiskolás ifjúság gondozását, most állítják be az első ilyen titkárt... – A versaillesi ökumenikus ifjúsági konferencia egyházi albizottsága pedig holland, svájci, angol és francia mozgalmak kísérleteiből, mint optimumot fogadta el: az ifjúsági munkák hitvallásos egyházi jelleggel és bizonyos autonómiával (ifjúsági lelki szabadság) dolgozzanak: a Teljes embert igyekezzenek megfogni (spiritualitásban, intellektusában, szórakozásában és gyakorlati munkakedvében), – a megnyert ifjakat az egyes gyülekezetek missziói szolgálatába állítsák be (látogatások, utcamisszió, sajtó, stb.), – az idősebbek fő feladata a fiatalabbak előtti bizonyágtétel legyen s különös súly essék a vezetőképzésre, szellemi elit-nevelésre és az egyházon kívüli társadalom: az egész nemzet előtti megfelelő bizonyágtételre (gyűlések, sajtó, szoc. intézmények, stb.). Mi más ez, mint a régi SDG misszió? Mintha a 10–15–20 év előtti SDG határozatokat, Töltéssy Zoltán vagy Bognár István összefoglaló szavait hallanám... Hogy mindebből csak keveset, s sokszor azt is korcs módon valószínűsítettük meg, csak embereink gyarlóságát, nem a célkitűzés hibáját mutatja. Isten sok drága győzelmet

adott így is. Hogy elvileg felkészült embereink sokszor lelkileg kiszáradtak, sok „megtért” testvérünk pedig a tejnek italánál maradt, s bizonyos lelki gögszerűséggel meg akarta szegényíteni Isten gazdagságát: az üdvösséget kizárólag bizonyos típus vagy típusok számára való fenntartással - ez mind, mind a mi származásunk kicsinyes, hol intellektuális, hol spirituális, imperializmusra törő, szeretetnélküli bűnös voltunk következménye. Természetes, hogy megtérés és újjászületés nélkül a „kálvinizmus” csak elvbárványok imádása, melyek mögött csak „forma szerint” áll Isten dicsősége. Valójában emberi dicsőség vagy emberi erőlködés húzódik meg mögötte, – viszont az igazi megtérés és újjászületés, a szüntelen Isten iránti engedelmesség egyenes és egészséges következménye az a magatartás, melyet a mi értelmezésünkben a „történelmi kálvinizmus” vall: Isten dicsőségének, Jézus Krisztus uralmának alázatos szolgálata az élet minden területén. Ezért nem hagyhatja el az SDG sosem sem az evangélizációt, sem a világnézeti nevelést. Itt csak egy nagyon fontos sorrendi tétel van: ezt nem ismertük fel és nem gyakoroltuk sokszor. Gyakorlatilag ebben látom legtöbb kudarcunk és a mai nehézségek okát is: először kell a fundamentum; – aztán lehet építeni reá maradandót (I. Kor. 3.11–17). És mindkettőt - szeretettel. A törvény betöltése szeretet. Minden dolgotok szeretettel menjen végbe ... Mindenkinek azt kell hirdetnie, amit Isten reá bízott a kegyelmi ajándék különbözősége szerint. A többi Isten dolga. Hogy ma az egzisztenciális lelki kérdések égetőbbek, mint az elvi (kálvinista) tisztázások, - ezt természetesnek tartom. Mikor az összes budapesti hídjaink a Dunába feküdtek: nem értek rá „stílusról” beszélni, megépítették a stílustalan Kossuth-hidat. Mert akkor a híd volt a fontos. Majd eljön a stílus ideje is! – És még egy nagy hibára szeretnék rámutatni: a fegyelmezés hiányára. Ez is a szeretetlenség következménye: nem szeretjük igazán sem Istent, hogy parancsainak érvényt szerezzünk, sem embertársainkat, hogy őket a bűn zsoldjából kiszabadítsuk, megtúrtuk és megtúrjuk, hogy hitetlenségbe visszaesett, öntudatosan bűnben, kísértésben élő, vagy még igazán meg nem tért emberek vezessenek „collégiumot”, bibliakört, stb.

Hajlamosak vagyunk arra, hogy Krisztust más módon becsülettel kereső testvért inkább megítéljünk, mint nyilvánosan hitetlenségben élő... Mindezért őszinte bűnbánatra, majd Istennel és munkatársainkkal való megbékélésre van szükségünk. Akkor hiszem, hogy Isten hatalmas

növekedést fog adni munkánknak. Tehát helyes sorrend: szeretet, fegyelem, bűnbánat, megbékélés – ez a gyógyulás, az SDG-s élet útja!...

Befejezésül még néhány szót a jövőről. 1) Alapszabályaink szerint a SDG a magyar református egyházért, mint annak diákmissziói szerve működik, az egyházba épül szervezetileg, minden vagyona az egyházé. Én nem abban látom a további egyházasulást, hogy – alapszabályainkat feladjuk: ezzel sem Egyházunk, sem mozgalmunk semmit nem nyerne, csak veszítene, s ez ellene mond a mai világfejlődésnek is. Életet kell tölteni a formákba: gyakorlatilag gyülekezetenként, egyházmegyénként, kerületenként kell beleépülnünk egyházunkba, kifejezett feladatokat kérve és ezeket hűséggel betöltve. – 2) Az Egyetlen Fundamentumra épülő diákmissziói munkánk minden ágának becsületes és alázatos továbbfolytatása mellett, főleg senioraink és egyetemistáink bevonásával egyházreformációs szaktanácst (Bizottságot) kellene létrehoznunk, melyben lelki és elvi vonalon egyaránt, hívő közösségekben dolgozunk az égetően szükséges egyházi belső reformunkon, hogy ezzel is szolgáljunk. – 3) Létesítenünk kellene – szintén az egyetemista és idősebb korosztályból – egy olyan Szakbizottságot, közösséget, mely nemzetünk további szolgálatának lehetőségeivel: az evangéliumi demokráciára való neveléssel, szellemi elit-képzéssel, általában a magyar ébredéssel, az Istenel és emberekkel való békéltetés szolgálatával foglalkozik, s az ilyen célt szolgáló mozgalmakkal keres testvéri kapcsolatot. – Ökumenikus munka, internátusok, Diákház, menza, sajtó, diákjaink és az értelmiség felé, külföldi kapcsolatok, zsoltár-, népdalmisszió, stb. mind az előbbieket természetes és szerves következményei.

És most számomra is itt a búcsúzás ideje. 20 éve lettem SDG-s, s azóta minden tagsági fokon s talán minden tisztségen keresztül haladtam. Nem tudom itt elmondani: mi mindent kaptam Istentől e mozgalmon keresztül: Jézus Krisztust, életecél, munkát, élettársat, keserűségükben is szép harcokat, számos lelki testvért, drága barátokat, szent halottakat – Életet. Köszönöm munkatársaimnak és barátaimnak, hogy szolgálhattam. Kérem, nézzék el, ha sok mindent gyarló módon szeretetlenül tudtam csak elvégezni. Az új tisztikartól csak azt kérem: őrizték hűséggel a szent örökséget, amit tesznek, lélekből cselekedjék, mint nem embereknek, hanem Krisztusnak szolgálva szeretettel. Isten áldása legyen az SDG munkán. Kérem jelentésem elfogadását és felmentésemet.

Dr. Soos Géza”

KRÓNKA

ÖTVÖS NAGY FERENC RŐL ÉS MESTERSÉGÉRŐL

A fémek megmunkálásának tudománya az emberi kultúra hajnalát jelenti. Mítoszok vallanak arról, hogy ez a fontos ismeret nem e világi eredetű, hiszen minden jelentősebb kultúra istenektől származónak tekinti a kovácsmesterséget, az ötvösséget. Gondoljunk csak Hephaisztosra a görög mitológiából, vagy Anu és Gilgames kapcsolatára Mezopotámiában: a bronzötvözés titkát az isten adja át az embereknek. A kovácsok-ötvösök által létrehozott mű is csodálatos tulajdonságokkal bír. Ilmarinen csodamalma az elérhető s egyben elérhetetlen mindenséget jelenti a finnek nemzeti eposzában. Az ötvösök egyfajta isteni tudás birtokosai s ismereteik révén a csodateremtés részesei. Alkotók, akik formálják a világot.

A mítoszok keletkezése óta évezredek teltek el, a tudás isteni eredetéről is megfeledkeztünk, azonban a fémmegmunkálás, az ötvösség mestersége máig megőrizte a titkos szépséget, a földöntúli vonzást. A mesterek, az ötvösség művelői – s Nagy Ferenc rá a példa – kiválaszthatnak: indulhatnak másfelé, egyszer csak mégis a mesterség ösvényén találják magukat.

Ötvös Nagy Ferenc, akiről 1996-os, a Ráday Múzeumban rendezett kiállítása kapcsán szeretnék szólni, már 32 esztendő, amikor életrajzában tettenérhető ez a vonzás. Az eredeti végzettsége szerint gépészművészeti csoportot alapít Alkotárs néven. Mesterei közé számítja Bokros László festőművészt és Péri József ötvösművészt. Péri pályafutását szintén gépészművészként kezdte, s a mai magyar ötvösség egyik szellemtörténetileg legképzettebb, legkarizmatikusabb személyisége.

Nagy Ferenc életének következő állomása a hírhedt város, Kecskemét. Itt a hetvenes évek közepétől évről évre megrendezik a Nemzetközi Zománcművészeti Alkotótételep szimpóziumát, nyárvégi kiállítását. Nagy Ferenc eleinte látogatója ezeknek, majd 1983 óta évről évre résztvevője is a tábornak. 1987-ben családjával együtt Kecskemétre költözik és az alkotóműhely munkatársa lesz. Folyamatosan képezi magát, régi technikák felújításán fáradozik. Jól kamatoztatja gépészművészként szerzett alapos elméleti és gyakorlati tudását. Kiemelkedő anyagismerettel rendelkezik. 1992-ben tagja lesz a Képző- és Iparművész Szövetség ötvös szakosztályának. Rövid idő alatt tanulóból alkotóvá válik, s fontosnak tartja azt is, hogy megszerzett tudását, tapasztalatait továbbadja. Szakmai tankönyveket, jegyzeteket ír az ötvösségről és zománcművészegről, művészeti középiskolákban oktat Debrecenben és Kecskeméten. Az évenként ismétlődő szimpóziumokon szinte nélkülözhetetlenné válnak szakmai tanácsai, anyagismerete. Munkásságának legjelentősebb eredménye az erélyi sodronyzománc technika felélesztése és az *a jour* zománc alkalmazása.

Az alkotás az anyaggal vívott küzdelem. Ez közelszámba menő kijelentés. Azonban Nagy Ferenc Ráday Múzeumban kiállított művein nyomon követhető, hogy az anyag szabta korlátok hogyan válnak felismert lehetőségekké, hogyan oldódik a kiszolgáltatottság, hogyan válik egyenrangúvá anyag és az azt formáló ember.

A kiállításon jelen voltak első művei, a nagyméretű absztrakt zománctáblaképek. Láthattuk a Barcsay mester hatását tükröző sodronyzománc munkákat. Megismerhettük népművészet ihlette műveit. Tapasztalhattuk, hogy az 1980-as évek közepétől a

munkáin megjelző ornamentika egyre elvontabbá, absztraháltabbá, érzékenyebbé válik, s megfogalmazásában közelít a szecesszió formavilágához. A századforduló stílusának ihletésében jelennek meg a faliképek mellett finom, apró használati tárgyai, a sokszor kiállított és díjakat nyerő fésű és bross. Ettől az időszaktól kezdve válik gyakoribbá az *a jour* zománc alkalmazása (Csanak, Csipke tál, Termékenység- és Barát-kehely). Legfrissebb művei között láthattuk azt a két monstranciát is, melyet a süllyesztett rekesz-zománc és az áttört zománc mellett szép filigráns munka gazdagított. Mindkét monstrancia a magyar ötvösség legszebb középkori hagyományait idézi.

A kiállított munkák arról vallanak, hogy Nagy Ferenc tehetséges, jó ötvös. Fejlődése töretlen. Anyaggal vívott küzdelme eredményes. Teljes birtokosa immár az isteni eredetű tudásnak: a fémmegmunkálásnak.

Nagy Ferenc, illetve immár Ötvös Nagy Ferenc – hisz a letűnt idők mestereit követve maga is odaillesztette neve elé mestersége „címerét”, elnevezését – műveinek bemutatása hálás feladat volt a Ráday Múzeum számára. A nagyszámú látogató, a vendégkönyv laikus és szakértő bejegyzései jelezték: a kiállítás megnyerte a közönség tetszését.

Egyházművészeti gyűjteményünk jellegéből és gyűjtőterületéből adódóan a Duna-Tisza köze és a Dél-Dunántúl kálvinista gyülekezeteinek egyházművészeti és egyháztörténeti emlékeit gyűjti és mutatja be. A kiállított és raktárunkban őrzött tárgyak között szép számmal akadnak ötvösmunkák. Klenódiუმaink ezen csoportjának alkotói korukat és kvalitásukat tekintve igen különbözőek. A névtelen ötvösök munkái mellett megtalálhatóak a színvonalas középkori budai, a 19. századi pesti ötvösség és a méltán híres 17. századi kecskeméti fémmegmunkálás remekei, de nem vagyunk híjjával németalföldi munkáknak sem: elegendő itt Lucas Neisser nevét említeni.

Ötvös Nagy Ferenc személyében méltó utóda mutatkozott be a Ráday Múzeumban őrzött híres Sztáray-kehely ismeretlen alkotójának vagy a kecskeméti ötvös céh mestereinek: Cseh Györgynek, Csorcás Mihálynak és Tar Illésnek. Nagy Ferenc éppen a fémmegmunkálás azon ágában tevékenykedik – a zománccal díszített ötvöstárgyak mestere –, mely legszebb történeti emlékeinket és európai hírű-rangú patinás kézműves hagyományainkat idézi. Utalhatunk itt a magyar koronára, Szent László hermájára, Bethlen Gábor fejedelem eljegyzési násfájára vagy a Patrona Hungariae-násfára. Valaha – jöllehet nem nálunk, hanem Itáliában alkalmazták először – a sodronyzománccot magyar technikának tarották. S hiába az emlékek nagy száma, később elfeledkeztek erről a zománcozási eljárásról. Most az ötvösök Nagy Ferentől Kecskeméten tanulják újra a technika csínját-binját. Bárcsak remélhetnénk, hogy mint fél évezrede az ismeretlen magyar művész, aképpen Ötvös Nagy Ferenc is elkészítheti a maga Suky-kelyhét! Hisz az isteni mesterség művelői méltó feladatokra várnak.

Az ötvösség számára a múlt értékeinek őrzésének, a fennmaradásnak, a fejlődésnek elengedhetetlen feltétele a megrendelések sokasága és minősége. Mert csak biztos háttér tudatában alkothat szabadon, formálhat ízlést a művész-mesterember.

A „többet – gyorsabban – olcsón” világtól, mely nem alkot, csak termel, azaz a századunkban uralkodóvá vált sorozatgyártástól az állandó fejlődés lázában égő mai világunk nem tud, sokszor nem is akar elszakadni. Vajon hol lehet az egyedi, mives tárgyakat előnyben részesíteni, amelyek az őket létrehozó szellemi, művészi és technológiai tudás értéke miatt igen drágák? Vajon hol szükséges elvetni a tömegárut, a szokványos megoldású, ám épp ezért olcsó terméket? Úgy gondolom, az Úr asztalára,

templomaink oltárára csak a fenti szempontok alapján szabad válgatnunk. Mondhatná persze bárki, hogy a reformáció sokszor elvetette a mívésséget, és praktikusan gondolkodva gyakorta világi tárgyakat használt fel szakrális eszközként. Ne feledjük azonban, hogy elvethette ugyan a 16. század végén a Debreceni Zsinat a „pápista ékköves kelyhek használatát”, de a gyülekezetek roppant gyakorlatiasan, füttyülve a zsinatra, kálvinista módra ugyan, de továbbra is használták szép régi edényeiket. Erről vallanak a gyülekezeteinkben mai napig használt gótikus kelyhek. S ugyanígy tudjuk, hogy felhasználták a sákramentumok kiszolgáltatására az udvarházakból, netán parasztportákról hozott úrihímzéses terítőt vagy szőtttest, s ugyanezt tették az előzőleg céhkannaként szolgált bortartó edénnyel is. Fontos szempont volt azonban, hogy a közösség elfogadja ezeket a tárgyakat új, immár megszentelt eszköznek. Ehhez a tárgyaknak két kritériumnak kellett megfelelniük: mívesnek, szépnek kellett lenniük s el kellett szakadniuk az adott tárgyak világi csoportjától. Általában egy-egy felirattal különböztették meg őket, mely feliratban Isten dicsőségére ajánlották az eszközt.

Azt hiszem, hogy mai gyülekezeteink akkor követik leghívebben őseik szemléletét és gyakorlatát, ha úgy gyarapítják eklézsiájuk klenódiúmain, hogy egyedi, míves, igényes tárgyakat vásárolnak vagy ajándékoznak. Így cselekedtek mindig a híres donátorok Nagy Konstantintól a bajor Tassilo hercegen keresztül nagy magyar királyainkig, s így tettek azok a jókedvű akadkozók is, akik a protestáns egyháznak ajándékoztak: a Rádayak, báró Baldácsi vagy Jankovich Miklós.

Remélem, hogy Ötvös Nagy Ferenc és más kiváló ötvöseink művei is bekerülnek majd védett egyházi klenódiúmaink sorába.

Fogarasi Zsuzsa

Újszászy Kálmán emlékkönyv szerk. BALASSA Iván, KOVÁTS Dániel, SZENTIMREI Mihály; Budapest–Sárospatak, Szabad Tér, 1996.

Újszászy Kálmán (1902–1994) személye – ma már teljes bizonyossággal állíthatjuk – a huszadik századi nagy értékmentők közé tartozik. Hosszú élete egybeesett a legválságosabb időkkel: világháborúkkal, gazdasági krízisekkel, rendszerváltozásokkal. Életének évtizedei alatt többször élt meg olyan rendkívüli korszakokat, amikor az emberi tisztesség megőrzése emberfeletti feladat volt. Ő betöltötte küldetését, amelyhez az erőt – tulajdon hitvallása szerint – teremtő Istenétől kérte és fogadta el, munkatársaként szolgálva ereje és képességei szerint.

Újszászy Kálmán sokfelé ágazó tevékenységei köréről az emlékkönyv teljes képet ad. Legterjedelmesebb egysége, a *Feladat és mű* c. rész csaknem négyszáz oldal terjedelmű válogatást tartalmaz Újszászy Kálmán írásaiból. A válogatás megvalósítja a kitűzött célt: egyrészt arányaiban is hűségesen mutatja be a professzor érdeklődésének fő témaköreit; másrészt még publikálatlan, vagy nehezen fellelhető forrásokban megjelent írásokat közöl.

A filozófiai, szellemtörténeti és teológiai tárgyú esszék, előadások megalapozzák Újszászy Kálmán későbbi magyarságtudatói és falunevelői tanulmányait. Lehetetlen

észrevétlenül elsiklani a szembeszökő tény mellett, hogy az elméleti vagy általános jellegű írások egészen gyakorlatias javaslatokkal, tervekkel és munkaprogramokkal párosulnak; hogy Újszászy Kálmán átfogó szelleme mennyire magától értetődően váltotta életre az elméletet. A híres faluszeminárium és a Sárospataki Népfőiskola léte, tanítványok tömegeit vonzó tevékenysége joggal tekinthető a professzor legkedvesebb művének. Sárospatak iránti elkötelezettségéről vallanak helytörténeti tárgyú értekezései.

Ezen a helyen külön szólnunk kell Újszászy Kálmán írásainak egy részéről, amelyben fő témaként foglalkozik a református egyházi gyűjtemények – könyvtárak, levéltárak és múzeumok – helyzetével és jelentőségével. Érdeklődése akkor fordult koncentráltan a gyűjteményi munka felé, amikor szociográfiai, népfőiskolai tevékenysége kényszerűen félbeszakadt. Nála lelkiismeretesebben senki sem nézett szembe a témával (átfogó tanulmánya a hetvenes években készült). Megfogalmazta a négy egyházkerületi gyűjtemény profilját és feladatkörét, amelyet elsősorban a történeti múlt és a jelen lehetőségei határoznak meg. Felhívta a figyelmet az egyedülálló értékekre, és iránymutatásra törekedett a lehetséges együttműködési elvekben. Írása – most, huszonöt év elteltével – számadásra kell hogy késztesse minket; és meg kell vallanunk: Újszászy Kálmán elemző tanulmánya nem vált túlhaladottá. A gyűjtemények egyedülálló értékei nem kisebbedtek, feladataik és olvasói-kutatói igénybevételük erősen megnövekedett; beszámolhatunk örvendetes beruházásokról is – de Újszászy Kálmán álma a gyűjteményekben virágzó tudományos műhelyről (amely összefogná a protestáns humán értelmiséget) és az egyházkerületi gyűjtemények egyenrangú, de összehangolt együttműködéséről nem valósult meg.

Újszászy Kálmán legkülönbözőbb tárgyú írásaiban állítja középpontba a könyvtár szerepét: felfogása szerint oktatási-nevelési tevékenység semmilyen szinten sem valósítható meg jól felszerelt, gazdag könyvtár nélkül. A könyvtár nem dísz, hanem bázisa az anyaintézménynek; amilyen a könyvtár színvonala, olyan az intézményben folyó munka is – ebben lehetne összefoglalni nézetei lényegét.

Az emlékkönyv helyet ad Újszászy Kálmán önéletrajzi írásainak, valamint a pályáját összegző interjúk szövegeinek is. Ezek minden méltatásnál hitelesebben tudósítanak egy olyan ember önismeretéről, aki világosan látta a maga helyét és feladatát. Hörcsik Richárd és Kováts Dániel bibliográfiája az életmű majdani teljes számbavételéhez nyújt segítséget.

A kötet harmadik egysége az Újszászy Kálmánról szóló írásokból ad válogatást. Visszaemlékezések, köszöntők, búcsúztatók, értékelő és rendhagyó reflexiók változatos sorozatát olvashatjuk. A tisztelők népes tábora Újszászy Kálmán varázslatos sugárzását kísérli meg szavakba foglalni: olyan ember volt, aki ajándékba adta a maga békességét, derűjét és hitét.

Az emlékkönyv átlagon felüli nyomdai kivitelben, szép tipográfiában és gazdag fényképanyaggal tiszteleg a professzor emléke előtt.

Berecz Ágnes

A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”.
Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel, szerk. G.
SZABÓ Botond, Debrecen 1996.

A 18. századra vonatkozó tanulmánykötetek és forráskiadások száma örvendetesen gyarapodik az utóbbi évtizedekben. Tekintettel a forrásszövegek nagy számára és a korszak differenciált művelődéstörténeti áramlataira (ezek megközelítése, leírása, kölcsönhatásaik feltárása máig sem lezárt kutatási téma), csak örülni lehet annak, ha újabb forráskötetet tarthatunk a kezünkben. Ki kell emelnünk azt is, hogy egyháztörténeti, illetve ezzel összefüggő pedagógiatörténeti munkák kiadása terén még rengeteg pótolni való akad - olyan ismert téma esetében is, mint a debreceni Kollégium.

A szövegkiadás elveivel csak egyetérteni lehet. A bevezető tanulmány részletesen bemutatja a Kollégium 18. századi állapotát. Megközelítése felöleli az egyházi, az iskolapolitikai és a geopolitikai szempontokat; foglalkozik a meghatározó személyiségek nézeteivel, elemzi a reformdokumentumokat, azok hosszútávú hatását. Külön fejezet tárgyalja a tankönyveket és a könyvtárban fellelhető anyag jellegét.

A forrásgyűjtemény a Kollégium 18. századi neveléstörténeti dokumentumaiból válogat. Nem tartalmazza a korábban már közölt szövegeket, valamint a gazdasági és a diákélettel összefüggő iratokat sem (várható, hogy ezek későbbi kiadványokban kapnak helyet). Kifejezetten pedagógiai jellegű szövegek közlése mellett döntött a szerkesztői gárda - így megjelenhetett olyan szöveg is, amely csak unikum-példányban fennmaradt 18. századi kiadásban létezik. A válogatás célja az eddig figyelembe nem vett, vagy elsikkadt szempontok kiemelése. A mai kutatók feladatát megkönnyítendő, a többnyire latin nyelvű szövegforrások magyar fordítással kiegészítve szerepelnek.

A kötet fogyatékosága az, ami valószínűleg erényének volt szánva - az elhibázott tipográfiai kivitelezés. A kiadó élt a számítástechnika minden kiadványszerkesztési lehetőségével, ám a kevesebb több lett volna. A puhafedelű kötet mérete (29 cm-s gerincmagasság) túlságosan nagy - inkább kézikönyv-méretre lett volna szükség. A betűméret, a sortávolság és a lábjegyzetek elhelyezése is túlméretezett, pazarló. A legzavaróbb mégis a tipográfiai díszek túltengése - egyetlen példának az oldalszámokat ékesítő kettős csillagmotívumot és duplasoros léniát említeném. A szakkönyvek tipográfiája kialakult hagyománnyal és esztétikával rendelkezik; a könnyen elérhető technikai megoldások kedvéért nem érdemes ezzel szakítani.

Berecz Ágnes

TARTALOMJEGYZÉK

Petrőczy Éva: Magyar puritán szerzők mint művészek, a puritanizmus és a művészetek viszonya a magyar szakirodalomban	3
Kiss Z. Géza: Történeti vázlat egy ormánsági filia (Kemse) mindennapjaihoz (1550–1914)	29
K. Csilléry Klára: Hitbuzgalmi olvasmányok a dunapataji reformátusoknál és helyük a lakásban	57
Margócsy József: A felekezeti béke Nyíregyháza közéletében a 19. század második felében	71
Tibori János: A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének története	92

KÖZLEMÉNYEK

Berecz Ágnes: Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai I. A Brifautiana aukció	125
Beliczay Angéla: Kísérletek a Ráday Könyvtár értékesítésére 1792–1861 között	135
Fülöp Éva: „...pusztaságokra vetted ki őket.” Szerzetes tanítórendek tájékoztatói kísérletei 1945 márciusában	141
Nemes Béla: Két magyar egyházi ének fordítástörténete Soos Géza és Lénárd Sándor levelezési anyagából	157

ADATTÁR

Pázmány Péter négy ismeretlen levele. Közli: Tóth István György	169
A mohácsi plébános, a budai pasa és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simone Matkovics levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (1622–1635). Közli: Tóth István György	185

A Consilium Hungaricum és az 1647. évi 19. tc. végrehajtása (A kassai református és katolikus <i>recepta religio</i> történetének kezdeteihez). Közli: Tusor Péter	253
Vita a református egyház és Szatmár vármegye között 1651– 1654. (Néhány adat a hazai puritánus mozgalom történetéhez). Közli: Balogh István	279
Prentaller János jezsuita „intő levele” Kacsok falu lakóihoz. Közli: Fazekas István	314
A Református Főkonzisztórium levéltárának forrásaiból: Az erdélyi református népoktatás reformja a 18. század végén. Közli: Sebestyén Kálmán	319
Soos Géza pályaképe és elnöki jelentése a Soli Deo Gloria Szövetség 1946. XI. 2-án tartott közgyűlésén. Közli: Nemes Béla	339

KRÓNIKA

Ötvös Nagy Ferencről és mesterségéről (Fogarasi Zsuzsa)	353
Újszászy Kálmán emlékkönyv (Berecz Ágnes)	355
A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”. Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel (Berecz Ágnes)	357

